

Međunarodni sud za krivično gonjenje
lica odgovornih za teška kršenja
međunarodnog humanitarnog prava
počinjena na teritoriji bivše
Jugoslavije od 1991. godine

Predmet br. IT-97-24-T
Datum: 31. juli 2003.
Original: engleski

PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II

U sastavu: sudija Wolfgang Schomburg, predsjedavajući
sudija Volodymyr Vassilenko
sudija Carmen Maria Argibay

Sekretar Suda: g. Hans Holthuis

Datum: 31. juli 2003.

TUŽILAC

protiv

MILOMIRA STAKIĆA

PRESUDA

Tužilaštvo:

gđa Joanna Korner
g. Nicholas Koumjian
gđa Ann Sutherland

Branioci optuženog:

g. Branko Lukić
g. John Ostojic

SADRŽAJ

Presuda se sastoji od tri glavna dijela. Prvi dio bavi se utvrđenim činjeničnim stanjem; u drugom dijelu govori se o ulozi dr. Stakića u događajima opisanim u činjeničnim zaključcima, a u trećem dijelu o individualnoj krivičnoj odgovornosti dr. Stakića za krivična djela za koja ga tereti optužnica. Na kraju dokumenta je sažetak presude, koji se može naći iza prazne stranice.

I. UTVRĐENO ČINJENIČNO STANJE	1
A. OPTUŽENI	1
B. OPŠTE UVODNE NAPOMENE U VEZI SA SVIM UTVRĐENIM ČINJENICAMA	3
C. OPŠTI KONTEKST DOGAĐAJA U PRIJEDORU 1992. GODINE	5
1. Politička situacija u Bosni i Hercegovini	5
2. Politička zbivanja u opštini Prijedor prije preuzimanja vlasti 30. aprila 1992. godine	8
D. PREUZIMANJE VLASTI U PRIJEDORU	15
1. Srpsko preuzimanje vlasti u opštini Prijedor 29/30. aprila 1992.	15
2. Nakon preuzimanja vlasti	20
(a) Opšta atmosfera u opštini Prijedor	20
(b) Savjet za narodnu odbranu opštine Prijedor	20
(c) Prijedorski Krizni štab	21
(i) Osnivanje i članstvo	21
(ii) Nadležnosti Kriznog štaba	23
(iii) "Centar za obavještanje"	24
(iv) Osnivanje rejonskih kriznih štabova	25
(v) Pretvaranje Kriznog štaba u Ratno predsjedništvo	26
(d) Događaji koji su prethodili oružanom sukobu u opštini Prijedor	28
(i) Sredstva javnog informisanja	28
(ii) Mobilizacija u opštini Prijedor	31
(iii) Jačanje srpskih oružanih snaga u opštini Prijedor	32
(iv) Razoružanje paravojnih jedinica i pozivi na predaju oružja	34
(v) Uvođenje radne obaveze	35
(vi) Otpuštanje nesrba	36
(vii) Označavanje nesrpskih kuća	37
E. DJELA POČINJENA PROTIV NESRBA U OPŠTINI PRIJEDOR	38
1. Oružani napadi na nesrpsko civilno stanovništvo	38
(a) Napad na Hambarine	38
(b) Napad na Kozarac	42
(c) Analiza ova dva događaja	46
2. Zatočenički objekti u opštini Prijedor (na osnovu navoda iz paragrafa 46 Optužnice)	48
(a) Logori Keraterm, Omarska i Trnopolje	48
(i) Keraterm	49
(ii) Omarska (uključujući sudbinu profesora Muhameda Čehajića)	50
(iii) Trnopolje	57
(b) Ostali zatočenički objekti	60
(i) Kasarna JNA u Prijedoru	60

(ii) Dom Miska Glava	60
(iii) Zgrada SUP-a Prijedor	61
3. Ubistva u logorima i zatočeničkim objektima (na osnovu navoda iz paragrafa 47 Optužnice)	61
(a) Kasarna u Benkovcu – 25. juli 1992.....	61
(b) Masakr u prostoriji 3 u logoru Keraterm – 24. juli 1992.....	61
(c) Zatočnici ubijeni u logoru Keraterm – 24. juli 1992.....	63
(d) Ubistvo više od 100 zatočenika u logoru Omarska – juli 1992.....	63
(e) Ubistvo 44 muškaraca i žena u autobusu koji je krenuo iz logora Omarska – juli 1992.....	63
(f) Ubistvo 120 osoba (logor Omarska) – 5. august 1992.....	63
(g) Više osoba pred logorom Manjača – 6. august 1992.....	64
(h) Ubistvo otprilike 200 ljudi iz konvoja na planini Vlašić – 21. august 1992.	64
(i) Zaključci o ubistvima u logoru Omarska	66
(j) Logor Keraterm – od 24. maja do 5. augusta 1992.....	70
(k) Logor Trnopolje – od 25. maja do 30. septembra 1992.	70
4. Saslušavanja, prelaćivanja i seksualno zlostavljanje u logorima i zatočeničkim objektima (na osnovu navoda iz paragrafa 49 Optužnice).....	71
(a) Logor Omarska	71
(b) Logor Keraterm	73
(c) Logor Trnopolje.....	75
(d) Dom Miska Glava.....	76
(e) Fudbalski stadion u Ljubiji	76
(f) SUP Prijedor.....	76
(g) Kasarna JNA u Prijedoru.....	77
5. Ubistva u opštini Prijedor (na osnovu navoda iz paragrafa 46 Optužnice).....	77
(a) Kozarac – maj i juni 1992.....	77
(b) Kuća Mehmeda Šahorića, Kamičani – 26. maj 1992.....	78
(c) Hambarine – juli 1992.....	78
(d) Jaskići – 14. juni 1992. (povučeno).....	79
(e) Bišćani – juli 1992.....	79
(f) Čarakovo – juli 1992.....	82
(g) Briševo – 24. juli 1992.....	82
(h) Fudbalski stadion u Ljubiji – 25. juli 1992.....	82
(i) Rudnik željezne rude Ljubija – 25. juli 1992.....	83
6. Uništavanje i pljačkanje poslovnih i stambenih objekata	84
(a) Grad Prijedor.....	84
(b) Briševo.....	85
(c) Kamičani.....	86
(d) Čarakovo.....	86
(e) Kozarac	86
(f) Kozaruša.....	87
(g) Bišćani	87
(h) Hambarine	87
(i) Rakovčani (povučeno).....	87
(j) Rizvanovići.....	87
(k) Donja i Gornja Ravska (već odbačeno na osnovu pravila 98bis).....	88
(l) Kevljani	88
(m) Dokazi o opštoj situaciji.....	88

7. Uništavanje ili hotimično nanošenje štete vjerskim i kulturnim objektima.....	88
(a) Džamija u Donjoj Ljubiji (povučeno).....	89
(b) Džamija u Hambarinama – 24. maj 1992.....	89
(c) Džamija u Kozaruši (povučeno).....	89
(d) Džamije u Prijedoru – maj 1992.....	89
(e) Mutnička džamija u Kozarcu – maj/juni 1992.....	89
(f) Džamija u Starom gradu u Prijedoru – maj/juni 1992.....	89
(g) Džamija u Kamičanima – juni 1992.....	90
(h) Džamija u Biščanima – 20. juli 1992.....	90
(i) Katolička crkva u Briševu – 29. juli 1992.....	90
(j) Katolička crkva u Prijedoru – 28. august 1992.....	90
(k) Džamija u Prijedoru u naselju Puharska – 28. august 1992.....	91
8. Uskraćivanje temeljnih ljudskih prava bosanskim Muslimanima i bosanskim Hrvatima (na osnovu navoda iz paragrafa 54(5) Optužnice).....	91
(a) Zaposlenje.....	91
(b) Sloboda kretanja.....	92
(c) Pravo na valjani sudski postupak.....	92
(d) Dostupnost medicinske njege.....	92
9. Deportacija i prisilno premještanje nesrpskog stanovništva (na osnovu navoda iz paragrafa 54(4) Optužnice).....	93
II. ULOGA DR. MILOMIRA STAKIĆA U TIM DOGAĐAJIMA.....	98
1. Funkcije na kojima je dr. Stakić bio od januara 1991. do septembra 1992.....	98
2. Uloga dr. Stakića u SDS-u i srpskoj Skupštini opštine.....	99
3. Uloga dr. Stakića prije i nakon preuzimanja vlasti: 16.-30. april 1992.....	101
4. Uloga dr. Stakića u Kriznom štabu Prijedor.....	102
5. Uloga dr. Stakića u Savjetu za narodnu odbranu.....	105
6. Uloga dr. Stakića u koordiniranju saradnje policije, vojske i političara.....	106
7. Uloga dr. Stakića u vezi sa zatočeničkim objektima.....	110
8. Uloga dr. Stakića u vezi s deportacijama.....	118
III. INDIVIDUALNA KRIVIČNA ODGOVORNOST DR. MILOMIRA STAKIĆA ZA INKRIMINISANA KRIVIČNA DJELA – MJERODAVNO PRAVO I ZAKLJUČCI.....	121
A. OPŠTA NAČELA TUMAČENJA MJERODAVNOG PRAVA.....	121
B. VIDOVI UČEŠĆA: ČLANOVI 7(1) I 7(3) STATUTA.....	123
1. Mjerodavno pravo.....	124
(a) Počinjenje.....	124
(i) Argumenti strana.....	124
a. Optužba.....	124
b. Odbrana.....	125
(ii) Diskusija.....	127
(b) Planiranje.....	130
(c) Naređivanje.....	131
(d) Pomaganje i podržavanje.....	131
(e) Član 7(3).....	132
(i) Argumenti strana.....	132
a. Optužba.....	132
b. Odbrana.....	134
(ii) Diskusija.....	135
(iii) Opšta pitanja u vezi s članom 7(3) u ovom predmetu.....	138
a. Civilna osoba s funkcijama nadređenog: zvaničnici kao nadređeni.....	138

b. Osude i po članu 7(1) i po članu 7(3)?	138
2. Zaključci Pretresnog vijeća	140
(a) <i>Actus reus</i>	140
(i) Saizvršioci	140
(ii) Zajednički cilj	140
(iii) Sporazum ili prešutna saglasnost	141
(iv) Koordinirana saradnja	143
(v) Zajednička kontrola nad kriminalnim ponašanjem	146
(vi) Ovlasti dr. Stakića	147
(b) <i>Mens rea</i>	148
(i) <i>Mens rea</i> za konkretno djelo za koje se tereti	148
(ii) Zajednička svijest o znatnoj vjerovatnoći da će doći do zločina	148
(iii) Svijest dr. Stakića o važnosti vlastite uloge	148
C. GENOCID I SAUČESNIŠTVO U GENOCIDU (TAČKE 1 I 2)	150
1. Mjerodavno pravo	150
(a) Genocid	152
(i) Argumenti strana	152
a. Optužba	152
b. Odbrana	154
(ii) Diskusija	155
a. Zaštićene grupe	155
b. Objektivni element: <i>actus reus</i>	155
c. Subjektivni element: <i>mens rea</i>	157
d. Posebna namjera da se uništi grupa kao takva	158
e. Posebna namjera da se grupa uništi "djelimično"	158
f. Vidovi odgovornosti	160
(b) Saučesništvo u genocidu	161
2. Zaključci Pretresnog vijeća	162
(a) Argumenti strana u vezi s činjenicama	162
(i) Optužba	162
(ii) Odbrana	164
(b) Diskusija i zaključci u vezi s tačkama 1 i 2	165
D. USLOVI ZAJEDNIČKI ČLANOVIMA 3 I 5 STATUTA	172
1. Mjerodavno pravo	172
(a) Argumenti strana	172
(b) Diskusija	172
(i) Uslov postojanja oružanog sukoba	172
(ii) Utvrđivanje postojanja nekusa između oružanog sukoba i djela za koja se tereti optuženi	173
2. Zaključci Pretresnog vijeća	173
(a) Oružani sukob	173
(b) Neksus	174
E. UBISTVO KAO KRŠENJE ZAKONA I OBIČAJA RATOVANJA – ČLAN 3 STATUTA (TAČKA 5)	175
1. Mjerodavno pravo	175
(a) Argumenti strana	176
(b) Diskusija	176
2. Zaključci Pretresnog vijeća	178
(a) Objektivni element: <i>actus reus</i>	178

(b) Subjektivni element: <i>mens rea</i>	178
(i) Uslov da žrtve nisu neposredno učestvovalе u neprijateljstvima	178
(ii) <i>Mens rea</i> optuženog u vezi s ubistvima u opštini Prijedor	178
F. ZLOČINI PROTIV ČOVJEČNOSTI – ČLAN 5 STATUTA	186
1. Opšti elementi koji se traže za zločine protiv čovječnosti	187
(a) Mjerodavno pravo	187
(i) Dodatni preduslovi za primjenu člana 5 Statuta	187
a. Argumenti strana	187
b. Diskusija	188
(b) Zaključci Pretresnog vijeća	189
(i) Uslov da postoji napad usmjeren protiv civilnog stanovništva	189
(ii) Uslov da napad mora biti rasprostranjen ili sistematski	190
2. Ubistvo (tačka 3)	190
(a) Mjerodavno pravo	190
(b) Zaključci Pretresnog vijeća	191
3. Istrebljenje (tačka 4)	191
(a) Mjerodavno pravo	191
(i) Argumenti strana	191
a. Optužba	191
b. Odbrana	191
(ii) Diskusija	193
a. Objektivni element: <i>actus reus</i>	193
b. Subjektivni element: <i>mens rea</i>	194
(b) Zaključci Pretresnog vijeća	195
(i) Argumenti strana vezani za činjenice	195
a. Optužba	195
b. Odbrana	197
(ii) Diskusija i zaključci u vezi s tačkom 4 optužnice	198
a. Objektivni element: <i>actus reus</i>	198
b. Subjektivni element: <i>mens rea</i>	199
4. Deportacija i druga nehumana djela (tačke 7 i 8)	202
(a) Pravo mjerodavno za deportaciju (tačka 7)	202
(i) Argumenti strana	202
a. Optužba	202
b. Odbrana	203
(ii) Diskusija	204
a. Objektivni element: <i>actus reus</i>	204
b. Subjektivni element: <i>mens rea</i>	210
(b) Zaključci Pretresnog vijeća u vezi s deportacijom (tačka 7)	210
(c) Mjerodavno pravo u vezi s drugim nehumanim djelima (tačka 8)	217
(i) Argumenti strana	217
a. Optužba	217
b. Odbrana	218
(ii) Diskusija	218
(d) Zaključci Pretresnog vijeća	220
5. Progona na političkoj, rasnoj ili vjerskoj osnovi (tačka 6)	221
(a) Mjerodavno pravo	221
(i) Argumenti strana	221
a. Optužba	221

b. Odbrana	222
(ii) Diskusija	222
a. <i>Actus reus</i>	223
b. <i>Mens rea</i>	224
(b) Konkretna djela za koja se tereti pod optužbom za progone	226
(i) Mjerodavno pravo	226
a. Ubistvo	226
b. Mučenje	227
c. Fizičko nasilje	227
d. Silovanje i seksualno zlostavljanje	228
e. Stalno ponižavanje i šikaniranje	228
f. Uništavanje, hotimično nanošenje štete i pljačkanje stambenih i poslovnih objekata	229
g. Uništavanje odnosno hotimično nanošenje štete kulturnim i vjerskim objektima	230
h. Deportacija i prisilno premještanje	231
i. Uskraćivanje temeljnih prava, uključujući pravo na zaposlenje, na slobodu kretanja, pravo na valjani sudski postupak, odnosno pravo na odgovarajuću medicinsku pomoć	231
(c) Zaključci Pretresnog vijeća u vezi s elementom <i>actus reus</i> raznih djela progona	232
a. Ubistvo	232
b. Mučenje	233
c. Fizičko nasilje	234
d. Silovanje i seksualno zlostavljanje	235
e. Stalno ponižavanje i šikaniranje	239
f. Uništavanje i pljačkanje stambenih i poslovnih objekata	239
g. Uništavanje odnosno hotimično nanošenje štete vjerskim i kulturnim objektima	240
h. Deportacija i prisilno premještanje	240
i. Uskraćivanje temeljnih prava	241
(d) <i>Mens rea</i> dr. Stakića za progon	241
G. ZAKLJUČAK DIJELA III: DVIJE SUDBINE	244
1. Sudbina Nermina Karagića	244
2. Sudbina svjedoka X	251
H. KUMULATIVNE OSUDE	253
(a) Krivična djela prema članovima 3 i 5 Statuta	254
(b) Ubistvo prema članu 3 i ubistvo prema članu 5 Statuta	255
(c) Istrebljenje i ubistvo prema članu 5 Statuta	255
(d) Istrebljenje prema članu 5 i ubistvo prema članu 3 Statuta	256
(e) Progon i ostala krivična djela prema članu 5 Statuta	256
(f) Zaključci	257
IV. ODMJERAVANJE KAZNE	258
A. MJERODAVNO PRAVO	258
1. Statut i Pravilnik o postupku i dokazima MKSJ-a	258
2. Opšta praksa izricanja zatvorskih kazni u bivšoj Jugoslaviji	258
B. ARGUMENTI STRANA	260
(a) Optužba	260
(b) Odbrana	261

C. DISKUSIJA	262
1. Opšta pitanja.....	262
2. Pojedinačne okolnosti u vezi s ovim predmetom.....	263
(a) Uloga optuženog	263
(b) Žrtve.....	264
3. Otežavajuće okolnosti	264
4. Olakšavajuće okolnosti	267
5. Ličnost optuženog	268
6. Obrasci u odmjerenju kazne	269
D. OBLIK KAZNE	270
E. KAZNA	271
V. DISPOZITIV	272
VI. SPISAK ŽRTAVA ČIJA SU IMENA POZNATA	275
A. OBRAZLOŽENJE	275
B. SPISAK ŽRTAVA ČIJA SU IMENA POZNATA.....	276
VII. PRILOZI.....	280
A. ISTORIJAT POSTUPKA.....	280
1. Optužnica i hapšenje dr. Milomira Stakića.....	280
2. Pretpretresna faza	280
(a) Istorijat optužnica do Četvrtе izmijenjene optužnice	281
(b) Početak suđenja	283
(c) Činjenice o kojima je već presuđeno/o kojima su se strane sporazumjele	284
(d) Povezanost sa predmetom <i>Tužilac protiv Brđanina i Talića</i>	285
3. Faza suđenja	285
B. SPISAK SUDSKIH ODLUKA	288
1. MKSJ.....	288
2. MKSR.....	293
3. Istočni Timor	294
4. Odluke u vezi sa zločinima počinjenim tokom Drugog svjetskog rata.....	294
5. Druge odluke	295
(a) EKLJP	295
(b) Evropski sud pravde	295
(c) Predmeti vođeni na nacionalnim sudovima.....	295
C. SPISAK OSTALIH PRAVNIH IZVORA	296
1. Knjige, publikacije i zbirke.....	296
2. Članci	298
3. Rječnici.....	299
D. SPISAK SKRAĆENICA.....	300

I. UTVRĐENO ČINJENIČNO STANJE

A. Optuženi

1. Optuženi, dr. Milomir Stakić, rođen je 19. januara 1962. u selu Marićka u opštini Prijedor, koja je danas u sastavu entiteta "Republike Srpske" u Bosni i Hercegovini. Sin je Milana i Mire Stakić¹ i srpske je nacionalnosti.
2. Optuženi je od oktobra 1987. godine oženjen Božanom Cuk iz sela Busnovi. Imaju dvoje djece, sina rođenog 1989. i kćerku rođenu 1993. godine.²
3. Dr. Stakić je karijeru započeo kao ljekar. Studirao je medicinu na Medicinskom fakultetu Univerziteta u Banjoj Luci³ i nakon diplome počeo stažirati u Banjoj Luci.⁴ Godine 1989. ljekarsku je karijeru nastavio u Tesliću.⁵ Potom se zaposlio u Domu zdravlja u Omarskoj, a njegov posao je uključivao rad u službi hitne pomoći i seoskim ambulancama u Lamoviti i Kevljanima.⁶
4. Prije višestranačkih izbora u Bosni i Hercegovini u novembru 1990. godine, optuženi je učestvovao u osnivanju mjesnog ogranka Narodne radikalne stranke "Nikola Pašić"⁷ i postao predsjednik te stranke za područje Omarske.⁸ U trenutku održavanja izbora, ogranak iz Omarske već je bio ušao u koaliciju sa Srpskom demokratskom strankom (u daljnjem tekstu: SDS). Optuženi se kasnije kao kandidat pojavio na izbornoj listi SDS-a,⁹ te postao član SDS-a.¹⁰
5. Optuženi je 18. novembra 1990. izabran za odbornika SDS-a u Skupštini opštine Prijedor. Srpska demokratska stranka ga je kasnije predložila za potpredsjednika Skupštine, na

¹ Božana Stakić, izjava na osnovu pravila 92bis od 6. marta 2003., str. 1.

² Božana Stakić, izjava na osnovu pravila 92bis od 6. marta 2003., str. 1 i 4.

³ Božana Stakić, izjava na osnovu pravila 92bis od 6. marta 2003., str. 1.

⁴ Svjedok Z, T. 7618-19.

⁵ Slavica Popović, T. 12759; Ranka Stanar, izjava na osnovu pravila 92bis od 28. februara 2003., str. 1.

⁶ Borislavka Dakić, T. 10332-33; Slavica Popović, T. 12754-55, 12759; Ranka Stanar, izjava na osnovu pravila 92bis od 28. februara 2003., str. 2.

⁷ Osnovao ju je beogradski advokat Veljko Guberina.

⁸ Milan Rosić, T. 11953 i T. 11989-90; Slavica Popović, T. 12756; Božana Stakić, izjava na osnovu pravila 92bis od 6. marta 2003., p. 1.

⁹ Čedomir Vila, T. 11420.

¹⁰ Mirsad Mujadžić, T. 3635.

koju je funkciju imenovan 4. januara 1991.¹¹ Dana 11. septembra 1991., izabran je za potpredsjednika Opštinskog odbora SDS-a u Prijedoru.¹²

6. Pretresno vijeće ovdje samo napominje da se optuženi odmah nakon 30. aprila 1992. godine iz Omarske preselio u stan u Prijedoru,¹³ a događajima koji su se odigrali u periodu od 7. januara 1992. do kraja septembra 1992. godine baviće se drugdje u ovoj Presudi budući da oni ulaze u okvir navoda o kriminalnom ponašanju optuženog (uključujući navodne pripremne radnje).

7. Optuženi je ostao u političkom životu opštine Prijedor do 11. januara 1993. godine, kada je razriješen dužnosti predsjednika Skupštine opštine.¹⁴ Kasnije je, kao ljekar u Vojsci Republike Srpske, poslan na front.¹⁵

8. Optuženi je 19. maja 1993. počeo raditi u Domu zdravlja Prijedor kao zamjenik direktora.¹⁶ Od Doma još uvijek dobiva plaću.¹⁷

9. Optuženi se u jednom trenutku 1995. ili 1996. godine vratio u politički život Prijedora i ponovo je imenovan za predsjednika Skupštine opštine.¹⁸ Godine 1997. preselio se s porodicom u Beograd.¹⁹

10. Na osnovu naloga za hapšenje Međunarodnog suda od 22. januara 2001., optuženi je uhapšen u Beogradu 23. marta 2001. godine. Istog dana prebačen je u Pritvorsku jedinicu UN-a u Haagu, gdje je još uvijek u pritvoru.²⁰

11. Suđenje optuženom po navodima iz Četvrte izmijenjene optužnice (u daljnjem tekstu: Optužnica) započelo je 16. aprila 2002. godine. Dr. Stakić se tereti za genocid (tačka 1), ili, alternativno, saučesništvo u genocidu (tačka 2), ubistvo kao zločin protiv čovječnosti (tačka 3), istrebljenje (tačka 4), ubistvo kao kršenje zakona i običaja ratovanja (tačka 5), progone (tačka 7) i nehumana djela (tačka 8).

¹¹ DP SK2.

¹² DP SK12 i S94.

¹³ Ranka Travar, izjava na osnovu pravila 92bis od 28. februara 2003., T. 13460.

¹⁴ DP S372.

¹⁵ Božana Stakić, izjava na osnovu pravila 92bis od 6. marta 2003., str. 4.

¹⁶ Borislavka Dakić, T. 10332-33.

¹⁷ Borislavka Dakić, T. 10365.

¹⁸ DP S178. i S403.

¹⁹ Božana Stakić, izjava na osnovu pravila 92bis od 6. marta 2003., str. 5.

B. Opšte uvodne napomene u vezi sa svim utvrđenim činjenicama

12. Pretresno vijeće je dokaze u ovom predmetu ocijenilo u skladu sa Statutom i Pravilnikom o postupku i dokazima, a u slučajevima za koje ti izvori ne sadrže smjernice, na način koji najviše pogoduje pravičnom presuđivanju u ovom predmetu.

13. Činjenični zaključci Pretresnog vijeća moraju se prvenstveno zasnivati na dokaznom materijalu koji su strane u postupku ponudile na usvajanje i koji je zatim i usvojen. U svjetlu postupka propisanog Pravilnikom, a koji se zasniva na inicijativi strana, Pretresno vijeće izražava ozbiljnu zabrinutost zbog propusta Tužilaštva da pravovremeno predoči određene ključne dokaze koji su bili na raspolaganju. Pretresno vijeće je smatralo nužnim da iskoristi svoja ovlašćenja iz pravila 98 i *proprio motu* pozove određeni broj svjedoka, te da naloži Tužilaštvu da izvede dodatne dokaze.

14. Pri ocjenjivanju dokaza, Pretresno vijeće se uglavnom oslanjalo na dokumentarne dokaze. Vijeće je bilo naročito oprezno kad su u pitanju dokumenti koji se pripisuju dr. Stakiću i smatralo da su potrebni potkrepljujući dokazi u vidu izjava vještaka prema pravilu 98 i/ili uvjerljivih iskaza svjedoka. Osim u slučajevima koji se pojedinačno navode, nije bilo razumne sumnje u vjerodostojnost drugih dokumenata, uključujući video i audio trake.

15. Ako nije potkrijepljen drugim dokazima, iskaz jednog jedinog svjedoka treba uzeti uz veliku dozu opreza. Osim toga što je od 1992. prošlo mnogo vremena, Pretresno vijeće je svjesno da, opšte uzevši, iskazi svjedoka imaju ograničenu vrijednost. Poseban oprez potreban je u predmetima kao što je ovaj, gdje postoji ne samo izraziti politički, nacionalni i religiozni element, nego i složeni historijski kontekst. Sudije su uvjerenе da je većina svjedoka Vijeću uglavnom nastojala ispričati ono za što vjeruju da je istina. Međutim, lično iskustvo tragedije poput one u bivšoj Jugoslaviji često svjesno ili nesvjesno utiče na svjedočenje.

16. Pretresno vijeće je saslušalo 37 svjedoka optužbe *viva voce* i uvrstilo 19 izjava svjedoka na osnovu pravila 92*bis*. Tužilaštvo je pozvalo tri vještaka. Na osnovu pravila 98, Vijeće je pozvalo šest svjedoka i naložilo optužbi da imenuje sudskog vještaka za rukopis i stručnjaka za vještačenje dokumenata. Pretresno vijeće je saslušalo 38 svjedoka odbrane *viva voce* i uvrstilo sedam izjava na osnovu pravila 92*bis*. Odbrana je pozvala dva vještaka *viva voce* i uvrstila izvještaj vještaka za ustavna pitanja na osnovu pravila 94*bis*. Ukupno je u spis

²⁰ DP D128.

uvršteno 1448 dokaznih predmeta, i to 796 dokaznih predmeta Tužilaštva (s oznakom "S"), 594 odbrane (s oznakom "D") i 58 dokaznih predmeta Vijeća (s oznakom "J"). Suđenje je zabilježeno na 15.337 stranica transkripta.

17. Optuženi je iskoristio svoje pravo da se brani šutnjom.

18. Pretresno vijeće ne želi žrtve svesti na puke statističke brojke. Žrtve su bile ljudi - muškarci i žene, svaki sa svojom porodičnom historijom, životnom pričom i ličnošću. Budući da je nemoguće rekonstruisati sudbinu svake žrtve, Vijeće je odlučilo da pomoću primjera tri osobe pokaže njihove patnje i ključna pitanja u ovom predmetu: profesora Muhameda Čehajića,²¹ svjedoka X i Nermina Karagića.²²

19. U dijelu o utvrđenom činjeničnom stanju, Pretresno vijeće se ograničilo na činjenice koje su relevantne za pravnu analizu ovog predmeta. Drugo ograničenje u ovom predmetu proizlazi iz Optužnice, koja se odnosi na opštinu Prijedor u jednom određenom periodu (od 30. aprila 1992. do 30. septembra 1992.).

20. Dodatne probleme stvara žaljenja vrijedna, ali očita činjenica da, iz raznih razloga, Međunarodni sud nikad nije bio i nikad neće biti u prilici da u jednom postupku sasluša sve navodno najodgovornije osobe. Pretresno vijeće je svjesno da se ne mogu isključiti moguća odstupanja, čak ni protivrječnosti, u odnosu na zaključke u drugim predmetima budući da se oni zasnivaju na drugim predloženim i prihvaćenim dokazima.

21. Pretresno vijeće je nastojalo da se što je moguće više približi istini. Međutim, Pretresno vijeće zna da apsolutna istina ne postoji.

22. Prije nego što Pretresno vijeće prijeđe na ocjenu mjerodavnog prava (III), izložiće prvo relevantni činjenični osnov u odgovarajućem kontekstu, a zatim zaključke o ulozi optuženog u tim događajima (II).

²¹ Vidi *infra*, E. 2 (a) (ii).

²² Vidi *infra*, III. G.

C. Opšti kontekst događaja u Prijedoru 1992. godine

1. Politička situacija u Bosni i Hercegovini

23. Nakon okupacije Kraljevine Jugoslavije 1941. godine, njemački nacistički režim stvorio je "Nezavisnu Državu Hrvatsku", na čelu s protivsrpskom ustaškom vladom. U savezu s Njemačkom i Italijom, hrvatski fašisti (ustaše) borili su se protiv srpskih monarhista (četnika) i komunista (Titovih partizana). Mnogi Srbi, kao i Židovi i druge ciljane grupe, sistematski su ubijani u logorima za istrebljenje zbog svoje vjere i nacionalnosti. Jedan od najozloglašnijih logora nalazio se u Jasenovcu u zapadnoj Slavoniji, sjeverno od opštine Prijedor, blizu granice Bosne i Hercegovine s Hrvatskom.

24. "Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina" postala je jedna od šest republika u sastavu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ), države nasljednice Kraljevine Jugoslavije. Uslijed stoljetne dramatične i složene istorije Balkana, te političkih događaja u bivšoj Jugoslaviji nakon dva svjetska rata, stanovništvo Republike Bosne i Hercegovine uglavnom su činili Srbi, Hrvati i slavenski Muslimani. Bez obzira na razlike u kulturnoj baštini i vjerskim običajima, te tri grupe su imale mnogo toga zajedničkog i većinom živjele u mirnoj koegzistenciji.

25. Nakon smrti maršala Tita 1980. godine i naglog raspada vladajućeg Saveza komunista Jugoslavije u prvim mjesecima 1990. godine, nastala je praznina u strukturi vlasti, a diljem zemlje počele su nicati nacionalne stranke.

26. Ujesen 1990. godine, ključni akteri u političkom životu Bosne i Hercegovine postale su tri nove stranke utemeljene na načelu nacionalne pripadnosti: Hrvatska demokratska zajednica (u daljnjem tekstu: HDZ), Stranka demokratske akcije (u daljnjem tekstu: SDA) i Srpska demokratska stranka (u daljnjem tekstu: SDS).

27. Za vrijeme kampanje prije izbora 18. novembra 1990. godine, HDZ, SDA i SDS neslužbeno su se dogovorile da se neće boriti jedna protiv druge, već da će svoju kampanju usmjeriti protiv Saveza komunista, socijaldemokrata i drugih nenacionalnih stranaka.

28. Kada su glasovi prebrojani, postalo je jasno da su HDZ, SDA i SDS nadmoćno pobijedile u većini od 109 opština Bosne i Hercegovine. Tri pobjedničke stranke ubrzo su svoj

predizborni međustranački dogovor proširile na podjelu najvažnijih položaja²³ na svim nivoima, od državnog do regionalnog i opštinskog nivoa.

29. Prema popisu stanovništva iz aprila 1991. godine, 43,7 posto stanovništva Bosne i Hercegovine činili su pripadnici muslimanske nacionalnosti, 32,4 posto Srbi, a 17,3 posto Hrvati.²⁴

30. Tri glavne političke stranke imale su svaka svoj nacionalni program i interese koji su se potirali i koji su izbili na površinu nakon što su Slovenija i Hrvatska 25. juna 1991. proglasile nezavisnost. Oružani sukob u Sloveniji i rat u Hrvatskoj koji nije prestajao potakli su stara neprijateljstva između Srba i Hrvata. Rukovodstvo SDA je, stavši na istu stranu kao i HDZ, jasno dalo do znanja da "Bosna i Hercegovina" neće ostati u Jugoslaviji bez Slovenije i Hrvatske u kojoj bi prevlast imali Srbi. Srpska demokratska stranka se odlučno suprotstavljala već i samoj ideji nezavisnosti.

31. Ne uspijevajući pomiriti međusobne razlike, SDS i SDA su krenule u suprotnim pravcima. Neprijateljski nastrojena retorika vođa obje stranke, koju su ponavljala sredstva javnog informisanja pod kontrolom tih stranaka, stvarala je međusobno nepovjerenje i pridonosila povećanju međunacionalnih napetosti.

32. Očekujući da će se Bosna i Hercegovina otcijepiti od Jugoslavije, rukovodstvo bosanskih Srba je već u aprilu 1991. godine oformilo Zajednicu opština Bosanske Krajine (ZOBK), koju su činili predstavnici opština s većinskim srpskim stanovništvom.

33. Očekujući da će bosanski Srbi pružiti otpor, rukovodstvo bosanskih Muslimana osnovalo je paravojnu organizaciju Patriotska liga. U junu 1991. SDA je formirao Savjet za narodnu odbranu čiji je zadatak bio da upravlja radom Patriotske lige.

34. SDS je 16. septembra 1991. godine otišao i korak dalje u konsolidovanju srpskih opština, transformišući Zajednicu Bosanske Krajine u Autonomnu regiju Krajina (u daljnjem tekstu: ARK).

35. Skupština Bosne i Hercegovine je 14. oktobra 1991. godine usvojila "Memorandum" o suverenosti Bosne i Hercegovine kojim je utrt put referendumu o nezavisnosti te republike.²⁵

²³ DP SK42, str. 2; DP D92, str. 11-12.

²⁴ Vidi takođe: DP S227-1, DP D90, str. 14.

36. Kao odgovor na to, srpski poslanici u Skupštini proglasili su 24. oktobra 1991. godine zasebnu "Skupštinu srpskog naroda" koja je tražila da se organizuje plebiscit na kojem će se srpski narod Bosne i Hercegovine izjasniti o tome da li želi ostati u jugoslovenskoj federaciji.

37. Glavni odbor SDS-a razaslao je 19. decembra 1991. "Uputstvo o organizovanju i djelovanju organa srpskog naroda u Bosni i Hercegovini u vanrednim okolnostima",²⁶ u kojem su opštine Bosne i Hercegovine podijeljene u dvije kategorije na osnovu toga jesu li Srbi u njima u većini (opštine iz "Varijante A") ili nisu (opštine iz "Varijante B") . Uputstvo je sadržavalo i konkretne korake za preuzimanje vlasti u opštinama koje je trebalo izvršiti u dvije faze.

38. Dana 9. januara 1992. proglašena je "Republika srpskog naroda Bosne i Hercegovine", koju su činile takozvane srpske autonomne regije i oblasti, uključujući Autonomnu regiju Krajina (ARK).

39. Dana 29. februara i 1. marta 1992. godine održan je referendum za utvrđivanje statusa Bosne i Hercegovine. Prema izvještaju Republičke izborne komisije, "od ukupnog broja glasača 3.253.847 (...) izašlo je i glasalo 2.073.568 građana s pravom glasa ili 64,31%". Od ukupnog broja važećih glasačkih listića, 2.061.932 ih je bilo "ZA" (99,44%), a protiv suverenosti Bosne i Hercegovine glasalo je 6.037 glasača (0,29%).²⁷

40. Odmah nakon tog referenduma, 3. marta 1992. godine, Bosna i Hercegovina je proglasila nezavisnost. Evropska zajednica priznala je Bosnu i Hercegovinu kao suverenu državu 6. aprila 1992., a Sjedinjene Američke Države 7. aprila 1992.

41. Dana 12. maja 1992. u Banjoj Luci održana je 16. sjednica Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini. Na toj sjednici je Radovan Karadžić iznio šest strateških ciljeva rukovodstva bosanskih Srba u Bosni i Hercegovini. Zbog važnosti koji ovi ciljevi imaju kao ilustracija političkog konteksta u kojem su počinjena krivična djela za koja optuženog tereti Optužnica, Pretresno vijeće će nešto iscrpnije podsjetiti na njih.

²⁵ DP S418, DP D92, str. 26.

²⁶ DP S39.

²⁷ DP S421.

42. Izlaganje počinje riječima: "Srpska strana u BiH, Predsjedništvo, Vlada, Savjet za nacionalnu bezbjednost koji smo formirali, donijela je strateške prioritete srpskog naroda, odnosno strateške ciljeve srpskog naroda." Za prva dva strateška cilja se kaže:

...od kojih je prvi strateški cilj razdvajanje od druge dvije nacionalne zajednice, državno razdvajanje.

Razdvajanje od onih koji su naši neprijatelji i koji su iskoristili svaku priliku, prije svega u ovom vijeku, da nasrnu na nas i koji bi nastavili sa takvom praksom, ako bismo i dalje ostali zajedno u istoj državi.

Drugi strateški cilj je, čini mi se, koridor između Semberije i Krajine. To je stvar za koju ćemo, možda, biti prisiljeni da ponegdje nešto žrtvujemo, ali je to od najveće strateške važnosti za srpski narod, jer to integriše srpske zemlje, ne samo Srpske BiH, nego i Srpske BiH sa Srpskom Krajinom i Srpske Krajine sa Srpskom BiH i Srbijom. Dakle, to je strateški cilj veoma visoko rangiran, koji moramo da ostvarimo jer nema Krajine, nema Bos. Krajine, nema Srpske Krajine, nema Saveza srpskih zemalja, ukoliko ne ostvarimo taj koridor koji će nas dobro integrisati, koji će nam omogućiti nesmetan protok iz jednog dijela naše države u drugi.

Preostala četiri cilja odnosila su se na a) uspostavljanje koridora u dolini rijeke Drine, b) uspostavljanje granice na rijeci Uni i rijeci Neretvi, c) podjelu grada Sarajeva na srpski i muslimanski dio i d) izlaz Srpske Republike BiH na more.

43. Nakon što je iznio gore navedene strateške ciljeve, Karadžić je izlaganje završio riječima: "Mi vjerujemo, nadamo se i u Boga, u pravdu i u naše snage da ćemo ostvariti ono što smo zacrtali, svih šest ovih strateških ciljeva, naravno prema hijerarhiji, i da ćemo konačno i definitivno završiti posao za borbu, za slobodu srpskog naroda."²⁸ Pretresno vijeće se slaže s vojnim vještakom Tužilaštva Ewanom Brownom koji je zaključio da ovih šest strateških ciljeva treba tumačiti kao političko uputstvo visokog rukovodstva bosanskih Srba za stvaranje države bosanskih Srba.²⁹

2. Politička zbivanja u opštini Prijedor prije preuzimanja vlasti 30. aprila 1992. godine

44. Opština Prijedor nalazi se u sjeverozapadnom dijelu Bosne i Hercegovine, koji nosi ime Bosanska Krajina. Glavna opštinska cesta i željeznička pruga povezuju Prijedor s Banjom Lukom na jugoistoku i Bosanskim Novim na sjeverozapadu, na granici s Republikom Hrvatskom. Druga najveća cesta u opštini povezuje Prijedor sa Sanskim Mostom, koji se nalazi južno od ove opštine. Prijedor je najveće naseljeno mjesto u opštini.

²⁸ Vidi općenito DP S141 /Citirano prema Izvornom zapisniku sa 16. sjednice Skupštine srpskog naroda u BiH, održane 12. maja 1992. godine/.

²⁹ Ewan Brown, T. 8566-67.

45. Opština Prijedor je stoljećima bila naseljena pretežno Srbima, Muslimanima i Hrvatima. Svaka grupa je u nekom dijelu opštine bila u većini, a u drugim dijelovima su bile izmiješane.³⁰ Suživot Srba, Muslimana i Hrvata u opštini Prijedor uglavnom je bio miran, čak i za vrijeme velikih geopolitičkih promjena na Balkanu krajem devetnaestog i početkom dvadesetog stoljeća.

46. U Drugom svjetskom ratu, kada su Jugoslaviju okupirale Njemačka i Italija, opština Prijedor zvanično je ušla u sastav gorepomenute "Nezavisne Države Hrvatske" na čijem čelu je bila protivsrpska ustaška vlada.³¹ U toj opštini su njemački nacistički režim i ustaše, u saradnji s dijelom muslimanskog stanovništva, počinili brojne masakre. Oni Hrvati i Muslimani koji su stali na stranu pretežno srpskih partizanskih snaga, koje su bile posebno jake u brdovitom i šumovitom području sjeveroistočno od Kozare, takođe su postali žrtve. Hiljade bosanskih Srba, Židova i pripadnika drugih ciljanih grupa poslate su u koncentracione logore kojima su upravljale snage njemačkog nacističkog režima i ustaše.³²

47. Nakon Drugog svjetskog rata, partizanski otpor u Prijedoru poprimio je gotovo mitske dimenzije. U spomen na te događaje, početkom 70-ih je u čast poginulih partizana i civila podignut poznati spomenik na Kozari.³³

48. Sistematski rad maršala (Josipa Broza) Tita, vođe komunističke Jugoslavije osnovane deklaracijom u Jajcu 29. novembra 1943., na poticanju prijateljstva među jugoslovenskim narodima uticao je na javno mnijenje, posebno svijest mlađih generacija. U opštini Prijedor poticala se međunacionalna tolerancija i povjerenje. Brakovi i prijateljstva osoba različitih nacionalnosti bili su česta pojava. Prije višestranačkih izbora u novembru i neposredno nakon njih, u opštini je vladao međunacionalni mir.

49. Na osnovu rezultata izbora održanih 18. novembra 1990. godine, SDA, SDS i HDZ osvojili su 90 mjesta u Skupštini opštine: SDA 30 mjesta, SDS 28 mjesta, a HDZ dva mjesta. Preostalih 30 mjesta dobili su Savez komunista – Socijalistička demokratska partija (kasnije samo pod nazivom "Socijaldemokratska partija"), Savez reformskih snaga Jugoslavije, Demokratski socijalistički savez i Demokratski savez.³⁴ U skladu s predizbornim

³⁰ Robert J. Donia, T. 1719-20; Muharem Mujadžić, T. 3581-85.

³¹ Vidi *supra*, par. 23.

³² DP SK42, str. 2-4; DP D92, str. 7-8.

³³ Robert J. Donia, T. 1703-04; DP SK 42, str. 3.

³⁴ DP SK42, str. 2; Robert J. Donia, T. 1692-93.

međustranačkim dogovorom, SDA i SDS su glasale istovjetno i međusobno podržale kandidature za šest ključnih funkcija u opštini Prijedor. Dana 4. januara 1991., za predsjednika Skupštine opštine Prijedor izabran je profesor Muhamed Čehajić iz SDA, a za potpredsjednika Skupštine izabran je dr. Milomir Stakić. Milan Kovačević (SDS) postao je predsjednik Izvršnog odbora Skupštine. Dušan Baltić (SDS) izabran je za sekretara Skupštine opštine.³⁵

50. U februaru 1991. godine, predstavnici SDA i SDS-a objavili su da su postigli dogovor o većini preostalih važnih funkcija u opštini. Međutim, u ljeto 1991. godine SDS je prigovorio da SDA nije ispoštovala međustranački dogovor o komandirima policije. Prema dogovoru, najjača stranka je imala pravo odabrati načelnika policije i komandira saobraćajne milicije, odnosno prvog i trećeg čovjeka u policijskoj hijerarhiji. Drugoplasirana stranka bi nakon toga imenovala komandira stanice policije, odnosno drugog čovjeka u policijskoj hijerarhiji. Međutim, republičko Ministarstvo unutrašnjih poslova intervenisalo je u vezi s kandidatom SDS-a za mjesto komandira stanice policije jer je za tu funkciju trebalo imati fakultetsko obrazovanje, a kandidat SDS-a je imao samo srednjoškolsko obrazovanje. Stranka demokratske akcije se stoga izjasnila protiv SDS-ovog kandidata, a SDS je optužio SDA za kršenje međustranačkog dogovora.³⁶

51. Prema službenim rezultatima popisa stanovništva u Bosni i Hercegovini (31. mart - 1. april 1991.), opština Prijedor imala je 112.543 stanovnika:³⁷ 49.351 (odnosno 43,9%) ispitanik u popisu stanovništva izjasnio se kao Musliman, 47.581 (42,3%) izjasnio se kao Srbin, 6.459 (5,7%) ih se izjasnilo kao Jugoslaveni, 6.316 (5,6%) kao Hrvati a 2.836 (2,5%) ispitanika kao "ostali".³⁸ Popis je po prvi put pokazao da su bosanski Muslimani najveća etnička grupa u opštini Prijedor. Kada su objavljeni rezultati popisa stanovništva, prijedorski Opštinski odbor SDS-a obratio se Republičkom sekretarijatu za statistiku s molbom da se u toj opštini popis stanovništva ponovi. Na tu molbu nije odgovoreno. Srbi su smatrali demografsku premoć muslimanskog stanovništva izazovom i ona je postala jedno od središnjih pitanja u političkom životu opštine 1991. i 1992. godine.³⁹

52. Nakon proglašenja nezavisnosti Slovenije i Hrvatske u junu 1991. godine, situacija u opštini Prijedor naglo se pogoršala. Dok je JNA bila prisiljena da se povuče iz Slovenije, u

³⁵ DP SK 42, str. 4-5; DP S17; DP S172; DP S190.

³⁶ DP SK 42, str. 5-6.

³⁷ DP S227-1.

³⁸ DP S227-1.

Hrvatskoj je nastavila borbe. Za vrijeme rata u Hrvatskoj porasla je napetost između Srba s jedne i muslimanske i hrvatske zajednice s druge strane.⁴⁰ Došlo je do velikog priliva srpskih izbjeglica iz Slovenije i Hrvatske u opštinu.⁴¹ Istovremeno, Muslimani i Hrvati su, zbog sve većeg osjećaja neizvjesnosti i straha među stanovništvom, počeli napuštati opštinu.⁴² Prosrpska propaganda postajala je sve očitija. Opštinske novine "Kozarski vjesnik" počele su objavljivati navode kojima su ocrnjivale nesrbe.⁴³ Srpska sredstva javnog informisanja propagirala su ideju da se Srbi moraju naoružati kako opet ne bi doživjeli situaciju u kojoj su se našli u Drugom svjetskom ratu kada je nad Srbima izvršen masakr.⁴⁴ U štampi su se često kao sinonimi za nesrpsko stanovništvo koristili izrazi poput "ustaše", "mudžahedini" i "Zelene beretke".⁴⁵ Radio Prijedor je širio propagandu govoreći o Hrvatima i Muslimanima na pogrdan način.⁴⁶ U augustu 1991. "Vukovi s Vučjaka" su zauzeli odašiljač na Kozari,⁴⁷ što je, između ostalog, imalo za posljedicu da se više nije primao program Televizije Sarajevo. Taj program su zamijenile emisije iz Beograda i Banje Luke u kojima su se vodili razgovori s političarima iz SDS-a i izvodile srpske nacionalističke pjesme koje bi ranije bile zabranjene. Političari iz SDS-a su tvrdili da Srbi žele sačuvati Jugoslaviju, dok je Muslimani i Hrvati žele uništiti.⁴⁸

53. Uza sve veću političku napetost, u opštini Prijedor pogoršala se i ekonomska situacija. Mnoga preduzeća su prestala s radom zbog redukcija struje, raskidanja tradicionalnih privrednih veza s Hrvatskom i Slovenijom, te nestašice sirovina i rezervnih dijelova, što je sve bilo iznimno važno za funkcionisanje ekonomije. Vladala je i velika nestašica hrane, lijekova i benzina.

54. U septembru 1991. godine mobilisana je prijedorska Teritorijalna odbrana (u daljnjem tekstu: TO) i Peta kozarska brigada koja je razmještena u zapadnu Slavoniju da učestvuje u ratu koji je JNA vodila protiv Hrvatske. Premda su mobilizacija i razmještanje brigade izvršeni

³⁹ DP SK42, str. 1-2.

⁴⁰ Nerman Karagić, T. 5254.

⁴¹ Milovan Dragić, T. 10421; Milan Rosić, T. 11928; svjedok DA, T. 9156; Momir Pušac, T. 10896-97; gđa Kovačević, T. 10166; svjedok JA, T. 10811; Čedomir Vila, T. 11269.

⁴² Milovan Dragić, T. 10490-93; Milan Rosić, T. 11927; Milenko Plemić, T. 12011-12; svjedok JA, T. 10766; Ostoja Marjanović, T. 11645-46; Mićo Kos, T. 9803-04 i T. 9864; svjedok DF, T. 10045; Borislava Dakić, T. 10318, T. 10341 i T. 10416; Slobodan Kuruzović, T. 14558; Ljuban Janković, T. 12535-36.

⁴³ Svjedok A, T. 1819-21.

⁴⁴ Muharem Murselović, T. 2687.

⁴⁵ Svjedok B, T. 2211.

⁴⁶ Ivo Atlija, T. 5549-51.

⁴⁷ DP S151.

⁴⁸ Jusuf Arifagić, T. 7058.

bez podrške SDA, mnogi Muslimani su se odazvali pozivu za mobilizaciju.⁴⁹ Istovremeno, 17. septembra 1991., rezervisti pretežno muslimanske nacionalnosti okupili su se ispred zgrade opštine da prosvjeduju protiv mobilizacije u prijedorski TO.⁵⁰

55. U jesen 1991. produbio se jaz između SDS-a i SDA u vezi s međustranačkim predizbornim dogovorom. Opštinski odbor SDS-a Prijedor izdao je 18. septembra 1991. saopštenje za javnost u kojem optužuje SDA za kršenje dogovora, a Ministarstvo unutrašnjih poslova da je krišom doturalo oružje u Kozarac, mjesto u kojem su Muslimani bili u većini. Potom su odbornici SDS-a demonstrativno napustili Skupštinu opštine Prijedor.⁵¹

56. Skupština opštine je 7. novembra 1991. godine jednoglasno donijela odluku da se Peta kozarska brigada ponovo mobiliše i razmjesti u zapadnu Slavoniju. Prema naredjenju o mobilizaciji, oni koji se žele vratiti na front, mogu prihvatiti mobilizaciju a oni koji to ne žele, mogu se vratiti kućama nakon što vrate oružje i opremu. To rješenje je mnogim Srbima omogućilo da učestvuju u ponovnom razmještanju jedinica u Hrvatsku, ali je isto tako mnogim Hrvatima i Muslimanima pružilo mogućnost da to odbiju i tako doprinijelo daljnjem zahlađenju odnosa među Srbima, Hrvatima i Muslimanima.⁵²

57. Zabrinut zbog nove demografske premoći Muslimana u opštini, prijedorski Opštinski odbor SDS-a posvetio je veliku pažnju organizovanju plebiscita srpskog naroda u toj opštini, kako je zatražila Skupština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini. Učesnici plebiscita, koji je održan 9. i 10. novembra 1991., dobili su različite glasačke listiće ovisno o tome jesu li bili Srbi ili nisu. Prema pisanju nedjeljnika "Kozarski vjesnik", u plebiscitu je učestvovalo 45.003 Srba prijavljenih u opštini Prijedor, kao i 2.035 ljudi svrstanih u kategoriju "nesrba". Za Bosnu i Hercegovinu u sastavu zajedničke jugoslavenske države glasalo je 99,9% Srba i 98,8% nesrba.⁵³ S tim u vezi treba se podsjetiti da je, prema popisu stanovništva provedenom u proljeće 1991. godine, opština Prijedor imala 112.543 stanovnika.⁵⁴

58. Dana 2. decembra 1991. godine, predsjednik prijedorskog Opštinskog odbora SDS-a Simo Mišković, sumirajući rezultate plebiscita na sastanku Odbora, predložio je dvije opcije za

⁴⁹ DP SK42, str. 15.

⁵⁰ DP SK42, str. 13.

⁵¹ Robert J. Donia, T. 1735; SK 42, str. 6 i fusnota 14.

⁵² DP SK 42, str. 16-17.

⁵³ DP SK42, str. 17; D92-41.

⁵⁴ Vidi *supra*, par. 51.

budućnost: "Rezultati plebiscita su pokazali da 60% biračkog tijela čini srpski narod. To otvara dvije mogućnosti:

1) ponovni izbori na nivou opštine ili

2) rušenje vlasti i stvaranje samostalnih organa. Kasnije će se odlučiti koja će se mogućnost iskoristiti."⁵⁵

59. Na sastanku Opštinskog odbora SDS-a Prijedor 27. decembra 1991. godine prihvaćena je druga opcija. Simo Mišković je na sastanku pročitao "Uputstvo o organizovanju i djelovanju organa srpskog naroda u Bosni i Hercegovini u vanrednim okolnostima", koje je Glavni odbor SDS-a u Bosni i Hercegovini usvojio 19. decembra 1991. godine.⁵⁶

60. Uputstvo u okviru svake od varijanti predviđa dvije faze u formiranju srpskih organa vlasti, skupština, izvršnih odbora, upravnih organa, sudova, stanica javne bezbjednosti, itd. te srpskih kriznih štabova u opštinama BiH.⁵⁷ Nakon čitanja uputstva, Opštinski odbor SDS-a Prijedor raspravljao je o osnovama buduće organizacije opštinskih kriznih štabova i 7. januara 1992. usvojio odluku o osnivanju Skupštine srpskog naroda opštine Prijedor.⁵⁸

61. Na sjednici održanoj 7. januara 1992., dva dana prije proglašenja Republike srpskog naroda Bosne i Hercegovine,⁵⁹ srpski odbornici u Skupštini opštine Prijedor i predsjednici mjesnih opštinskih odbora SDS-a sproveli su gorepomenutu odluku i proglasili Skupštinu srpskog naroda opštine Prijedor. Odlučeno je da će u Skupštini biti 69 odbornika, 28 Srba iz Skupštine opštine Prijedor i 41 predsjednik mjesnih odbora SDS-a. Za predsjednika te Skupštine izabran je Milomir Stakić.⁶⁰

62. Deset dana kasnije, 17. januara 1992., Skupština srpskog naroda opštine Prijedor jednoglasno je donijela odluku o pripajanju ARK-u. U odluci koju je potpisao predsjednik Skupštine, dr. Milomir Stakić, Skupština prihvata "pripajanje Srpskih teritorija opštine Prijedor Autonomnoj regiji Bosanska krajina".⁶¹

⁵⁵ DP SK42, str. 18.

⁵⁶ Vidi *supra*, par. 37.

⁵⁷ DP SK 39.

⁵⁸ DP SK12 i S95.

⁵⁹ Vidi *supra*, par. 38.

⁶⁰ DP SK45; DP SK40; DP SK40.

⁶¹ DP S96.

63. Na sastanku Opštinskog odbora SDS-a Prijedor održanom 17. februara 1992. godine, u očekivanju odcjepljenja Bosne i Hercegovine od Jugoslavije i stvaranja zasebne srpske države na srpskim nacionalnim teritorijama, Simo Mišković je prisutne izvijestio da je vrijeme da SDS pređe na "drugi stepen" varijante B uputstva za "Varijantu A-B".⁶²

64. Na svojoj petoj sjednici održanoj 16. aprila 1992. Skupština srpskog naroda opštine Prijedor izabrala je rukovodstvo te opštine i usvojila odluku o pripajanju Službe državnog knjigovodstva (SDK) opštine Prijedor SDK-u Autonomne regije Bosanska Krajina u Banjoj Luci. Uz ranije izabranog predsjednika Skupštine srpskog naroda opštine Prijedor i predsjednika Izvršnog odbora srpske opštine Prijedor, dr. Milomira Stakića i dr. Milana Kovačevića, u prvo rukovodstvo ove opštine izabrane su, među ostalima, sljedeće osobe:

Boško Mandić, potpredsjednik Izvršnog odbora

Ranko Travar, sekretar za privredu

Slavko Budimir, sekretar za narodnu odbranu

Milovan Dragić, direktor Komunalnog zavoda

Simo Drljača, načelnik Stanice javne bezbjednosti (SJB)

Slobodan Kuruzović, komandant Opštinskog štaba TO-a⁶³

65. Sedmicu dana kasnije, 23. aprila 1992., prijedorski opštinski odbor SDS-a odlučio je, između ostalog, pojačati Krizni štab i potčiniti Kriznom štabu "sve jedinice i rukovodni kadar", kao i to "da se odmah počne raditi na preuzimanju vlasti bez obzira na koordinaciju sa JNA".⁶⁴

66. Do kraja aprila 1992., u opštini je osnovano više tajnih srpskih policijskih stanica i više od 1.500 naoružanih ljudi bilo je spremno da učestvuje u preuzimanju vlasti.⁶⁵

⁶² DP SK42, str. 20-21.

⁶³ DP S4.

⁶⁴ DP SK47.

⁶⁵ DP D99. "Kozarski vjesnik" od 9. aprila 1993. u kojem se za Simu Drljaču kaže da je zamjenik ministra unutrašnjih poslova Republike Srpske, izvijestio je sljedeće: "Poslije pola godine [u noći sa 29. na 30. maj 1992.] ilegalnog rada tako je obavio posao da je u 13 stanica milicije 1.775 dobro naoružanih ljudi bilo spremno da odgovori teškim zadacima u vremenima koja su dolazila." Drugi izvor pominje oko 1587 policajaca, DP S137.

D. Preuzimanje vlasti u Prijedoru

1. Srpsko preuzimanje vlasti u opštini Prijedor 29/30. aprila 1992.

67. Pretresno vijeće je osvjedočeno da je nasilno preuzimanje vlasti u opštini Prijedor bilo isplanirano mnogo prije 1. maja 1992. godine. U članku o preuzimanju vlasti od 28. aprila 1995. godine, "Kozarski vjesnik" piše da se SDS prvobitno odlučio za 1. maj 1992. Međutim, nadležni u SDS-u su smatrali da je dolazak depeše kojom se naređuje blokada JNA (kasarni, konvoja i transporta) u poslijepodnevnim satima 29. aprila 1992. dovoljan razlog da akciju započnu dan ranije.⁶⁶

68. Dan nakon preuzimanja vlasti, na Radiju Prijedor je cijeloga dana čitan proglas o preuzimanju vlasti koji je sastavio SDS.⁶⁷ U tom dokumentu⁶⁸ pominje se gorepomenuta depeša od 29. aprila 1992. koju je poslao ministar unutrašnjih poslova Alija Delimustafić i koja je stigla u prijedorsku kancelariju Ministarstva unutrašnjih poslova BiH (u daljnjem tekstu: MUP).⁶⁹

69. Dana 29. aprila 1992. održan je sastanak povodom prijedloga da se prijedorska Stanica javne bezbjednosti (u daljnjem tekstu: SJB) odvoji od Banje Luke i direktno potčini Sarajevu.⁷⁰ Među učesnicima, kojih je bilo oko 500,⁷¹ bili su profesor Muhamed Čehajić, predsjednik Skupštine opštine Prijedor, Mirza Mujadžić, predsjednik SDA, Hasan Talundžić, načelnik SJB-a Prijedor, Fikret Kadirić, komandir Stanice milicije za bezbjednost saobraćaja i Simo Mišković, predsjednik SDS-a.⁷² Gospodina Jankovića su pozvali da izađe sa sastanka zbog depeše koja je stigla iz Sarajeva i nalagala da se započne s ratnim aktivnostima.⁷³ Nekoliko svjedoka je navelo depešu Ministarstva unutrašnjih poslova kao faktor koji je ubrzao preuzimanje vlasti u opštini Prijedor zato što je nalagala "da se izvrši napad na vojne objekte i kasarne u Prijedoru, da se izvrše mobilizacija, oduzimanje opreme i sredstava, da se izvrši

⁶⁶ DP S430.

⁶⁷ DP D56(b). U osnovnom dokumentu precrtan je datum 1. maj 1992., što je u skladu s dokazima u prilog tome da je preuzimanje vlasti prvobitno planirano za 1. maj 1992.

⁶⁸ DP D56(b).

⁶⁹ *Ostoja Marjanović*, T. 11656.

⁷⁰ *Miloš Janković*, T. 10669.

⁷¹ *Miloš Janković*, T. 10755.

⁷² *Miloš Janković*, T. 10668.

⁷³ *Miloš Janković*, T. 10672.

blokada komunikacija oko Prijedora", što je protumačeno kao "napad na pripadnike srpske nacionalnosti".⁷⁴ Bez odgađanja, preduzeto je nekoliko mjera i održano više sastanaka.

70. Odmah nakon toga održan je sastanak u policijskoj stanici. Simo Drljača i drugi sastavili su spisak ljudi kojima će se zabraniti ulazak u zgrade Skupštine opštine, Sekretarijata unutrašnjih poslova (SUP), suda i služba društvenog knjigovodstva. Na ovom spisku je bilo desetak imena, među kojima je bilo i ime profesora Čehajića,⁷⁵ koji je na slobodnim izborima izabran za predsjednika Skupštine opštine Prijedor.

71. Istoga dana u prijedorskoj kasarni održan je još jedan sastanak, koji je trajao od 17:00 do 19:00 sati.⁷⁶ Dr. Stakić je na taj sastanak, koji se održao u kancelariji pukovnika Arsića u kasarni JNA, pozvao izabrane odbornike srpske Skupštine opštine, među kojima su bili Simo Drljača, dr. Kovačević i Simo Mišković.⁷⁷

72. U planiranju budućeg preuzimanja vlasti, raspravljalo se o mogućnosti angažovanja naoružanih Srba iz TO-a. Zaključeno je ipak da postoji "mala šansa" da će to biti potrebno te da će za izvršenje zadatka biti dovoljno 400 policajaca.⁷⁸ Cilj preuzimanja vlasti, po Slobodanu Kuruzoviću, bio je:

da se preuzmu te neke funkcije, predsjednika opštine, potpredsjednika opštine, direktora pošte, načelnika SUP-a, itd.⁷⁹

73. Da će "u toku noći biti preuzeta vlast", objavio je dr. Stakić.⁸⁰

74. Preuzimanje vlasti izvršeno je u noći s 29. na 30. april "bez ijednog metka opaljenog"⁸¹. Radnici Stanice javne bezbjednosti i rezervni policajci okupili su se u dijelu Prijedora koji se zove Čirkin Polje. Svi prisutni su bili Srbi, a neki od njih su bili u vojničkim uniformama.⁸² Oni koji nisu htjeli učestvovati morali su predati svoje legitimacije i oružje, te otići.⁸³ Ljudi koji su bili tamo su dobili zadatak da preuzmu vlast u opštini i podijeljeni su u pet

⁷⁴ Milovan Dragić, T. 10430. S druge strane, prema svjedočenju *Mirsada Mujadžića*, centralne vlasti u Sarajevu osporile su vjerodostojnost te depeše tvrdeći da je riječ o falsifikatu. *Mirsad Mujadžić*, T. 3834-3838.

⁷⁵ Slobodan Kuruzović, T. 14499-14500.

⁷⁶ Slobodan Kuruzović, T. 14493-14494.

⁷⁷ Slobodan Kuruzović, T. 14435.

⁷⁸ Slobodan Kuruzović, T. 14493-94.

⁷⁹ Slobodan Kuruzović, T. 14495.

⁸⁰ Slobodan Kuruzović, T. 14440.

⁸¹ Miloš Janković, T. 10676.

⁸² Miloš Janković, T. 10716-18.

⁸³ Miloš Janković, T. 10758-59.

približno jednakih grupa. Svaka grupa od dvadesetak ljudi imala je vođu i svaka je dobila zadatak da preuzme kontrolu nad određenom zgradom. Jedna grupa je bila zadužena za zgradu Skupštine opštine, jedna za zgradu SUP-a, jedna za sudove, jedna za banku i posljednja za poštu.⁸⁴ Nekima od glavnih aktera rečeno je da dođu u Čirkin Polje oko 4:30 sati 30. aprila 1992., a među njima su, bez razumne sumnje, bili Srđo Srdić, Simo Mišković, Slobodan Kuruzović, Slavko Budimir⁸⁵ i sam dr. Stakić.⁸⁶ Ovo Pretresno vijeće nema jasne dokaze o tome zašto su te osobe prvo pozvane u Čirkin Polje, a ne direktno u njihove nove kancelarije. Osobe izabrane na prethodnim sjednicama Srpske skupštine odvedene su oko 6:00 sati na radna mjesta da preuzmu dužnosti.⁸⁷

76. Naposljetku, rano ujutro 30. aprila 1992., SDS je definitivno preuzeo vlast u Prijedoru. Središnje vlasti zamijenjene su članovima SDS-a ili kadrovima lojalnim SDS-u. Prije svega, na mjesto profesora Čehajića, koji je na slobodnim izborima izabran za predsjednika Skupštine opštine, postavljen je dr. Stakić, koji je bio izabran za potpredsjednika. Stanovnici Prijedora vidjeli su u gradu mnogo vojske i primijetili da su preko noći po cijelom gradu postavljeni kontrolni punktovi.⁸⁸ Dok je išao na posao, svjedok A je zapazio da su ispred zgrade Skupštine opštine postavljena mitraljeska gnijezda.⁸⁹ Srpske zastave su visjele po cijelom gradu,⁹⁰ između ostalog, ispred Skupštine opštine.⁹¹ Među vojnicima koji su kontrolisali grad bilo je mnogo pripadnika jedinica pukovnika Čolića i pukovnika Arsića, a za mnoge vojnike koji nisu bili iz Prijedora poslije se utvrdilo da su pripadnici snaga specijalne policije iz Banje Luke.⁹² Premda se pukovnik Arsić službeno ogradio od te operacije tvrdeći da su je izvele paravojne jedinice SDS-a, Pretresno vijeće se uvjerilo da su pripadnici njegove jedinice, po planu, učestvovali u preuzimanju vlasti.⁹³

77. Kao što je već rečeno, Radio Prijedor je cijeloga dana emitovao proglas o preuzimanju vlasti. Taj dokument je čitao ženski glas. Građane se pozivalo da ostanu mirni.⁹⁴ Dr. Stakić je

⁸⁴ Miloš Janković, T. 10758-59.

⁸⁵ Slavko Budimir, T. 12836-38.

⁸⁶ Vidi Ranko Travar, T. 13242-46; Slobodan Kuruzović, T. 14439, i manje siguran: Slavko Budimir, T. 12836-12838.

⁸⁷ Slobodan Kuruzović, T. 14437.

⁸⁸ Muharem Murselović, T. 2688-2689; svjedok F, transkript iskaza na osnovu pravila 92bis u predmetu Tadić, T. 1597-1598; Mirsad Mujadžić, T. 3669.

⁸⁹ Svjedok A, T. 1823.

⁹⁰ Svjedok B, T. 2207-08; svjedok A, T. 1823.

⁹¹ Čedomir Vila, T. 11334.

⁹² Mirsad Mujadžić, T. 3669.

⁹³ Vidi, između ostalog, Mirsad Mujadžić, T. 3610.

⁹⁴ Gđa Kovačević, T. 10213; Zoran Becner, T. 12503-04.

bio u prostorijama radio stanice gdje je dao intervju.⁹⁵ On je lično donio tekst proglašenja na radio.⁹⁶

78. Ovo Pretresno vijeće ni najmanje ne sumnja u istinitost svjedočenja Čedomira Vile prema kojem je profesor Muhamed Čehajić dao izjavu da će preuzimanju vlasti pružiti "gandijevski" otpor.⁹⁷ Te dvije riječi odražavaju sliku koju su sudije stvorile o toj osobi na osnovu cjelokupnog dokaznog materijala.

79. Stoja Radaković, koja je tokom cijele 1992. godine radila kao tehnička sekretarica u Predsjedništvu Skupštine opštine Prijedor, uvjerljivo je posvjedočila da su, kad je ujutro 30. aprila 1992. stigla na posao, na ulazu u zgradu Skupštine opštine bila dva uniformisana čovjeka koja su od nje tražila da im pokaže ličnu kartu.⁹⁸ Posvjedočila je da je dr. Stakić oko 7:00 sati već bio na poslu. Kada je došla, dr. Stakić je sjedio u svojoj kancelariji, ali kasnije tog dana se prebacio u kancelariju g. Čehajića. Profesor Čehajić tog dana nije došao na posao.⁹⁹ Nakon toga je u staru kancelariju dr. Stakića prešao Dragan Savanović jer je on preuzeo dužnost potpredsjednika Skupština opštine.¹⁰⁰

80. Taj iskaz potkrepljuje svjedočenje Slobodana Kuruzovića: "Kad je vlast preuzeta tamo je, su bile te kontrole policijskih snaga koje su stajale i pred opštinom i pred sudom i pred SUP-om i pred poštom [...] Policija je, ovaj, bila na ulazu i jednostavno profesoru Čehajiću i ovim ostalim funkcionerima nije dozvolila da uđu u zgradu i oni su se vratili kući".¹⁰¹ Po njegovom mišljenju, vlast je preuzeta na osnovu odluke donijete na nivou Prijedora, a ne odluke donijete u Banjoj Luci ili na nivou ARK-a.¹⁰² Pretresno vijeće je steklo isto mišljenje na osnovu gore navedenih ubjedljivih dokaza o događajima poslije 7. januara 1992.

81. Prema generalu Wilmotu, koji je svjedočio kao vojni vještak tokom izvođenja dokaza odbrane, preuzimanje vlasti u Prijedoru je proteklo mirno jer nije bilo otpora.¹⁰³

⁹⁵ Vidi *infra*, par. 102-103.

⁹⁶ *Svjedok A*, T. 1995-97.

⁹⁷ *Čedomir Vila*, T. 11334.

⁹⁸ *Stoja Radaković*, T. 11041.

⁹⁹ *Stoja Radaković*, T. 11114-17.

¹⁰⁰ *Stoja Radaković*, T. 11117.

¹⁰¹ *Slobodan Kuruzović*, T. 14440-41.

¹⁰² *Slobodan Kuruzović*, T. 14502.

¹⁰³ *Richard Wilmot*, T. 14082.

82. Činjenica da su 29/30. aprila 1992. Srbi nasilno preuzeli vlast u Prijedoru dokazana je van razumne sumnje i obilno potkrijepljena dokumentarnim dokazima. Na primjer, u dnevnom borbenom izvještaju koji je Komanda Petog korpusa JNA poslala Komandi 2. vojne oblasti 1. maja 1992. i koji je potpisan za general-majora Momira Talića kaže se sljedeće: "Poslije preuzimanja vlasti od SDS u Prijedoru opšta situacija je mirna. U toku noći došlo je do ubistva u Prijedoru, a u s. Kozarac muslimanska organizacija je blokirala i sprečava ulaz u selo". U depeši koju je 30. aprila 1992. Simo Drljača iz SJB-a Prijedor poslao Centru službi bezbjednosti u Banjoj Luci i koja sadrži detaljan prikaz preuzimanja vlasti kaže se: "izvršeno je u 04 časa preuzimanje vlasti na području Opštine zauzimanjem SJB i svih ostalih vitalnih objekata".

83. Tužilaštvo je dostavilo audio traku s emisijom Radija Prijedor koja je emitovana na treću godišnjicu preuzimanja vlasti u Prijedoru (1995. godine) pod naslovom: "Sjećanje na srpsko preuzimanje vlasti 29. aprila 1992." /prijevod s engleskog/ u kojoj Simo Mišković, Slobodan Kuruzović i Milan Kovačević govore o događajima koji su se odigrali u noći s 29. na 30. april. (Obrana je osporila autentičnost te trake. Pretresno vijeće, međutim, ni najmanje ne sumnja u njenu autentičnost budući da je na sudu potvrđen identitet ljudi koji na njoj govore.¹⁰⁴) Sve tri osobe s kojima je vođen razgovor rekle su da su sastanku u kasarni održanom 29. aprila 1992. prisustvovali članovi Kriznog štaba SDS-a, među kojima su bili dr. Stakić, g. Kuruzović, g. Drljača, dr. Kovačević, g. Mišković i pukovnik Arsić. Dogovoreno je da će policija i naoružani Srbi izvršiti preuzimanje vlasti u gradu, te zauzeti određene vitalne objekte i funkcije u opštini. Snage policije, koje su se okupile u Domu u Čirkin Polju poslone su u 4:00 sata da izvrše preuzimanje vlasti. U ovom osvrtu na te događaje, potvrđeno je da su predstavnici srpskih vlasti otišli u štab gdje su dobili spiskove ljudi kojima je zabranjen ulaz u razne zgrade. Na tim spiskovima su, među ostalima, bili izabrani predsjednik opštine profesor Muhamed Čehajić, predsjednik SDA dr. Mirsad Mujadžić, kao i drugi visoki funkcioneri i pristaše SDA.

84. Naposljetku, Pretresno vijeće smatra da je preuzimanje vlasti od strane SDS-a bilo nezakoniti puč, koji je planiran i koordiniran mnogo ranije i čiji je krajnji cilj bilo stvaranje čisto srpske opštine. Ti planovi se nikad nisu krili, a sprovedeni su koordiniranom akcijom policije, vojske i političara. Jedna od glavnih ličnosti bio je dr. Stakić, koji je preuzeo vodeću

¹⁰⁴ *Gđa Kovačević*, T. 10193; *Slavko Budimir*, T. 12981; *Ranko Travar*, T. 13258.

ulogu u političkom životu opštine. Zapravo, dr. Stakić je na kraju lično pokrenuo taj puč tako što je popodne 29. aprila održao pomenuti sastanak.

2. Nakon preuzimanja vlasti

(a) Opšta atmosfera u opštini Prijedor

85. Kao što se može vidjeti dalje u tekstu, civilni život se nakon preuzimanja vlasti promijenio na mnogo načina. Dokazni materijal pokazuje da su te promjene dovele do velikog porasta napetosti¹⁰⁵ i straha među nersrpskim stanovništvom u opštini Prijedor.¹⁰⁶ Vojske je u Prijedoru bilo zamjetno više.¹⁰⁷ Na krovove svih visokih zgrada u Prijedoru postavljeni su naoružani vojnici,¹⁰⁸ a srpska policija je po cijelom Prijedoru postavila kontrolne punktove.¹⁰⁹ Muslimansko stanovništvo je na to odgovorilo postavljanjem kontrolnih punktova, između ostalog, na područjima Kozarca, Hambarina i Brda.¹¹⁰ Malo koji stanovnik Prijedora se usuđivao kretati uokolo.¹¹¹

(b) Savjet za narodnu odbranu opštine Prijedor

86. Ubrzo nakon preuzimanja vlasti, opštinski Savjet za narodnu odbranu¹¹² počeo se sastajati u novom sastavu, pod predsjedanjem optuženog kao predsjednika Skupštine opštine uspostavljene nakon preuzimanja vlasti. Prema zakonu Republike Bosne i Hercegovine Savjet za narodnu odbranu aktivira se u vrijeme neposredne ratne opasnosti.¹¹³ Savjet je radio po tom zakonu do 1. juna 1992., kada je Vlada Srpske Republike usvojila novi zakon o srpskoj vojsci.¹¹⁴ Premda Savjet za narodnu odbranu prema tim zakonima nije imao direktna ovlašćenja nad vojskom – konkretno, nije mogao donositi izvršne odluke¹¹⁵ - Savjet je, prema tim zakonima, imao ulogu koordinatora civilnih i vojnih vlasti.¹¹⁶ Osim toga, prema svjedočenju Slavka Budimira, koji je bio na čelu opštinskog Sekretarijata za

¹⁰⁵ Goran Dragojević, T. 11209; Richard Wilmot, T. 14009.

¹⁰⁶ Mićo Kos, T. 9806-07.

¹⁰⁷ Muharem Murselović, T. 2688-89; svjedok F, transkript iskaza na osnovu pravila 92bis u predmetu Tadić, T. 1597-1598; Mirsad Mujadžić, T. 3669.

¹⁰⁸ Muharem Murselović, T. 2697.

¹⁰⁹ Svjedok A, T. 1833; svjedok F, T. 1600.

¹¹⁰ Slobodan Kuruzović, T. 14745-46.

¹¹¹ Svjedok A, T. 1832-33.

¹¹² Za Savjet za narodnu odbranu na engleskom postoje dva različita prijevoda - *People's Defence Council* i *National Defence Council*, koji su ekvivalentni.

¹¹³ Mirsad Mujadžić, T. 3607-08 i T. 3687.

¹¹⁴ Slavko Budimir, T. 13009.

¹¹⁵ Slavko Budimir, T. 13020-21.

narodnu odbranu, Skupština opštine je usvajala odluke o pitanjima koja je na razmatranje dao Savjet za narodnu odbranu. Stoga su ova dva tijela bila potpuno isprepletena. Štaviše, kao što će se pokazati dalje u tekstu, u predmetnom razdoblju Skupštinu opštine je zamijenio Krizni štab opštine Prijedor, čiji je sastav bio gotovo identičan sastavu Savjeta za narodnu odbranu. Ovo funkcionalno razlikovanje je, dakle, bilo puka formalnost.

87. Zbog njegove koordinatorske uloge, članovi Savjeta za narodnu odbranu bili su civilni, vojni i policijski rukovodioci. Iz dokaznog materijala se vidi da su sastancima Savjeta, osim optuženog koji je, čini se, kao predsjednik prisustvovao svim sastancima, redovno prisustvovali sljedeći članovi:

- Dragan Savanović, potpredsjednik Skupštine opštine,
- dr. Milan Kovačević, predsjednik Izvršnog odbora Skupštine opštine,
- pukovnik Vladimir Arsić, komandant 343. motorizovane brigade,
- major Radmilo Zeljaja, načelnik štaba 343. motorizovane brigade,¹¹⁷
- major Slobodan Kuruzović, komandant Opštinskog štaba Teritorijalne odbrane Prijedor,
- Boško Mandić, komandant Opštinskog štaba Civilne zaštite Prijedor,
- Slavko Budimir, sekretar Opštinskog sekretarijata za narodnu odbranu Prijedor,
- Simo Drljača, načelnik Stanice javne bezbjednosti Prijedor,
- Rade Javorić, komandant Teritorijalne odbrane Garnizona Prijedor.¹¹⁸

Osim ovih članova Savjeta, sastancima su često, među ostalima, prisustvovali Simo Mišković, predsjednik Opštinskog odbora SDS-a Prijedor, Ranko Travar, sekretar Opštinskog sekretarijata za privredu i društvene djelatnosti Prijedor i Mile Mutić, direktor "Kozarskog vjesnika".¹¹⁹

(c) Prijedorski Krizni štab

(i) Osnivanje i članstvo

88. Prema raspoloživim dokazima, Krizni štab opštine Prijedor se prvi put pominje u zapisniku sa sastanka Savjeta za narodnu odbranu od 15. maja 1992. godine. Savjet je

¹¹⁶ *Mirsad Mujadžić*, T. 3608 i T. 3814.

¹¹⁷ DP S274.

¹¹⁸ *Slavko Budimir*, T. 12859; *Slobodan Kuruzović*, T. 14449 i T. 14496-97.

¹¹⁹ DP S28, DP S60 i DP S90.

razmotrio i odobrio nacrt Odluke o organizaciji i funkcionisanju Kriznog štaba "s tim da se predloženi sastav Štaba dopuni i sa predstavnikom Garnizona Prijedor".¹²⁰

89. Krizni štab je formalno osnovan 20. maja 1992. kada je Skupština opštine usvojila "Odluku o organizaciji i radu kriznog štaba opštine Prijedor".¹²¹ U članu 3 ove odluke kaže se:

Krizni štab opštine Prijedor odlučuje o pitanjima iz nadležnosti Skupštine opštine, ako ne postoji mogućnost da se Skupština sastane.

Krizni štab je dužan odluke koje je donio iz nadležnosti Skupštine opštine podnijeti na potvrdu Skupštini opštine čim ona bude u mogućnosti da se sastane.

Iz ovoga se jasno vidi da je Krizni štab opštine Prijedor preuzeo dužnosti Skupštine opštine. U vezi s tim treba istaći da je Skupština opštine koja se pominje u ovoj odluci, premda nosi isti naziv kao i višestranačka Skupština opštine izabrana 18. novembra 1990., zapravo Skupština srpskog naroda opštine Prijedor osnovana 7. januara 1992. U daljem tekstu će se, međutim, nazvati "Skupštinom opštine" budući da je jedna od praktičnih posljedica ukidanja zakonito izabrane skupštine 30. aprila 1992. bilo preuzimanje ovog tijela i njegovih ovlašćenja.

90. Prema "Rješenju o imenovanju Kriznog štaba opštine Prijedor", koje je takođe usvojeno 20. maja 1992.,¹²² u sastavu prijedorskog Kriznog štaba su, među ostalima, bili:¹²³

- predsjednik dr. Milomir Stakić
- potpredsjednik Dragan Savanović
- dr. Milan Kovačević
- Slobodan Kuruzović
- Boško Mandić
- Simo Drljača
- Slavko Budimir
- Ranko Travar.

Dakle, Skupština opštine na kraju nije prihvatila gore navedeni prijedlog Savjeta za narodnu odbranu od 15. maja 1992. da u sastav štaba uđe predstavnik Garnizona Prijedor. Pretresnom vijeću su, međutim, predočeni dokazi koji pokazuju da su pukovnik Arsić i major Zeljaja

¹²⁰ DP S60.

¹²¹ DP S110, objavljen pod brojem 18 u Službenom glasniku br. 2/92 od 25. juna 1992. (prihvaćen kao dokazni predmet S180) (u daljnjem tekstu: Odluka o organizaciji i radu kriznog štaba).

¹²² DP S112 je takođe bio objavljen pod brojem 19 u Službenom glasniku 2/92 (DP S180).

¹²³ *Slobodan Kuruzović* je potvrdio da je to bila situacija neposredno nakon preuzimanja vlasti, T. 14472.

redovno prisustvovali sastancima Kriznog štaba.¹²⁴ Osim toga, vrijedi pomenuti da su Krizni štab i Savjet za narodnu odbranu imali gotovo isti sastav.

(ii) Nadležnosti Kriznog štaba

91. Nadležnosti Kriznog štaba se navode u Odluci o organizaciji i funkcionisanju kriznog štaba. U relevantnim dijelovima Odluke kaže se:

Član 2

Obrazuje se Krizni štab opštine Prijedor, radi koordinacije funkcije vlasti, odbrane teritorije Opštine, bezbjednosti stanovništva i imovine, uspostavljanja vlasti i organizacije svih drugih tokova života i rada. Krizni štab svojom koordinacijom stvara uslove Izvršnom odboru Opštine da može vršiti legalnu izvršnu vlast, upravljati privredom i ostalim životnim tokovima.

Član 3

Krizni štab opštine Prijedor odlučuje o pitanjima iz nadležnosti Skupštine opštine, ako ne postoji mogućnost da se Skupština sastane.

Krizni štab je dužan odluke koje je donio iz nadležnosti Skupštine opštine podnijeti na potvrdu Skupštini opštine čim ona bude u mogućnosti da se sastane.

Član 4

Krizni štab opštine Prijedor sastoji se od predsjednika, potpredsjednika i 9 članova.

Predsjednik Skupštine opštine je po položaju predsjednik Kriznog štaba, a potpredsjednik Skupštine opštine je potpredsjednik Kriznog štaba.

Članovi Kriznog štaba su: predsjednik Izvršnog odbora Opštine, komandant Opštinskog štaba Teritorijalne odbrane, komandant Opštinskog štaba civilne zaštite, načelnik Stanice javne bezbjednosti, /sekretar Opštinskog sekretarijata za narodnu odbranu/, sekretar Opštinskog sekretarijata za privredu i društvene djelatnosti, sekretar Opštinskog sekretarijata za urbanizam, stambeno-komunalne i imovinsko-pravne poslove, referent za zdravstvo i socijalnu zaštitu u Opštinskom sekretarijatu za privredu i društvene djelatnosti i referent za informisanje u Opštinskom sekretarijatu za privredu i društvene djelatnosti..

Član 5

U skladu sa procjenama političko-bezbjednosne situacije i realnim potrebama Krizni štab donosi odgovarajuće odluke o organizaciji i radu Skupštine opštine, njenih organa i drugih opštinskih organa i mjesnih zajednica.

Član 6

U ostvarivanju svoje funkcije u oblasti odbrambenih aktivnosti Krizni štab naročito:

- koordinira rad i aktivnost subjekata opštenarodne odbrane

¹²⁴ Slobodan Kuruzović, T. 14560.

- razmatra pitanja mobilizacije, razvoja i popune oružanih snaga i drugih struktura i inicira kod drugih nadležnih opštinskih organa saradnju sa ovim strukturama
- na osnovu posebnih zahtjeva komandanta Opštinskog štaba TO rješava pitanja materijalnih potreba i izvora finansiranja TO
- upoznaje se sa situacijom na području Opštine po svim elementima bitnim za vođenje oružane borbe i s tim u vezi preduzima odgovarajuće mjere
- prati provođenje plana regrutovanja i u slučaju potrebe preduzima određene mjere u cilju uspješnog provođenja ovih aktivnosti.

Član 11

Krizni štab opštine Prijedor svoj rad temelji i temeljiće na ustavnim i zakonskim rješenjima, te odlukama Skupštine, Predsjedništva i Vlade Srpske Republike BiH i nadležnih organa Autonomne regije Krajina Banja Luka.

92. Iz dokaznog materijala se vidi da se u razdoblju nakon preuzimanja vlasti Krizni štab sastajao veoma često, te usvojio brojne odluke, naredbe i druge akte.¹²⁵ Prema iskazu Ranka Travara, Krizni štab je donio više odluka koje nisu spadale u nadležnost Skupštine opštine ni nadležnost Kriznog štaba.¹²⁶ Dušan Baltić, kao sekretar Skupštine opštine, bio je dužan da se stara da sve odluke koje to tijelo donese budu u skladu sa zakonima koji su tada bili na snazi. No, Slavko Budimir je u svom svjedočenju rekao da se ne sjeća da je g. Baltić ikad u razgovoru s predsjednikom Skupštine opštine pokrenuo to pitanje.¹²⁷

(iii) "Centar za obavještavanje"

93. U podrumu zgrade Skupštine opštine u Prijedoru osnovan je takozvani "centar za obavještavanje". Sam centar je osnovan prije Kriznog štaba. Međutim, po osnivanju Kriznog štaba centar je počeo funkcionisati kao centar za primanje i obradu informacija iz civilnog sektora.¹²⁸ Centar za obavještavanje bio je opremljen telefonom, radijem, teleprinterom, planšetom, te uređajem za kodiranje i dekodiranje šifrovanih poruka, koji je bio povezan s njihovom "pretpostavljenom organizacionom jedinicom, odjeljenjem iz Banja Luke". Uređaj za kodiranje se koristio kad su s višeg nivoa, iz Ministarstva, stizala, naprimjer, naređenja u vezi s popunom ili snagom jedinica. Među informacijama koje su stizale u centar bila su i

¹²⁵ Slobodan Kuruzović, T. 14462.

¹²⁶ Ranko Travar, T. 13469-71.

¹²⁷ Slavko Budimir, T. 13139-40.

¹²⁸ Slavko Budimir, T. 12911-12 i T. 12971; Ranko Travar, T. 13374-77 i DP S106.

uputstva republičkog političkog rukovodstva upućena opštinskim organima poput Kriznog štaba i predsjednika Skupštine opštine.¹²⁹

94. U centru za obavještanje radili su zaposlenici Sekretarijata za narodnu odbranu.¹³⁰ Dr. Stakić je 22. maja 1992. poslao pismo "svim privrednim i društvenim subjektima" u kojem ih obavještava:

U skladu sa Odlukom Kriznog štaba [ARK-a] u svim opštinama [ARK-a] uvedeno je stalno operativno dežurstvo. Cilj uvođenja stalnog operativnog dežurstva Kriznog štaba je da se obezbijedi neposredno praćenje situacije u civilnom sektoru na području Opštine i davanje dodatnih uputstava za sprovođenje zaključaka, odluka i naredbi Kriznog štaba opštine Prijedor [...].¹³¹

U skladu s odlukom ARK-a, uveden je sistem dežurstava u kojem su učestvovali svi članovi Kriznog štaba.¹³² Premda su u centru za obavještanje najčešće bili Ranko Travar i Slavko Budimir¹³³ i dr. Stakić je ponekad bio dežuran.¹³⁴ Dokazi pokazuju da je krajem maja 1992. dr. Stakić počeo noću dežurati u Kriznom štabu.¹³⁵ Otišao bi od kuće u 21:00 sat i ne bi se vraćao prije 7:00 sati sljedećeg jutra.¹³⁶

(iv) Osnivanje rejonskih kriznih štabova

95. Dokazi pokazuju da je opštinski Krizni štab osnovao nekoliko "rejonskih kriznih štabova" diljem opštine.¹³⁷

96. Pretresnom vijeću je dostavljen dokument pod naslovom "Uputstvo o formiranju, sastavu i zadacima reonskih kriznih štabova na području opštine Prijedor" iz juna 1992.

¹²⁹ Slavko Budimir, T. 13055-57.

¹³⁰ Slavko Budimir, T. 12879.

¹³¹ DP S106.

¹³² Ranko Travar, T. 13374-77.

¹³³ Ranko Travar, T. 13374-77 i Slavko Budimir, T. 12879.

¹³⁴ Ranko Travar, T. 13374-77. Vidi takođe Slavko Budimir, T. 12913-14, koji je u svom svjedočenju rekao da su Simo Drljača i dr. Stakić znali navraćati u centar.

¹³⁵ Milan Rosić, T. 11994; Ostoja Marjanović, T. 11696 i T. 11899-11900.

¹³⁶ Božana Stakić, izjava na osnovu pravila 92bis, str. 3.

¹³⁷ DP S73, Naredba Kriznog štaba u vezi sa sastavljanjem spiskova i prikupljanjem novca za kupovinu brašna od 6. juna 1992. kojom se "obavezuju (...) komandanti rejonskih štabova da utvrde potrebe za ostalim osnovnim prehrambenim artiklima (ulje, šećer, so, mast, tjestenine) kao i potrebe za sredstvima za ličnu higijenu (deterdžent, sapun, kaladont i dr.) i dostave sekretarijatu za privredu (...)" (takođe objavljen pod br. 25 u Službenom glasniku 2/92, (DP S180); DP S250, dopis Ratnog predsjedništva opštine Prijedor upućen Skupštini opštine Prijedor 24. jula 1992. kojim se na potvrđivanje podnose akti Kriznog štaba i Ratnog predsjedništva donijeti u periodu od 29. maja do 24. jula 1992. i u kojem se pominju brojne odluke o rejonskim kriznim štabovima, uključujući odluke o imenovanju predsjednika, potpredsjednika i članova rejonskih kriznih štabova Ljubija, Prijedor Centar, Lamovita, Omarska, Tukovi, Orlovača, Brežičani, Rakelići, Božići i Palančište, te navode odluke usvojene 6. juna, 9. juna, 17. juna, 22. juna, 14. jula i 24. jula.

godine.¹³⁸ Premda taj dokument nije potpisan, njegovu vjerodostojnost potvrđuje dokument pod naslovom "Dodatak uputstvu o formiranju, sastavu i zadacima reonskih kriznih štabova na području opštine Prijedor".¹³⁹ Taj dokument sadrži tekst "predsjednik Kriznog štaba opštine Prijedor, Milomir Stakić, s. r."¹⁴⁰ i službeni pečat Skupštine opštine Prijedor.

97. Što se tiče sastava rejonskih kriznih štabova, u trećoj stavki Uputstva se kaže:

U sastav reonskog kriznog štaba, pored kadrova koji u njega ulaze po položaju, imenuju se, prije svega, lica koja su do kraja odana i opredijeljena za politiku i kurs Srpske Republike Bosne i Hercegovine i Autonomne regije Krajina, koja uživaju velik ugled i povjerenje u vlastitoj sredini i koja posjeduju kreativne i voljne sposobnosti neophodne za ovako složene i odgovorne zadatke.

Među osnovnim zadacima rejonskih kriznih štabova bile su:

- vršenje i koordinacija funkcije vlasti na području reona,
- staranje o efikasnoj zaštiti i odbrani reona i obezbjeđenje svih pretpostavki neophodnih za uspješno vođenje oružane borbe,
- bezbjednosna kontrola teritorije, zaštita lične i imovinske sigurnosti građana i društvene imovine,
- obezbjeđivanje stalne sinhronizacije i koordinacije mjera i akcija vojske i milicije na području reona,
- razvijanje najraznovrsnijih oblika i metoda informativne i političko-propagandne aktivnosti.

(v) Pretvaranje Kriznog štaba u Ratno predsjedništvo

98. Srpska skupština Bosne i Hercegovine je 31. maja 1992. donijela "Odluku o obrazovanju ratnih predsjedništava u opštinama za vrijeme neposredne ratne opasnosti ili ratnog stanja".¹⁴¹ Član 3 Odluke predviđa da ratno predsjedništvo:

organizuje, koordinira i usklađuje aktivnosti za odbranu srpskog naroda i uspostavljanje legalnih organa vlasti opštine,

vrši sve funkcije skupštine i izvršnog organa dok se ne steknu mogućnosti da se ti organi sastanu i rade,

stvara i obezbjeđuje uslove za rad vojnih organa i jedinica u odbrani srpskog naroda,

¹³⁸ DP S62 (u daljnjem tekstu: Uputstvo).

¹³⁹ DP S92.

¹⁴⁰ Akronim "s. r.", "svojeručno", u bivšoj Jugoslaviji se koristio kao znak da je službeni dokument potpisao nadležni službenik, *Dušan Baltić*, T. 8214.

¹⁴¹ DP S206, objavljen pod br. 168, Službeni glasnik srpskog naroda u BiH, br. 8/92 od 8. juna 1992. (u daljnjem tekstu: Odluka o ratnim predsjedništvima)

vrši i druge poslove državnih organa ako oni nisu u mogućnosti da se sastanu.

99. U intervjuu za TV Banja Luka 30. juna 1992., dr. Stakić je izjavio da je Krizni štab Prijedor, koji je postojao za vrijeme ratnih operacija, preimenovan u Ratno predsjedništvo "odlukom vlade i predsjedništva Srpske".¹⁴² To potvrđuje i članak u "Kozarskom vjesniku", u kojem se kaže da je tu odluku 15. jula 1992. realizovao Krizni štab Prijedor.¹⁴³

100. Preimenovanje Kriznog štaba u Ratno predsjedništvo bilo je puki kozmetički zahvat. Usljed preimenovanja nije došlo do promjena u dužnostima i obavezama Kriznog štaba, niti u sastavu tog tijela. Drugim riječima, to je *de facto* ostalo isto tijelo.¹⁴⁴ Sam dr. Stakić je rekao:

čim su se te borbene akcije, prave ratne akcije smirile, mi smo aktivirali rad Izvršnog odbora koji sada normalno radi, radi, znači, normalno, koji je u stanju potpunog mira, a Ratno predsjedništvo se sastaje po potrebi najmanje jednom, ovaj, sedmično redovno, a po potrebi i češće.¹⁴⁵

Pavle Nikolić, vještak za ustavna pitanja, rekao je za Ratno predsjedništvo da je to tijelo bilo "nadležno da organizuje, koordinira i usklađuje aktivnosti za odbranu".¹⁴⁶

101. Kasnijom "Odlukom o obrazovanju ratnih povjereništava u opštinama za vrijeme neposredne ratne opasnosti ili ratnog stanja" koju je Srpska skupština Bosne i Hercegovine usvojila 10. juna 1992. godine,¹⁴⁷ dokinuta je Odluka o ratnim predsjedništvima. Međutim, tu Odluku o ratnim povjereništvima Ratno predsjedništvo u opštini Prijedor nikad nije realizovalo.¹⁴⁸ U članku iz "Kozarskog vjesnika" od 4. septembra 1992. kaže se da je osnovni razlog to što se ratno predsjedništvo smatralo izvršnim, a ne savjetodavnim tijelom, kao i to što Odluka o ratnim povjereništvima stigla u Prijedor nakon što je Krizni štab preimenovan u Ratno predsjedništvo.¹⁴⁹

¹⁴² DP S11, str. 14.

¹⁴³ DP S249. Vidi takođe *Ranko Travar*, T. 13272-75.

¹⁴⁴ *Slavko Budimir*, T. 12928.

¹⁴⁵ DP S11, str. 14.

¹⁴⁶ Izvještaj *Pavla Nikolića* (DP D90), str. 49.

¹⁴⁷ DP S207, objavljen pod brojem 217 u Službenom glasniku srpskog naroda u BiH, br. 10/92 od 30. juna 1992. (u daljnjem tekstu: Odluka o ratnim povjereništvima)

¹⁴⁸ DP S261.

¹⁴⁹ DP S261.

(d) Događaji koji su prethodili oružanom sukobu u opštini Prijedor(i) Sredstva javnog informisanja

102. Prema iskazima svjedoka, nakon preuzimanja vlasti, na radiju i televiziji emitovano je nekoliko proglašenja kojima su se građani obavještavali o preuzimanju vlasti i pozivali da ostanu mirni.¹⁵⁰ Konkretno, u više navrata se čitao proglas novog "rukovodstva i vlasti" opštine, koji je na Radio Prijedor donio sam dr. Stakić. Citiran je u cijelosti:

Poštovani građani opštine Prijedor! Prošla je već godina i po dana od prvih višestranačkih izbora i konstituisanja višestranačkog opštinskog parlamenta i drugih opštinskih organa, a mi još uvijek imamo jednopartijsku i jednonacionalnu vlast na Opštini. Zbog toga što stranka Demokratske akcije svo ovo vrijeme nije željela dijeliti vlast ni sa pobjedničkim, niti sa opozicionim strankama, blokiran je rad Skupštine opštine i svih drugih organa vlasti, zbog čega građani i narodi Opštine Prijedor žive u bezvlašću, nesigurnosti, socijalnoj bijedi i velikom strahu. I ne samo to! Namjerno se ruše velika prijedorska preduzeća, onemogućava rad društvenih institucija i javnih službi, onemogućava sjetva i žetva, snabdijevanje građana osnovnim živežnim namirnicama, uz istovremeno dezinformisanje javnosti da se vrše pregovori o podjeli vlasti.

Sve desetine postignutih rješenja u pregovorima tri vladajuće stranke blokiralo je rukovodstvo Stranke demokratske akcije, čiji čelnici preko svojih ljudi u organima vlasti i finansijskim institucijama uveliko pljačkaju opštinu Prijedor. Bilo je čak pokušaja demontiranja i odvoženja čitavih fabrika iz Prijedora u druga područja. Bilo je dosta ucjena i traženja deviza za Stranku demokratske akcije i njene čelnike da bi se pojedina društvena i privatna preduzeća ostavila na miru. Zbog toga što preduzećima nisu obezbijeđeni minimalni uslovi za rad, građani su ostali bez egzistencije, radnici bez posla i plata, penzioneri bez penzija, građani bez svoje uštedevine, bez zdravstvene zaštite, bez pravne i životne sigurnosti, što je dovelo do kolapsa sveukupnog života naroda na našoj Opštini.

Veliku napetost u posljednjih tridesetak dana, namjerno i sa određenim ciljevima specijalnog psihološkog rata izazvalo je organizovano iseljavanje muslimanskog stanovništva iz Prijedora, naročito žena i djece u Hrvatsku, Sloveniju, Austriju i Njemačku, gdje su se širile laži da bježe od pokolja koje im priprema srpski narod. Desetine autobusa muslimanskih mladića otišlo je u austrijske centre za vojnu obuku sa izgovorom da idu na privremeni rad. Time se pojačavao strah od sve bližeg rata i na našoj Opštini.

Čaša je prepunjena 29. aprila 1992. godine kada je i /sic/ takozvano Ministarstvo odbrane MUP-a takozvane suverene Bosne i Hercegovine, stigla je depeša sa naredbom opštinskom sekretarijatu za unutrašnje poslove i sekretarijatu za narodnu odbranu, kao Štabu TO, da u prijedorskoj opštini odmah blokiraju komunikacije, vojne kasarne i vojne objekte, da se vrše napadi na JNA, da se otima oružje i tehnika, što bi za sve nas u Opštini značilo rat, pogibija, rušenje i paljevina. Već nekoliko puta Nijaz Duraković, Predsjednik Socijalističke demokratske partije, poziva svoje članstvo u rat protiv Jugoslavije, regularne JNA, a time i srpskog naroda što je neprihvatljivo za sve građane dobre volje.

¹⁵⁰ Nusret Sivac, T. 6568; svjedok F, transkript iskaza na osnovu pravila 92bis u predmetu Tadić, T. 1597; svjedok W, T. 6806-07; Ljubica Kovačević, T. 10213; Kasim Jaskić, izjava na osnovu pravila 92bis (DP S41/1), str. 3.

Zbog svih ovih razloga odlučili smo da preuzmемо vlast u Opštini Prijedor, a time i punu odgovornost za miran, bezbjedan život svih građana i naroda u našoj opštini, za zaštitu njihove imovine, za uspostavljanje pravne države, za organizovanje privrede i normalnog života grada i sela na području Opštine. Poručujemo svim građanima Opštine Prijedor da na ovim našim pitomim Kozarskim prostorima ne smije nikada više biti rata i pokolja, ruševina i paljevina, zgarišta i jauka, čemu teži slugansko i fanatično krnje rukovodstvo Bosne i Hercegovine. Zato je neophodno da ostanemo mirni, razumni, da živimo i radimo, da uspostavimo normalne životne i radne tokove koje je narušila jednopartijska i jednonacionalna vlast Stranke demokratske akcije. Preduzeća moraju raditi, komunikacije moraju biti prohodne i sigurne, snabdijevanje normalno, jer bijeda, siromaštvo, strah, zveckanje oružjem i psihološko iscrpljivanje moraju prestati. S tim ciljem nova vlast i preuzima sve funkcije i odgovornost za normalizaciju stanja sveukupnog života na području naše opštine. Time ćemo dati i veliki doprinos razrješavanju bosanskohercegovačke krize i pregovorima koji su u toku.

Poštovani građani, miran i bezbjedan, zaštićen život i imovina svakog pojedinca najveća su vrijednost koju smo gradili pedeset godina u slobodi. Zato nam se pridružite i pomozite da sve to odbranimo i sačuvamo od svih onih koji bi nas gurnuli u rat, smrt i pustoš. Zato nastavimo sa normalnim radom u svim preduzećima, ustanovama, organima, javnim službama i svim drugim oblastima u kojim radimo i živimo. Moramo konačno početi živjeti i raditi u slobodi i demokratiji za koju smo se opredijelili u višestranačkim izborima.

U Prijedoru, 30.04.1992. godine

Novo rukovodstvo i vlast opštine Prijedor¹⁵¹

103. Odmah nakon preuzimanja vlasti, optuženi je - predstavljen kao predsjednik srpske opštine Prijedor - dao intervju za Radio Prijedor. Objasnio je da su Srbi preuzeli kontrolu nad Prijedorom i da SDS više nije mogao čekati na dogovor sa SDA.¹⁵²

104. Na Radiju Prijedor su cijeloga dana, osim izjava optuženog, emitovane izjave Milana Kovačevića i Sime Drljače. Pozivali su stanovništvo da preda oružje i govorili o uslovima pod kojima garantuju bezbjednost u opštini.¹⁵³ Na radiju su emitovana i saopštenja vođa SDA, među kojima su bili Dedo Crnalić, dr. Sadiković i profesor Muhamed Čehajić, koji su pozivali na umjerenost i obećavali da predstoji odluka na višem nivou.¹⁵⁴

105. Iznesceni su dokazi da je, nakon preuzimanja vlasti, Radio Prijedor uglavnom emitovao srpske pjesme i naglašeno propagandni program, u kojem su vođe SDA i ugledni nesrbi predstavljeni kao kriminalci i ekstremisti čije ponašanje treba kazniti.¹⁵⁵ Jedan od primjera takve propagande bilo je nadijevanje nesrbima pogrđnih imena¹⁵⁶ poput "mudžahedini",

¹⁵¹ DP D56b, u prijevodu *Ostoje Marjanovića*, T. 11652.

¹⁵² *Svjedok A*, T. 1825 i T. 2050.

¹⁵³ *Svjedok R*, T. 4267.

¹⁵⁴ *Svjedok R*, T. 4265-67.

¹⁵⁵ *Mirsad Mujadžić*, T. 3703-04.

¹⁵⁶ *Svjedok B*, T. 2211.

"ustaše" ili "Zelene beretke".¹⁵⁷ Kako štampa tako i elektronska sredstva informisanja širili su navode o ljekarima nesrbima koji se mogu jedino okarakterisati kao očite laži: dr. Mirsad Mujadžić iz SDA optužen je da Srpkinjama ubrizgava sredstva zbog kojih one neće moći da rađaju mušku djecu,¹⁵⁸ a dr. Željko Sikora, zvani "doktor monstrum", optužen je da izaziva abortuse kod Srpkinja koje nose mušku djecu i kastrira muške bebe roditelja srpske nacionalnosti.¹⁵⁹ Nadalje, u članku "Kozarskog vjesnika" od 10. juna 1992. dr. Osman Mahmuljin se optužuje da je namjerno pogrešno liječio kolegu srpske nacionalnosti, dr. Živka Dukića, koji je doživio infarkt. Dr. Dukić je ostao na životu samo zahvaljujući tome što je dr. Radojka Elenkov prekinula terapiju koju je navodno započeo dr. Mahmuljin.¹⁶⁰ Nusret Sivac je posvjedočio da su Srbi pozivani da linčuju nesrbe.¹⁶¹ Osim toga, emitovane su i falsifikovane "biografije pojedinih uglednih Prijedorčana" nesrba, među kojima su bili prof. Muhamed Čehajić, g. Crnalić, dr. Eso Sadiković i dr. Osman Mahmuljin.¹⁶²

106. Sadržaj tih emisija bio je pretežno srpskog nacionalističkog karaktera, što bi samo nekoliko godina ranije bilo zabranjeno.¹⁶³ Prema svjedočenju Mirsada Mujadžića, cilj te propagandne kampanje bilo je slabljenje otpora nesrba rušenjem ugleda istaknutih i uglednih građana Prijedora koji nisu bili srpske nacionalnosti.¹⁶⁴

107. Nedjeljnik "Kozarski vjesnik", koji je do marta 1992. važio za manje više pouzdan izvor informacija, nakon preuzimanja vlasti postao je isključivo glasilo srpskih vlasti.¹⁶⁵ Pretresnom vijeću su predloženi dokazi da su sastancima Kriznog štaba, Savjeta za narodnu odbranu ili Izvršnog odbora redovno prisustvovali direktor "Kozarskog vjesnika" i Radija Prijedor¹⁶⁶, oficir¹⁶⁷ Milan Mutić, ili novinar Rade Mutić ili neki drugi novinar.¹⁶⁸ Srpski utjecaj na ovaj nedjeljnik vidljiv je i iz rasprava Opštinskog odbora SDS-a 30. aprila 1991. /sic/ godine. U zapisniku s te sjednice kaže se da je sekretar Srpske skupštine opštine Dušan Baltić predložio da se "Kozarski vjesnik" stavi pod kontrolu SDS-a.¹⁶⁹ Članci su imali za cilj

¹⁵⁷ *Svjedok B*, T. 2284.

¹⁵⁸ *Ivo Atlija*, T. 5551.

¹⁵⁹ *Svjedok A*, T. 1819-20.

¹⁶⁰ DP S402.

¹⁶¹ *Nusret Sivac*, T. 6618.

¹⁶² *Nusret Sivac*, T. 6619.

¹⁶³ *Jusuf Arifagić*, T. 7058.

¹⁶⁴ *Mirsad Mujadžić*, T. 3706-08.

¹⁶⁵ Istoričar kojeg je pozvala odbrana, *Srđa Trifković*, T. 13946-47.

¹⁶⁶ *Nusret Sivac*, T. 6788-89.

¹⁶⁷ *Nusret Sivac*, T. 6618.

¹⁶⁸ *Slobodan Kuruzović*, T. 14458-59; *Slavko Budimir*, T. 13077-78. To potvrđuje i video materijal, DP S7.

¹⁶⁹ DP SK12.

diskreditovanje i rušenje ugleda istaknutih nesrba u Prijedoru.¹⁷⁰ Ono što je još važnije jeste da su u njemu objavljeni članci iz prve ruke i intervjui, među kojima je bio i intervju s dr. Stakićem, koji su išli u prilog SDS-u i njegovoj ulozi u preuzimanju vlasti. Pretresno vijeće stoga smatra da se za stavove koji se iznose u člancima "Kozarskog vjesnika", a posebno one koji se pripisuju Kriznom štabu, može reći da su, opšte uzev, bili poznati članovima Kriznog štaba i, konkretno, optuženom koji je vršio razne političke dužnosti.

108. S tim u vezi, Pretresno vijeće je primijetilo da je prvo izdanje "Službenog glasnika opštine Prijedor" objavljeno nakon preuzimanja vlasti, 20. maja 1992., označeno kao "godina I", broj 1/92,¹⁷¹ umjesto da se nastavi s ranijom numeracijom.

(ii) Mobilizacija u opštini Prijedor

109. Dana 16. aprila 1992., Ministarstvo narodne odbrane Srpske Republike Bosne i Hercegovine proglasilo je stanje neposredne ratne opasnosti i naredilo opštu javnu mobilizaciju TO-a na cijeloj teritoriji Republike.¹⁷² Međutim, Sekretarijat za narodnu odbranu ARK-a tek je 4. maja 1992. izvršio to naređenje i naredio da se izvrši "opšta, javna mobilizacija na cjelokupnoj teritoriji [ARK-a]."¹⁷³

110. Savjet za narodnu odbranu opštine Prijedor je 5. maja 1992. održao svoju drugu sjednicu na kojoj je raspravljao o nekoliko pitanja u vezi s mobilizacijom u opštini. Savjet je zaključio da Opštinski sekretarijat za narodnu odbranu Slavka Budimira treba izvršiti popunu TO-a i 343. motorizovane brigade u skladu sa zahtjevima komandanata ovih jedinica. Zaključeno je da se naređenje za mobilizaciju ARK-a izvrši prema posebnom planu putem poziva Sekretarijata za narodnu odbranu.¹⁷⁴

111. Na svojoj četvrtoj sjednici održanoj 15. maja 1992. godine, Savjet za narodnu odbranu je donio zaključak da lica koja se nisu odazvala mobilizacijama ne mogu učestvovati u odlučivanju o "procesu rada i obezbjeđenju objekata u preduzećima i drugim pravnim subjektima."

¹⁷⁰ Nusret Sivac, T. 10252-53.

¹⁷¹ DP S276.

¹⁷² DP S21.

¹⁷³ DP S343.

¹⁷⁴ DP S28.

112. Dana 22. maja 1992. Krizni štab je, "polazeći od konkretne situacije i uslova", usvojio "Odluku o izvršenju mobilizacije na području opštine Prijedor".¹⁷⁵ U toj odluci se kaže da su svi vojni obveznici raspoređeni u devet ratnih jedinica, uključujući 343. motorizovanu brigadu, dužni odmah se javiti na dužnost, a za neodazivanje "snosiće se odgovornost utvrđena zakonom".

(iii) Jačanje srpskih oružanih snaga u opštini Prijedor

113. U nedjeljama nakon preuzimanja vlasti, srpske vlasti u Prijedoru radile su na tome da vojnim sredstvima ojačaju svoj položaj u skladu s odlukama koje su donijete na nivou Republike i ARK-a. Skupština srpskog naroda Bosne i Hercegovine formirala je od jedinica bivše JNA 12. maja 1992. srpsku vojsku pod komandom general-potpukovnika Ratka Mladića.¹⁷⁶ Istoga dana, Skupština je usvojila odluku o potčinjavanju TO-a srpskoj vojsci.¹⁷⁷ Te odluke imale su za posljedicu da je, na svojoj četvrtoj sjednici 15. maja 1992., Savjet za narodnu odbranu usvojio zaključke da treba pristupiti transformaciji "jednog i drugog štaba teritorijalne odbrane i formirati jedinstvenu komandu koja će preuzeti brigu oko rukovođenja i komandovanja nad svim jedinicama koje su formirane na području Opštine."¹⁷⁸

114. Na osnovu zaključaka Savjeta za narodnu odbranu u vezi s formiranjem jedinstvene vojne komande, komandant 343. motorizovane brigade, pukovnik Arsić, naredio je 17. maja 1992. godine da se komandant štaba Teritorijalne odbrane i starješine svih drugih jedinica TO-a, dobrovoljačkih i drugih jedinica, uključujući "naoružani srpski narod", stave pod komandu Regije.¹⁷⁹ U naređenju se izričito pominju zaključci Savjeta za narodnu odbranu od 15. maja 1992. godine. Naređenje pukovnika Arsića završava tvrdnjom da će se sve jedinice i pojedinci koji ne izvrše naređenje smatrati paravojnim, te da će se protiv njih preduzeti mjere.

115. Na osnovu odluka Skupštine srpskog naroda Bosne i Hercegovine i zaključaka Savjeta za narodnu odbranu, Krizni štab je, s priličnim zakašnjenjem, 29. maja 1992. usvojio sljedeći zaključak:

¹⁷⁵ DP S61, u potpisu ovog dokumenta je mašinom otkucano ime "Stakić Dr. Milomir".

¹⁷⁶ DP S141 i *Ewan Brown*, T. 8537-41.

¹⁷⁷ DP S141 i *Slobodan Kuruzović*, T. 14638-39.

¹⁷⁸ DP S60.

¹⁷⁹ DP D125.

Formiranjem Vojske Srpske Republike Bosne i Hercegovine prestaje potreba za postojanjem Srpske TO koja ulazi u sastav i pod komandu Regije.¹⁸⁰

Osim toga, Krizni štab je usvojio odluku da se komandant Srpskog TO-a Prijedor, major Kuruzović, stavlja pod komandu komande Regije.¹⁸¹ U svom svjedočenju pred Pretresnim vijećem, major Kuruzović je potvrdio da je ovo restrukturiranje značilo da je svih 1.000-2.000 ljudi iz TO-a stavljeno pod komandu komandanta 343. motorizovane brigade, pukovnika Arsića.¹⁸²

116. Od preuzimanja vlasti do potčinjavanja štaba TO-a komandi Regije, major Kuruzović i štab TO-a pod njegovom komandom su iz doma mjesne zajednice u Čirkin Polju¹⁸³ dijelili potvrde za benzin vojsci, policiji i vozilima medicinskog centra.¹⁸⁴ Nakon potčinjavanja štaba TO-a, ta zgrada je odlukom opštinskog Sekretarijata za privredu pretvorena u "pozadinsku bazu".¹⁸⁵ Ta pozadinska baza je zvanično bila potčinjena Kriznom štabu i Sekretarijatu za privredu i bila je dužna podnositi izvještaje i Kriznom štabu i komandi garnizona.¹⁸⁶ Krizni štab je upravljao pozadinskim obezbjeđenjem koji je pružala pozadinska baza,¹⁸⁷ koja je nastavila izdavati potvrde za gorivo i snabdijevati hranom sve srpske kontrolne punktove na teritoriju opštine.¹⁸⁸ U izvještaju od 17. juna 1992. pominje se pozadinska baza i kaže se da je ona, između ostalog, zadužena za snabdijevanje rejonskih kriznih štabova u opštini oružjem i municijom.¹⁸⁹ Osim toga, prema iskazu majora Kuruzovića, pozadinska baza je takođe snabdijevala hranom i logore Omarska i Keraterm.¹⁹⁰

117. Postoje i svjedočenja o tome da je u proljeće i ljeto 1992. godine Sekretarijat za narodnu odbranu počeo popunjavati rezervne policijske jedinice.¹⁹¹ To potvrđuje i izvještaj načelnika SJB-a Sime Drljače iz januara 1993. iz kojeg se vidi kretanje brojnog stanja u tim

¹⁸⁰ DP S113, kopija relevantne stranice Službenog glasnika opštine Prijedor, broj 2/92, koji sadrži zaključak Kriznog štaba objavljen pod brojem 97.

¹⁸¹ DP S203, i ovaj dokazni predmet je kopija relevantne stranice broja 2/92 Službenog glasnika opštine Prijedor, akt pod br. 55.

¹⁸² *Slobodan Kuruzović*, T. 14563.

¹⁸³ *Slobodan Kuruzović* T. 14468, T.14802 i T. 14615.

¹⁸⁴ *Slobodan Kuruzović* T. 14470-71.

¹⁸⁵ *Slobodan Kuruzović* T. 14571, T. 14617, T. 14637-38.

¹⁸⁶ *Slobodan Kuruzović*, T. 14805-14806. Vidi takođe DP S433: "Snabdijevanje je vršeno u skladu sa odlukom Kriznog štaba Srpske opštine Prijedor, pa je po tom osnovu urađen izvještaj i dostavljen Kriznom štabu i komandi garnizona".

¹⁸⁷ *Slobodan Kuruzović*, T. 14805-06.

¹⁸⁸ *Goran Dragojević*, T. 11210-11; *Zoran Praštalo*, T. 12123.

¹⁸⁹ DP S433.

¹⁹⁰ *Slobodan Kuruzović*, T. 14807.

¹⁹¹ *Slavko Budimir*, T. 13017.

jedinicama u periodu od aprila do decembra 1992. godine. U vezi s periodom na koji se odnosi Optužnica, u izvještaju¹⁹² se navodi sljedeće:

<u>Mjesec</u>	<u>Aktivni milicionari</u>	<u>Rezervni milicionari</u>	<u>Ukupno</u>
april	145	308	453
maj	145	1447	1663
juni	148	1607	1755
juli	153	1459	1612
august	171	1383	1554
septembar	177	1396	1573
oktobar	180	995	1175

Posebno upada u oči povećanje broja rezervnih policajaca u maju u odnosu na april. U izvještaju od 30. aprila, koji je potpisao Simo Drljača, čak se kaže da je tog dana: "mobilisano [...] 10 stanica milicije sa 1587 pripadnika".¹⁹³

(iv) Razoružanje paravojskih jedinica i pozivi na predaju oružja

118. Na svojoj drugoj sjednici održanoj 5. maja 1992., Savjet za narodnu odbranu pozvao je "sve paravojsne formacije i pojedinc[e] koji nelegalno posjeduju naoružanje i municiju" da ih odmah predaju Stanici javne bezbjednosti Prijedor, a najkasnije do 15:00 sati 11. maja 1992. godine. Prema Savjetu, posljedica neizvršavanja ovog naredjenja biće primjena "najrigoroznijih sankcija".¹⁹⁴

119. Ratni štab ARK-a je 8. maja 1992. usvojio zaključak "da Radio Banjaluka svakih sat vremena obavještava građane da vraćaju oružje kako bi se što bolje održao mir na ovim prostorima". U vezi s tim zaduženjem bilo je i zaduženje predsjednika Savjeta za narodnu odbranu da obavještava Ratni štab o preduzetim radnjama "oko razoružavanja paravojskih formacija i pojedinaca koji nelegalno posjeduju naoružanje i municiju".¹⁹⁵

120. Krizni štab ARK-a je 11. maja 1992. godine produžio "rok za predaju nelegalno nabavljenog oružja" do "14.05.1992. godine u 24:00 sata".¹⁹⁶ U dokumentu se kaže da je rok produžen "na zahtjev građana svih nacionalnosti, a obrazložen željom da se oružje vrati na miran način i bez intervencije policije" a "[p]oslje isteka roka oružje će oduzimati radnici

¹⁹² DP S268.

¹⁹³ DP S137.

¹⁹⁴ DP S28.

¹⁹⁵ DP S104.

¹⁹⁶ DP S140.

[CSB ARK-a], a prema onima koji se oglašuju o poziv Kriznog štaba bit će preduzete najoštrije sankcije."

121. O pitanju razoružavanja paravojskih jedinica raspravljalo se opet 15. maja 1992. na sjednici Savjeta za narodnu odbranu, na kojem je odlučeno da SJB Prijedor "u saradnji sa komandom vojske" izradi "plan razoružanja, nakon čega planski i postupno (bez utvrđenih rokova) uz pomoć sredstava informisanja pristupi konkretnoj realizaciji ovog pitanja."

122. U skladu sa zaključkom ARK-a i "planom razoružanja", na radiju su kasnije redovno emitovana saopštenja u kojima se od nesrba tražilo da predaju oružje.¹⁹⁷ Najveći dio civilnog stanovništva udovoljio je tim zahtjevima i predao svoje lovačke puške i pištolje kao i svoje dozvole,¹⁹⁸ vjerujući da će biti sigurni ako predaju oružje.¹⁹⁹ Emitovane su i prijetnje onima koji tim zahtjevima ne udovolje, te saopštenja da su naređenje za predaju oružja izdali Krizni štab i vojni odsjek kasarne u Prijedoru. Nadalje, stanovnicima sela u okolini Prijedora rečeno je da predaju oružje mjesnim zajednicama.²⁰⁰ Vojska je često vršila premetačine kuća nesrpskog stanovništva,²⁰¹ a sve pronađeno oružje je zaplijenjeno.²⁰²

123. Mirsad Mujadžić je posvjedočio da je, na sastanku predstavnika SDS-a i SDA održanom 16. maja 1992., major Radmilo Zeljaja dao ultimatum pripadnicima TO-a da predaju oružje srpskoj vojsci. To potvrđuju i iskazi drugih svjedoka.²⁰³ Major Zeljaja je takođe pozvao sve građane Bošnjake da se zakunu na lojalnost Srpskoj Republici i odazovu mobilizaciji. Postavljeni ultimatum sadržavao je i prijetnju da će svaki otpor biti kažnjen.²⁰⁴

(v) Uvođenje radne obaveze

124. Gore navedena odluka Sekretarijata za narodnu odbranu ARK-a od 4. maja 1992. sadrži i naređenje da "svi organi društvenih zajednica, privredni i drugi subjekti" odmah prijeđu na rad po ratnoj organizaciji.²⁰⁵ O radnoj obavezi raspravljalo se na sjednici Savjeta za

¹⁹⁷ *Svjedok A*, T. 1833; *svjedok B*, T. 2280; *Kasim Jaskić*, izjava na osnovu pravila 92bis od 30. augusta 1994. i 26. marta 2002., str. 2.

¹⁹⁸ *Svjedok V*, T. 5723-24.

¹⁹⁹ *Svjedok X*, T. 6858.

²⁰⁰ *Svjedok H*, transkript iskaza na osnovu pravila 92bis u predmetu *Sikirica*, br. IT-95-8-PT, T. 2257 (DP S33/1a); *svjedok Z*, T. 7546.

²⁰¹ *Svjedok A*, T. 1834-35.

²⁰² *Dr. Ibrahim Beglerbegović*, T. 4101-02.

²⁰³ *Svjedok B*, T. 2209; *svjedok U*, T. 6212.

²⁰⁴ *Mirsad Mujadžić*, T. 3840-42.

²⁰⁵ DP S343.

narodnu odbranu održanoj 5. maja 1992., na kojoj je odlučeno da se Izvršnom odboru sugeriše da razmotri prelazak "nekih preduzeća na ratnu organizaciju i rad i u skladu sa tim donese odgovarajuću odluku."

125. U svojoj odluci o mobilizaciji na teritoriji opštine Prijedor usvojenoj 22. maja 1992., Krizni štab je naredio da ti vojni obveznici i obveznici radne obaveze izvršavaju ratne zadatke u skladu s potrebama i planovima u preduzećima u kojima rade.²⁰⁶ Osim toga, Krizni štab je, u zaključku usvojenom 5. juna 1992. godine, odlučio:

Ovim Zaključkom utvrđuje se obaveza svim direktorima preduzeća, organizacija i zajednica, da su dužni da na svako neodazivanje radnoj obavezi izreknu mjere prestanka radnog odnosa.

Stoga se čini da se usvajanje ovog Zaključka nadovezuje na usvajanje ranijih akata o radnoj obavezi.

(vi) Otpuštanje nesrba

Pretresnom vijeću su predloženi dokazi koji pokazuju da su u periodu nakon preuzimanja vlasti otpušteni mnogi nesrbi.²⁰⁷ Početkom juna 1992. godine, dr. Ibrahimu Beglerbegoviću uručena je odluka u kojoj se kaže da prestaje biti načelnik svoje službe.²⁰⁸ Nadalje, umjesto Riste Banovića direktor medicinskog centra postao je Ranko Šikman, koji je bio daleko manje obrazovan, ali koji je, za razliku od g. Banovića, bio član SDS-a.²⁰⁹ Dr. Beglerbegović je posvjedočio da se u rješenjima kojima se razne osobe otpuštaju s radnih mjesta kao osnov za otpuštanje navodi izostanak s posla.²¹⁰ To, između ostalog, potvrđuju kopije dvaju rješenja o prestanku radnog odnosa dr. Majdi Sadiković i Mirsadu Osmanoviću zbog petodnevnog izostanka s radnog mjesta.²¹¹ Oba ta dokumenta zasnivaju se na zaključcima Kriznog štaba od 5. juna 1992.²¹²

²⁰⁶ DP S61, u potpisu ovog dokumenta je mašinom otkucano ime "Stakić Dr. Milomir"; *svjedok JA*, T. 10805.

²⁰⁷ Vidi, npr. *svjedok C*, T. 2376; *svjedok H*, transkript iskaza na osnovu pravila 92bis, T. 2251; *svjedok I*, izjava na osnovu pravila 92bis, str. 1.

²⁰⁸ *Dr. Ibrahim Beglerbegović*, T. 4088. Čini se, međutim, da je u ovom slučaju postojalo takvo rješenje jer dokazni predmet S386 sadrži rješenje da se dr. Sadeta Beglerbegović razrješava dužnosti, koje je medicinski centar "Mladen Stojanović" donio 30. juna 1992. na osnovu odluke Kriznog štaba od 29. juna 1992.

²⁰⁹ DP S86 je odluka kojom se Ranko Šikman imenuje za vršioca dužnosti direktora medicinskog centra umjesto Riste Banovića; *dr. Ibrahim Beglerbegović*, T. 4089.

²¹⁰ *Dr. Ibrahim Beglerbegović*, T. 4092.

²¹¹ DP S124b i 125b (transkript za englesku verziju).

²¹² Obje odluke sadrže sljedeću preambulu: "Na osnovu člana 75. stav 2. tačka 3. Zakona o osnovnim pravima iz radnog odnosa, a u vezi Zaključaka Kriznog štaba Opštine Prijedor br. 02-111-132/92 od 05.06.1992. godine, donosim RJEŠENJE o prestanku radnog odnosa."

126. Dr. Beglerbegović je takođe posvjedočio da je njegova supruga, direktor OUR-a Farmacija u Prijedoru, otpuštena premda o tome nije bilo pismene odluke.²¹³ Nusret Sivac je posvjedočio da je njegova sestra, koja je godinama radila kao sudija na opštinskom sudu u Prijedoru, otpuštena ubrzo nakon preuzimanja vlasti.²¹⁴ Nadalje, svjedok X je izjavio da su njegov otac, građevinski radnik muslimanske nacionalnosti, i svi drugi zaposlenici Muslimani nakon preuzimanja vlasti dobili otkaz.²¹⁵

127. Taj opšti trend vidi se i u odluci Kriznog štaba ARK-a od 22. juna 1992., u kojoj se kaže:

Da se na svim rukovodnim mjestima, na mjestima gdje je moguć dotok informacija, na čuvanju društvene imovine odnosno na svim mjestima koji imaju važan značaj za funkcionisanje privrednog subjekta mogu nalaziti isključivo kadrovi srpske nacionalnosti. Ovo se odnosi na sva društvena preduzeća, dioničarska društva, državne institucije, javna preduzeća, Ministarstva unutrašnjih poslova, i vojsku Srpske Republike Bosne i Hercegovine. Takođe se na ovim mjestima ne mogu naći ni radnici srpske nacionalnosti koji to nisu potvrdili Plebiscitom ili još nisu ideološki raščistili da je jedini predstavnik srpskog naroda Srpska demokratska stranka. Rok za realizaciju zadatka [iz ove Odluke] je petak, 26.06.1992. godine do 15,00 časova, o čemu će predsjednici Kriznih štabova opština podnijeti izvještaj ovom Kriznom štabu. Neizvršavanje gore navedene Odluke povlači za sobom automatsku smjenu odgovornih lica.²¹⁶

Pretno vijeće se osvjedočilo da je sadržaj ove odluke realizovan u opštini Prijedor. Nema potrebe za oslanjanjem na sporni dokument koji je navodno potpisao sam dr. Stakić.²¹⁷

(vii) Označavanje nesrpskih kuća

128. Radijska saopštenja su, osim toga, obvezivala nesrbe da na svojim kućama izvjesu bijelu tkaninu u znak lojalnosti srpskim vlastima.²¹⁸ Dr. Ibrahim Beglerbegović je posvjedočio da se uplašio zbog prijetnje da će granatirati one koji to ne učine, tako da je istakao veliki bijeli peškir.²¹⁹ Prema svjedokinji I, to su naređenje izvršili gotovo svi.²²⁰ Charles McLeod, koji je kao član PMEZ-a posjetio opštinu Prijedor krajem augusta 1992., izjavio je da je prilikom posjete mješovitom srpsko-muslimanskom selu vidio da su kuće Muslimana označene bijelom

²¹³ Dr. Ibrahim Beglerbegović, T. 4093-94.

²¹⁴ Nusret Sivac, T. 6615.

²¹⁵ Svjedok X, T. 6853.

²¹⁶ DP S45. Odluku je potpisao Radoslav Brđanin, ima pečat i sadrži rukom pisani tekst: "Odmah dostaviti predsjedniku Kriznog štaba opštine".

²¹⁷ DP S46, zbog lošeg kvaliteta kopije vještak za rukopis *Cornelis Ten Kamp* nije uspio ustanoviti da li je to potpis dr. Stakića.

²¹⁸ Svjedok A, T. 1833; svjedok B, T. 2213; svjedok H, transkript iskaza na osnovu pravila 92bis u predmetu *Sikirica*, T. 2254.

²¹⁹ Dr. Ibrahim Beglerbegović, T. 4105.

²²⁰ Svjedok I, izjava na osnovu pravila 92bis od 12. i 17. jula 2001. (DP S34/1a), str. 1.

zastavom na krovu.²²¹ To potvrđuje i svjedočenje Barnabasa Mayhewa (PMEZ), koji je u svom iskazu rekao da su muslimanske kuće bile označene bijelim zastavama da bi se razlikovale od srpskih.²²²

E. Djela počinjena protiv nesrba u opštini Prijedor

1. Oružani napadi na nesrpsko civilno stanovništvo

(a) Napad na Hambarine

129. Nakon preuzimanja vlasti u Prijedoru 30. aprila 1992. godine, u skoro svim selima u opštini počelo je postavljanje kontrolnih punktova.²²³ Dva takva kontrolna punkta postavljena su na prilazu Hambarinama,²²⁴ gdje su živjeli pretežno Muslimani. U selu su uspostavljene i patrole čiji je zadatak bio da upozore mještane na moguće napade i daju im vremena da pobjegnu do obližnje šume.²²⁵

130. Otprilike u 19:00 sati 22. maja 1992. došlo je do pucnjave na jednom od muslimanskih kontrolnih punktova na autobuskoj stanici Polje nadomak Hambarina, kada je zaustavljen automobil u kojem su bila šestorica vojnika, vjerovatno pripadnika JNA, od kojih su četvorica bili Srbi a dvojica Hrvati.²²⁶ Da se ovaj incident zaista dogodio, potvrdilo je svjedočenje nekoliko svjedoka i dokumentarni dokazi.²²⁷ Međutim, postoji neslaganje u vezi s tim šta se zapravo dogodilo na tom kontrolnom punktu, naročito u pogledu toga ko je prvi otvorio vatru. Jedan dokazni predmet²²⁸ sadrži razgovor u kojem Siniša Mijatović, jedan od vojnika JNA koji su bili u automobilu, opisuje šta se dogodilo. On je rekao sljedeće:

...sjedio sam sa još četvoricom drugova na zadnjem sjedištu tog vozila. I onda [...] su repetirali pušku koju je uzeo od njih [...] ona je opalila i onda, onda nas počeli gađati sa svih strana. Nastala je klaonica. Ratko i ja smo uspjeli nekako da izađemo iz auta. Ja sam dobio više rana u području nogu, ruku i stomaka.²²⁹

²²¹ Charles McLeod, T. 5123-24 i DP S167.

²²² Barnabas Mayhew, T. 6063-64.

²²³ Svjedok C, T. 2297.

²²⁴ Svjedok C, T. 2297.

²²⁵ Elvedin Nasić, izjava od 15. marta 2000., str. 2.

²²⁶ Mirsad Mujadžić, T. 3626 i T. 3697-99; Muharem Murselović, T. 2699-2700; svjedok O, T. 3195-96.

²²⁷ Nermin Karagić, T. 5204-05; svjedok Y, transkript iskaza na osnovu pravila 92bis u predmetu Sikirica, T. 1380-81; svjedok X, T. 6855-56; Zoran Praštalo, T. 12111; svjedok DH, T. 13506-07; Borislava Dakić, T-10322-24; i, na primjer, DP S268, S273, S349.

²²⁸ DP S240-1.

²²⁹ DP S240-1.

Drugi dokazi pokazuju da su vojnici JNA u automobilu bili ti koji su prvi zapucali. Konkretno, Mirsad Mujadžić, koji je odmah nakon pucnjave došao na lice mjesta i organizovao dolazak hitne pomoći i koji je takođe razgovarao s učesnicima s obje strane i očevicima, posvjedočio je da su vojnici JNA izašli iz vozila i počeli pucati. Koliko je Mujadžić mogao utvrditi na osnovu onog što je čuo, do toga je došlo jer je vođa grupe na kontrolnom punktu Aziz Ališković tražio od vojnika JNA da predaju oružje na punktu i vrate se u kasarnu.²³⁰ Međutim, svjedok DH je u svom svjedočenju rekao da su ljudi angažovani na muslimanskom kontrolnom punktu prvi otvorili vatru. On je ranije tog dana prošao taj kontrolni punkt. Posvjedočio je da su Muslimani na kontrolnom punktu bili dobro naoružani. Svjedok DH je potvrdio da je Ališković tražio da vojnici JNA predaju oružje i da je, kad su oni to odbili, iz obližnjeg bunkera otvorena vatra iz teškog mitraljeza M54.²³¹ Na osnovu ovih dokaza Pretresno vijeće presuđuje u prilog optuženom i smatra da su u ovom incidentu Muslimani na kontrolnom punktu bili ti koji su prvi otvorili vatru.

131. Kasnije te večeri izdat je ultimatum stanovnicima Hambarina. Od njih se tražilo da izruče nekoliko osoba koje su navodno učestvovala u incidentu, a posebno policajca Aziza Ališkovića, i svo naoružanje, ili će ih napasti.²³² Međutim, iskazi o tome ko je izdao ultimatum se razlikuju, te se pominju Krizni štab i njegov predsjednik dr. Stakić,²³³ vojne vlasti,²³⁴ pa čak i Radmilo Zeljaja.²³⁵

132. Uslovi ultimatumata nisu ispunjeni.²³⁶ Zbog toga je sutradan oko podne počelo granatiranje Hambarina. Granatiranje je vršeno iz tri pravca, sa područja Karana na sjeverozapadu, s područja Urija i s područja Topića brda.²³⁷ Nermin Karagić, koji se nalazio na manje od četiri kilometra od Hambarina, vidio je jedan oklopni transporter, a potom je otvorena tenkovska vatra.²³⁸ Ivo Atlija je posvjedočio da je tokom napada vidio dva ili tri tenka i oko

²³⁰ *Mirsad Mujadžić*, T. 3699-3700.

²³¹ *Svjedok DH*, T. 13504-07.

²³² *Svjedok C*, T. 2298-99; *svjedok O*, T. 3195 i T. 3279; *svjedok B*, T. 2215-2216; *Muharem Murselović*, T. 2700-01; *Nermin Karagić*, T. 5290; *svjedok X*, T. 6856-57; *svjedok DD*, T. 9557; *Nada Markovska*, T. 9959; *Čedomir Vila*, T. 11286.

²³³ *Mirsad Mujadžić*, T.3717. Vidi i DP S240-1, u kojem reporter kaže da je ultimatum izdao Krizni štab.

²³⁴ *Svjedok DD*, T. 9557; *Čedomir Vila*, T. 11286.

²³⁵ *Svjedok O*, T. 3279.

²³⁶ *Svjedok C*, T. 2299; *svjedok E*, transkript iskaza na osnovu pravila 92bis u predmetu *Sikirica*, T. 2497.

²³⁷ *Svjedok C*, T. 2299; *Nermin Karagić*, T. 5290.

²³⁸ *Nermin Karagić*, T. 5206-07.

hiljadu vojnika.²³⁹ Granatiranje Hambarina trajalo je otprilike do 15:00 sati. Veliki broj ljudi koji nisu vidjeli napad čuo je detonacije u selu Hambarine.²⁴⁰

133. Nakon toga su iz pravca Prijedora krenula dva do tri tenka iza kojih je išla pješadija.²⁴¹ TO je pokušala odbraniti selo, ali su seljani morali da prebjegnu u druga sela ili u šumu Kurevo kako bi izbjegli granatiranje.²⁴² Iz Hambarina je zbog napada u kojem su srpski vojnici ubijali, silovali žene i palili kuće izbjeglo oko 400 ljudi, mahom žena, djece i starijih osoba.²⁴³ Stoga je na šumu Kurevo usredsređena vojna operacija.²⁴⁴

134. Vijeće primjećuje da postoje i dokumentarni dokazi koji potvrđuju da je došlo do napada na Hambarine. U izvještaju načelnika SJB-a Prijedor Sime Drljače o prihvratnim centrima u opštini Prijedor stoji sljedeće:

Obzirom da građani sela Hambarine nisu ispoštovali Odluku Ministarstva narodne odbrane Srpske Republike, i nisu predali oružje, te da su odbili saradnju sa legalnim organima vlasti u vezi sa napadom na vojnike, kao i zahtjeve koje im je postavila vojska, *Krizni štab opštine Prijedor je odlučio da se u ovom selu vojno interveniše radi razoružavanja i hvatanja poznatih učinilaca zločina nad vojnicima.*²⁴⁵

Svjedokinja Nada Markovska je spontano prepoznala potpis Sime Drljače na gorepomenutom dokumentu. Kasnije je to porekla i izjavila da ne može da potvrdi autentičnost potpisa.²⁴⁶ Međutim, ovo Pretresno vijeće je uvjereneno da ona prva, spontana reakcija odražava istinu.

135. U redovnom borbenom izvještaju 1. krajiškog korpusa od 24. maja 1992. koji je potpisao general-major Momir Talić, upućenom Glavnom štabu Vojske Srpske Republike BiH stoji:

U rejonu Prijedor, a posebno sela Hambarine, došlo je do oružanog napada muslimanskih jedinica, koje su akcijom naših snaga očišćene sa tog prostora. Očekuju se dalji sukobi na tom području i u rejonu sela Kozarac.

[...]

²³⁹ Ivo Atlija, T. 5556-57.

²⁴⁰ Svjedok AA, izjava od 9. oktobra 2000., str.3 .

²⁴¹ Mirsad Mujadžić, T. 3718.

²⁴² Elvedin Nasić, izjava od 15. marta 2000., str. 2; Ivo Atlija, T.5661; Mirsad Mujadžić, T. 3719-20 i 3723; svjedok Q, T. 3918-21, T. 4053-55.

²⁴³ Ivo Atlija, T.5558.

²⁴⁴ Svjedok DH, T. 13569.

²⁴⁵ DP S353 (naglasak dodat).

²⁴⁶ Nada Markovska, T. 9959 i T. 10024-25.

Izvršeno je čišćenje sela Hambarine kod Prijedora od ekstremnih muslimanskih jedinica, a selo Kozarac je pod blokadom. Iz sastava 5. pbr upućeno je 35 iskusnih boraca u Prijedor.²⁴⁷

136. U “Kozarskom vjesniku” od 29. maja 1992.²⁴⁸ prenosi se obavještenje Kriznog štaba Prijedor. U njemu piše da su 22. maja 1992. paravojne formacije iz Hambarina izvršile oružani napad na pripadnike Vojske Srpske Republike Bosne i Hercegovine, kojom prilikom su dvojica ubijeni, a četvorica ranjeni. Dalje se kaže da je, pošto pripadnici muslimanskih paravojnih snaga nisu dozvolili izvlačenje poginulih i ranjenih, vojna komanda izdala naređenje da se upotrijebi sila kako bi se oni izvukli. U članku dalje stoji:

Borbena dejstva bila su upozoravajućeg karaktera i nisu bila usmjerena na rušenje naselja u kojem su se krili počinioci ovog zločina. Krizni štab upozorava da ubuduće neće biti upozoravajućih dejstava, nego će se direktno tući područje na kojem se kriju počinioci ovakvih djela i pripadnici paravojnih formacija. Krizni štab naređuje stanovništvu MZ Hambarine i drugih mjesnih zajednica sa tog područja, odnosno svim građanima muslimanske i drugih nacionalnosti, da danas, u subotu, 23. maja do 12 časova izruče Stanicu javne bezbjednosti Prijedor... Ovim zločinom, svi rokovi i obećanja su iscrpljeni, te Krizni štab ne može i neće garantovati bezbjednost građana pomenutih sela sa ovog područja.

137. Krizni štab Prijedor sastao se prije 15:00 sati. Pošto se iz Hambarina nisu oglasili, niti su odgovorni za zločin isporučeni, Vojska Srpske Republike Bosne i Hercegovine smatrala je da je primorana uzvratiti.²⁴⁹ Krizni štab je konstatovao²⁵⁰ da se poslije akcije u toku noćnih sati situacija u Hambarinama smirila. U članku dalje piše da će Krizni štab nastaviti akciju razoružavanja paravojnih formacija do kraja te da se mora ispoštovati naređenje o uklanjanju blokada sa svih puteva na području opštine Prijedor. Navodi se da je u Stanicu javne bezbjednosti u Prijedoru priveden jedan dio lica koja su organizovala nabavku i podjelu naoružanja, među kojima je i profesor Muhamed Čehajić. Stanovnici mjesnih zajednica se podstiču da preduzmu sve kako bi se razoružali pripadnici paravojnih formacija, te se ističe da nema pregovora o naređenju o razoružanju i da se ono mora ispoštovati do kraja.

138. General Wilmot, vojni vještak kojeg je pozvala odbrana, u svom iskazu je izjavio da je, u situaciji u kojoj Muslimani napadnu grupu srpskih vojnika na kontrolnom punktu i pritom ubili dvije osobe, bilo razumno i promišljeno tražiti da se predaju osobe odgovorne za to ubistvo i da se preda svo naoružanje. On je dalje izjavio da bi, ukoliko se to naređenje ne ispoštuje, bilo opravdano da vojska krene u potragu za počiniocima, a u takvoj situaciji može

²⁴⁷ DP S349.

²⁴⁸ DP S389-1.

²⁴⁹ DP S389-1.

²⁵⁰ DP S389-4.

doći do borbe. Međutim, general Wilmot je jasno rekao da su napad na civilno stanovništvo i uništavanje 30-50 kuća neopravdan odgovor na ovaj incident.²⁵¹

(b) Napad na Kozarac

139. U područje Kozarca, koje čini Kozarac s okolinom, spada nekoliko sela, uključujući Kamičane, Kozarušu, Sušice, Brđane i Babiće. Prije rata u Kozarcu je preovladavalo muslimansko stanovništvo.²⁵² Štaviše, otprilike 98 do 99% stanovnika Kozarca bili su Muslimani.²⁵³

140. Nakon što su Srbi preuzeli vlast u Prijedoru, stanovnici Kozarca pokušali su da kontrolišu vanjske granice mjesta te su uz pomoć Seada Čirkina, bivšeg oficira JNA, organizovali patrole.²⁵⁴ Te patrole su se obično sastojale od desetak mještana naoružanih lovačkim puškama.²⁵⁵

141. Nakon napada na Hambarine izdat je i ultimatum za Kozarac.²⁵⁶ U njemu se zahtijevalo da se preda oružje TO-a i policije.²⁵⁷ Ultimatum je preko Radio Prijedora objavio Radmilo Zeljaja, prijeteći da će srušiti Kozarac sa zemljom ukoliko stanovništvo ne ispuni zahtjeve.²⁵⁸ Nakon izdavanja ultimatumu uslijedili su pregovori između muslimanske i srpske strane, koji su bili neuspješni. Stojan Župljanin, koji je predvodio srpsku delegaciju, rekao je da će, ukoliko se ne ispune njegovi uslovi, vojska silom zauzeti Kozarac.²⁵⁹ Počev od 21. maja 1992. stanovnici Kozarca srpske nacionalnosti počeli su napuštati mjesto. Kozarac je potom opkoljen, a telefonske veze su prekinute.²⁶⁰ U noći između 22. i 23. maja 1992. čule su se detonacije iz pravca Prijedora i vidio se plamen u Hambarinama.²⁶¹

142. Zatim je objavljeno da će kroz Kozarac proći vojni konvoj u dvije kolone. Izdato je naređenje da se s puta uklone kontrolni punktovi kako bi konvoj mogao proći. Međutim, kad su se ti konvoji približili Kozarcu, iz njih su otvorili vatru na kuće i kontrolne punktove, a

²⁵¹ Richard Wilmot, T.14026, T. 14067 i T. 14069.

²⁵² Muharem Murselović, T. 2702; svjedok P, T. 3313-15.

²⁵³ Idriz Merdžanić, T. 7722; svjedok DD, T. 9487.

²⁵⁴ Jusuf Arifagić, T. 7118-19.

²⁵⁵ Jusuf Arifagić, T. 7071, T. 7119; Idriz Merdžanić, T. 7823.

²⁵⁶ Svjedok O, T. 3196.

²⁵⁷ Svjedok F, transkript iskaza na osnovu pravila 92bis u predmetu *Sikirica*, T. 1605; svjedok T, T. 2620.

²⁵⁸ Nusret Sivac, T. 6765; svjedok T, T. 2620.

²⁵⁹ Idriz Merdžanić, T. 7722.

²⁶⁰ Svjedok F, transkript iskaza na osnovu pravila 92bis u predmetu *Sikirica*, T. 1604.

²⁶¹ Svjedok F, transkript iskaza na osnovu pravila 92bis u predmetu *Sikirica*, T. 1606-07.

istovremeno su sa brda ispaljivane granate. Pucalo se na stanovništvo koje je bježalo s tog područja.²⁶² Granatiranje je bilo intenzivno i nije popuštalo; kako kaže jedan očevidac, svake sekunde je padala po jedna granata.²⁶³ U napadu je učestvovalo više od 5.000 vojnika i boraca, a navodno su među njima bili šešeljevci, arkanovci i jovićevci.²⁶⁴ Iako je potvrđeno da su pojedini stražari kod Javora otvorili vatru na srpske vojnike koji su se približavali, to je ipak bio samo taktički potez kako bi se ljudima dalo više vremena da se sklone od napada. Sead Čirkin je rekao jednom stražaru na kontrolnom punktu da treba pustiti tenkove da se približe toliko da budu u dometu zolje. Na taj način je najmanje jedan tenk bar oštećen.²⁶⁵ Jedan ili dvojica vojnika iz konvoja navodno su pogodeni iz snajpera. Ljudi koji su učestvovali u paravojnom otporu vjerovatno su Muslimani, budući da je u okolnim selima živjelo mahom muslimansko stanovništvo.

143. Kad su ljudi pobjegli, vojnici su zapalili njihove kuće.²⁶⁶ Napad je trajao sve do 26. maja 1992. kada je izdana naredba da svi moraju da napuste područje Kozarca.²⁶⁷ Tog dana se u Kozarcu predao veliki broj ljudi. Srpske vlasti su rekle da svi koji žele da se predaju treba da formiraju konvoj i da će za to vrijeme biti prekid vatre. Konvoj je krenuo istog dana; kasnije se ispostavilo da su muškarci odvojeni od žena kad su stigli do puta Banja Luka-Prijedor. Žene su odvedene u Trnopolje, a muškarci u logore Omarska i Keraterm.²⁶⁸ Prema riječima Nusreta Sivca, u Prijedor je na dan napada došlo mnogo žena i djece. Intervenirao je i interventni vod iz Prijedora, koji su predvodili Dado Mrđa, Zoran Babić i drugi, i počeli su da maltretiraju te žene i djecu. "U toku tog dana, poslije izvjesnog vremena počeli su stizati autobusi i onda su oni naređivali da se te žene i ta djeca ukrcavaju u te autobuse. Tad im je govoreno da ih voze prema Trnopolju."²⁶⁹ Dr. Popović, koja je radila u domu zdravlja u Omarskoj, posvjedočila je da su poslije napada na Kozarac stariji muškarci, žene i djeca autobusima dovezeni u Dom u Omarskoj. Međutim, nisu tu ostali.²⁷⁰

144. Jusuf Arifagić je svjedočio da je tog dana odlučio da se ne preda, već se povukao na Kozaru, gdje su se on i drugi spojili s Bećirom Medunjaninom i Seadom Čirkinom koji su bili

²⁶² *Svjedok P*, T. 3328-31.

²⁶³ *Svjedok R*, T. 4273. Vidi i *svjedok U*, T. 6215-16 i *Samir Poljak*, T. 6333-34.

²⁶⁴ *Nusret Sivac*, T. 6764-65.

²⁶⁵ *Jusuf Arifagić*, T. 7123-24; *svjedok DH*, T. 13518.

²⁶⁶ *Svjedok P*, T. 3331.

²⁶⁷ *Svjedok P*, T. 3329-30, T. 3335 i 3330.

²⁶⁸ *Jusuf Arifagić*, T. 7075.

²⁶⁹ *Nusret Sivac*, T. 6767-68.

²⁷⁰ *Slavica Popović*, T. 12745.

s grupom od oko 750 ljudi. Neki od ljudi iz grupe, među kojima je bio i Jusuf Arifagić, napali su Kozarac, ali je napad ubrzo odbijen tenkovima i artiljerijom.²⁷¹

145. Tokom napada u Kozarcu došlo je do razaranja velikih razmjera. Nakon napada kuće su ne samo srušene, već srušene sa zemljom pomoću teške mašinerije.²⁷² Dom zdravlja u Kozarcu je tokom napada oštećen²⁷³ a medicinska oprema premještena je u podrum.²⁷⁴ Prema riječima Idriza Merdžanića, koji je tada radio u ambulanti, primljeno je nekoliko osoba sa ranama od vatrenog oružja ili šrapnela. Kad je ambulanta premještena, primani su i ozlijeđene žene i djeca.²⁷⁵

146. Dana 26. maja 1992., u skladu s dogovorom između staničnog odjeljenja policije u Kozarcu i Srba, ranjeni su evakuisani iz grada u jednim kolima hitne pomoći.²⁷⁶ Međutim, prije nego što je postignut ovaj dogovor, niko od ranjenih nije mogao izići iz Kozarca. Dr. Merdžanić je u svom svjedočenju rekao da je pokušao da organizuje evakuaciju dvoje ozlijeđene djece, od kojih su jednom noge bile u potpunosti smrskane, ali da nije dobio dozvolu i da mu je umjesto toga rečeno da sve “balije” tu treba da umru, jer će ih sve ionako pobiti.²⁷⁷ Osman Didović je pregovarao sa Zeljajom, koji je diktirao uslove predaje Kozarca.²⁷⁸

147. Kao i u slučaju napada na Hambarine, postoji veliki broj potkrepljujućih dokumentarnih dokaza. U izvještaju komande 1. krajiškog korpusa od 27. maja 1992. upućenom Glavnom štabu Vojske Srpske Republike BiH, koji je za komandu 1. krajiškog korpusa potpisao pukovnik Dragan Marčetić, “[u] vezi sa eliminacijom 'Zelenih beretki' u širem rejonu sela Kozarac”, piše sljedeće:

1. Oružani sukob započeo 25. maja 1992. a završio 27. maja u 13:00 časova.
2. U oružanom sukobu s naše strane učestvovali delovi 343. mtbr /ojačani mtb/ podržani sa dve baterije haubica 105mm i vodom tenkova M-84.
3. Snage “Zelenih beretki” ukupne jačine 1.500-2.000 ljudi bez težeg naoružanja.
4. Ukupni rezultati:

²⁷¹ Jusuf Arifagić, T. 7137-38.

²⁷² Svjedok O, T. 3196.

²⁷³ Svjedok F, transkript iskaza na osnovu pravila 92bis u predmetu *Sikirica*, T. 1609.

²⁷⁴ Svjedok U, T. 6215-16 i Idriz Merdžanić, T. 7732.

²⁷⁵ Idriz Merdžanić, T. 7733-34 i svjedok F, transkript iskaza na osnovu pravila 92bis u predmetu *Sikirica*, T. 1609-10.

²⁷⁶ Svjedok F, transkript iskaza na osnovu pravila 92 bis u predmetu *Sikirica*, T. 1612-15; svjedok R, T. 4275.

²⁷⁷ Idriz Merdžanić, T. 7737-38.

²⁷⁸ Svjedok R, T. 4274-75.

- od "zelenih beretki" u potpunosti oslobođen širi rejon sela Kozarci, odnosno površina sela Kozaruša, sela Trnopolje, sela Donji Jakupovci, sela Gornji Jakupovci, Benkovac, sela Ratkovac [...];
- na strani "Zelenih beretki" 80-100 poginulih i oko 1.500 zarobljenih;
- deo "Zelenih beretki" (100-200 ljudi) u bekstvu na Kozari;
- sopstveni gubici su 5 poginulih i 20 ranjenih i
- lakše oštećena (već popravljena) na hodnom dijelu 2 M-84.

Komunikacija B. Luka – Ivanjska – s. Kozarac – Prijedor – Bos. Novi i širi rejon s. Kozarac potpuno pod kontrolom 1.KK.

U ovom izvještaju takođe se navodi da popunjenost 343. motorizovane brigade iznosi 121%, odnosno ukupno 6.124 oficira i vojnika.²⁷⁹

148. U redovnom borbenom izvještaju 1. krajiškog korpusa od 25. maja 1992. upućenom Glavnom štabu Vojske Srpske Republike BiH piše da je prethodnog dana došlo do napada muslimanskih ekstremista na vojnu kolonu, što je bio povod za oružane sukobe koji i dalje traju. U izvještaju se procjenjuje da u mjestu Kozarac ima još 1.200 do 1.500 naoružanih pripadnika "Zelenih beretki" i navodi da je "ceo prostor pod kontrolom naših snaga". Dalje se navodi da su u toku popodneva 25. maja vođene borbe u selima Jakupovići, Kozarac i Kevljani. Navodi se da su "poginula dva borca, a dva su ranjena. Zarobljeno je 100 pripadnika 'Zelenih beretki'. Mesto Kozarac je pod blokadom naših snaga a borbe i dalje traju." U vezi sa "Zelenim beretkama" izvještaj kaže sljedeće: "Posebno je izražen ekstremizam muslimanskih snaga – 'Zelenih beretki' verovatno potpomognutih pripadnicima HOS-a - u mestu Kozarac i okolini, gde se i sada sa istima vode borbe."²⁸⁰

149. U izvještaju Sime Drljače o prihvatnim centrima u opštini Prijedor od 16. augusta 1992. pominju se incidenti u Kozarcu:

Međutim, dana 24. maja 1992. muslimanski ekstremisti u selu Jakupovići uz upotrebu vatrenog oružja napadaju vojnu patrolu i ranjavaju jednog vojnika. U pomoć ovoj patroli kreće vojska iz Prijedora ali muslimanski ekstremisti oružjem pokušavaju da ih zaustave kod prvih muslimanskih kuća na izlazu iz Prijedora i tom prilikom dolazi do žestokog oružanog sukoba između vojske i muslimanskih ekstremista na širem području Kozarca. Obzirom da su Muslimani odbili da predaju oružje naknadno je ustanovljeno da su se dugo i svestrano pripremali za oružani sukob.²⁸¹

²⁷⁹ DP S350 i D178.

²⁸⁰ DP D175.

²⁸¹ DP S353, str. 2.

150. Jedan članak u “Kozarskom vjesniku” od 26. maja 1992. u čijem potpisu je Krizni štab Prijedor, javlja da su pripadnici muslimanskih paravojnih snaga zapalili zbjeg muslimanskog stanovništva iz Kozarca i da vojska Srpske Republike Bosne i Hercegovine čini sve da spasi te ljude.²⁸²

151. Na jednom video snimku reporter govori o žestokim borbama u Kozarcu 25. i 26. maja. Kaže da su “Zelene beretke” i domaći ekstremisti iz Kozarca opstruirali predaju oružja i da ih je srpska vojska primorala na povlačenje. Reporter je intervjuisao dr. Stakića, predsjednika Kriznog štaba opštine Prijedor, koji je objasnio da se cijela teritorija opštine Prijedor nalazi pod njihovom kontrolom nakon oslobađanja Kozarca. On je dalje naveo da je u Kozarcu “čišćenje” i dalje u toku jer su tamo ostali oni najekstremniji i profesionalci.²⁸³

152. Procjena vojnih vještaka o ovim događajima je skoro identična. Jedan vještak Tužilaštva je u svom svjedočenju rekao da djelimično naseljeno područje obično nije najpovoljniji teren za izvođenje vojnog napada budući da bi napadač vjerovatno pretrpio značajne gubitke.²⁸⁴ On je dalje izjavio da vojni konvoj koji je napadnut ima pravo da uzvрати vatru i da je vjerovatno tačno da bi mu bilo dozvoljeno da obezbijedi to područje.²⁸⁵ Vještak kojeg je pozvala odbrana izjavio je da bi primjeren odgovor na napad na vojni konvoj bila potjera za navodnim počiniocima, čime bi se otvorila mogućnost da se borbene aktivnosti prošire na veće područje. Tokom takve operacije zarobljavanje je opravdano. Zarobljenici se mogu držati u privremenim zatočeničkim objektima sve dok ne postane moguć njihov premještaj u neki trajniji smještaj.²⁸⁶

(c) Analiza ova dva događaja

153. Pretresno vijeće prihvata da su vojnici iz automobila na kontrolnom punktu u Hambarinama i srpske kolone u Kozarcu prilikom napada u Jakupovićima u principu imali pravo na samoodbranu. Međutim, Pretresno vijeće ističe da svaki odgovor oružjem mora biti proporcionalan napadu. Kao što je u svom svjedočenju rekao vojni vještak general Wilmot, u obje te situacije srpske snage su mogle da pribjegu i drugim akcijama kako bi ostvarile svoj cilj i pronašle navodne počinioce ubistava srpskih vojnika, ukoliko je to zaista bio razlog za

²⁸² DP S389-3.

²⁸³ DP S240.

²⁸⁴ Ewan Brown, T. 8798-8800.

²⁸⁵ Ewan Brown, T. 8764-65.

²⁸⁶ Richard Wilmot, T. 14027-31.

njihove akcije. Konkretno, mogli su da angažuju jedinice za traganje za navodnim počinocima. Vojni vještak Tužilaštva Ewan Brown bio je mišljenja da bi, u slučaju Kozarca, srpske snage najvjerojatnije imale pravo da prije sprovođenja te potrage obezbijede to područje. Međutim, izvođenje onog što se može opisati samo kao planirani, koordinirani i dugotrajni napad na civilna naselja ne zadovoljava uslove osnovnog načela proporcionalnosti, naročito ako se ima u vidu da su očevici posvjedočili da je na civilno stanovništvo koje je bježalo otvarana i vatra iz teškog naoružanja. Ova neproporcionalnost i korištenje oružanih snaga za napad na civilno stanovništvo čini oba ova napada protivzakonitim.

154. Pored toga, svaki čin samoodbrane mora biti u vremenskoj vezi s prvobitnim napadom. Stoga izvođenje obimnih vojnih operacija jedan dan nakon prvobitnih napada ne zadovoljava ovaj preduslov za dozvoljene vojne akcije u cilju “samoodbrane”. Odgađanje napada na naselja, zajedno sa planiranim i koordiniranim karakterom ovih neproporcionalnih napada srpskih vlasti na pretežno muslimanska područja, ukazuju na to da su prvobitni incidenti, jer oni nisu bili ništa više od toga, samo poslužili srpskim vlastima kao dugo očekivani izgovor da konačno očiste područja Hambarina i Kozarca od nesrpskog stanovništva.

155. Ovi incidenti, koji su poslužili kao osnova za “reakciju” srpskih političkih i vojnih vlasti, bili su samo izgovor za započinjanje etničkog čišćenja u područjima na kojima su se mahom nalazili bošnjački gradovi, sela i zaseoci, u kojima su kontrolni punktovi bili uspostavljeni iz straha da bi zbog sve intenzivnije propagande protiv nesrba moglo doći do takvih napada.

156. U slučaju Hambarina, jasno je da je to što su ljudi koji su bili angažovani na kontrolnom punktu zaustavili automobil sa nekoliko pripadnika srpskih oružanih snaga bio defenzivni čin, čiji je cilj bio da se spriječi opasnost koju bi oni mogli da predstavljaju po mještane. Na kraju krajeva, čak je nebitno ko je prvi pucao: navodna “reakcija” je već bila pripremljena, što se može zaključiti na osnovu položaja snaga koje su granatirale selo i broju angažovanih vojnika.

157. Kad je riječ o Kozarcu, budući da je “selo Kozarac [bilo] pod blokadom”²⁸⁷ i da su u Prijedor poslali iskusni borci kao pojačanje, najava prolaska vojne kolone bila je provokacija kojom je trebalo da se opravda “reakcija” vojske. Iskazi svjedoka navode ovo Pretresno vijeće

²⁸⁷ DP S349.

na zaključak da je srpska vojska već bila unaprijed raspoređena na položajima oko područja Kozarca, i da su za suprotstavljanje muslimanskim snagama od 1.500-2.000 ljudi bez teškog naoružanja već bile pripremljene nadmoćne srpske snage jačine oko 6.700 vojnika.²⁸⁸

158. Srpske vlasti su incidente u Hambarinama i Kozarcu iskoristile kao izgovor za započinjanje sveobuhvatnog oružanog sukoba u toj opštini, usmjerenog protiv civilnog stanovništva i nesrpskih paravojnih snaga. To je bio povod koji je Srbima omogućio da upotrebe nadmoćnu vojnu silu kojom su raspolagali kako bi postigli prva dva strateška cilja srpskog naroda.²⁸⁹

2. Zatočenički objekti u opštini Prijedor (na osnovu navoda iz paragrafa 46 Optužnice)

(a) Logori Keraterm, Omarska i Trnopolje

159. Postoji veliki broj dokumentarnih dokaza koji dokazuju da je Krizni štab osnovao zatočeničke logore i odlučivao o tome ko će njima upravljati. U vezi s logorom Omarska, u naredbi Sime Drljače, načelnika SJB-a Prijedor, od 31. maja 1992.²⁹⁰ piše sljedeće:

Radi što bržeg i efikasnijeg uspostavljanja mira na području opštine Prijedor, a u skladu s odlukom Kriznog štaba, naređujem sledeće:

1. Kao privremeno sabiralište za lica koja se zarobe u borbi ili budu lišena slobode na osnovu operativnih saznanja službi bezbjednosti, određuje se prostor industrijskog kruga površinskog kopa rudnika Omarska [...].

Vijeće ističe da se na spisku primalaca koji se nalazi na posljednjoj stranici ovog naređenja na prvom mjestu nalazi Krizni Štab Prijedor.

160. U izvještaju Sime Drljače od 16. augusta 1992. između ostalog o logorima piše sljedeće:²⁹¹

U takvoj situaciji, Krizni štab opštine Prijedor je odlučio da se za smještaj zarobljenih lica iskoriste prostorije RO "Keraterm" u Prijedoru pod nadzorom radnika SJB i vojne policije.

[...]

Krizni štab opštine Prijedor je odlučio da se svi zarobljenici iz objekta "Keraterm" u Prijedoru premjeste u prostorije upravne zgrade i radionice RŽR u Omarskoj, gdje bi

²⁸⁸ DP S350 i D178.

²⁸⁹ Vidi paragrafe 41-43 *supra*.

²⁹⁰ DP S107, str.1 (naglasak dodat).

²⁹¹ DP S353.

mješoviti timovi operativnih radnika nastavili započetu obradu, radi čega je ovaj objekat i dobio radni naziv Istražni centar ratnih zarobljenika Omarska, Istom odlukom objekat je stavljen pod nadzor milicije i vojske, tako da je milicija dobila zadatak neposrednog fizičkog obezbjeđenja a vojska je preuzela dubinsko obezbjeđenje u vidu dva prstena i miniranja mogućih pravaca bjekstva zarobljenika.

161. Pored toga, u dokumentu službe bezbjednosti Banja Luka pod nazivom "Izvjestaj o zatečenom stanju i pitanjima u vezi s zarobljenicima, sabirnim centrima, iseljavanju i ulozi SJB u vezi s ovim aktivnostima",²⁹² od 18. augusta 1992., piše sljedeće (str. 1; u b/h/s tekstu str. 2-3):

U cilju rješavanja nastalog problema [zarobljavanje velikog broja pripadnika neprijateljskih formacija i drugih lica koja su se zatekla u zonama oružanih sukoba i lica koja su zatražila pomoć i zaštitu] *Krizni štab opštine Prijedor* je odlučio da u naselju Trnopolje organizuje prihvata i smještaj za lica koja traže zaštitu, a da se ratni zarobljenici, radi obrade zadržavaju u objektu RO "Keraterm" u Prijedoru, odnosno u upravnoj zgradi i radionici RŽR [rudnika željezne rude] u Omarskoj.

U izvještaju dalje stoji (str. 23, u b/h/s tekstu str. 4):

Međutim, oružani sukobi na području opštine su se brzo proširili na veći dio naselja pa se naglo povećao i broj zarobljenih lica, tako da kapacitet ovog objekta nije mogao zadovoljiti narasle potrebe niti uslove za rad sa zarobljenicima. Istovremeno je *Krizni štab opštine Prijedor* procijenio da bi i zbog bezbjednosnih razloga bilo uputno zarobljenike premjestiti na drugo mjesto i odlučio se za objekat upravne zgrade i radionica RŽR Omarska. Istom odlukom je regulisano da se objekat "Keraterm" u Prijedoru koristi isključivo kao prolazni, te da se u njemu vrši samo prihvata dovedenih lica radi transporta u objekat u Omarskoj, odnosno u Trnopolje, obzirom da to nije izvodljivo u SJB Prijedor zbog malog prostora. Dana 27. maja 1992. godine *na osnovu odluke Kriznog štaba opštine Prijedor svi zarobljenici iz objekta "Keraterm" u Prijedoru su premješteni u objekat u Omarskoj*. Na osnovu iste odluke objekat u Omarskoj stavljen je pod neposredni nadzor milicije i vojske. Milicija, tj. Stanica milicije Omarska, je zadužena za neposredno obezbjeđenje samog objekta upravne zgrade, radionica i garaža za radne mašine, a vojska je preuzela dubinsko obezbjeđenje u vidu stražarskih mjesta i miniranja određenih površina prema vlastitom nahođenju.²⁹³

(i) Keraterm

162. Pretresno vijeće se uvjerilo da je fabrika Keraterm pretvorena u logor 23./24. maja 1992. ili približno tog datuma.²⁹⁴ Logor se sastojao od četiri prostorije od kojih je prostorija 2 bila najveća, a prostorija 3 najmanja. Krajem juna 1992. u logoru je bilo oko 1.200 ljudi. Ljudi

²⁹² DP S407 (naglasak dodat).

²⁹³ DP S407 (naglasak dodat).

²⁹⁴ DP S152.

su svakodnevno dovođeni i odvođeni iz logora. Njihov broj je značajno narastao do kraja jula. Zatočnici su bili mahom Muslimani i Hrvati.²⁹⁵

163. Zatočnici su spavali na drvenim paletama koje su služile za transport robe, ili na golom betonu u velikom skladištu. Bilo je prenatrpano i ljudi su često morali spavati jedan preko drugog. U prostoriji 1, za koju su svjedoci u svojim izjavama rekli da je nešto malo veća od sudnice br. 2 ovog Međunarodnog suda (98,6 m²), u junu 1992. godine bilo je smješteno 320 ljudi, i još ih je pristizalo. Zatočnici su dnevno dobivali jedan obrok koji se sastojao od dva komadića hljeba i nekakve supe. Obroci su bili nedovoljni. Iako su članovi porodica zatočenika svakodnevno pokušavali da im dostave hranu i odjeću, to im je rijetko polazilo za rukom. Zatočnici bi vidjeli članove svojih porodica kako dolaze do logora i vraćaju se praznih ruku, te je, po svoj prilici, neko na ulazu u logor preuzimao tu hranu i sprečavao da je zatočnici dobiju.²⁹⁶

(ii) Omarska (uključujući sudbinu profesora Muhameda Čehajića)

164. Kompleks rudnika Omarska nalazi se na dvadesetak kilometara od Prijedora.²⁹⁷ Rudnik je radio do kraja marta 1992. godine,²⁹⁸ a potom su vojska i policija, nekoliko dana nakon incidenta u Kozarcu, nasilno ušle u kompleks rudnika Omarska.²⁹⁹ Prvi zatočnici stigli su u logor krajem maja 1992. (između 26. i 30. maja).³⁰⁰ Branko Rosić se sjeća da su zatočnici dovedeni u logor autobusima "Autotransporta" u pratnji vojske.³⁰¹ Logor je već bio skoro pun pa su neki zatočnici morali ostati na pisti,³⁰² prostoru između dvije zgrade. Nakon što su stigli zatočnici, na pistu su postavljeni specijalni reflektori.³⁰³ Zatočnice su bile smještene odvojeno, u upravnoj zgradi.³⁰⁴ Procjene ukupnog broja zatočenika variraju od

²⁹⁵ *Svjedok B*, T. 2224-25 i T. 2248; *svjedok Y*, transkript iskaza na osnovu pravila 92 bis u predmetu *Sikirica*, T. 1402 i T. 1462; *svjedok C*, T. 2312; *svjedok K*, transkript iskaza na osnovu pravila 92 bis u predmetu *Sikirica*, T. 4079-80.

²⁹⁶ Vidi uopšte *svjedok B*, T. 2228-30; *svjedok K*, izjava na osnovu pravila 92 bis, par. 42-47; *svjedok Y*, transkript iskaza na osnovu pravila 92 bis u predmetu *Sikirica*, T. 1399-1401; *svjedok H*, transkript iskaza na osnovu pravila 92 bis u predmetu *Sikirica*, T. 2258-60.

²⁹⁷ *Ostoja Marjanović*, T. 11784.

²⁹⁸ *Ostoja Marjanović*, T. 11868-69.

²⁹⁹ *Ostoja Marjanović*, T. 11701.

³⁰⁰ *Čedo Vuleta*, T. 11510-13 i T. 11543-44, te DP S353 u kojem se navodi da su zatočnici premješteni u logor 27. maja 1992. (vidi *Čedo Vuleta*, T. 11553-55), *Muharem Murselović*, T. 2904.

³⁰¹ *Branko Rosić*, T. 12657-58 i T. 12699.

³⁰² *Branko Rosić*, T. 12715.

³⁰³ *Čedo Vuleta*, T. 11608-09.

³⁰⁴ *Branko Rosić*, T. 12711.

1.000 do preko 3.000 ljudi, što je brojka koju ovo Pretresno vijeće smatra vjerovatnijom.³⁰⁵ U izvještaju Sime Drljače³⁰⁶ piše sljedeće:

Prema raspoloživim dokumentima i evidencijama koje su vođene u Omarskoj od dana 27. maja 1992. godine do dana 16. augusta 1992. godine, u ovaj istražni centar je dovedeno ukupno 3.334 lica od čega:

-Muslimana	3.197
-Hrvata	125
-Srba	11
-Ostalih	1
-lica ispod 18 godina	28
-lica iznad 60 godina	68
-lica između 18 i 60 g.	2.920
-muškaraca	3.297
-žena	37.

165. Zaposleni su nosili bijele trake oko rukava kako bi se razlikovali od zatočenika.³⁰⁷ Pored toga, bio im je zabranjen pristup izvjesnim dijelovima logora.³⁰⁸ Redovni radnici rudnika bili su odvojeni od policije i vojske.

166. Zatočenike su čuvali policija i vojska.³⁰⁹ Po dolasku prvih zatočenika po logoru su ustanovljena stalna stražarska mjesta,³¹⁰ a oko njega su postavljene protivpješadijske mine.³¹¹ Vojska se nalazila oko kompleksa logora, dok je policija bila “unutra, oko ovih zatočenika”.³¹² Naređenje SJB-a Prijedor potvrđuje da je kompleks logora Omarska bio ograđen i da se na njegovom obodu nalazilo minsko polje:

8. Uprava je dužna hitno čitav kompleks upravne zgrade ograditi bodljikavom žicom i postaviti rampu na putu za Omarsku, te dovesti pitku vodu, a stražarska služba će onemogućiti pristup i ulazak svim nepozvanim licima na prostor sabirališta uz primjenu pravila stražarske službe.

³⁰⁵ Vidi, na primjer, *Nada Markovska*, T. 10018; *Čedo Vuleta*, T. 11584.

³⁰⁶ DP S353.

³⁰⁷ *Branko Rosić*, T. 12658; *Čedo Vuleta*, T. 11541 i T. 11606; *svjedok P*, T. 3360.

³⁰⁸ *Branko Rosić*, T. 12669 i T. 12662-63; *Čedo Vuleta*, T. 11610-11.

³⁰⁹ *Svjedok R*, T. 4410; *Miloš Janković*, T. 10697; *Čedo Vuleta*, T. 11516; *Nada Markovska*, T. 9923. Ovo potkrepljuje i dokazni predmet S379, spisak radnika angažovanih na obezbjeđenju sabirnog centra Omarska kojima je potrebno izdati specijalne propusnice, od 21. juna 1992. godine, koji je sastavila stanica ratne milicije Omarska, a potpisao *Željko Mejakić*. U dokumentu se navodi da su svi ostali koji ulaze u krug sabirnog centra isključivo radnici milicije raspoređeni u smjene i za njih postoji uredna evidencija.

³¹⁰ *Branko Rosić*, T. 12705.

³¹¹ *Branko Rosić*, T. 12678-79. Vidi i *Čedo Vuleta*, T. 11607 i DP S15-16-1.

³¹² *Branko Rosić*, T. 12708-07, T. 12722 i DP S15-16-2.

9. Nadležni predstavnici vojske Srpske Republike Bosne i Hercegovine će hitno izvršiti postavljanje minskog polja, u skladu s propisima o miniranju, što podrazumijeva izradu šeme minskog polja, pravilno obilježavanje i dr.³¹³

167. Uslovi u logoru bili su užasni. U zgradi koju su zvali “bijela kuća” bilo je po 45 ljudi u prostorijama ne većim od 20 kvadratnih metara.³¹⁴ Lica zatočenika bila su izobličena i krvava, a na zidovima je bilo krvi.³¹⁵ Zatočenike su već prve večeri tukli pesnicama, kundacima i drvenim i metalnim palicama.³¹⁶ Kad su nekog htjeli pretući nasmrt, stražari su mahom udarali u predjelu bubrega i srca.³¹⁷ U “garaži” je bilo 150-160 ljudi koji su bili “natrpani kao sardine”, a vrućina je bila neizdrživa.³¹⁸ Prvih nekoliko dana zatočenici nisu smjeli izlaziti i dobivali su samo po kanister vode i nešto hljeba. Dešavalo se da se ljudi preko noći uguše, a njihova tijela su iznošena sutradan ujutru.³¹⁹ Prostoriju iza kantine zvali su “Mujina soba”. Bila je široka 12, a duga 15 metara i u njoj je obično bilo petstotinjak ljudi, mahom Bošnjaka.³²⁰ Zatočene žene su spavale u sobama za ispitivanje koje su svakodnevno morale da se čiste, jer su bile pune krvi i ostataka kože i kose.³²¹ U rudniku nije bilo kreveta, a prostorije u kojima se spavalo bile su prenatrpane.³²² U logoru su se čuli ječanje i jauci premlaćivanih ljudi.

168. Zatočenici u Omarskoj dobivali su jedan obrok na dan.³²³ Hrana je obično bila pokvarena i obično su imali oko tri minuta da uzmu hranu, pojedu je i vrate tanjir.³²⁴ Često su ih tukli tokom obroka.³²⁵ Klozeti su bili začepljeni i izmeta je bilo posvuda.³²⁶ Britanski novinar Edward Vulliamy je posvjedočio da je prilikom obilaska logora vidio da su zatočenici u veoma lošem fizičkom stanju. Vidio ih je kako jedu po činiju supe i nešto hljeba i rekao je da je stekao utisak da odavno nisu ništa jeli. Djelovali su prestrašeno.³²⁷

³¹³ DP S107.

³¹⁴ Kerim Mešanović, transkript iskaza na osnovu pravila 92 bis u predmetu *Kvočka*, T. 5162.

³¹⁵ Kerim Mešanović, transkript iskaza na osnovu pravila 92 bis u predmetu *Kvočka*, T. 5162.

³¹⁶ Kerim Mešanović, transkript iskaza na osnovu pravila 92 bis u predmetu *Kvočka*, T. 5163.

³¹⁷ Kerim Mešanović, transkript iskaza na osnovu pravila 92 bis u predmetu *Kvočka*, T. 5163.

³¹⁸ Samir Poljak, T. 6356-57; Džemal Deomić, transkript iskaza na osnovu pravila 92 bis u predmetu *Tadić*, T. 3270-71.

³¹⁹ Samir Poljak, T. 6357-58.

³²⁰ Muharem Murselović, T. 2719-20.

³²¹ Svjedok H, transkript iskaza na osnovu pravila 92 bis u predmetu *Sikirica*, T. 2273.

³²² Čedo Vuleta, T. 11603-05.

³²³ Pero Rendić, transkript na osnovu pravila 92bis u predmetu *Kvočka*, T. 7367.

³²⁴ Muharem Murselović, T. 2721; Kerim Mešanović, transkript iskaza na osnovu pravila 92bis u predmetu *Kvočka*, T. 5164.

³²⁵ Svjedok C, T. 2339; svjedok R, T. 4306.

³²⁶ Muharem Murselović, T. 2721 i T. 2736.

³²⁷ Edward Vulliamy, T. 7940-41.

169. Vijeću su predočeni protivrječni dokazi o kvalitetu vode u logoru Omarska.³²⁸ Zatočenici su pili vodu iz rijeke u koju se izlivao industrijski otpad i veliki broj njih je obolio od zatvora ili dizenterije.³²⁹ Zaposleni u rudniku su svjedočili o tome da je kvalitet vode bio zadovoljavajući, dok su zatočenici govorili da je bila zagađena i nije bila za piće. Na osnovu predočenih dokaza, Pretresno vijeće nije van razumne sumnje uvjereneno u loš kvalitet vode koju su dobivali zatočenici u logoru Omarska.

170. U logoru su postojale tri kategorije zatočenika. Prvu kategoriju su činila lica koja su navodno učestvovala u napadu na Prijedor i drugim napadima na srpske oružane snage. U drugu kategoriju su spadala lica “osumnjičena za organizovanje, pomaganje, finansiranje i ilegalnu nabavku oružja”. Na kraju, u treću kategoriju su spadala lica koja su “zarobljena i dovedena sa prostora gdje su izvođena borbena dejstva, a tu su se zatekla zbog toga što je od strane [...] ekstremista onemogućeno izvlačenje na bezbjedan prostor.”³³⁰ Ljudi iz ove kategorije su potom puštani.³³¹ Protiv zatočenika logora Omarska nikad nije pokrenuta krivična prijava niti su optuženi za neka konkretna krivična djela.³³² Ovi ljudi očito nisu bili zatočeni ni iz kakvog objektivnog razloga.³³³

171. Logor Omarska je zatvoren odmah nakon posjete stranih novinara početkom augusta.³³⁴ Dana 6. ili 7. augusta 1992., zatočenici logora Omarska podijeljeni su u grupe i autobusima odvezeni na različita mjesta.³³⁵ Po procjeni jednog svjedoka, u dvadeset autobusa odvezeno je ukupno 1.500 ljudi.³³⁶

Sudbina profesora Muhameda Čehajića³³⁷

172. Profesor Muhamed Čehajić bio je omiljeni profesor u srednjoj školi u Prijedoru. Bio je oženjen dr. Minkom Čehajić i imali su dvoje djece. Godine 1990., kad mu je bilo preko 50 godina, stupio je na političku scenu kao član SDA i na višestranačkim izborima te godine

³²⁸ *Branko Rosić*, T. 12660-61; *Čedo Vuleta*, T. 11508; *Ostoja Marjanović*, T. 11733-34 i DP D69b (potvrda o kvalitetu vode u rudniku Omarska).

³²⁹ *Muharem Murselović*, T. 2721-22. Jedan od zatočenika je posvjedočio da je zatočenicima davana voda korištena za pranje građevinskih mašina u rudniku željezne rude Omarska i da su zbog toga mnogi zatočenici patili od stomaćnih oboljenja. Vidi *Nusret Sivac*, T. 6638, T. 6642.

³³⁰ *Nada Markovska*, T. 10005; slično tome *Čedo Vuleta*, T. 11619-20; DP S407, str. 3; DP S353, str. 4.

³³¹ *Nada Markovska*, T. 10005; slično tome, *Čedo Vuleta*, T. 11619-20; DP S407, str. 3; DP S353, str. 4.

³³² *Nada Markovska*, T. 10006-08.

³³³ *Dr. Popović*, T. 12791.

³³⁴ *Samir Poljak*, T. 6375-76.

³³⁵ *Svjedok P*, T. 3370-71 i *Samir Poljak*, T. 6376.

³³⁶ *Svjedok P*, T. 3371.

izabran je za saziv Skupštine opštine Prijedor.³³⁸ Kolege su ga izabrale za predsjednika Skupštine opštine, a dr. Stakić mu je bio zamjenik od početka mandata.³³⁹

173. Profesor Čehajić je bio protiv rata i protivio se mobilizaciji građana Prijedora radi slanja u Sloveniju i Hrvatsku. U svom službenom svojstvu je pokušavao da postigne dogovor s ostalim strankama kako bi obezbijedio pravu višestranačku zastupljenost.

174. Nakon što su Srbi 30. aprila 1992. preuzeli vlast u opštini, on je bio prvi kojem je zabranjen pristup kancelariji u zgradi opštine.³⁴⁰ Iako su ga mediji u kojima su Srbi vodili glavnu riječ nazivali “grlicom” (za razliku od “jastrebova”),³⁴¹ i iako je zajedno sa dr. Esadom Sadikovićem zagovarao mir i “gandijevski otpor”, uhapšen je popodne 23. maja 1992.³⁴² Najprije je odveden u zgradu MUP-a, pa u Keraterm,³⁴³ zatim prebačen u Banju Luku i na kraju u logor Omarska.³⁴⁴ Svjedoci su rekli Pretresnom vijeću da je prozvan jedne noći, 27. ili 28. jula, i da se do danas ništa o njemu nije čulo.³⁴⁵

175. Kad je uhapšen, profesor Čehajić nije bio dobrog zdravlja, patio je od srca i njegova žena je primijetila da loše izgleda kad joj je, dva dana nakon što je priveden, dopušteno da ga posjeti.³⁴⁶ Ljekarka iz sela Omarska je Vijeću rekla da mu je ona slala neophodne lijekove, ali nije znala zašto je ili kada prestala.³⁴⁷

176. Prijedor je malo mjesto u kojem su se svi poznavali.³⁴⁸ Nijedan svjedok nije mogao da navede da je profesor Čehajić počinio neki zločin i svi su znali da je zatočen u logoru Omarska. Njegova supruga je u sudnici pročitala njegovo posljednje pismo, koje joj je uručeno

³³⁷ Vidi *supra* par. 18.

³³⁸ Izbori su održani 18. novembra 1990. *Robert J. Donia*, T. 1692.

³³⁹ Vidi DP SK2, SK11, S19 i D19.

³⁴⁰ *Slobodan Kuruzović*, T. 14499-14500.

³⁴¹ “Kozarski vjesnik”, 28. maj 1993.; vidi i *Nusret Sivac*, T. 10252-53.

³⁴² *Dr. Minka Čehajić*, T. 3051 i pismo koje je pročitala u sudnici, T. 3113-14. Vidi i S389-4, članak iz “Kozarskog vjesnika” od 24. maja 1992.

³⁴³ *Dr. Minka Čehajić*, T. 3052-54; *Muharem Murselović*, T. 2707.

³⁴⁴ *Dr. Minka Čehajić*, T. 3090-3109; *svjedok A*, T. 1909; *Nusret Sivac*, T. 6629-30; i *svjedok DD*, T. 9555.

³⁴⁵ *Dr. Minka Čehajić*, T. 3094; *svjedok A*, T. 1909; *Nusret Sivac*, T. 6629-30.

³⁴⁶ *Dr. Minka Čehajić*, T. 3052-54.

³⁴⁷ *Slavica Popović*, T. 12783, T. 12796-97. U vezi s time što je *dr. Popović* navodno potpisala potvrdu o smrti profesora Čehajića, vidi i *dr. Anđić*, transkript u predmetu *Kvočka*, T. 7583. *Slavica Popović* je rekla Vijeću i da je obavijestila *doktoru Čehajić* o tome da joj je suprug u Omarskoj. Vidi T. 12783 i T. 12797.

³⁴⁸ *Zoran Praštalo*, T. 12200.

sa znatnim zakašnjenjem, u kojem on jasno kaže da ne zna za šta ga optužuju, niti da je išta skrivio.³⁴⁹

177. Nakon što je na ulici slučajno naišla na dr. Kovačevića, dr. Minka Čehajić je puštena u zgradu MUP-a i posjetila je supruga 24. i 25. maja. Dana 26. maja je dežurala u bolnici³⁵⁰ pa ga tog dana nije mogla posjetiti. Kad je 27. maja ponovo došla, rečeno joj je da je profesor Čehajić premješten u Keraterm i da ga tamo ne može posjetiti. Potom je pokušala stupiti u kontakt s dr. Stakićem, kolegom i čovjekom koji je više od godinu dana radio rame uz rame s njenim suprugom, čovjekom koji je imao odgovornost prema svim stanovnicima Prijedora. Nikad nije uspjela razgovarati s njim.³⁵¹

178. Stoja Radaković, tehnička sekretarica predsjednika i potpredsjednika Skupštine opštine³⁵² izjavila je da su i dr. Stakić i profesor Čehajić bili dobri ljudi i da su dobro saradivali. Međutim, dvije godine kasnije, dr. Stakić je za profesora Čehajića rekao da je licemjer zato što mu je, u januaru 1992., čestitao na imenovanju za predsjednika Srpske skupštine opštine:

“Prema uputstvima iz centrale SDS-a, mi smo 7. januara 1992. formirali Srpsku skupštinu Prijedora, čiji sam predsjednik bio. Kad sam sutradan došao na posao, tadašnji predsjednik zajedničke skupštine Muhamed Čehajić obratio mi se riječima: “Zdravo, kolega, sad smo oba predsjednici i od srca čestitam i želim ti uspjeh.” Bez obzira na njegov osmijeh, znao sam šta se krije iza tih riječi i šta nam spremaju.”³⁵³

179. Ime profesora Čehajića nalazi se na spisku³⁵⁴ osoba osumnjičenih za podsticanje oružane pobune i napada muslimanskih snaga na Prijedor, iako je uhapšen sedam dana prije napada.³⁵⁵ U Banjoj Luci je jedna vojna jedinica o njemu sprovela istragu, ali je potom vraćen u Prijedor, te u logor Omarska kao civil, jer nije otkriveno ništa na osnovu čega bi s njim postupalo kao s ratnim zločincem.³⁵⁶ Uprkos tome, dr. Minki Čehajić je u augustu dostavljena odluka sudije osnovnog suda u Prijedoru u kojoj se navodi da će profesoru Čehajiću biti

³⁴⁹ Vidi pismo, T. 3113-14; kao i *dr. Minka Čehajić*, T. 3159-60.

³⁵⁰ *Dr. Minka Čehajić*, T. 3052-54.

³⁵¹ *Dr. Minka Čehajić*, T. 3075-77.

³⁵² *Stoja Radaković*, T. 11031-32.

³⁵³ DP S47, “Kozarski vjesnik” od 28. maja 1994.

³⁵⁴ DP D246.

³⁵⁵ *Dr. Minka Čehajić*, T. 3051.

³⁵⁶ *Dr. Minka Čehajić*, T. 3090-3109.

suđeno pred vojnim sudom.³⁵⁷ Ovu odluku je dobila nakon što se neprestano raspitivala u Banjoj Luci i Prijedoru, te je čak čula nevjerovatnu priču o tome kako je pobjegao iz logora.³⁵⁸

180. Prijedorske vlasti su zatočenike logora Omarska svrstavale u tri kategorije.³⁵⁹ Prvu kategoriju su činila lica “osumnjičena za najteže zločine, koja su direktno organizovala i učestvovala u oružanom napadu”, a drugu kategoriju su činila lica “osumnjičena za organizovanje, pomaganje, finansiranje i ilegalnu nabavku oružja”.³⁶⁰ Čak i da je profesor Čehajić svrstan u ovu kategoriju, nema nikakvih dokaza da je bio optužen za takvo ponašanje ili da mu se zbog istog sudilo. Ovo Pretresno vijeće ne vidi ni najmanju indiciju koja bi opravdala sprovođenje takve istrage.

181. Dr. Stakić je sazvao i prisustvovao sastanku održanom uveče 29. aprila 1992., kad je donesena odluka o preuzimanju vlasti i kad je sastavljen spisak osoba kojima treba zabraniti pristup važnijim objektima. Ime profesora Čehajića je prvo na spisku. Uhapšen je popodne 23. maja 1992. u toku napada na Hambarine. Dr. Kovačević je već sutradan ujutru znao da je priveden i van svake logike je pretpostaviti da to nije bar pomenuo dr. Stakiću.

182. Dr. Minka Čehajić nije mogla da dobije platu svog muža jer je bio zatočen u logoru.³⁶¹ U Prijedoru je bilo opšte poznato da je bivši predsjednik Skupštine opštine u logoru. Doktorki Čehajić je u više navrata onemogućeno da stupi u kontakt sa dr. Stakićem i dr. Kovačevićem, očigledno zato da bi se spriječilo da se zauzme za svoga supruga.³⁶²

183. Ovo Pretresno vijeće ne raspolaže dokazima na osnovu kojih bi van razumne sumnje mogao da se ustanovi uzrok njegove smrti.³⁶³ Čak i ako profesor Čehajić nije direktno ubijen, osoba narušenog zdravlja bi neizbježno umrla i uslijed samih uslova kojima je bio izložen. Njegovu sudbinu je bilo lako predvidjeti.

184. Naposljetku, ovo Vijeće je uvjereno da su te činjenice bile poznate i dr. Stakiću, on je bio predsjednik Kriznog štaba, Savjeta za narodnu odbranu, Ratnog predsjedništva i Skupštine opštine Prijedor te, pošto neprekidno bio sa predstavnicima policije i vojske, nije mogao da ne

³⁵⁷ DP J18.

³⁵⁸ *Dr. Minka Čehajić*, T. 3095.

³⁵⁹ Vidi *supra* par. 170.

³⁶⁰ DP S407.

³⁶¹ *Dr. Minka Čehajić*, T. 3077.

³⁶² *Dr. Minka Čehajić*, T. 3077.

³⁶³ *Svjedok DD*, T. 9555; *Nada Markovska*, T. 9948.

zna ono što je bilo opšte poznato u gradu, opštini, pa čak i šire.³⁶⁴ Upravo je dr. Stakić pokrenuo događaje koji su bili uzrok žalosne sudbine ovog časnog čovjeka.

(iii) Trnopolje

185. U vezi s osnivanjem logora Trnopolje, Pretresno vijeće ističe izvještaj načelnika SJB Sime Drljače u kojem piše sljedeće:

U toku same akcije [u Kozarcu 24. maja 1992.] vojska je ostavila slobodan koridor za sve građane koji bi htjeli da se udalje i sklone iz zona oružanih sukoba, odnosno za sve koji nisu htjeli da učestvuju u oružanoj borbi protiv vojske Srpske Republike. U mjestu Trnopolje u prostorijama osnovne škole, doma, skladišta i okolnih kuća vojska je organizovala prihvata tih građana i njihovo obezbjeđenje.³⁶⁵

Na osnovu ovog izvještaja Komisija za obilazak opština na nivou ARK-a sastavila je sljedeći izvještaj:

Tokom ovih sukoba vojska Srpske Republike je zarobila veliki broj pripadnika neprijateljskih formacija i drugih lica koja su se zatekla u zonama oružanih sukoba, a jedan broj građana je, napuštajući svoje kuće i stanove, zatražio pomoć i zaštitu. U cilju rješavanja nastalog problema, Krizni štab opštine Prijedor je odlučio da se u naselju Trnopolje organizuje prihvata i smještaj za lica koja traže zaštitu [...]³⁶⁶

Major Slobodan Kuruzović, komandant štaba TO-a, a potom i komandant logora Trnopolje, svjedočio je o tome kako je osnovan logor Trnopolje. On je rekao da ga je telefonom pozvao neko iz Skupštine opštine Prijedor tražeći od njega da “smjesti ljude koji su pobjegli od napada na Hambarine”. On je to odbio, ali su ga u periodu između 22. i 26.-27. maja ponovo pozvali Simo Drljača i dr. Milan Kovačević, koji su ponovili taj zahtjev.³⁶⁷ Kuruzović tvrdi da tek što je otišao do škole i preuzeo dužnost komandanta logora, kad je čuo da stiže veliki broj ljudi koji su napustili Kozarac.³⁶⁸

186. Pretresno vijeće, međutim, ima razumne sumnje o tome da li svjedočenje Slobodana Kuruzovića tačno odražava okolnosti osnivanja logora Trnopolje.

187. Što se tiče osobina logora Trnopolje, Pretresnom vijeću nisu predloženi dokazi na osnovu kojih bi, van razumne sumnje, moglo zaključiti da je oko cijelog logora upravo u tu svrhu postavljena ograda, mada su neki njegovi dijelovi bili ograđeni zidom koji je postojao od

³⁶⁴ Vidi npr. dr. Momir Pušac, T. 10961.

³⁶⁵ DP S353, od 16. augusta 1992.

³⁶⁶ DP S407, od 18. augusta 1992.

³⁶⁷ Slobodan Kuruzović, T. 14618 i T. 14451.

³⁶⁸ Slobodan Kuruzović, T. 14451-52.

ranije.³⁶⁹ Međutim, “da je bila samo nacrtana jedna crta, ne bi smio niko preći”³⁷⁰ jer je oko cijelog logora stražarila vojska.³⁷¹ Bilo je dobro naoružanih punktova i mitraljeza čije su cijevi bile uperene prema logoru.³⁷² Gospodin Merdžanić je na dokaznom predmetu S321-2 pokazao gdje su se tačno nalazili kontrolni punktovi, snajperska i mitraljeska gnijezda oko logora Trnopolje.³⁷³ Kada je Charles McLeod obišao logor krajem augusta 1992., primijetio je čahure na osnovu kojih je zaključio da se na tom području pucalo.³⁷⁴ Na objektu su vršene izmjene kad god se očekivao dolazak neke strane delegacije.³⁷⁵

188. U logoru je bilo zatočeno nekoliko hiljada ljudi, od kojih su veliku većinu činili Muslimani i Hrvati,³⁷⁶ iako je bilo i nešto Srba.³⁷⁷ Nusret Sivac procjenjuje da je 7. augusta 1992., kada je on stigao u Trnopolje, tamo bilo zatočeno oko 5.000 ljudi.³⁷⁸ U logoru je bilo žena i djece, kao i vojno sposobnih muškaraca, mada ovih drugih nije bilo mnogo.³⁷⁹ Protok zatočenika je bio velik, i puno ljudi je ostajalo manje od nedjelju dana, nakon čega bi se priključili jednom od mnogih konvoja koji su ih odvezli dalje.³⁸⁰

189. Komandant logora Trnopolje bio je Slobodan Kuruzović.³⁸¹ U logoru su mu se obraćali sa “majore” i bio je odjeven u vojnu uniformu.³⁸² Svi stražari su bili u vojnim uniformama, rjeđe u policijskim,³⁸³ i bili su iz Prijedora.³⁸⁴ Gospodin Kuruzović je boravio u kući nadomak kompleksa logora. Zatočenici su ga često viđali sa braćom Balaban,³⁸⁵ koji su bili poznati po surovosti.

³⁶⁹ Idriz Merdžanić, T. 7748-51.

³⁷⁰ Idriz Merdžanić, T. 7751

³⁷¹ Idriz Merdžanić, T. 7839-45; Nusret Sivac, T. 6687-88.

³⁷² Svjedok P, T. 3352; Charles McLeod, T. 5121; Idriz Merdžanić, T. 7755.

³⁷³ Idriz Merdžanić, T. 7752.

³⁷⁴ Charles McLeod, T. 5121.

³⁷⁵ Nusret Sivac, T. 6691; svjedok X, T. 6879 i Idriz Merdžanić, T. 7829-30.

³⁷⁶ Svjedok F, izjava na osnovu pravila 92 bis u predmetu Tadić, T. 1645; svjedok DD, T. 9646; svjedok DI, T. 13702.

³⁷⁷ Svjedok JA, T. 10789.

³⁷⁸ Nusret Sivac, T. 6783.

³⁷⁹ Idriz Merdžanić, T. 7756-57.

³⁸⁰ Svjedok F, izjava na osnovu pravila 92bis u predmetu Tadić, T. 1645; svjedok U, T. 6255.

³⁸¹ Svjedok P, T. 3352; svjedok E, transkript iskaza na osnovu pravila 92 bis u predmetu Sikirica, T. 2525; svjedok I, izjave od 12. i 17. jula 2001., str. 4; Emsud Garibović, transkript iskaza na osnovu pravila 92 bis u predmetu Kvočka, T. 5823; svjedok U, T. 6224; svjedok Y, transkript iskaza na osnovu pravila 92 bis u predmetu Sikirica, T. 1434-35; svjedok DI, T. 13701; Muharem Murselović, T. 9736.

³⁸² Idriz Merdžanić, T. 7861-62.

³⁸³ Svjedok U, T. 6224; Idriz Merdžanić, T. 7861-62.

³⁸⁴ Nusret Sivac, T. 6688.

³⁸⁵ Idriz Merdžanić, T. 7830-32.

190. Zatočenici su dobivali hranu bar jednom dnevno, a jedno vrijeme su članovi porodica zatočenika mogli donositi hranu.³⁸⁶ Međutim, količina hrane bila je nedovoljna i ljudi su često gladovali.³⁸⁷ Pored toga, nije bilo dovoljno vode, a sanitarni uslovi nisu bili zadovoljavajući.³⁸⁸ Većina zatočenika je spavala na otvorenom. Bili su napravljeni improvizovani zakloni od deka i najlona.³⁸⁹ Iako su uslovi u Trnopolju očito bili neprimjereni, oni nisu bili tako užasni kao u Omarskoj i Keratermu. Tako je g. Vulliamy posvjedočio da je, po svemu sudeći, pridošlim zatočenicima iz Omarske i Keraterma sa kojima je razgovarao laknulo što su u Trnopolju, gdje su uslovi očito bilo manje surovi nego u logorima iz kojih su stigli.³⁹⁰

191. U Trnopolju je bilo Muslimana ljekara i zatočenicima je bilo dopušteno da traže medicinsku pomoć u improvizovanoj ambulanti, iako očito nije bilo dovoljno lijekova da se zadovolje potrebe zatočenika.³⁹¹

192. Postoje dokazi koji pokazuju da su, u izuzetnim slučajevima, zatočenici koji bi uspjeli da uvjere nekog Srbina da garantuje za njih bili pušteni iz logora.³⁹² Jednom se dogodilo da je jedna hrvatska porodica čak puštena iz logora na intervenciju jednog rođaka.³⁹³

193. Slobodan Kuruzović je protestovao što je logor Trnopolje u nekoliko dokumenata opisan kao “logor ratnih zarobljenika”.³⁹⁴ On je rekao da u logoru Trnopolje niko nije ispitivan³⁹⁵ i da su zatočenici imali potpunu slobodu kretanja.³⁹⁶ S obzirom na veliki broj dokaza koji dokazuju suprotno, Pretresno vijeće nije uvjereno ovim svjedočenjem.³⁹⁷

194. Slobodan Kuruzović procjenjuje da je tokom 1992. godine kroz logor Trnopolje prošlo između 6.000 i 7.000 ljudi. Ti ljudi su u logoru bili iz humanitarnih razloga i nisu bili krivi ni za kakav zločin. Sklonili su se od ratnih dejstava u Hambarinama i Kozarcu kako bi zaštitili sebe i svoje porodice.³⁹⁸ On ne vidi na osnovu čega je dr. Stakić u jednom intervjuu za ljude u

³⁸⁶ *Svjedok B*, 2248.

³⁸⁷ *Idriz Merdžanić*, T. 7758, *svjedok F*, T. 1654.

³⁸⁸ *Idriz Merdžanić*, T. 7759.

³⁸⁹ *Nusret Sivac*, T. 6783-84.

³⁹⁰ *Edward Vulliamy*, T. 7961-62.

³⁹¹ *Svjedok U*, T. 6250.

³⁹² *Svjedok DD*, T. 9600-01.

³⁹³ *Svjedok DI*, T. 13693-94.

³⁹⁴ *Slobodan Kuruzović*, T. 14781.

³⁹⁵ *Slobodan Kuruzović*, T. 14782.

³⁹⁶ *Slobodan Kuruzović*, T. 14721-23 i T. 14860-61.

³⁹⁷ Vidi, na primjer: *Slobodan Kuruzović*, T. 14867; DP D126 i D127.

³⁹⁸ *Slobodan Kuruzović*, T. 14758-59.

logoru Trnopolje rekao da su “ekstremisti”.³⁹⁹ Slobodan Kuruzović je posvjedočio da su ljudi koji su dolazili u logor Trnopolje spadali u kategoriju C, što znači da nisu učestvovali u oružanim sukobima.⁴⁰⁰

195. Međunarodni Crveni krst je u logor stigao sredinom augusta 1992. Nakon nekoliko dana zatočeniци su evidentirani i dobili su registraciju, iskaznicu sa brojem. Organizovana je primjerena ishrana i medicinska oprema i logor je zvanično zatvoren 30. septembra,⁴⁰¹ mada ima dokaza koji pokazuju da je otprilike 3.500 osoba ostalo duže, dok nisu prebačeni u Travnik u centralnoj Bosni.⁴⁰²

(b) Ostali zatočenički objekti

(i) Kasarna JNA u Prijedoru

196. Kasarna JNA u Prijedoru zvala se “Žarko Zgonjanin”. U nedostatku dokaza, Pretresno vijeće je zaključilo da ovaj objekat nije služio kao logor već kao tranzitni zatočenički centar.⁴⁰³

(ii) Dom Miska Glava

197. Neke od ljudi koji su bježali od čišćenja Bišćana srpski vojnici su zarobili i odveli ih na komandno mjesto u Miskoj Glavi. Popisao ih je oficir po imenu Zoran Popović. Sutradan ujutru su prozvani, ispitani i premlaćeni. To je potrajalo sljedećih četiri ili pet dana. Vojnici su izveli nekoliko muškaraca iz sela Rizvanovići koji nakon toga više nisu viđeni.⁴⁰⁴

198. Muškarci odjeveni u uniforme JNA i rezervne policije zarobili su u šumi nadomak Kalajeva stotinjak muškaraca i odveli ih u dom u Miskoj Glavi (dom kulture). Sve zajedno su ih zatočili u jednoj maloj prostoriji. Tu su proveli tri dana i dvije noći i za to vrijeme su dobili samo jedan hljeb i malo vode za piće.⁴⁰⁵ Ovaj centar van razumne sumnje da spada u zatočeničke objekte.

³⁹⁹ Slobodan Kuruzović, T. 14776; DP S187.

⁴⁰⁰ Slobodan Kuruzović, T. 14859; vidi *supra* par. 170 i 180.

⁴⁰¹ Idriz Merdžanić, T. 7799-7800.

⁴⁰² DP D92-90.

⁴⁰³ Svjedok Y, transkript iskaza na osnovu pravila 92bis u predmetu *Sikirica*, T. 1386-87.

⁴⁰⁴ Elvedin Nasić, izjava iz 1995. godine, str. 3.

⁴⁰⁵ Nermin Karagić, T. 5213-20.

(iii) Zgrada SUP-a Prijedor

199. Zatvorske ćelije nalazile su se iza glavne zgrade SUP-a. Postojalo je i dvorište⁴⁰⁶ u koje su noću pozivali ljude i premlaćivali ih.⁴⁰⁷ Zarobljenima u ovoj zgradi su neprestano prijetili i vrijeđali ih. Stražari su ih psovali i nazivali ih "balijama", što je pogrdan izraz za muslimanske seljake nižeg porijekla.⁴⁰⁸

200. Iako je zgrada SUP-a, čini se, funkcionisala uglavnom kao tranzitni centar za osobe koje su zatim slane u Omarsku, Pretresno vijeće se uvjerilo da je krug SUP-a korišten kao zatočenički objekat.

3. Ubistva u logorima i zatočeničkim objektima (na osnovu navoda iz paragrafa 47 Optužnice)

201. Pretresno vijeće konstatuje da nema nikakve sumnje da je izvršen veliki broj ubistava, kako u logoru, tako i izvan njega. Međutim, nije bilo, niti će biti moguće, identifikovati svakog pojedinačnog počinioaca i njegovu žrtvu/žrtve. To, međutim, nije prepreka koja bi onemogućila Pretresnom vijeću da zaključi da su se ta ubistva odigrala na konkretnom mjestu i u konkretno vrijeme, iako tačan broj žrtava nije poznat.

(a) Kasarna u Benkovcu – 25. juli 1992.

202. Na osnovu svjedočenja Samira Poljaka u vezi s njegovim zatočenjem u kasarni u Benkovcu, Pretresno vijeće konstatuje da se tamo odigralo bar jedno ubistvo. On se sjeća da je zatočenik Alić bio tako pretučen da više nije mogao podnijeti bolove te je preklinjao da ga ubiju. Čuo se pucanj i više se ništa nije čulo.⁴⁰⁹

(b) Masakr u prostoriji 3 u logoru Keraterm – 24. juli 1992.

203. Na osnovu dokaza predočenih tokom suđenja, nema razumne sumnje da je u logoru Keraterm 24. jula 1992. godine ili približno tog datuma počinjen masakr. O pojedinostima ovog događaja pred Pretresnim vijećem je svjedočilo više svjedoka, od kojih je jedan preživio taj masakr.

⁴⁰⁶ Kerim Mešanović, transkript iskaza na osnovu pravila 92bis u predmetu *Kvočka*, T. 5157.

⁴⁰⁷ Kerim Mešanović, transkript iskaza na osnovu pravila 92bis u predmetu *Kvočka*, T. 5158-60.

⁴⁰⁸ Svjedok R, T. 4283.

⁴⁰⁹ Samir Poljak, T. 6347-49.

204. Otprilike 20.-21. jula 1992. godine, ispražnjena je prostorija broj 3 u logoru Keraterm, u kojoj su prethodno bili zatočenici iz Kozarca. U tu prostoriju su zatim zatvoreni novi zatočenici iz nedugo prije toga očišćenog područja Brda.⁴¹⁰ Područje Brda obuhvata sela Bišćani, Rizvanovići, Rakovčani, Hambarine, Čarakovo i Zecovi.⁴¹¹ Prvih nekoliko dana zatočenici nisu dobivali hranu, premlaćivani su i zlostavljani.⁴¹²

205. Na dan masakra svjedoci su opazili da je u logor došao veliki broj naoružanih ljudi u vojnim uniformama i crvenim beretkama.⁴¹³ Pred prostoriju broj 3 je postavljen mitraljez.⁴¹⁴

206. Te noći su se iz pravca prostorije broj 3 čuli rafali i jauci.⁴¹⁵ Jedan čovjek u prostoriji br. 1 ranjen je zalutalim metkom.⁴¹⁶ Otvorena je vatra iz mitraljeza. Sutradan ujutro je na zidovima prostorije br. 3 bilo krvi. Tijela mrtvih i ranjenih ljudi bila su na gomilama.⁴¹⁷ Stražari su otvorili vrata i rekli: "Vidi budala balija - pobiše se".⁴¹⁸ Neki zatočenici su vidjeli tijela izbačena na travnatu površinu ispred prostorije br. 3,⁴¹⁹ a prostor ispred prostorije br. 3 bio je sav okrvavljen.⁴²⁰ Stigao je jedan kamion i jedan čovjek iz prostorije br. 1 se ponudio da pomogne pri utovaru tijela.⁴²¹ Ubrzo je kamion pun tijela otišao iz kruga logora. Dobrovoljac iz prostorije br. 1 je rekao da je u kamionu bilo 128 tijela.⁴²² Kad je kamion krenuo, vidjelo se kako iz njega curi krv.⁴²³ Kasnije tog dana, stigla su vatrogasna kola da očiste prostoriju br. 3 i prostor oko nje.⁴²⁴

⁴¹⁰ *Svjedok B*, T. 2236; *Jusuf Arifagić*, T. 7095-96.

⁴¹¹ *Svjedok A*, T. 1795.

⁴¹² *Svjedok C*, T. 2314-15; *svjedok Y*, svjedočenje na osnovu pravila 92bis u predmetu *Sikirica*, T. 1434.

⁴¹³ *Jusuf Arifagić*, T. 7097; *svjedok Y*, svjedočenje na osnovu pravila 92bis u predmetu *Sikirica*, T. 1458. Vidi i izjavu *svjedoka K* od 18. augusta 2000., par. 33-35.

⁴¹⁴ *Svjedok B*, T. 2237. Vidi i *Jusuf Arifagić*, T. 7101; *svjedok Y*, svjedočenje na osnovu pravila 92bis u predmetu *Sikirica*, T. 1458.

⁴¹⁵ *Svjedok B*, T. 2238-39; *Jusuf Arifagić*, T. 7098; *svjedok Y*, transkript iskaza na osnovu pravila 92bis u predmetu *Sikirica*, KT. 1431 i izjava *svjedoka K* od 18. augusta 2000., par. 36-37.

⁴¹⁶ *Svjedok B*, T. 2239.

⁴¹⁷ *Svjedok E*, svjedočenje na osnovu pravila 92bis u predmetu *Sikirica*, T. 2502 i T. 2510-17.

⁴¹⁸ *Svjedok Q*, T. 3973.

⁴¹⁹ *Svjedok B*, T. 2239-40; *Jusuf Arifagić*, T. 7098-99; *svjedok Y*, svjedočenje na osnovu pravila 92bis u predmetu *Sikirica*, T. 1431 i izjava *svjedoka K* od 18. augusta 2000., par.36-37.

⁴²⁰ *Jusuf Arifagić*, T. 7098.

⁴²¹ *Svjedok B*, T. 2239-40.

⁴²² *Svjedok B*, T. 2240. *Svjedok Y* smatra da je u kamionu bilo između 200 i 300 tijela. *Svjedok Y*, svjedočenje na osnovu pravila 92bis u predmetu *Sikirica*, T. 1432.

⁴²³ *Jusuf Arifagić*, T. 7099.

⁴²⁴ *Jusuf Arifagić*, T. 7099; *svjedok Y*, svjedočenje na osnovu pravila 92bis u predmetu *Sikirica*, T. 1431.

(c) Zatočenici ubijeni u logoru Keraterm – 24. juli 1992.

207. Jedan svjedok je rekao da su se čula 42 do 43 pucnja, krici i pucnjava, a sutradan su pred prostorijom br. 3 bila tijela koja su kasnije natovarena u Zastavu 640.⁴²⁵ Na osnovu ovih dokaza Pretresno vijeće se uvjerilo van svake razumne sumnje da je sutradan u prostoriji br. 3 došlo do još jednog masakra, mada nije uspjelo da utvrdi tačan broj žrtava.

(d) Ubistvo više od 100 zatočenika u logoru Omarska – juli 1992.

208. Na osnovu dokaza predloženih tokom suđenja, Pretresno vijeće konstatuje da je krajem jula 1992. u logoru Omarska ubijeno više od stotinu ljudi.

209. U julu 1992. u logor Omarska je stiglo oko 200 ljudi iz Hambarina. Najprije su smješteni u takozvanu “bijelu kuću”. Rano ujutro 17. jula 1992., oko 01:00 ili 02:00 sata, začula se pucnjava koja je potrajala do zore. Ispred bijele kuće je bilo leševa. Stražari iz logora, među kojima je jedan prepoznat kao Živko Marmat, u ta su tijela ispaljivali rafale. “Svakome su dali po jedan metak u glavu ekstra”. Leševi su zatim utovareni u kamion i odvezeni.⁴²⁶ Bilo je ukupno oko 180 leševa.⁴²⁷

(e) Ubistvo 44 muškaraca i žena u autobusu koji je krenuo iz logora Omarska – juli 1992.

210. Krajem jula 1992. iz logora Omarska je izvedeno 44 ljudi i ukrcano u autobus. Rečeno im je da idu ka Bosanskoj Krupi na razmjenu.⁴²⁸ Više nisu viđeni. Tokom ekshumacija u Jami Lisac pronađeno je 56 tijela. Uzrok smrti za većinu su bile rane iz vatrenog oružja. Istražitelji su na osnovu analize DNK identifikovali tijelo Sadete Medunjanin, supruge Bećira Medunjanina, i Ekrema Alića i Smaila Alića, koji su posljednji put viđeni u Omarskoj.⁴²⁹

(f) Ubistvo 120 osoba (logor Omarska) – 5. august 1992.

211. Rano ujutro 5. augusta 1992., Radovan Vokić, vozač Sime Drljače, rekao je stražarima da do autobusa dovedu zatočenike iz Keraterma koji su prethodnog dana dovedeni iz Prijedora u Omarsku. Kod sebe je imao spisak zatočenika, koji je uredno sastavio, ovjerio i potpisao

⁴²⁵ Jusuf Arifagić, T. 7100; svjedok Y, svjedočenje na osnovu pravila 92bis u predmetu *Sikirica*, T. 1434.

⁴²⁶ Svjedok P, T. 3359-61.

⁴²⁷ Svjedok P, T. 3362; svjedok H, svjedočenje na osnovu pravila 92bis u predmetu *Sikirica*, T. 2279.

⁴²⁸ Svjedok T, transkript iskaza na osnovu pravila 92bis u predmetu *Kvočka*, T. 2743.

⁴²⁹ Nicolas Sebire, T. 7370-71.

Simo Drljača.⁴³⁰ Prozvano je najmanje 120 ljudi,⁴³¹ među kojima su bili Anto Gavranović, Juro Matanović, Refik Pelak, Ismet Avdić, Alija Alibegović, Esad Islamović i Raim Musić. Postrojeni su i ukrcani u dva autobusa koji su pod pratnjom otišli ka Kozarcu.⁴³² To su bili obični autobusi javnog prijevoza iz Prijedora.⁴³³ Svjedok E je sastavio spisak 60 osoba koje je lično poznao, a koje su odvezene tim autobusima i potom ubijene.⁴³⁴

212. Leševi nekih od osoba koje su odvezene tim autobusima kasnije su pronađeni i identifikovani u Hrastovoj Glavici.⁴³⁵ Na toj lokaciji, tridesetak kilometara od Prijedora, pronađen je velik broj tijela - to jest 126.⁴³⁶ Forenzički stručnjaci su utvrdili da su uzrok smrti u 121 slučaju bile rane od vatrenog oružja.⁴³⁷

(g) Više osoba pred logorom Manjača – 6. august 1992.

213. Između šest i osam muškaraca koji su autobusom odvezeni iz logora Omarska u logor Manjača ubijeni su ispred logora Manjača.⁴³⁸ Nekoliko svjedoka je reklo da su, nakon što su iskrcani iz autobusa, dvojica muškaraca odvedeni i da su zaklani.⁴³⁹

(h) Ubistvo otprilike 200 ljudi iz konvoja na planini Vlašić – 21. august 1992.

214. Vijeće je o ovom masakru saslušalo svjedočenja osoba koje su bile u konvoju preko Vlašića 21. augusta 1992., a u nekim slučajevima i iskaze iz prve ruke osoba koje su masakr preživjele. Vijeće se prvenstveno oslanjalo na iskaze očevidaca ovog masakra i uvjereno je u pouzdanost tih dokaza.

215. Dana 21. augusta 1992. u logor Trnopolje su počeli pristizati autobusi i zatočenicima je rečeno da se u njih ukrcaju. U tom trenutku je u logoru bilo još veoma malo žena i djece, tako da su se u četiri autobusa ukrcali mahom muškarci.⁴⁴⁰ Komandant logora Slobodan Kuruzović bio je prisutan skoro sve vrijeme.⁴⁴¹ Autobusi su krenuli ka Kozarcu, gdje su im se pridružila

⁴³⁰ DP S427, video snimak razgovora sa g. *Prcaćem*, ERN 0105-7521-0105-7522.

⁴³¹ Prema g. *Prcaću*, bilo ih je 125, S427, video snimak razgovora sa g. *Prcaćem*, ERN 0105-7521-0105-7522.

⁴³² *Svjedok B*, T. 2243 i T. 2265.

⁴³³ *Svjedok B*, T. 2243-44.

⁴³⁴ *Svjedok E*, transkript iskaza na osnovu pravila 92bis u predmetu *Sikirica*, T. 2522-33.

⁴³⁵ *Svjedok E*, transkript iskaza na osnovu pravila 92bis u predmetu *Sikirica*, T. 2527.

⁴³⁶ *Nicolas Sebire*, T. 7361; vidi i *svjedok B*, T. 2246.

⁴³⁷ *Nicolas Sebire*, T. 7361-62.

⁴³⁸ Vidi npr. *svjedok A*, T. 1839 i *svjedok M*, izjava na osnovu pravila 92bis, 6. august 2000., str. 8.

⁴³⁹ *Svjedok C*, T. 2385. *Muharem Murselović*, T. 2771-72.

⁴⁴⁰ *Svjedok X*, T. 6886-87.

⁴⁴¹ *Svjedok X*, T. 6887.

još četiri autobusa s ljudima koji su se ukrcali u Tukovima, te osam kamiona.⁴⁴² Prijevoz ovim autobusima organizovale su srpske vlasti kako bi prevezle ljude iz Prijedora na teritoriju koju su držali Muslimani.⁴⁴³

216. U pratnji konvoja je išao izvjestan broj policijskih vozila.⁴⁴⁴ Vlašić je bio prepoznatljiva tačka na putu ka odredištu, odnosno liniji razdvajanja između srpske i muslimanske teritorije prema Travniku.⁴⁴⁵ Konvoj se sporo kretao po prašnjavom i neravnom putu. Autobusi i kamioni su se zaustavili pored jednog potoka.⁴⁴⁶ Putnicima je naređeno da iziđu iz autobusa i postroje se.⁴⁴⁷ Svjedoku X i njegovom ocu je rečeno da iziđu iz autobusa. U tom trenutku su se policajci iz pratnje okupili i činilo se da o nečemu raspravljaju.⁴⁴⁸ Tada se pojavio jedan kamion i ženama i djeci je rečeno da se ukrcaju u njega. Stigao je još jedan kamion koji je odvezao još zatočenika, ali je ostao izvjestan broj ljudi iz logora Trnopolje i nešto Kozarčana.⁴⁴⁹

217. Zatim je zatočenicima naređeno da se postroje i uđu u dva autobusa. Natrpano ih je po stotinjak u jedan autobus.⁴⁵⁰ Činilo se da je za to premještanje bio zadužen jedan čovjek u policijskoj uniformi. Imao je pištolj i gustu crnu kosu.⁴⁵¹ Autobus je vozio 10-15 minuta i izišao na put kojem su s jedne strane bile strme stijene, a s druge duboka provalija. Muškarcima je naređeno da iziđu i krenu ka ivici provalije, a tamo im je rečeno da kleknu. Onaj čovjek za kojeg se činilo da je glavni je rekao: "Ovdje mi mijenjamo mrtve za mrtve i žive za žive."⁴⁵² Tada je počela paljba. Dva vojnika su se spustila na dno provalije i pucala ljudima u glavu.⁴⁵³

218. Vijeće je dobilo dodatne informacije o tačnoj lokaciji i učesnicima u masakru. To područje se zove Korićanske stijene.⁴⁵⁴ Od stražara i vojnika koji su bili na mjestu pogubljenja

⁴⁴² *Svjedok X*, T. 6896.

⁴⁴³ *Svjedok B*, T. 2257.

⁴⁴⁴ *Svjedok X*, T. 6896.

⁴⁴⁵ *Svjedok X*, T. 6897.

⁴⁴⁶ *Svjedok X*, T. 6899-6900; *svjedok B*, T. 2261-62.

⁴⁴⁷ *Svjedok B*, T. 2261-62.

⁴⁴⁸ *Svjedok X*, T. 6900.

⁴⁴⁹ *Svjedok B*, T. 2261-62.

⁴⁵⁰ *Svjedok X*, T. 6900-02.

⁴⁵¹ *Svjedok X*, T. 6902-903.

⁴⁵² *Svjedok X*, T. 6904-06.

⁴⁵³ *Svjedok X*, T. 6906-07.

⁴⁵⁴ *Svjedok X*, T. 6914.

identifikovani su Dragan Knežević, Saša Zečević, Zoran Babić, Željko Predojević, Branko Topola i čovjek zvani Dado.⁴⁵⁵

219. Slobodan Kuruzović je posvjedočio da je bio prisutan kad su se ljudi ukrcavali u autobuse za konvoj preko Vlašića. Rekao je da je čuo da je grupa policajaca odvela ljude preko Vlašića, da su stražari izdvajali ljude iz grupe, opljačkali ih i potom ubili. Ne zna da li je njegov bivši učenik Darko Mrđa išao s tim konvojem. Rekao je da je konvoj preko Vlašića organizovao Izvršni odbor, a da je za bezbjednost bio zadužen SUP. Gospodin Kuruzović je naveo da ne poznaje nijednog od stražara koji su tog dana bili u autobusima. Rekao da su to bili autobusi “Autotransporta”.⁴⁵⁶ Gospodin Kuruzović je izjavio da je u komandi brigade sastavio izjavu o masakru na Vlašiću u kojoj je rekao da je u pratnji bila civilna policija. Gospodin Kuruzović se sjeća da je u toj izjavi naveo kada je počinjen zločin, kojeg dana je grupa otišla autobusima i da je prijevoz bio organizovan, te da je Izvršni odbor obezbijedio gorivo, a stanica javne bezbjednosti pratnju konvoja, da je ta pratnja bila zadužena za sigurnost tih ljudi dok ne stignu na teritoriju Travnika odnosno dalje u Bosnu i Hercegovinu ili inostranstvo.⁴⁵⁷ Gospodin Kuruzović je izjavio da je o tome možda razgovarao s dr. Stakićem, ali ne zvanično.⁴⁵⁸

(i) Zaključci o ubistvima u logoru Omarska

220. Na osnovu dokaza predočenih tokom suđenja, Pretresno vijeće je uvjereneno da su stotine zatočenika ubijene ili nestale u logoru Omarska u periodu od kraja maja do kraja augusta, kada je logor konačno zatvoren. Među njima su sljedeće osobe:

- Esad i Mirsad Alić⁴⁵⁹
- Ismet Aras⁴⁶⁰
- Ahmet Atarović⁴⁶¹
- Hamdija Avdagić⁴⁶²
- Islam Bahonjić⁴⁶³
- Hamdija Balić⁴⁶⁴

⁴⁵⁵ Svjedok X, T. 6915-16.

⁴⁵⁶ Slobodan Kuruzović, T. 14531-32, T. 14872-74.

⁴⁵⁷ Slobodan Kuruzović, T. 14576.

⁴⁵⁸ Slobodan Kuruzović, T. 14577.

⁴⁵⁹ Svjedok R, T. 4314.

⁴⁶⁰ Nusret Sivac, T. 6634.

⁴⁶¹ Nusret Sivac, T. 6680.

⁴⁶² Svjedok R, T. 4318-20.

⁴⁶³ Svjedok A, T. 1920, svjedok R, T. 4302, Nusret Sivac, T. 6686.

⁴⁶⁴ Svjedok A, T. 1920-21.

- Enes Begić⁴⁶⁵
- Dževad, Edin i Ekrim Bešić⁴⁶⁶
- Zlatan Beširević⁴⁶⁷
- Ahmed Blažević⁴⁶⁸
- Ismail Burazović⁴⁶⁹
- Muhamed Čehajić⁴⁷⁰
- Fadil Colić⁴⁷¹
- Mustafa Crnalić⁴⁷²
- Ziko Crnalić⁴⁷³
- Sead Crnić⁴⁷⁴
- Ešref Crnkić⁴⁷⁵
- Husein Crnkić⁴⁷⁶
- Sead Curak⁴⁷⁷
- dr. Curak⁴⁷⁸
- Sakib Delmić⁴⁷⁹
- Ibrahim Denić⁴⁸⁰
- Akib Deumić⁴⁸¹
- Osman Didović⁴⁸²
- Muhamed Fazlić⁴⁸³
- Ferid Garibović, Senad Garibović, Enes Garibović, Hasib Garibović, Derviš Garibović, Irfan Garibović, Dževad Garibović, Suvad Garibović, Hamdo Garibović i Mirsad Jakupović⁴⁸⁴
- Habiba Harambašić⁴⁸⁵
- Zijad Hodžić⁴⁸⁶
- Jasko Hrnić⁴⁸⁷

⁴⁶⁵ Nusret Sivac, T. 6684-86, dr. Beglerbegović, T. 4148-49.

⁴⁶⁶ Svjedok R, T. 4315 i T. 4318.

⁴⁶⁷ Svjedok A, T. 1909.

⁴⁶⁸ Svjedok R, T. 4319.

⁴⁶⁹ Nusret Sivac, T. 6680.

⁴⁷⁰ Svjedok A, T. 1909, Nusret Sivac, T. 6629-30.

⁴⁷¹ Svjedok R, T. 4318-19.

⁴⁷² Svjedok A, T. 1910-11. Kerim Mešanović, koji je bio zatočen u Omarskoj, vidio je kako je Crnalić ubijen. Tu je bio vođa smjene Krle a komandant logora Željko. Kerim Mešanović, transkript iskaza na osnovu pravila 92bis u predmetu Kvočka, T. 5191.

⁴⁷³ Svjedok A, T. 1911.

⁴⁷⁴ Svjedok R, T. 4319.

⁴⁷⁵ Svjedok A, T. 1912. Mirsad Mujadžić je posvjedočio da je ova osoba ubijena u Omarskoj jer se smatralo da je bio politički aktivan. Mirsad Mujadžić, T. 3737.

⁴⁷⁶ Svjedok A, T. 1921, Mirsad Mujadžić, T. 3737.

⁴⁷⁷ Dr. Beglerbegović, T. 4148-49.

⁴⁷⁸ Svjedok Z, T. 7560.

⁴⁷⁹ Svjedok R, T. 4315.

⁴⁸⁰ Svjedok R, T. 4314-15.

⁴⁸¹ Svjedok R, T. 4315.

⁴⁸² Svjedok R, T. 4315.

⁴⁸³ Svjedok R, T. 4315

⁴⁸⁴ Emsud Garibović, transkript iskaza na osnovu pravila 92bis u predmetu Kvočka, T. 5819-22. T. 5837 i T. 5839.

⁴⁸⁵ Dr. Beglerbegović, T. 4148-9.

⁴⁸⁶ Svjedok R, T. 4304-14.

- Hajrudin Jakupović⁴⁸⁸
- Idriz Jakupović⁴⁸⁹
- Nihad Jakupović⁴⁹⁰
- Suad Jakupović⁴⁹¹
- Asaf Kapetanović⁴⁹²
- Burhurudin Kapetanović⁴⁹³
- Mehmedalija Kapetanović⁴⁹⁴
- Emir Karabašić⁴⁹⁵
- Omer Kerenović⁴⁹⁶
- Edin Hodžić⁴⁹⁷
- Aleksandar Komsić⁴⁹⁸
- Mirzet Lisić⁴⁹⁹
- Ziko Mahmuljin⁵⁰⁰
- Osman Mahmuljin⁵⁰¹
- Meho Mahmutović⁵⁰²
- g. Bećir Medunjanin⁵⁰³
- Sadeta Medunjanin⁵⁰⁴
- Esad Mehmedagić⁵⁰⁵
- Nijaz Memić⁵⁰⁶
- Edin Mujagić⁵⁰⁷
- Fikret Mujakić⁵⁰⁸
- Fikret Mujidžić⁵⁰⁹
- Kadir Mujkanović⁵¹⁰
- Senad Mujkanović⁵¹¹
- Vasif Mujkanović⁵¹²

⁴⁸⁷ *Samir Poljak*, T. 6374; *svjedok W*, T. 6831.

⁴⁸⁸ *Svjedok R*, T. 4304 i T. 4314.

⁴⁸⁹ *Svjedok A*, T. 1915-17.

⁴⁹⁰ *Samir Poljak*, T. 6374.

⁴⁹¹ *Svjedok R*, T. 4320.

⁴⁹² *Svjedok A*, T. 1914.

⁴⁹³ *Svjedok A*, T. 1911.

⁴⁹⁴ *Svjedok A*, T. 1913-14.

⁴⁹⁵ *Svjedok R*, T. 4314; *Samir Poljak*, T. 6374.

⁴⁹⁶ *Svjedok A*, T. 1913 i *Nusret Sivac*, T. 6680.

⁴⁹⁷ *Nusret Sivac*, T. 6634.

⁴⁹⁸ *Svjedok A*, T. 1912.

⁴⁹⁹ *Nusret Sivac*, T. 6634.

⁵⁰⁰ *Svjedok A*, T. 1911-12.

⁵⁰¹ *Svjedok A*, T. 1912; *dr. Beglerbegović*, T. 4148; *Nusret Sivac*, T. 6684-86; *svjedok Z*, T. 7560.

⁵⁰² *Nusret Sivac*, T. 6680.

⁵⁰³ *Svjedok A*, T. 1909.

⁵⁰⁴ *Svjedok A*, T. 1910.

⁵⁰⁵ *Svjedok A*, T. 1913; *Nusret Sivac*, T. 6680.

⁵⁰⁶ *Svjedok R*, T. 4318.

⁵⁰⁷ *Svjedok R*, T. 4315.

⁵⁰⁸ *Svjedok A*, T. 1920.

⁵⁰⁹ *Svjedok A*, T. 1915.

⁵¹⁰ *Svjedok A*, T. 1920.

⁵¹¹ *Svjedok A*, T. 1919.

⁵¹² *Svjedok R*, T. 4318.

- dr. Musić⁵¹³
- Ibrahim Okanović⁵¹⁴
- Jusuf Pašić⁵¹⁵
- Ćamil Pezo⁵¹⁶
- Poljak (ime nepoznato, otac Samira)⁵¹⁷
- Abdulah Puškar⁵¹⁸
- dr. Eso Sadiković⁵¹⁹
- Silvije Sarić⁵²⁰
- Nedžad Serić⁵²¹
- Željko Sikora⁵²²
- Rufat Suljanović⁵²³
- Mustafa Tadžić⁵²⁴
- Meho Tursić⁵²⁵
- Bajram Zgog⁵²⁶

221. Popodne bi pred bijelu kuću došao žuti kamion i odvezao u prosjeku od šest do trinaest tijela. Kamion bi se u roku od pet minuta vratio prazan.⁵²⁷ I Čedo Vuleta i Branko Rosić, koji su radili u rudničkom kompleksu Omarska u vrijeme dok je korišten kao logor, posvjedočili su da su u logoru vidali mrtva tijela.⁵²⁸

222. U informaciji Komande 1. krajiškog korpusa od 22. augusta 1992.⁵²⁹ pominju se masovne likvidacije civila u logorima i centrima. U njoj se navodi da su svi pokušavali da prebace odgovornost za izdavanje naređenja na nekog drugog.

⁵¹³ *Svjedok Z*, T. 7560.

⁵¹⁴ *Svjedok A*, T. 1914.

⁵¹⁵ *Nusret Sivac*, T. 6686; *dr. Beglerbegović*, T. 4148-49; *svjedok Z*, T. 7560.

⁵¹⁶ *Svjedok A*, T. 1917.

⁵¹⁷ *Samir Poljak*, T. 6373-74.

⁵¹⁸ *Svjedok A*, T. 1911.

⁵¹⁹ *Svjedok A*, T. 1910; *dr. Beglerbegović*, T. 4148-49; *Nusret Sivac*, T. 6686-87; *svjedok Z*, T. 7560.

⁵²⁰ *Nusret Sivac*, T. 6680.

⁵²¹ *Svjedok A*, T. 1913; *Nusret Sivac*, T. 6680.

⁵²² *Nusret Sivac*, T. 6686; *dr. Beglerbegović*, T. 4148-49; *svjedok Z*, T. 7560.

⁵²³ *Nusret Sivac*, T. 6686; *dr. Beglerbegović*, T. 4148-49; *svjedok A*, T. 1914.

⁵²⁴ *Svjedok A*, T. 1913.

⁵²⁵ *Svjedok A*, T. 1920.

⁵²⁶ *Svjedok A*, T. 1918.

⁵²⁷ *Muharem Murselović*, T. 2766-67; *dr. Beglerbegović*, T. 4120.

⁵²⁸ *Branko Rosić*, T. 12662; *Čedo Vuleta*, T. 11579-81.

⁵²⁹ DP S358.

(j) Logor Keraterm – od 24. maja do 5. augusta 1992.

223. Pretresno vijeće konstatuje da su u logoru Keraterm u periodu od 24. maja do 5. augusta 1992., kada je logor konačno zatvoren, počinjena ubistva. Slijedi kratak pregled relevantnih dokaza.

224. U logoru Keraterm su, između ostalih, ubijene sljedeće osobe čija su imena poznata:

- Džemal Mešić⁵³⁰
- Sabid Siječić⁵³¹
- Samir Musić⁵³²
- Fatusk Musić⁵³³
- Muharem Sivac⁵³⁴
- Drago Tokmadžić⁵³⁵
- Fikret Avdić⁵³⁶
- Besim Hergić⁵³⁷
- Zehro Čaušević⁵³⁸
- Džemal Mešić⁵³⁹
- Safet Mešić⁵⁴⁰
- Emsud Bahonjić⁵⁴¹

Svjedok E je sastavio spisak šezdesetak ljudi ubijenih u Keratermu, a kasnije je neke od žrtava prepoznao na lokaciji grobnice Hrastova Glavica.⁵⁴²

(k) Logor Trnopolje – od 25. maja do 30. septembra 1992.

225. Iako su ubistva u logoru Trnopolje bila daleko manje brojna nego ona u logorima Keraterm i Omarska, Pretresno vijeće ipak, na osnovu sljedećih dokaza, konstatuje da ubistava jeste bilo.

⁵³⁰ Svjedok O, T. 2233.

⁵³¹ Svjedok E, svjedočenje na osnovu pravila 92bis u predmetu *Sikirica*, T. 2508.

⁵³² Svjedok E, svjedočenje na osnovu pravila 92bis u predmetu *Sikirica*, T. 2506-07.

⁵³³ Svjedok E, svjedočenje na osnovu pravila 92bis u predmetu *Sikirica*, T. 2506-07.

⁵³⁴ Svjedok E, svjedočenje na osnovu pravila 92bis u predmetu *Sikirica*, T. 2518.

⁵³⁵ Svjedok Y, svjedočenje na osnovu pravila 92bis u predmetu *Sikirica*, T. 1421-25.

⁵³⁶ Svjedok Y, svjedočenje na osnovu pravila 92bis u predmetu *Sikirica*, T. 1421-25.

⁵³⁷ Svjedok Y, svjedočenje na osnovu pravila 92bis u predmetu *Sikirica*, T. 1421-25.

⁵³⁸ Svjedok Y, svjedočenje na osnovu pravila 92bis u predmetu *Sikirica*, T. 1421-25.

⁵³⁹ Svjedok O, T. 3216-17.

⁵⁴⁰ Svjedok O, T. 3213.

⁵⁴¹ Svjedok K, izjava od 18. augusta 2000., par. 24 i *Jusuf Arifagić* je takođe posvjedočio da je vidio leš *Emsuda Bahonjića* na smetlištu u Keratermu. *Jusuf Arifagić*, T. 7089-90.

⁵⁴² Svjedok E, svjedočenje na osnovu pravila 92bis u predmetu *Sikirica*, T. 2522-23 i T. 2527.

226. Jednom zatočeniku logora Trnopolje⁵⁴³ u nekoliko navrata je naređeno da pokopa tijela iz logora. Prepoznao je tijela Meule Idrizović, Sadika Idrizovića, Muniba Hodžića, Samira Elezovića, Ante Mrgolje i njegovog sina Gorana ili Zorana i braće Forić.⁵⁴⁴ Svjedokinja W je posvjedočila da su njen otac i brat zajedno sa sedmoro Forića ubijeni u logoru Trnopolje.⁵⁴⁵ Stražar kojeg su zvali Zolka ubio je u logoru Trnopolje jednog starijeg čovjeka, Sulejmana Kekića.⁵⁴⁶ Teofik Talić i Murgići, otac i sin, takođe su ubijeni u tom logoru.⁵⁴⁷

227. Jednom prilikom je iz pravca Kozarca došlo nekoliko vojnika. Među njima je bio čovjek kojeg su zvali Tupe Topala, imao je nož i vikao je: “Gdje ste, balije, da vas koljem”. Vojnici su vikali i psovali. Kasnije su iz logora odveli jedanaest muškaraca – išli su pognutih glava, s rukama na glavama. Vojnici su odveli te muškarce u jedno kukuružište iza kuće u kojoj je boravila svjedok Q. Potom je začula pucnje i jauke.⁵⁴⁸

4. Saslušavanja, prelaćivanja i seksualno zlostavljanje u logorima i zatočeničkim objektima (na osnovu navoda iz paragrafa 49 Optužnice)

228. U Optužnici se navodi da su u zatočeničkim objektima o kojima je gore bilo riječi zatočenici nesrbi bili podvrgnuti tjelesnom i duševnom zlostavljanju koje je uključivalo mučenje, prelaćivanje oružjem, seksualno zlostavljanje i prisustvovanje nečovječnim djelima, uključujući ubistva i nanošenje teških tjelesnih ili duševnih ozljeda.

(a) Logor Omarska

229. Pretresno vijeće konstatuje da je veliki broj zatočenika u logoru Omarska bio podvrgnut teškom maltretiranju i zlostavljanju.

230. Veliki broj svjedoka pretučen je tokom ispitivanja. Svjedoka P su, između ostalog, tukli gumenom palicom.⁵⁴⁹ Džemal Deomić je u dva navrata saslušan i od maltretiranja kojem je tada podvrgnut pretrpio je teške ozljede. Tokom prvog ispitivanja, jedan od stražara mu je stavio pištolj u usta i povukao obarač. Tokom drugog ispitivanja tukli su ga metalnom

⁵⁴³ *Mustafa Mujkanović*, transkript iskaza na osnovu pravila 92bis u predmetu *Tadić*, T. 3172.

⁵⁴⁴ *Mustafa Mujkanović*, transkript iskaza na osnovu pravila 92bis u predmetu *Tadić*, T. 3184-87. U vezi s braćom *Forić*, svjedok U, T. 6253-54.

⁵⁴⁵ *Svjedok W*, T. 6835-37; *Idriz Merdžanić*, T. 7786, koji je potvrdio da je petoro ili šestoro ljudi s prezimenom *Forić* odvedeno iz logora i da više nisu viđeni, DP S324.

⁵⁴⁶ *Svjedok X*, T. 6882-83.

⁵⁴⁷ *Idriz Merdžanić*, T. 7785-86.

⁵⁴⁸ *Svjedok Q*, T. 3998-99.

šipkom i žicom, i žestoko ga udarali nogama.⁵⁵⁰ Svjedok T je tokom jednog ispitivanja teško pretučen.⁵⁵¹

231. Osim upotrebe fizičke sile kako bi se izvukle informacije, stražari su zatočenike nesrbe redovno okrutno tukli. Zbog tog teškog maltretiranja ljudi su bili u neprestanom strahu. Svake noći je prozivano od troje do desetoro ljudi, od kojih neki više nisu viđeni.⁵⁵² Predsjednik suda Nedžad Serić je premlaćen i nije preživio zatočeništvo u logoru. Svjedok A je posvjedočio da je premlaćivanje zatočenika bila uobičajena pojava.⁵⁵³ Zatočenike su tukli palicama za bejzbol i metalnim lancima na kojima su bile metalne kugle.⁵⁵⁴

232. Čini se da su zgrade u krugu logora Omarska pod nazivom “bijela kuća” i “crvena kuća” bile najzloglasnije po premlaćivanjima.⁵⁵⁵ U bijelu kuću je radi premlaćivanja svakodnevno dovođen veliki broj zatočenika.⁵⁵⁶ Tukli bi ih po jedan ili dvojica stražara, između ostalog palicama⁵⁵⁷ (koje su ponekad na kraju imale metalnu kuglu),⁵⁵⁸ drvenim predmetima i bakarnim kablovima.⁵⁵⁹ Ponekad bi se zatočenici onesvijestili pod udarcima.⁵⁶⁰

233. Pretresno vijeće na osnovu ovih dokaza zaključuje da su zatočenici u logoru bili neprestano i sistematski maltretirani tokom ispitivanja ili zbog svoje nacionalnosti. S tim u vezi, Pretresno vijeće podsjeća da su veliku većinu zatočenika činili Muslimani i Hrvati.

234. Pretresno vijeće je saslušalo i dokaze o seksualnom nasilju u logoru Omarska.

235. Svjedokinju H su gotovo redovito svake noći silovala tri do četiri muškarca.⁵⁶¹ Svjedokinja H je kasnije saznala da se jedan od muškaraca koji su je silovali preziva Pavlič ili Pavić.⁵⁶² Zbog učestalih silovanja svjedokinja H je izgubila dosta krvi i pala u komu. Pozvan je

⁵⁴⁹ Svjedok P, T. 3357.

⁵⁵⁰ Džemal Deomić, T. 3272.

⁵⁵¹ Svjedok T, transkript iskaza na osnovu pravila 92bis u predmetu *Kvočka*, T. 2660-63.

⁵⁵² Svjedok A, T. 1887-88.

⁵⁵³ Svjedok A, T. 1882-83.

⁵⁵⁴ Nusret Sivac, T. 6681.

⁵⁵⁵ Svjedok C, T. 2331-37.

⁵⁵⁶ Svjedok R, T. 4304; svjedok T, transkript iskaza na osnovu pravila 92bis u predmetu *Kvočka*, T. 2744-48.

⁵⁵⁷ Muharem Murselović, T. 2732-36.

⁵⁵⁸ Svjedok T, transkript iskaza na osnovu pravila 92bis u predmetu *Kvočka*, T. 2732.

⁵⁵⁹ Svjedok A, T. 1896.

⁵⁶⁰ Svjedok C, T. 2331-32.

⁵⁶¹ Svjedok H, transkript iskaza na osnovu pravila 92bis u predmetu *Sikirica*, T. 2275-76.

⁵⁶² Svjedok H, transkript iskaza na osnovu pravila 92bis u predmetu *Sikirica*, T. 2276.

dr. Kosuran, koji je rekao stražarima da je slaba i da joj je život u opasnosti zbog niskog krvnog pritiska. Svjedokinja H je zbog silovanja imala neprestana bolna krvarenja.⁵⁶³

236. Jedan slučaj seksualnog zlostavljanja odigrao se u bijeloj kući 26. juna 1992. godine. Stražari su pokušavali da prisile Mehmedaliju Sarajlića da siluje jednu djevojku.⁵⁶⁴ On je preklinjao: “Nemojte, molim vas. Ona bi mi mogla biti dijete. Ja sam čovjek u godinama.” Na to su mu vojnici rekli: “Pokušaj prstom.” Čuo se krik i udarci, a zatim je nastala tišina. Minut ili dva kasnije, u prostoriju je ušao stražar i tražio da izađu dvojica snažnijih muškaraca; oni su otišli po tijelo Mehmedalije Sarajlića. Kasnije je njegov leš viđen kod bijele kuće.⁵⁶⁵

(b) Logor Keraterm

237. Pretresno vijeće konstatuje da su zatočenici u logoru Keraterm bili podvrgnuti užasnom zlostavljanju. Dokazi pokazuju da je velik broj zatočenika u logoru Keraterm svakodnevno premlaćivan. Sve do sredine jula premlaćivanja su se odigrala mahom noću. Od otprilike 20. jula 1992., kada su došli zatočenici s područja Brda, više “nije bilo pravila” - premlaćivanja je bilo i po danu i po noći. Premlaćivanja su vršili stražari i drugi koji su ulazili u logor, uključujući neke u vojnim uniformama. U prostorijama nije bilo premlaćivanja jer straža mahom nije ulazila u njih – ljudi su obično prozivani na premlaćivanje i danju i noću.⁵⁶⁶ Neki od prozvanih se više nisu vratili,⁵⁶⁷ a oni koji se jesu, vratili bili su u modricama. Jusuf Arifagić i drugi su prozvani jedne noći i naređeno im je da legnu na asfalt dok su ih vojnici tukli i ispitivali ih. Od njega su tražili da prizna da je pripadnik “Zelenih beretki”, a od tog premlaćivanja je zadobio teške ozljede glave, ruku i koljena.⁵⁶⁸

238. Pretresno vijeće je saslušalo iskaze svjedoka nesrba koji su u logoru bili podvrgnuti teškom maltretiranju.⁵⁶⁹ Jedan stražar je svjedoku K, kad se jednom vraćao iz klozeta, naredio da udara glavom u tanki metalni zid. Potom su ga šćepala dvojica stražara i udarala mu glavom o zid. Svjedok K se onesvijestio, ali je uspio da se vrati u svoju prostoriju.⁵⁷⁰ Jedne noći je tokom smjene Čupe Banovića iz Eleza stiglo pedesetak muškaraca, od kojih su neki bili veoma stari ljudi, i svjedok K je vidio i čuo kako ih čitave noći tuku. Jednom prilikom je stražar Čupo

⁵⁶³ Svjedok H, transkript iskaza na osnovu pravila 92bis u predmetu *Sikirica*, T. 2276.

⁵⁶⁴ Svjedok A, T. 1901.

⁵⁶⁵ Svjedok A, T. 1901-02.

⁵⁶⁶ Svjedok B, T. 2231-32, svjedok K, transkript iskaza na osnovu pravila 92bis u predmetu *Sikirica*, T. 4108.

⁵⁶⁷ Svjedok B, T. 2232.

⁵⁶⁸ Jusuf Arifagić, T. 7087.

⁵⁶⁹ Svjedok C, T. 2314-15; svjedok K, transkript iskaza na osnovu pravila 92bis u predmetu *Sikirica*, T. 4036.

pozvao svjedoka K i stavio mu u usta cijev pištolja.⁵⁷¹ Svjedok C je posvjedočio da su ljudi zatočeni u prostoriji u koju je on odveden nakon jednog premlaćivanja bili u užasnom stanju: bili su žestoko premlaćeni, a mnogo ih je ječalo i plakalo. Nekad je bio teško prepoznati ih.⁵⁷² Svjedok Y, Hrvat, posvjedočio je da je odmah po dolasku u logor Keraterm vidio kako stražari tuku zatočenike. Kad je to prijavio drugim stražarima, i njega su pretukli.⁵⁷³ Svjedok Y je na skici logora Keraterm⁵⁷⁴ pokazao gdje je prostorija u kojoj su se obično događala premlaćivanja. I on sâm je jednom onamo odveden i žestoko premlaćen. Od tog zlostavljanja je zadobio teške ozljede, uključujući prijelom ruke i nosa. Iste večeri je pretučeno još nekoliko zatočenika.

239. Za mnoga premlaćivanja bio je odgovoran stražar iz logora po nadimku Duća. Duća je često dolazio u logor mercedesom, ali on nije bio redovni stražar. Jednom prilikom je svim zatočenicima iz Kamičana koji su bili zatočeni u prostoriji 3 naredio da izađu, te ih je, zajedno s drugima, tukao metalnom palicom koja je na kraju imala metalnu kuglu. Među pretučenima su bili Senad Kešić i Enes Alić. Gospodin Krivdić je bajonetom uboden u list noge.⁵⁷⁵ Drugom prilikom je Dućin mercedes ušao u prostoriju 2, pa su ljudi iz automobila počeli tući zatočenike.⁵⁷⁶

240. I u logoru Keraterm su se dešavala silovanja. Svjedokinju H je jedan stražar, čije je ime navela, odveo u jednu prostoriju na prvom spratu. Taj stražar ju je potom silovao, “i tad je krenula jedna ceremonija”.⁵⁷⁷ Ostavio ju je da leži na stolu, a onda su u sobu ušli drugi muškarci. Žrtva nije znala koliko ju je ljudi silovalo, ni kako se oni zovu, a nekoliko puta se onesvijestila. Kad se sutradan probudila, bila je sva u krvi i mislila je da će umrijeti. Kasnije je odvedena u logor Omarska. O tome šta je tamo doživjela govori se u odgovarajućem dijelu.⁵⁷⁸

241. Vijeće je saslušalo uvjerljive iskaze o događaju koji se odigrao krajem jula, kada je svjedok B napolju vidio ljude s područja Brda zatočene u prostoriji 3. Polovina njih je stajala

⁵⁷⁰ Svjedok K, izjava na osnovu pravila 92bis, par. 15.

⁵⁷¹ Svjedok K, izjava na osnovu pravila 92bis, par. 23.

⁵⁷² Svjedok C, T. 2315.

⁵⁷³ Svjedok Y, transkript iskaza na osnovu pravila 92bis u predmetu *Sikirica*, T. 1394.

⁵⁷⁴ DP S237-2.

⁵⁷⁵ Svjedok K, izjava na osnovu pravila 92bis, par. 28-29.

⁵⁷⁶ Svjedok K, izjava na osnovu pravila 92bis, par. 31.

⁵⁷⁷ Svjedok H, transkript iskaza na osnovu pravila 92bis u predmetu *Sikirica*, T. 2268.

⁵⁷⁸ Vidi *supra* par. 235.

bez donjih dijelova odjeće, a pola ih je klečalo. Kako kaže svjedok B: “Bili su u takvom položaju kao da polno opšte”.⁵⁷⁹

(c) Logor Trnopolje

242. Pretresno vijeće konstatuje da je, iako je u logoru Trnopolje zlostavljanje bilo manjih razmjera nego u logoru Omarska, maltretiranje i tamo bilo uobičajena pojava. Srpski vojnici su zatočenike tukli palicama za bejzbol, željeznim šipkama, kundacima, rukama i nogama – svime što bi im palo šaka. Osobe koje su odvođene na ispitivanje često su se vraćale modre ili povrijeđene.⁵⁸⁰ Prema riječima dr. Merdžanića, koji je tokom zatočenja radio u improvizovanoj ambulanti u Trnopolju, zatočenici su često odvođeni na ispitivanje u prostoriju koja je ranije služila kao laboratorija.⁵⁸¹ Dr. Merdžanić je čuo zvuke premlaćivanja i vrijeđanje. Neke žrtve su dovedene u ambulantu da im se previju rane.⁵⁸² Teško ozlijeđeni zatočenici su krišom fotografisani.⁵⁸³

243. Otprilike 26. jula 1992. svjedokinja Q je uhapšena i dovedena u logor Trnopolje, gdje je ostala do 4. septembra 1992. Vojnici koji su je šikanirali i maltretirali nazivali su je ekstremistom iz Hambarina. Psovali su joj “balijsku majku”.⁵⁸⁴ Svjedokinja Q je tamo vidjela svog mlađeg brata – bio je sav modar od premlaćivanja, a hlače su mu bile krvave.⁵⁸⁵

244. I svjedokinja F i svjedokinja I su čule da su žene silovane u logoru Trnopolje.⁵⁸⁶ Nekoliko drugih svjedoka su posvjedočili da su srpski vojnici noću izvodili zatočenice logora Trnopolje, te ih silovali ili seksualno zlostavljali.⁵⁸⁷ Dr. Idriz Merdžanić je posvjedočio da je nekoliko žena zatražilo pomoć u klinici. Dr. Merdžanić je za neke od njih uspio da organizuje ginekološki pregled u prijedorskoj bolnici kako bi se ustanovilo da se radi o silovanju. Dr. Duško Ivić, ljekar srpske nacionalnosti, utvrdio je da su sve žene koje su pregledane bile silovane, iako sâm dr. Merdžanić nije vidio rezultate tih liječničkih pretraga.⁵⁸⁸ Da su ovi

⁵⁷⁹ *Svjedok B*, T. 2243.

⁵⁸⁰ *Svjedok U*, T. 6250.

⁵⁸¹ DP S321-16 i S321-17. Vidi *Idriz Merdžanić*, T. 7784-85.

⁵⁸² *Svjedok F*, transkript iskaza na osnovu pravila 92bis u predmetu *Tadić*, T. 1655 i T. 1660.

⁵⁸³ Fotografije povreda dvojice zatočenika uvrštene su u dokazni materijal kao DP S321-7 i S321-14; *Idriz Merdžanić*, T. 7773 i T. 7778.

⁵⁸⁴ *Svjedok Q*, T. 3958 i T. 3997.

⁵⁸⁵ *Svjedok Q*, T. 3958-59.

⁵⁸⁶ *Svjedok F*, transkript iskaza na osnovu pravila 92bis u predmetu *Tadić*, T. 1665-67 i *svjedok I*, izjava na osnovu pravila 92bis od 12. i 17. jula 2001., str. 4.

⁵⁸⁷ *Svjedok U*, T. 6255-56; *Idriz Merdžanić*, T. 7761; *Nusret Sivac*, T. 6690.

⁵⁸⁸ *Idriz Merdžanić*, T. 7761-62.

dokazi iz druge ruke jedini raspoloživi dokazi, Pretresno vijeće bi moglo imati razumne sumnje u to da je došlo do silovanja. Međutim, Pretresno vijeće je saslušalo svjedočenje jedne osobe koja je i sama⁵⁸⁹ u logoru bila žrtva silovanja i koja je potvrdila da je u logoru silovano ili s tim ciljem noću izvedeno nekoliko žena i djevojaka, od kojih je jednoj bilo 13 godina. Pretresno vijeće je, stoga, uvjereno da je u logoru Trnopolje zaista bilo silovanja.

(d) Dom Miska Glava

245. Pretresno vijeće je uvjereno da je u Domu Miska Glava bilo ispitivanja i premlaćivanja. To je bio dom kulture prenamijenjen u komandno mjesto.⁵⁹⁰ Tamo su ljudi bili zatočeni u veoma skućenim uslovima.⁵⁹¹ Otprilike 21. jula 1992. grupa od 114 ljudi je autobusima dovedena u Misku Glavu, gdje ih je popisao jedan oficir. Ljude su redovno odvodili na premlaćivanje iz prostorije u kojoj su bili zatočeni.⁵⁹²

(e) Fudbalski stadion u Ljubiji

246. Pretresno vijeće je van razumne sumnje uvjereno da je na fudbalskom stadionu u Ljubiji bilo ispitivanja i premlaćivanja.⁵⁹³

247. Otprilike 25. jula 1992. civili su autobusima odvedeni na stadion u Ljubiji.⁵⁹⁴ Zatočenicima je naredeno da izađu iz autobusa, a neke od njih su natjerali da trče. Kad bi prošli pored vozača autobusa, on bi svakog od njih udario.⁵⁹⁵ Većinu pridošlih su premlatili i tjerali ih da gledaju u tlo. Zatim su ih postrojili uza zid na stadionu i rekli im da se sagnu naprijed (u pojasu). Dok su ih tukli, “potok je bio krvi, duž cijelog zida”.⁵⁹⁶

(f) SUP Prijedor

248. Pretresno vijeće je saslušalo uvjerljiva svjedočenja velikog broja ljudi koji su bili odvedeni u zgradu SUP-a u Prijedoru i podvrgnuti premlaćivanju. Zatočeni su bili ljudi raznih nacionalnosti; svima im je bilo zajedničko to što nisu Srbi.⁵⁹⁷ Uveče su ih prozivali i odvodili u

⁵⁸⁹ Vidi *infra* odjeljak III. F. 5. (c) d.

⁵⁹⁰ *Elvedin Nasić*, izjava na osnovu pravila 92bis od 1995. godine, str. 3; i *Nermin Karagić*, T. 5217.

⁵⁹¹ *Nermin Karagić*, T. 5213.

⁵⁹² *Nermin Karagić*, T. 5220-23.

⁵⁹³ Vidi *infra* odjeljak I. E. 5. (h).

⁵⁹⁴ *Elvedin Nasić*, izjava od 15. januara 1995., str. 3.

⁵⁹⁵ *Nermin Karagić*, T. 5228.

⁵⁹⁶ *Nermin Karagić*, T. 5233.

⁵⁹⁷ *Svjedok A*, T. 1849.

dvorište gdje su morali stati uza zid raširenih nogu, te bi ih udarali po stopalima.⁵⁹⁸ Neki zatočenici su prisiljavani da trče ka policijskom kombiju kroz špalir policajaca,⁵⁹⁹ dok su druge po dvojicu odvodili u kombi gdje su ih tukli.⁶⁰⁰ Zatočenici su dovođeni i u dvorište u kojem je vladala atmosfera nasilja.⁶⁰¹ Pripadnici interventnog voda bi ih postrojili uza zid i divljački tukli metalnim predmetima.⁶⁰²

249. Nihada Bašića su pripadnici ovog voda odveli u dvorište. Rekli su mu: “Dođi ovamo, Turčine”, a nakon što su ga premlatili, bacili su ga natrag u ćeliju, oblivenog sopstvenom krvlju.⁶⁰³ Drugi zatočenik, dr. Mahmuljin, od batina se srušio na zemlju. Dvojica stražara su ga lažno optužili da je ubijao srpsku djecu i prijetili su mu smrću.⁶⁰⁴ U objavi Radio Prijedora dr. Mahmuljin je lažno optužen da je namjerno ubio jednog pacijenta Srbina. Dr. Mahmuljin je zadobio višestruki prijelom ruke. Bio je potpuno nepokretan; kad su ga prebacivali u Omarsku, morali su ga odvući do policijskog kombija.⁶⁰⁵

(g) Kasarna JNA u Prijedoru

250. Pretresno vijeće je već zaključilo da kasarna JNA u Prijedoru nije korištena kao logor već kao tranzitni centar za pritvor.⁶⁰⁶

5. Ubistva u opštini Prijedor (na osnovu navoda iz paragrafa 46 Optužnice)

251. Pretresno vijeće je uvjereno van razumne sumnje da je došlo do sljedećih ubistava.

(a) Kozarac – maj i juni 1992.

252. Pretresno vijeće je već konstatovalo da su tokom napada na Kozarac počinjena mnogobrojna ubistva.⁶⁰⁷

⁵⁹⁸ *Svjedok A*, T. 1851.

⁵⁹⁹ *Svjedok A*, T. 1851.

⁶⁰⁰ *Svjedok R*, T. 4285; *svjedok A*, T. 1851; *Kerim Mešanović*, transkript iskaza na osnovu pravila 92bis u predmetu *Kvočka*, T. 5153.

⁶⁰¹ *Nusret Sivac*, T. 6620-21.

⁶⁰² *Nusret Sivac*, T. 6620-21.

⁶⁰³ *Svjedok A*, T. 1851.

⁶⁰⁴ *Nusret Sivac*, T. 6620-21.

⁶⁰⁵ *Nusret Sivac*, T. 6621.

⁶⁰⁶ Vidi par. 196.

⁶⁰⁷ Vidi *supra* odjeljak I. E. 1. (b-c).

(b) Kuća Mehmeda Šahorića, Kamičani – 26. maj 1992.

253. Jedina preživjela, Fatima Šahorić, bila je zatočena u Trnopolju. Ona se 26. maja 1992. sa svojom porodicom i izvjesnim brojem komšija skrivala u podrumu svoje kuće, kada je došla grupa vojnika i tražila da predaju oružje. Potom je jedan vojnik u podrum ispalio granatu iz ručnog bacača. Poginuli su svi osim Fatime.⁶⁰⁸

254. Dr. Idriz Merdžanić je s komandantom logora Slobodanom Kuruzovićem razgovarao o prikupljanju i pokopu tijela. Kad su za to dobili odobrenje, Fatima Šahorić i još šestoro ljudi odvezli su se do Kamičana, gdje se nalazila ta kuća. U pratnji su bili vojnici. Svi nastradali bili su Muslimani i Fatima Šahorić je među njima prepoznala sljedeće osobe: Džamilu Mujkanović i njenog brata, Mehmeda Šahorića, Lutviju Forić i njenog sina, Tofika, Šerifu Šahorić i Jusufa.⁶⁰⁹

(c) Hambarine – juli 1992.

255. Drugi napad na Hambarine izvršen je 1. jula 1992. ili približno tog datuma. Svjedokinja Q je posvjedočila da je sa porodicom živjela u Gomjenici i da je jedno popodne čula neku buku i vidjela kako grupa vojnika okuplja ljude iz okolnih kuća. Molila je muža da ode, ali su ti vojnici, naoružani i s maskama na licima, došli i počeli da tuku njenog muža pred njom i djecom.⁶¹⁰ Vojnici su rekli svjedokinji Q da se vrati u kuću, a muža su joj odveli. Tada ga je posljednji put vidjela.⁶¹¹ Svjedokinja Q je svjedočila da je i dalje gledala kako su vojnici okupili još ljudi i odveli ih do mosta Žeger. Vojnici su stali ubijati ljude, a tijela su im bacali u Sanu koja je bila sva crvena od krvi.⁶¹² Nisu svi muškarci ubijeni; neke su ukrcali u autobuse i odveli ih u logore Omarsku i Keraterm. Navela je imena nekih od ljudi koji su ukrcani u autobuse, ali nije prepoznala muškarce čija su tijela bila u rijeci.⁶¹³ Svjedokinja Q je opisala uniforme tih vojnika, navela imena nekolicine i označila nekoliko fotografija.⁶¹⁴

⁶⁰⁸ Svjedok U, T. 6246; Idriz Merdžanić, T. 7739.

⁶⁰⁹ Svjedok U, T. 6239-44; Idriz Merdžanić, T. 7739.

⁶¹⁰ Svjedok Q, T. 3937.

⁶¹¹ Svjedok Q, T. 3947.

⁶¹² Svjedok Q, T. 3948; DP S15-25.

⁶¹³ Svjedok Q, T. 3950-54.

⁶¹⁴ DP S15-24; svjedok Q, T. 3950-56.

(d) Jaskići – 14. juni 1992. (povučeno)⁶¹⁵

(e) Bišćani – juli 1992.

256. Bišćani su selo i mjesna zajednica koja se sastojala od sljedećih zaselaka: Mrkalji, Hegići, Ravine, Duratovići, Kadići, Alagići i Čemernica. Srpske snage su ovo selo napale 20. jula 1992. U Mrkaljima su se okupljale snage i odatle su se mogli čuti jauci. Srpske snage su u glinokopu u zaseoku Mrkalji puškama i teškim naoružanjem sa jednog oklopnog transportera ubili otprilike 30 do 40 ljudi.⁶¹⁶ Ti vojnici su bili odjeveni u maskirne uniforme, a žrtve su bile u civilnoj odjeći. Ti muškarci civili ničim nisu provocirali vojnike, a ljudi su počeli bježati od pušaka i prije nego što su vojnici otvorili vatru.⁶¹⁷

257. Po dolasku u Čemernicu svjedok S je sreo Muhameda Hadžića, koji je vidio ubistva koja su vojnici počinili u zaseoku Alagići. Iz pravca Alagića su se i dalje mogli čuti jauci i pucnji.⁶¹⁸ Ubrzo nakon toga u selo Čemernica je stigla vojska, najprije vojnici u plavim uniformama, a zatim i vojna vozila i oklopni transporteri. Svjedok S se zajedno s grupom od 35 do 40 ljudi, koji su svi bili u civilnoj odjeći i nenaoružani, sklonio na groblju nadomak kuće Smaila Hadžića, gdje su ih vojnici ubrzo sustigli.⁶¹⁹ Vidio je kako je jedan vojnik pitao Muhameda Hadžića koje je nacionalnosti i potom ga ubio iz neposredne blizine. Svjedok S je prepoznao najmanje četiri vojnika.⁶²⁰

258. Sutradan ujutro su se vojnici vratili u manjim grupama i počeli da pljačkaju kuće. Odnosili su televizore, zlato i druge dragocjenosti, takođe iz kuće tasta svjedoka S. Tog dana su vojnici odveli dvojicu muškaraca, Husniju Hadžića i Haru Pelaka, da pomognu u prikupljanju tijela. Nakon toga više nisu viđeni.⁶²¹ Svjedok S je saznao da su tog dana srpski vojnici ubili njegovog oca u njegovoj kući u Hegićima.⁶²²

259. Dana 23. jula 1992. svjedoku S i još desetini muškaraca naređeno je da pomognu u prikupljanju tijela na području mjesne zajednice Bišćani. Ovaj zadatak organizovali su dvojica

⁶¹⁵ “Obavijest optužbe o konkretnim navodima iz Četvrtie izmijenjene optužnice za koje se prihvata da nisu dokazani,” 30. septembar 2002.

⁶¹⁶ *Svjedok S*, T. 5879-94.

⁶¹⁷ *Svjedok S*, T. 5894-96.

⁶¹⁸ *Svjedok S*, T. 5901-02.

⁶¹⁹ *Svjedok S*, T. 5902-03.

⁶²⁰ *Svjedok S*, T. 5903-06.

⁶²¹ *Svjedok S*, T. 5906-07.

⁶²² *Svjedok S*, T. 5908-10.

srpskih vojnika, Ranko Došen i Slavko Petrović, koji su tim povodom tog jutra došli u Čemernicu sa dva kamiona.⁶²³ Ta dvojica vojnika i drugi koji su bili s njima bili su naoružani i odjeveni u maskirne uniforme.⁶²⁴ Svjedok S je opisao kojim su putem kamioni išli i gdje su sve pokupili leševe.⁶²⁵ Nisu dobili nikakvu opremu (na primjer rukavice ili maske) za posao s leševima, a smrad tijela koja su se raspadala bio je nesnosan. Stoga su tijela umotavali u deke, od kojih su neke bile marke “ambasador”.⁶²⁶ Svjedok S je rekao Pretresnom vijeću koliko su tijela sakupili i sa kojih lokacija, i naveo je imena izvjesnog broja mrtvih.⁶²⁷ Kamione su punili leševima i odvozili ih da ih isprazne. Ni svjedok S, kao ni drugi Muslimani, nije išao kamionima do krajnjeg odredišta.⁶²⁸

260. U jednom trenutku je svjedok S zavirio u kabinu vozača i vidio “putni nalog” u kojem su bili navedeni maršruta kamiona, predviđena količina goriva i krajnje odredište, koje je u ovom slučaju bila Tomašica.⁶²⁹ Na dnu putnog naloga je pisalo “kasarna Žarko Zgonjanin”.⁶³⁰

261. Sutradan je svjedok S ponovo pozvan da pomogne u prikupljanju tijela. Ovoga puta je bila angažovana druga grupa ljudi, novi kamioni i novi vozači.⁶³¹ Po njegovoj procjeni, tokom dva dana on je, zajedno s drugima, pokupio ukupno između 300 i 350 tijela.⁶³² Sve žrtve su bile Muslimani s teritorije mjesne zajednice Biščani. Niko od njih nije bio u uniformi niti se činilo da su u trenutku smrti imali oružje.⁶³³ Svjedok S je podnio spisak od 37 ljudi iz Biščana koje je prepoznao i koji su ubijeni otprilike 20. jula 1992.⁶³⁴

262. Svjedok C je posvjedočio da su dva njegova brata ubijena u Biščanima (u Mrkaljima) prilikom napada srpskih snaga na to selo 20. jula 1992.⁶³⁵ Ta dva brata su se sa svojim porodicama krili u jednom podrumu kad su upali vojnici i izveli njih dvojicu.⁶³⁶ Odvedeni su pred susjednu kuću i ubijeni automatskim puškama.⁶³⁷ Supruga jednog od braće je ovo

⁶²³ Svjedok S, T. 5910-12.

⁶²⁴ Svjedok S, T. 5913-14.

⁶²⁵ Vidi DP S211/S.

⁶²⁶ Svjedok S, T. 5917-19.

⁶²⁷ Svjedok S, T. 5922-52. Vidi i Spisak žrtava kojima se znaju imena.

⁶²⁸ Svjedok S, T. 5934.

⁶²⁹ Svjedok S, T. 5934.

⁶³⁰ Svjedok S, T. 5933.

⁶³¹ Svjedok S, T. 5959-60.

⁶³² Svjedok S, T. 5966.

⁶³³ Svjedok S, T. 5966-68.

⁶³⁴ Svjedok S, T. 5969-70 i DP S212.

⁶³⁵ Svjedok C, T. 2344.

⁶³⁶ Svjedok C, T. 2344.

⁶³⁷ Svjedok C, T. 2344-45.

ispričala svjedoku C kad su se sreli u Karlovcu.⁶³⁸ Kad su ubijeni, ova dvojica braće su bili u civilnoj odjeći i nenaoružani.⁶³⁹ Njihova tijela su pokupljena nakon nekoliko dana i odvezena u nepoznatom pravcu.⁶⁴⁰

263. Svjedokinja I je posvjedočila da je radila za jednu volontersku organizaciju i pomagala pri ekshumacijama. Identifikovala je 22 osobe ubijene u Bišćanima 20. jula 1992.⁶⁴¹

264. Ivo Atlija je takođe svjedočio o tijelima žrtava napada u mjesnoj zajednici Bišćani koja je prepoznao. U Dimićima je našao spaljena tijela tri osobe koje je poznavao. U Mlinarima su mnoge žrtve ubijene ašovima i pijucima; prepoznao ih je osam. U Buzićima je Ivo Atlija od pronađenih tijela prepoznao dva. U Jezercu je prepoznao tijela tri osobe. U Čengijama je pronašao četiri tijela koja je prepoznao. Jedan očevidac mu je rekao da je jedna žena silovana, a dvije mučene prije nego što su ubijene. U Mustanici je Ivo Atlija sahranio svog oca koji je na leđima imao tri rane od vatrenog oružja i vidio je još dva tijela koja su se mogla identifikovati. U blizini katoličke crkve pronašao je tijelo jednog susjeda koji je bio zaklan. U Ivandićima je cijela porodica ubijena iz vatrenog oružja. Na brdu Raljaš su pokopana tijela dvoje maloljetnika.⁶⁴² U području koje su ljudi zvali Redak Ivo Atlija je u jednoj rupi pored puta vidio skoro 200 tijela koja su bila djelimično zakopana.⁶⁴³

265. Svjedok X je bio u Bišćanima 20. jula 1992., kada je srpska vojska napala to selo. Njemu i njegovom ocu su rekli da čeka na mjestu za okupljanje odakle su odvedeni u logor Trnopolje. Vidio je kako su srpski vojnici ubili nekoliko muškaraca i naveo je imena četvorice njih.⁶⁴⁴ Te noći je u Trnopolju saznao da je tog dana iz drugog autobusa koji je išao iz Bišćana u Trnopolje nekoliko ljudi izvedeno i pogubljeno u šljunkari pored kuće čovjeka kojeg su zvali Granata.⁶⁴⁵ Naveo je imena osam osoba iz tog autobusa. Pored toga, svjedok X je posvjedočio da je po dolasku u Trnopolje dvanaest ljudi vraćeno u autobus kojim je došao i da je kasnije saznao da su ubijeni prilikom masovnog pogubljenja blizu Kratelja.⁶⁴⁶

⁶³⁸ Svjedok C, T. 2343-44.

⁶³⁹ Svjedok C, T. 2345.

⁶⁴⁰ Svjedok C, T. 2345.

⁶⁴¹ Svjedok I, izjava na osnovu pravila 92bis od 12. i 14. jula 2001., str. 5.

⁶⁴² Ivo Atlija, T. 5603-11.

⁶⁴³ Ivo Atlija, T. 5611 i T. 5614.

⁶⁴⁴ Svjedok X, T. 6862-65.

⁶⁴⁵ Svjedok X, T. 6870.

⁶⁴⁶ Svjedok X, T. 6871-73.

(f) Čarakovo – juli 1992.

266. U naselju Behlići u Čarakovu, 1. jula 1992. nekoliko muškaraca u policijskim uniformama ubilo je trojicu muškaraca automatskim puškama. Identifikovani su dvojica počinitelja i dvije žrtve.⁶⁴⁷

267. Dana 23. jula 1992. napadnuto je Čarakovo. Jedna svjedokinja je ispričala šta je čula sa susjedne njive: “Čula jesam pucnjavu, i tenkove i vrisak jesam čula žena i djece kako plaču. I utom vidjela sam kuće kako odmah gore.”⁶⁴⁸ Ubijeno je nekoliko ljudi.⁶⁴⁹ Kasnije je pomogla rođacima da pokopaju tijela.

268. Krajem jula svjedokinja V je odvela Besima Musića u bolnicu – srpski vojnici su ga pretukli i ustrijelili u glavu. Supruga Besima Musića, Badema, ubijena je zajedno sa Ramizom Rekićem. Svjedokinja V je vidjela kako Nasifa Dizdarevića pokopava njegov sin.⁶⁵⁰

(g) Briševo – 24. juli 1992.

269. Selo Briševo je granatirano 23. jula 1992. U periodu od 24. do 26. jula 1992. u selu je ubijeno 77 Hrvata, od kojih je troje ubijeno na kukuružištu, a četvoro na kraju šume u blizini Briševa.⁶⁵¹

(h) Fudbalski stadion u Ljubiji – 25. juli 1992.

270. Otprilike 25. jula 1992. oko Ljubije je došlo do pucnjave i granatiranja što je potrajalo do oko 16:00 sati, kad se granatiranje smanjilo. Nakon toga su muškarci autobusima odvedeni na fudbalski stadion u Ljubiji.⁶⁵² Tu je bio komandant specijalnih snaga, a neki od vojnika su bili pripadnici specijalnih snaga iz Republike Srpske. Bili su odjeveni u tamnoplave/crne maskirne uniforme.⁶⁵³ Bio je prisutan i veliki broj vojnika iz 6. krajiške brigade.⁶⁵⁴

⁶⁴⁷ Svjedok C, T. 2310-11.

⁶⁴⁸ Svjedok V, T. 5727-29.

⁶⁴⁹ Svjedok V, T. 5730-38.

⁶⁵⁰ Svjedok V, T. 5741-42.

⁶⁵¹ Svjedok M, izjava na osnovu pravila 92bis, par. 4-6.

⁶⁵² Svjedok Q, T. 3928-31; Elvedin Nasić, izjava na osnovu pravila 92bis iz 1995., str. 3. Vidi i Nermin Karagić, T. 5227-5528 i DP S169, fotografija 2.

⁶⁵³ Elvedin Nasić, izjava na osnovu pravila 92bis iz 1995., str. 4.

⁶⁵⁴ Nermin Karagić, T. 5226.

271. Po dolasku na stadion ljude su žestoko tukli.⁶⁵⁵ Kasnije je doveden jedan nesrbini od kojeg su tražili da pokaže ko je sve bio s njim u šumi. On je pokazao dvojicu muškaraca. Njih su izdvojili i odveli ih do ograde na drugom kraju stadiona. Ubijeni su zajedno s ostalima koji su navedeni.⁶⁵⁶ Ubijeni su i neki od ljudi koji su bili primorani da se postroje uz zid i bili maltretirani. Kasnije su zatočnici morali da pomognu da se uklone tijela. U autobusu je bilo između 10 i 15 tijela.⁶⁵⁷ Nermin Karagić je posvjedočio da mu je naređeno da uđe u autobus "Autotransporta" Prijedor i da su otišli sa stadiona. On kaže, mada nije siguran, da mu se, sudeći po tjelesnoj građi i džemperu, tada činilo da je među tijelima koje je utovarilo u autobus bilo i tijelo njegovog oca (odsječene glave).⁶⁵⁸

272. Pretresno vijeće je uvjereni da je početkom rata na ovom stadionu bila baza vojne policije.⁶⁵⁹ S jedne strane stadiona se nalazi šuma koja je mjestimično ograđena, s druge oграда s prekidom od 10 metara, s treće zid, a sa četvrte jedna zgrada. Civili su dovođeni na stadion da bi se s njima obavio razgovor. S tog područja su se danonoćno čuli pucnji.⁶⁶⁰

(i) Rudnik željezne rude Ljubija – 25. juli 1992.

273. Kop u Ljubiji poznat je pod imenom Jakarina kosa. Srbi su ga ogradili i noću su se iz pravca rudnika čuli kamioni. Tu su bile i građevinske mašine i bušilica za bušenje rupa. Jednog dana se čula jaka eksplozija, nakon čega su Srbi otišli. Lokalnom stanovništvu je rečeno da ne prilazi jer je to područje minirano.⁶⁶¹

274. I Nermin Karagić i Elvedin Nasić svjedočili su o ubijanju i pokopu tijela u Kipama.⁶⁶² Obojica su uspjeli izvući živu glavu prilikom pogubljenja na ovoj lokaciji. Nermin Karagić procjenjuje da je ubijeno pedesetak ljudi.⁶⁶³ Karagić je rekao Pretresnom vijeću da se poslije godinu i po dana vratio na to mjesto kako bi identifikovao ekshumirana tijela. Identifikovao je tijelo svog oca, a kasnije je ta identifikacija potvrđena analizom DNK.⁶⁶⁴

⁶⁵⁵ Vidi *supra*, par. 246.

⁶⁵⁶ Nermin Karagić, T. 5233-34.

⁶⁵⁷ Nermin Karagić, T. 5235-37.

⁶⁵⁸ Nermin Karagić, T. 5238-41.

⁶⁵⁹ Svjedok DD, T. 9637-38.

⁶⁶⁰ Svjedok DD, T. 9638-40.

⁶⁶¹ Svjedok N, izjava na osnovu pravila 92bis, par. 2-3.

⁶⁶² Nermin Karagić, T. 5242 i DP S169, fotografija 4; Elvedin Nasić, izjava na osnovu pravila 92bis, str. 4.

⁶⁶³ Nermin Karagić, T. 5244-47; Elvedin Nasić, izjava na osnovu pravila 92bis, str. 5.

⁶⁶⁴ Nermin Karagić, T. 5247-50.

6. Uništavanje i pljačkanje poslovnih i stambenih objekata

275. U Optužnici se navodi da je optuženi dr. Stakić učestvovao u kampanji progona nesrpskog stanovništva u opštini Prijedor, koja je obuhvatala uništavanje, hotimično nanošenje štete i pljačkanje stambenih i poslovnih objekata u dijelovima gradova, sela i ostalih područja opštine Prijedor naseljenim pretežno nesrbima.

(a) Grad Prijedor

276. Pretresno vijeće konstatuje da je dio Prijedora zvan Stari grad, a naročito kuće i poslovni objekti čiji su vlasnici bili Muslimani, pretrpio znatna oštećenja, pljačkanje i razaranje. Slijedi kraći pregled relevantnih dokaza.

277. Stari grad je najstariji dio grada Prijedora i u njemu su prije rata živjeli pretežno Muslimani.⁶⁶⁵ Do razaranja od 30. maja 1992. došlo je dijelom ubrzo nakon što je grad Prijedor napala grupa Muslimana na čelu sa Slavkom Ećimovićem, na šta su Srbi krenuli u kontranapad. Nakon što su Srbi, koji su bili bolje naoružani od Muslimana, uspješno odbili napad, “u ranim jutarnjim časovima počelo je [...] etničko čišćenje grada Prijedora.”⁶⁶⁶ Srpski vojnici i artiljerija su opkolili Stari grad i stanovnici su na silu odvedeni iz kuća u logore.⁶⁶⁷ Nusret Sivac je svjedočio o tome kako su Srbi razorili Stari grad:

[S]koro cijeli dan,, do kasno poslepodne, upravo sa ovih pozicija ispred moje zgrade, same obale Berega, dugo je tenkovima, sa jednim tenkom i nekoliko onih minobacača, zasipan Stari grad. Stari grad je gorio odmah, od ranih jutarnjih sati.⁶⁶⁸

278. Uz to, nakon ovog prvog razaranja došlo je do usredsređenijeg gađanja kuća koje su pripadale Hrvatima i Muslimanima.⁶⁶⁹ Ekipe na čelu sa Duškom Miljušem i Veljkom Hrgarom obilježavala je hrvatske i muslimanske kuće koje treba uništiti, pa čak i kuće koje su “još uvijek bile u dobrom stanju”.⁶⁷⁰ Noću su kuće rušene eksplozivom a ujutro bi dolazio kamion

⁶⁶⁵ *Svjedok A*, T. 1800-01.

⁶⁶⁶ *Nusret Sivac*, T. 6572-74.

⁶⁶⁷ *Nusret Sivac*, T. 6574-75.

⁶⁶⁸ *Nusret Sivac*, T. 6575.

⁶⁶⁹ Vidi, na primjer, *svjedok Z*, T. 7565; *Ibrahim Beglerbegović*, T. 4141; *svjedok H*, transkript iskaza na osnovu pravila 92bis u predmetu *Sikirica*, T. 2256-57.

⁶⁷⁰ *Nusret Sivac*, T. 6693.

da ukloni šut.⁶⁷¹ Kasnije je jedan od članova te ekipe rekao da su postupali po naređenju Kriznog štaba.⁶⁷²

279. Postoje dokazi da su nakon prvobitnog napada kuće i poslovni objekti u Prijedoru intenzivno pljačkani.⁶⁷³ Stan Nijaza Kapetanovića pretresan je 16 puta i odnijete su stvari koje su pripadale humanitarnoj organizaciji Merhamet i svjedoku lično.⁶⁷⁴

280. Obim razaranja Starog grada vidi se i iz dokumentarnih dokaza.⁶⁷⁵ Vijeće je vidjelo video sa vazдушnim snimkom razaranja u Prijedoru.⁶⁷⁶ U procjeni bezbjednosne situacije koji je u septembru 1993. sastavio Bogdan Delić, koji je došao na mjesto Sime Drljače, piše da je u Prijedoru uništeno i opljačkano 80% objekata čiji su vlasnici bili Muslimani:

U toku borbenih dejstava a i kasnije mnoge stvari su se odvijale mimo zvaničnih stavova i opredjeljenja. Došlo je do nekontrolisanog razvlačenja i uništavanja imovine, pljački, zloupotreba, paljevina, miniranja privatnih objekata te vjerskih objekata drugih konfesija. Na osnovu svega toga može se konstatovati da *na području opštine Prijedor trenutno ne postoji nijedan muslimanski vjerski objekat, a da je preko 80% stambenih objekata ove populacije stanovništva opljačkano, razoreno i uništeno.*⁶⁷⁷

281. Prema riječima generala Wilmota, napad na Stari grad, a posebno priroda i obim razaranja, potpuno su neopravdani. Vojne snage su ušle u područje naseljeno civilima i razorile stambene i poslovne objekte. On je rekao da je to u suprotnosti sa pravilima ratovanja na kopnu te da predstavlja krivično djelo koje je trebalo prijaviti i istražiti.⁶⁷⁸

282. Pretresno vijeće se slaže s ovom procjenom, ali ne dijeli mišljenje Bogdana Delića da su ovi događaji bili “nekontrolisanog” karaktera. Pretresno vijeće je uvjereno da je ovo sistematsko razaranja bilo dio opšteg napada na nesrpsko stanovništvo.

(b) Briševo

283. Pretresno vijeće se, na osnovu uvjerljivog svjedočenja Ive Atlije, uvjerilo da napad na Briševo jeste izvršen i da je tom prilikom uništeno više od stotinu kuća. Pretresno vijeće takođe konstatuje da su kuće u Briševu pljačkane.

⁶⁷¹ Nusret Sivac, T. 6693.

⁶⁷² Nusret Sivac, T. 6694.

⁶⁷³ Minka Čehajić, T. 3073-5.

⁶⁷⁴ Nijaz Kapetanović, T. 2950-1.

⁶⁷⁵ Svjedok B, T. 2214; Zoran Praštalo, T. 12259-12260.

⁶⁷⁶ DP. S58.

⁶⁷⁷ DP S273, str. 2-3 (naglasak dodat).

⁶⁷⁸ Richard Wilmot, T. 14034-37.

284. U selu Briševo bilo je otprilike 120 kuća, a stanovnici su bili gotovo isključivo Hrvati. Dana 27. maja ujutro Briševo je granatirano, a kako je dan odmicao, uz granatiranje je počela i artiljerijska i pješadijska vatra.⁶⁷⁹ Vojnici koji su učestvovali u napadu bili su odjeveni u uniforme JNA s crvenim trakama oko ruku ili na šljemovima.⁶⁸⁰ Tokom napada je od požara djelimično ili potpuno uništeno 68 kuća.⁶⁸¹ Vojnici su, uz to, iz kuća odnosili razne stvari kao što su televizori, videorekorderi, radio aparati i izvjesni komadi namještaja.

(c) Kamičani

285. Svjedokinje F i Q su svjedočile o tome kako su vidjele Kamičane u plamenu a svjedokinja Q je pored toga rekla da su kuće bile uništene.⁶⁸² Gađane su muslimanske i hrvatske kuće.⁶⁸³

(d) Čarakovo

286. Pretresno vijeće je uvjereni da je muslimansko selo Čarakovo pretrpjelo veliku štetu i razaranje i da su u njemu kuće pljačkane.⁶⁸⁴ Srpski vojnici su napali Čarakovo 23. jula 1992. Stanovništvo u bijegu gađali su minobacačima i artiljerijom.⁶⁸⁵

(e) Kozarac

287. Pretresno vijeće podsjeća na svoje zaključke o napadu na Kozarac.⁶⁸⁶ Kuće su opljačkane i uništene s obje strane puta koji vodi u centar mjesta.⁶⁸⁷ Nekoliko svjedoka je posvjedočilo da razaranja nisu prouzrokovana borbenim dejstvima, već da su kuće namjerno uništavane nakon napada i da su mahom bile zapaljene.⁶⁸⁸

288. Meta razaranja bile su muslimanske i hrvatske kuće, dok su srpske pošteđene.⁶⁸⁹ Ovo potvrđuje i video snimak na kojem se na kućama u Kozarcu nakon razaranja vide različite

⁶⁷⁹ Ivo Atlija, T. 5546-47 i T. 5571-73.

⁶⁸⁰ Ivo Atlija, T. 5575.

⁶⁸¹ Ivo Atlija, T. 5589.

⁶⁸² Svjedok F, transkript iskaza na osnovu pravila 92bis u predmetu *Tadić*, T. 1649-50; svjedok Q, T. 3920.

⁶⁸³ Svjedok U, T. 6209; Kasim Jaskić, izjava na osnovu pravila 92bis, str. 3; Nusret Sivac, T. 6611; Minka Čehajić, T. 3098; svjedok T, T. 2643.

⁶⁸⁴ Svjedok V, T. 5739-40.

⁶⁸⁵ Svjedok V, T. 5727-29.

⁶⁸⁶ Vidi *supra* odjeljak I. E. 1. (b).

⁶⁸⁷ Idriz Merdžanić, T. 7741; Nusret Sivac, T. 6611.

⁶⁸⁸ Vidi, na primjer, Idriz Merdžanić, T. 7836; svjedok P, T. 3347 i 3349; svjedok DI, T. 13704; Zoran Praštalo, T. 12259-60.

⁶⁸⁹ Svjedok F, transkript iskaza na osnovu pravila 92bis u predmetu *Tadić*, T. 1646-49.

oznake – one na kojima je bio krst razorene su, a one koje su imale srpsku zastavu su ostale netaknute, bilo zato što su bile u vlasništvu neke srpske porodice ili zato što su bile namijenjene nekoj srpskoj porodici.⁶⁹⁰ Pored toga, Edward Vulliamy, koji je prošao kroz Kozarac 5. augusta 1992., posvjedočio je da mu je major Milutinović rekao da kuće koje su ostale cijele pripadaju Srbima i da je 40.000 Muslimana napustilo to područje.⁶⁹¹

(f) Kozaruša

289. Vijeće je uvjeren da je selo Kozaruša, naseljeno pretežno Muslimanima, uništeno⁶⁹² i da su u njemu samo srpske kuće ostale većim dijelom netaknute.⁶⁹³

(g) Biščani

290. Pretresno vijeće je uvjeren da su srpski vojnici nakon granatiranja sela Biščani pljačkali muslimanske kuće čiji su vlasnici još uvijek bili u njima.⁶⁹⁴ Vojnici su odnosili dragocjenosti, televizore, zlato i nakit. Muslimanske kuće su uništene i na njima su se vidjeli tragovi paljevine.⁶⁹⁵

(h) Hambarine

291. Pretresno vijeće podsjeća na svoje zaključke o opštoj situaciji u Hambarinama.⁶⁹⁶ Na putu Hambarine-Prijedor srpske oružane snage oštetile su ili uništile najmanje 50 kuća.⁶⁹⁷

(i) Rakovčani (povučeno)⁶⁹⁸

(j) Rizvanovići

292. Pretresno vijeće je uvjeren da su tokom napada na Rizvanoviće, pretežno muslimansko selo, uništavane kuće, a lična imovina pljačkana.⁶⁹⁹ Nermin Karagić je

⁶⁹⁰ Idriz Merdžanić, T. 7868-74 i DP S325 i 326.

⁶⁹¹ Edward Vulliamy, T. 7910-12.

⁶⁹² Minka Čehajić, T. 3098.

⁶⁹³ Svjedok T, transkript iskaza na osnovu pravila 92bis u predmetu *Kvočka*, T. 2647.

⁶⁹⁴ Svjedok S, T. 5906, T. 5910-11.

⁶⁹⁵ Svjedok B, T. 2216-2217; svjedok X, T. 6859.

⁶⁹⁶ Vidi *supra* odjeljak I. E. 1. (a).

⁶⁹⁷ Svjedok DD, T. 9483; svjedok DE, T. 9695.

⁶⁹⁸ "Obavijest optužbe o konkretnim navodima iz Četvrtie izmijenjene optužnice za koje se prihvata da nisu dokazani," 30. septembar 2002.

⁶⁹⁹ Svjedok V, T. 5720; svjedok B, T. 2219.

posvjedočio da je nakon čišćenja Rizvanovića vidio kuće u plamenu. Izjavio je da su u danima nakon čišćenja pljačkane vrijedne stvari iz kuća.⁷⁰⁰

(k) Donja i Gornja Ravska (već odbačeno na osnovu pravila 98bis)

(l) Kevljani

293. Pretresno vijeće nalazi da uz svjedočenje samo jednog svjedoka⁷⁰¹ nema dovoljno potkrepljujućih dokaza da bi se dokazao navod o granatiranju Kevljana. Vijeće nije dobilo nikakve fotografije ni video snimke koji bi potvrdili tvrdnju optužbe.

(m) Dokazi o opštoj situaciji

294. U pismu načelnika SJB-a Prijedor Sime Drljače od 4. augusta 1992. upućenom CSB-u Banja Luka spominje se rasprostranjeno pljačkanje muslimanskih kuća na području opštine:

Obzirom da je veliki broj građana srpske nacionalnosti angažovan u borbenim dejstvima u opštini i na drugim bojištima [...] nisu registrovane pojave paravojnih formacija iz redova Srba koji bi nanosili štetu borbi i njenim ciljevima. Ipak, treba istaći pojavu masovnih pljački imovine napuštenih muslimanskih kuća gdje se odnosi sve, a kuće često pale. Ova pojava je poprimila takve razmjere da ju je i pored *sinhronizovanih djelovanja vojne policije i milicije* vrlo teško spriječiti.⁷⁰²

295. O razmjerima pljačkanja u Prijedoru govori se i u dokumentu od 22. augusta 1992. koji je komanda 1. krajiškog korpusa uputila komandi operativne grupe Prijedor, gdje se za situaciju u Prijedoru kaže da je “*[n]a rubu anarhije*”.⁷⁰³

7. Uništavanje ili hotimično nanošenje štete vjerskim i kulturnim objektima

296. U Optužnici se navodi da je dr. Stakić učestvovao u uništavanju vjerskih i kulturnih objekata bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata koje je imalo karakteristike progona. Pretresno vijeće, međutim, na osnovu predloženih dokaza nije moglo utvrditi koji su konkretni kulturni objekti uništeni odnosno oštećeni.

⁷⁰⁰ Nermin Karagić, T. 5270.

⁷⁰¹ Samir Poljak, T. 6332-34. Vidi odjeljak I. B.

⁷⁰² DP S251 (naglasak dodat).

⁷⁰³ DP S358 (naglasak dodat).

(a) Džamija u Donjoj Ljubiji (povučeno)⁷⁰⁴

(b) Džamija u Hambarinama – 24. maj 1992.

297. Pretresno vijeće se uvjerilo da je džamija u Hambarinama granatirana tokom napada na to mjesto.⁷⁰⁵

(c) Džamija u Kozaruši (povučeno)⁷⁰⁶

(d) Džamije u Prijedoru – maj 1992.

298. Na osnovu iskaza nekoliko svjedoka Pretresno vijeće konstatuje da su već u maju 1992. bile uništene⁷⁰⁷ dvije džamije⁷⁰⁸, od kojih je jedna Čaršijska džamija. “Normalno, prva na udaru u Starom gradu i u Zgradu, u dijelu grada koji se nalazi u rukavcu Brega, bile su džamije. I jedna i druga džamija su bile već srušene u prvom naletu, zapaljene i srušene u prvom naletu”.⁷⁰⁹ Grupa muškaraca, među kojima su bili Milenko Milić, Momčilo Radanović Cigo i Milorad Vokić (tjelohranitelj Sime Drljače) ušli su u dvorište glavne džamije u Prijedoru i zapalili je.⁷¹⁰

(e) Mutnička džamija u Kozarcu – maj/juni 1992.

299. Na osnovu uvjerljivog svjedočenja svjedoka P Pretresno vijeće konstatuje da su Srbi uništili Mutničku džamiju.⁷¹¹

(f) Džamija u Starom gradu u Prijedoru – maj/juni 1992.

300. Vidi *supra* (d).

⁷⁰⁴ “Obavijest optužbe o konkretnim navodima iz Četvrtе izmijenjene optužnice za koje se prihvata da nisu dokazani,” 30. septembar 2002.

⁷⁰⁵ *Svjedok C*, T. 2303 i *Nermin Karagić*, T. 5207.

⁷⁰⁶ “Obavijest optužbe o konkretnim navodima iz Četvrtе izmijenjene optužnice za koje se prihvata da nisu dokazani,” 30. septembar 2002.

⁷⁰⁷ Vidi *infra* par. 305.

⁷⁰⁸ Vidi takođe *infra* (k).

⁷⁰⁹ *Nusret Sivac*, T. 6575.

⁷¹⁰ *Nusret Sivac*, T. 6575-76 i T. 6603-06; DP S213, fotografija 4; *Minka Čehajić*, T. 3102; *svjedok B*, T. 2214.

⁷¹¹ *Svjedok P*, T. 3382.

(g) Džamija u Kamičanima – juni 1992.

301. Srbi su uništili džamiju u Kamičanima. Svjedoci T i U su posvjedočili da su vidjeli kako je džamija zapaljena.⁷¹²

(h) Džamija u Biščanima – 20. juli 1992.

302. Pretresno vijeće je uvjereno da je 20. jula 1992. uništena džamija u Biščanima.⁷¹³ Dana 23. jula 1992. ili približno tog datuma svjedok S je izvršio pregled oštećenja džamije u Biščanima. Izjavio je da je ostala bez krova i minareta. Na džamiji su se vidjeli i tragovi paljenja. Na fotografijama se vide oštećenja na unutrašnjosti i spoljašnjosti džamije.⁷¹⁴

(i) Katolička crkva u Briševu – 29. juli 1992.

303. Na osnovu video snimka i svjedočenja svjedoka M Pretresno vijeće konstatuje da je 29. jula 1992. uništena katolička crkva u Briševu. Na njoj su se vidjeli tragovi paljevine, nije bilo krova, a na zvoniku su bile rupe.⁷¹⁵ Vijeće je pregledalo video snimak ostataka te crkve.⁷¹⁶

(j) Katolička crkva u Prijedoru – 28. august 1992.

304. Pretresno vijeće konstatuje da je katolička crkva u Prijedoru dignuta u vazduh 28. augusta 1992. u ranim jutarnjim satima. Prije nego što je uništena, policija i vojska su u toj crkvi u više navrata sproveli pretres. Vojnici su uporno tvrdili da se u njenom zvoniku nalazi snajperista. Dana 28. augusta 1992., otprilike u 01:00 sati, grupa vojnika i policajaca je digla crkvu u vazduh.⁷¹⁷ Čula se jaka eksplozija i kroz vazduh su poletjeli komadi šuta.⁷¹⁸ Nusret Sivac, koji je takođe čuo eksploziju i vidio kako je crkva uništena, izjavio je da je kasnije vidio grupu muškaraca, među kojima su bili Dušan Miljuš i Vlajko Hrgar, kako pokušavaju da potpuno sruše crkvu. Tvrdili su da to rade jer je nakrivljeni zvonik prijetio da padne na

⁷¹² Svjedok U, T. 5882, svjedok T, transkript iskaza na osnovu pravila 92bis u predmetu *Kvočka*, T. 2624.

⁷¹³ Svjedok S, T. 5882 i T. 5928.

⁷¹⁴ Vidi svjedok S, T. 5926-27 i DP S210-10, 210-11, 210-12.

⁷¹⁵ Svjedok M, izjava na osnovu pravila 92bis od 6. augusta 2000., str.6.

⁷¹⁶ DP S186.

⁷¹⁷ Svjedok AA, izjava na osnovu pravila 92bis od 9. oktobra 2000., str. 4.

⁷¹⁸ Nijaz Kapetanović, T. 2952-54.

pješake.⁷¹⁹ Nekoliko drugih svjedoka je potvrdilo da su katoličku crkvu u Prijedoru uništili Srbi.⁷²⁰

(k) Džamija u Prijedoru u naselju Puharska – 28. august 1992.

305. Pretresno vijeće konstatuje da su Srbi 28. augusta 1992. uništili ovu prijedorsku džamiju.⁷²¹ Ovaj događaj se spominje i u redovnom borbenom izvještaju 1. krajiškog korpusa od 29. augusta 1992.⁷²²

8. Uskraćivanje temeljnih ljudskih prava bosanskim Muslimanima i bosanskim Hrvatima
(na osnovu navoda iz paragrafa 54(5) Optužnice)

306. U Optužnici se navodi da je optuženi dr. Stakić učestvovao u kampanji progona koja je obuhvatala uskraćivanje temeljnih prava bosanskim Muslimanima i bosanskim Hrvatima, uključujući [*sic*] pravo na zaposlenje, na slobodu kretanja, pravo na valjani sudski postupak, odnosno pravo na odgovarajuću medicinsku pomoć. Iz razloga koji su navedeni u odjeljku o progonima⁷²³ Pretresno vijeće će se ovdje samo kratko pozabaviti ovim pitanjem.

(a) Zaposlenje

307. Pretresno vijeće se uvjerilo da je u danima i mjesecima koji su uslijedili nakon preuzimanja vlasti u Prijedoru veliki broj nesrba otpušten s posla.⁷²⁴ Tako je samo mali postotak Muslimana i Hrvata i dalje radio.⁷²⁵

308. Pretresno vijeće se na osnovu dokaza koje je predočila odbrana nije uvjerilo da je otpuštanje nesrba bilo sporadično, niti da su nesrbi dobrovoljno napuštali svoja radna mjesta.⁷²⁶

⁷¹⁹ Nusret Sivac, T. 6606-08.

⁷²⁰ Minka Čehajić, T. 3102, svjedok H, transkript iskaza na osnovu pravila 92bis u predmetu *Sikirica*, T. 2257, Ibrahim Beglerbegović, T. 4142 i svjedok DF, T. 10099.

⁷²¹ Nijaz Kapetanović, T. 2953; svjedok H, transkript iskaza na osnovu pravila 92bis u predmetu *Sikirica*, T. 2257; Ibrahim Beglerbegović, T. 4142.

⁷²² DP D29-1139.

⁷²³ Vidi *infra* odjeljak III. F. 5. (b) (i) (i).

⁷²⁴ Vidi, na primjer, svjedok C, T. 2376; svjedok H, transkript iskaza na osnovu pravila 92bis u predmetu *Sikirica*, 2255; svjedok I, izjava od 12. i 17. jula 2001., str. 1; svjedok M, izjava na osnovu pravila 92bis od 6. augusta 2000., str. 2.

⁷²⁵ Nijaz Kapetanović, T. 2949.

⁷²⁶ Vidi, na primjer, Nada Markovska, T. 9930-9931.

309. Iz više dokumenata proizlazi da su organi koji su donosili odluke, odgovorni za sprovođenje ove politike prekida radnog odnosa nesrbima, bili Krizni štab odnosno Skupština opštine Prijedor.⁷²⁷ Postoji nekoliko odluka Izvršnog odbora Skupštine opštine kojima se otpuštaju radnici Opštinske konferencije Crvenog krsta Prijedor, zamjenik javnog tužioca i zaposleni u nekim vojnim organizacijama, a na njihovo mjesto imenuju druge osobe.⁷²⁸ Pored toga, u mnogo navrata se pominju odluke Kriznog štaba i Ratnog predsjedništva o razrješenju s dužnosti i imenovanju na mjesta u različitim organizacijama,⁷²⁹ o čemu je bilo riječi gore.⁷³⁰

(b) Sloboda kretanja

310. Pretresno vijeće ističe da se u Optužnici optuženi ne tereti za zatvaranje. Za sve građane je uveden policijski sat i postavljeni su kontrolni punktovi. Međutim, Pretresno vijeće smatra da su u uslovima oružanog sukoba ovo uobičajene i opravdane akcije.

(c) Pravo na valjani sudski postupak

311. Pretresno vijeće je svjesno toga da pravosudni sistem zbog preuzimanja vlasti nije valjano funkcionisao.

(d) Dostupnost medicinske njege

312. Pretresno vijeće se uvjerilo da je zbog rata u Hrvatskoj već u septembru 1991. došlo do nestašice medicinskog materijala.⁷³¹ Dokazi pokazuju da se tokom 1992. situacija pogoršala.⁷³²

313. Međutim, imajući u vidu opštu nestašicu u opštini, Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je nesrbima bila uskraćena valjana medicinska njega tako da se ona suštinski razlikovala od medicinske njege kakva je bila dostupna cjelokupnom stanovništvu.

⁷²⁷ DP S45, odluka Kriznog štaba ARK od 22. juna 1992. u kojoj stoji da se “na svim rukovodnim mjestima, na mjestima gdje je moguć dotok informacija, na čuvanju društvene imovine, odnosno na svim mjestima koja imaju važan značaj za funkcionisanje privrednog subjekta mogu nalaziti isključivo kadrovi srpske nacionalnosti”, te da se na tim mjestima ne mogu naći radnici srpske nacionalnosti koji to nisu potvrdili Plebiscitom ili još nisu ideološki raščistili da je jedini predstavnik srpskog naroda Srpska demokratska stranka.” Na ovoj odluci je rukom napisano: “Odmah dostaviti predsjedniku Kriznog štaba opštine”. DP S46 je propratno pismo od 23. juna 1992. koje nosi latinični potpis: “SMilomir”. Vještak za rukopis je zaključio da ovaj dokazni predmet nije prikladan za upoređivanje, DP S114, DP S84. Pretresno vijeće ima na umu ovu ogradu, ali se oslanja na ukupne potkrepljujuće dokaze.

⁷²⁸ DP S22 od 4. maja 1992.; DP S27 od 4. maja 1992.; DP S103 od 7. maja 1992.

⁷²⁹ DP S250.

⁷³⁰ Vidi *supra* odjeljak I. D. (d) (vi).

⁷³¹ DP D92-28; DP D92-43; DP D92-57; DP 92-77.

⁷³² DP 92-80.

9. Deportacija i prisilno premještanje nesrpskog stanovništva (na osnovu navoda iz paragrafa 54(4) Optužnice)

314. Mnogi stanovnici su tokom 1992. godine otišli s teritorije opštine Prijedor kako bi se sklonili od neprijateljske atmosfere nastale na početku rata, ako ne i ranije. Egzodus pretežno nesrpskog stanovništva iz Prijedora intenzivirao se neposredno prije preuzimanja vlasti i dostigao svoj vrhunac tokom narednih mjeseci. Konvoji i kamioni su svakodnevno kretali iz opštine Prijedor ka područjima koja nisu bila pod srpskom kontrolom.

315. Mnogi svjedoci su rekli da su autobusi kojima su odlazili pripadali prijedorskom preduzeću "Autotransport".⁷³³ Mjesta sa kojih su kretali veći transporti nadgledali su pripadnici policije i/ili vojske.⁷³⁴ Policija i vojska su pokušavali da zavedu neki red među više od hiljadu ljudi koji su se htjeli ukrcati u autobuse i kamione.

316. Konvoji su iz opštine odlazili raznim trasama, u zavisnosti od konačnog odredišta. Neki bi obično išli kroz Skender Vakuf pa dalje preko Vlašića ka Travniku.⁷³⁵ Oni koji su išli u Hrvatsku prolazili su ili kroz Bosanski Novi pa dalje za Karlovac u Hrvatskoj, ili preko Banje Luke ka graničnom prijelazu za Hrvatsku u Bosanskoj Gradiški i zatim dalje za Karlovac.⁷³⁶ Uslovi tokom putovanja su često bili pogibeljni. Pljačkanje je bilo uobičajena pojava i nerijetko se dešavalo da vojnici oružjem prijete ljudima u konvoju ili ih maltretiraju na neki drugi način,⁷³⁷ a ponekad i ubiju.⁷³⁸

317. Britanski novinar Edward Vulliamy koji se pridružio jednom od konvoja koji su išli iz Prijedora, posvjedočio je da je pri prolasku kroz planinu bilo pucnjeva u vazduh iznad konvoja i da je situacija postala opasnija. Rekao je i da su vojnici, čini se, ljudima oduzimali imovinu. Ocijenivši da je situacija ozbiljna, g. Vulliamy je, da bi se zaštitio, otkrio da je novinar.⁷³⁹

318. Postoje opsežni dodatni dokazi koji sugerišu da su srpske vlasti organizovale i bile odgovorne za pratnju konvoja koji su odlazili sa teritorije pod srpskom kontrolom.

⁷³³ *Svjedok B*, T. 2244, *svjedok S*, T. 5972.

⁷³⁴ *Svjedok B*, T. 2257.

⁷³⁵ Vidi, na primjer, *svjedok B*, T. 2257-59.

⁷³⁶ Vidi, na primjer, *svjedok C*, T. 2343.

⁷³⁷ *Svjedok Z*, T. 7580-81.

⁷³⁸ Vidi *supra* odjeljak I. E. 3. (e-h).

⁷³⁹ *Edward Vulliamy*, T. 7982-7985.

319. Nakon preuzimanja vlasti bilo je nemoguće samoinicijativno otići iz Prijedora. “Jedini način su bili ovi konvoji koje je organizovala srpska vlast”.⁷⁴⁰ Civilne vlasti u Prijedoru bile su zadužene za koordinaciju prijevoza iz logora za Travnik.⁷⁴¹

320. U izvještaju o radu prijedorskog Crvenog krsta za period od 5. maja do 30. septembra 1992. stoji sljedeće: “Veliki su pritisci za odlazak iz AR Krajine građana muslimanske i hrvatske nacionalnosti”.⁷⁴²

321. U članku Tima Judaha u listu *The Times* od 15. augusta 1992.⁷⁴³ citira se izjava Slavka Budimira da je u posljednjih 15 dana 3.000 Muslimana zatražilo dozvolu da napusti Prijedor i da to nema nikakve veze s “etničkim čišćenjem”. U tom članku se opisuje kako je ispred kancelarije g. Budimira čekalo stotinu Muslimanki koje su imale dozvolu za odlazak, ali su na spisak pokušale da upišu i svoje muževe i sinove, zatočene u logorima. U članku Andreja Gustinčića za *Reuters*⁷⁴⁴ kaže se da, ako se formulari pažljivije pregledaju, vidljivo je da su od nekih 3.000 ljudi njih samo 400 Srbi, od kojih je većina iz miješanih porodica. U članku stoji da je g. Budimir uporno tvrdio da Muslimani odlaze samo zato što drugdje žele naći bolja zaposlenja, otići na liječenje ili zbog ratne psihoze. Navodi se sljedeća njegova izjava: “Sve je to zbog onih iznad mene [...] Nema nikakvog razloga ni za koga da ode niti se ja s tim slažem.” Međutim, kad su Slavku Budimiru prilikom svjedočenja pokazane ove izjave, on je odmah rekao da su najvažniji razlozi bili nesređeno stanje u gradu, nepoštovanje javnog reda i mira, pljačke, razbojništva i ubistva, i to su bili razlozi koji su uticali na sve, kao prvo, te su stoga bili glavni razlog odlaska.⁷⁴⁵

322. Dokazi pokazuju da je u periodu na koji se odnosi Optužnica velik broj Muslimana i Hrvata izbjegao s teritorije opštine Prijedor. Nije lako procijeniti koliko je ukupno ljudi otišlo. Međutim, dokazni materijal daje neke indikacije.

323. U članku u “Kozarskom vjesniku” od 24. aprila 1992, naslovljenom “Komšiluk na probi” govori se o međunacionalnoj napetosti u Prijedoru i kaže da je u posljednjih petnaest

⁷⁴⁰ *Svjedok B*, T. 2281.

⁷⁴¹ *Slobodan Kuruzović*, T. 14456 (naglasak dodat).

⁷⁴² DP S434, str 9.

⁷⁴³ DP S404.

⁷⁴⁴ DP S405.

⁷⁴⁵ *Slavko Budimir*, T. 13159.

dana grad napustilo više od 3.000 ljudi, većinom muslimanskog živilja, za šta je strah glavni razlog.⁷⁴⁶

324. U izvještaju Komisije za obilazak opština iz Banje Luke stoji sljedeće:

Od početka oružanih sukoba na području opštine Prijedor pa do 16. augusta 1992., prema nedovoljno provjerenim podacima, opštinu Prijedor *je napustilo oko dvadeset hiljada građana uglavnom muslimanske i hrvatske*, ali i srpske nacionalnosti, svih starosnih doba oba pola. [...] O ovoj grupaciji građana SJB ne posjeduje nikakve evidencije jer [...] nisu koristili zakonom propisani postupak za odjavu prebivališta građana. Na dan 16. augusta 1992. godine [kao u tekstu] SJB je zaprimila i pozitivno riješila 13.180 zahtjeva za odjavu prebivališta građana uglavnom muslimanske nacionalnosti, koji su izrazili volju za odlazak u Republiku Sloveniju ili druge zemlje zapadne Evrope. Ova grupacija još nije napustila područje opštine, već je samo izvršila odjavu prebivališta građana te uz pomoć vjerskih i humanitarnih organizacija traži način da odseli u željenom pravcu. SJB Prijedor ne raspolaže podacima šta su ova lica uradila sa svojom nepokretnom imovinom ili šta su učinila ili će učiniti sa svojom pokretnom imovinom.⁷⁴⁷

325. U dokumentu SJB-a Prijedor od 18. jula 1992., upućenom SJB-u Banja Luka,⁷⁴⁸ traži se da 18. jula 1992. policijska patrola SJB-a Banja Luka sačeka konvoj od pet autobusa žena i djece iz prihvatnog centra u Trnopolju i sprovede ga do Skender Vakufa relacijom koja je bezbjedna. U vezi s konvojem izvršen je dogovor sa pukovnikom Arsićem i potpukovnikom Boškom Peulićem (komandantom 122. brigade). Ispred konvoja će ići patrolno vozilo SJB-a Prijedor i policajci kao obezbjeđenje.

326. U izvještaju o radu prijedorskog Crvenog krsta od 30. septembra 1992. stoji sljedeće:

Kroz prihvatni centar Trnopolje našlo je smještaj 23.000 lica, a od tog broja smo sa Međunarodnim Crvenim krstom otpremili u prihvatni centar Karlovac 1.561 lice. Dana 29. septembra 1992. godine uz prisustvo evropskih promatrača ispraćen je konvoj za Karlovac.

[...]

Problem Trnopolja se usložnjava dolaskom jeseni tako da svi koji su ostali bez domova masovno dolaze i traže smještaj i sada ih ima preko 3.000 hiljade [kao u originalu] građana.⁷⁴⁹

327. Prema popisu stanovništva iz 1991. godine, opština Prijedor je imala 112.543 stanovnika od kojih su 49.351 (43,9%) bili Muslimani, 47.581 (42,3%) Srbi, a 6.316 (5,6%) Hrvati.⁷⁵⁰

⁷⁴⁶ DP S5.

⁷⁴⁷ DP S152, str 4 /u b/h/s tekstu str. 7/ (naglasak dodat).

⁷⁴⁸ DP S354.

⁷⁴⁹ DP S434, str 9 /u b/h/s tekstu str. 8/.

328. Ljubica Kovačević, udovica dr. Milana Kovačevića, dala je Pretresnom vijeću CD-ROM koji sadrži informaciju da je, tokom perioda na koji se odnosi optužnica, ukupan broj izbjeglica pridošlih u opštinu Prijedor bio 1.414.⁷⁵¹ Ovi dokazi pokazuju da su 1.589 osoba, odnosno 98,2% osoba pridošlih u opštinu Prijedor bili Srbi.⁷⁵²

329. Ovaj trend se nastavio i u vrijeme neposredno nakon perioda na koji se odnosi Optužnica, tj. od 1. oktobra do 31. decembra 1992. Dokazi pokazuju da su od 1.589 izbjeglica koje su se smjestile u opštini Prijedor njih 1.564 (odnosno 98,4%) bili Srbi.⁷⁵³

330. Ovaj trend se nastavio i nakon tog perioda. Prema dokazima koje je dostavila Ljubica Kovačević, u periodu od 1. januara 1993. do kraja 1999.,⁷⁵⁴ 26.856, odnosno 99,4% od ukupno 27.009 izbjeglica u opštini Prijedor bili su Srbi.⁷⁵⁵ Tokom istog perioda vratilo se 47 Muslimana i 97 Hrvata.⁷⁵⁶

331. Međutim, ne radi se samo o tome da su na mjesto nesrba dolazili Srbi. Dokazi pokazuju da su građani prije odlaska sa teritorije Prijedora morali da pribave obaveznu potvrdu ili dozvolu. Na primjer, u Službenom glasniku opštine Prijedor br. 4/92 od 4. novembra 1992. objavljena su i "Uputstva o vrstama potvrda i načinu izdavanja građanima za putovanja i napuštanja područja opštine Prijedor".⁷⁵⁷ Uputstvom se utvrđuju vrste potvrda, način izdavanja i potrebni dokumenti na osnovu kojih će se izdavati potvrde građanima radi napuštanja područja opštine Prijedor (odnosno Republike Srpske). U radio-intervjuu od 30. juna 1992.⁷⁵⁸ Marko Đenadija iz SJB-a Prijedor, neposredno zadužen za izdavanje dozvola za putovanja i napuštanje Prijedora, obrazlaže postupak kojeg se moraju pridržavati lica koja žele napustiti Prijedor:

Svaki građanin je dužan da pribavi u Sekretarijatu za narodnu odbranu odgovarajuće rješenje kojim mu se omogućava napuštanje Autonomne regije Krajina. To je sada dovoljno od dokumenata, računajući, normalno, i putne isprave koje već od ranije posjeduje, jer sad ih ne izdajemo, a lica koja putuju svojim vlastitim vozilima dužna su kod nas da prijave podatke za vozilo, vozača i saputnike.

⁷⁵⁰ DP S227-1.

⁷⁵¹ DP D43-1.

⁷⁵² DP D43-1.

⁷⁵³ DP D43-1.

⁷⁵⁴ DP D43.

⁷⁵⁵ DP D43.

⁷⁵⁶ DP D43-1.

⁷⁵⁷ DP S376, str. 31 /u b/h/s tekstu str. 14/. Uputstvo je potpisao *Milan Kovačević*.

⁷⁵⁸ DP S11-2.

On dalje objašnjava da ne mogu svi građani dobiti dokumenta za putovanje. To se mahom odnosi na vojne obveznike i građane koji su bezbjednosno interesantni i koji se traže radi određenih operativnih radnji. Prema njegovim riječima, za “dobrovoljno” napuštanje područja prijavilo se oko 3.000 ljudi.⁷⁵⁹ Mnogi ljudi su otišli vlastitim vozilima čak i bez ikakvih dozvola, naročito oni koji su išli sami, koji su bježali.⁷⁶⁰

332. Pred zgradom SUP-a u Prijedoru ljudi su u dugim redovima čekali za dozvole. Slavko Budimir je rekao da su činili što su god mogli da tim ljudima izdaju dokumenta u skladu s propisima, kako bi im omogućili, bez obzira na nacionalnost, da ostvare svoja prava.⁷⁶¹ Gospodin Budimir je rekao da je odlazilo više žena nego muškaraca. Građani koji su napuštali opštinu, a koji su stanovali u društvenim stanovima⁷⁶² morali su da dokažu da stan vraćaju zakonitom vlasniku, na primjer, ukoliko je taj stan pripadao nekom preduzeću.

333. Prema iskazu Slavka Budimira, vlada RS je izdala ukaz o kretanju lica i robe na teritoriji RS. Nakon 30. aprila 1992. Srbi su morali da se pridržavaju tog postupka kako bi napustili teritoriju. Ukaz je važio za sve podjednako, odnosio se na sve građane, bez obzira na nacionalnu pripadnost. Oni koji su otišli nisu morali da se odreknu nepokretne imovine u korist RS.⁷⁶³ Ovo je u suprotnosti sa uvjerljivim svjedočenjem Minke Čehajić, koja je zatražila izdavanje zvaničnog odobrenja da napusti Prijedor, ali joj je rečeno da ga može dobiti samo pod uslovom da se odrekne nepokretne imovine.⁷⁶⁴

334. Postoje opsežni dokazi o tome da su oni koji su napuštali opštinu to činili pod znatnim pritiskom. Svjedok B je to objasnio sljedećim riječima:

“Nismo imali više apsolutno nikakvih prava. Nismo imali pravo na život, a pogotovo na imovinu. [...] Svaki dan je mogao neko doći, oteti auto, kuću. Jednostavno, ubiće te a da nikome ne odgovara ni za šta. Tako da nam je to jedino logično rješenje bilo – otići što dalje, po svaku cijenu.”⁷⁶⁵

⁷⁵⁹ DP S11-2, str 22-23 /u b/h/s tekstu str. 22/.

⁷⁶⁰ Slavko Budimir, T. 13141-13144.

⁷⁶¹ Slavko Budimir, T. 13144.

⁷⁶² Slavko Budimir, T. 13150.

⁷⁶³ Slavko Budimir, T. 13036-13037.

⁷⁶⁴ Minka Čehajić, T. 3104.

⁷⁶⁵ Svjedok B, T. 2263.

II. ULOGA DR. MILOMIRA STAKIĆA U TIM DOGAĐAJIMA

335. O karijeri dr. Stakića koja je prethodila njegovom navodnom kriminalnom ponašanju već se govorilo u paragrafima 1-5 ove Presude.

1. Funkcije na kojima je dr. Stakić bio od januara 1991. do septembra 1992.

336. Pretresno vijeće se uvjerilo da je dr. Stakić u periodu od januara 1991. do septembra 1992. bio na sljedećim funkcijama u opštini Prijedor:

- Od 4. januara 1991. bio je na funkciji izabranog potpredsjednika Skupštine opštine Prijedor, kojom je tada predsjedavao zakonito izabrani predsjednik Skupštine opštine Muhamed Čehajić.⁷⁶⁶
- Dana 11. septembra 1991. prijedorski SDS je osnovao opštinski odbor, a dr. Stakić je postao potpredsjednik tog odbora.⁷⁶⁷
- Od 7. januara 1992. bio je izabrani predsjednik samoprogllašene Skupštine srpskog naroda opštine Prijedor.⁷⁶⁸
- Nakon preuzimanja vlasti 30. aprila 1992., dr. Stakić je postao prvi čovjek opštine, vršeći dužnost predsjednika Skupštine opštine nakon što je Muhamed Čehajić prisilno smijenjen s mjesta predsjednika.⁷⁶⁹ Istovremeno je preuzeo funkciju predsjednika Savjeta za narodnu odbranu opštine Prijedor.⁷⁷⁰

⁷⁶⁶ DP SK2 ("Kozarski vjesnik", članak pod naslovom "Neviđeno ili već viđeno?" od 11. januara 1991.), str. 1; DP D19 (Zapisnik s vanredne sjednice Skupštine opštine Prijedor od 17. februara 1992.); DP S19 (Izvod iz zapisnika sa sastanka privrednika i predstavnika SO Prijedor od 21. aprila 1992.) i DP SK11 (članak iz "Kozarskog vjesnika" od 20. septembra 1991.), vidi takođe *supra* par. 49, 76, 78.

⁷⁶⁷ DP S94, zapisnik sa sastanka Opštinskog odbora SDS-a održanog 11. septembra 1991.

⁷⁶⁸ DP S4, članak iz "Kozarskog vjesnika" pod naslovom "Izabrana vlada Srpske opštine" od 24. aprila 1992. godine; DP S6, članak iz "Kozarskog vjesnika" pod naslovom "U ovoj opštini žive i Srbi" od 31. januara 1992.; DP S47, članak iz "Kozarskog vjesnika" pod naslovom "SDA je imala precizan plan za likvidaciju Srba" od 28. aprila 1994.; DP S91, str. 653-654.

⁷⁶⁹ DP S112 i akt pod brojem 19 Službenog glasnika br. 2/92 (DP S180); DP S187, str. 1; DP S91, str. 653.

⁷⁷⁰ DP S28, zapisnik sa sastanka Savjeta za narodnu odbranu opštine Prijedor održanog 5. maja 1992., u potpisu kucani tekst: "predsjednik Savjeta za narodnu odbranu, Stakić Dr. Milomir, s. r."; DP S60, zapisnik sa sjednice Savjeta za narodnu odbranu održane 15. maja 1992. godine, u potpisu kucani tekst: "predsjednik Savjeta za narodnu odbranu, Stakić dr. Milomir"; DP S90 od 29. septembra 1992., kucani potpis predsjednika Savjeta za narodnu odbranu Stakić Dr. Milomira, "s.r."; DP S318, Zaključci sa sastanka Savjeta za narodnu

- Od maja 1992. bio je predsjednik Kriznog štaba opštine Prijedor, koji je kasnije preimenovan u "Ratno predsjedništvo".⁷⁷¹
- Od 24. jula 1992. do kraja razdoblja obuhvaćenog optužnicom (30. septembar 1992.) ponovno je bio na dužnosti predsjednika Skupštine opštine Prijedor.

2. Uloga dr. Stakića u SDS-u i srpskoj Skupštini opštine

337. Pretresno vijeće se uvjerilo da je dr. Stakić bio aktivan u Opštinskom odboru Srpske demokratske stranke (SDS) Prijedor od septembra 1991. godine.

338. Dr. Stakić je izabran za potpredsjednika Opštinskog odbora SDS-a Prijedor 11. septembra 1991.⁷⁷² Na sastanku Opštinskog odbora SDS-a održanom 28. oktobra 1991. godine, kojem je dr. Stakić prisustvovao, raspravljalo se o osnivanju srpskih skupština u svim opštinama.⁷⁷³ Dana 2. decembra 1991. godine objavljeni su rezultati plebiscita koji je Odbor SDS-a organizovao kao odgovor na službeni popis stanovništva; prema tim rezultatima, 60 % biračkog tijela bilo je srpske nacionalnosti. Na osnovu tih rezultata, predložene su dvije opcije: prva, "ponovni izbori na nivou opštine" i, druga, "rušenje vlasti i stvaranje samostalnih organa". U zapisniku sa sastanka se kaže: "koja će se mogućnost iskoristiti kasnije će se odlučiti".⁷⁷⁴

339. Na sastanku održanom 27. decembra 1991. kojem su prisustvovali svi članovi Opštinskog odbora SDS-a Prijedor, Simo Mišković je podnio izvještaj o realizaciji dostavljenog uputstva.⁷⁷⁵ U zapisniku s tog sastanka se kaže: "Pošto imaju dvije varijante pročitana je samo varijanta II koja se odnosi na opštinu Prijedor. Nakon čitanja svih tačaka varijante II pod A i B Mišković je iznio šta je do sada u vezi navedenog uputstva urađeno."⁷⁷⁶ Na tom sastanku se raspravljalo o ulozi rejonskih kriznih štabova i donesena je odluka o

odbranu Prijedor održanog 18. maja 1992., potpisano "SMilimir" i sa službenim pečatom Savjeta za narodnu odbranu.

⁷⁷¹ Rješenje o imenovanju Kriznog štaba opštine Prijedor je objavljeno pod brojem 19 u Službenom glasniku opštine Prijedor, DP S180.

⁷⁷² DP SK12, zapisnik od 11. septembra 1991.

⁷⁷³ DP SK12, zapisnik od 28. oktobra 1991.

⁷⁷⁴ DP SK12, zapisnik od 2. decembra 1991. Vidi takođe *supra*, par. 57-58.

⁷⁷⁵ DP SK12; DP S95. Zapisnik nije potpisan, ali se na kraju pominju predsjednik Opštinskog odbora Simo Mišković i zapisničar Vinko Kos.

⁷⁷⁶ Napominjemo da je u zapisniku došlo do zabune, te se za varijante A i B kaže da su varijante I i II, a za dvije faze svake varijante da su dijelovi A i B.

osnivanju Skupštine "Srpskog naroda opštine Prijedor" i njenom proglašenju 7. januara 1992. godine.⁷⁷⁷ Dr. Stakić je, među ostalima, imenovan za mandatara komisije za međustranačku saradnju i komisije za socijalna pitanja.⁷⁷⁸

340. "Srpska skupština opštine Prijedor" sastala se 7. januara 1992. i izabrala dr. Stakića za svog prvog predsjednika.⁷⁷⁹ Skupština je proglašena 8. januara 1992. godine.⁷⁸⁰ U svom obraćanju javnosti putem radija, Milan Kovačević je za Srpsku skupštinu rekao da je "vlada u sjenci".⁷⁸¹

341. Dr. Stakić je navodno rekao da uspostavljanje skupštine "nije usmjereno protiv muslimanskog naroda, već neodgovornog ponašanja čelnika Stranke demokratske akcije u Prijedoru." Dr. Stakić je tvrdio da je SDA, "uporno zaobilazeći dogovore oko podjele vlasti, prigrabila sve značajnije funkcije u institucijama opštine kao što su narodna odbrana, opštinski sud, SUP, javno tužilaštvo, pa i SDK".⁷⁸² Druge političke vođe su osudile odluku o osnivanju zasebne skupštine jer su smatrale da doprinosi povećanju međustranačkih i međunacionalnih napetosti.⁷⁸³

342. Dana 17. januara 1992. Skupština srpskog naroda opštine Prijedor jednoglasno je donijela odluku o pripajanju Autonomnoj regiji Bosanska Krajina ("ARK").⁷⁸⁴ Kopija Odluke Skupštine srpskog naroda opštine Prijedor da se srpska opština Prijedor pripoji ARK-u uvrštena je u dokaze.⁷⁸⁵ Značajno je da dokument nosi potpis dr. Stakića kao i službeni pečat Srpske skupštine opštine Prijedor.⁷⁸⁶

⁷⁷⁷ DP SK12.

⁷⁷⁸ DP SK12.

⁷⁷⁹ *Robert Donia*, T. 1760; *Muharem Murselović*, T. 2868; *Mirsad Mujadžić*, T. 3634; *Slobodan Kuruzović*, T. 14434. U dva članka iz "Kozarskog vjesnika" koji sadrže razgovore s dr. Stakićem kaže se da je paralelna skupština osnovana 7. januara 1992. i da je dr. Stakić imenovan za njenog prvog predsjednika. Vidi DP S6, članak iz "Kozarskog vjesnika" pod naslovom "U ovoj opštini žive i Srbi" od 31. januara 1992.; DP S47, članak iz "Kozarskog vjesnika" od 28. aprila 1994. pod naslovom "SDA je imala precizan plan za likvidaciju Srba".

⁷⁸⁰ DP SK45.

⁷⁸¹ DP S91.

⁷⁸² DP SK40, članak iz "Kozarskog vjesnika" od 10. februara 1992. Vidi takođe *Robert Donia*, T. 1761-62.

⁷⁸³ Izvještaj *Roberta Donie*, str. 20.

⁷⁸⁴ *Robert Donia*, T. 1767.

⁷⁸⁵ DP S96.

⁷⁸⁶ Prema vještaku za rukopis, ovaj potpis je, sudeći po punoći linije, napisan tečno, te je korišten kao potpis za upoređivanje, DP S288, str. 6.

343. U zapisniku Opštinskog odbora SDS-a od 9. maja 1992. godine⁷⁸⁷ stoji da je g. Kuruzović govorio o "krajnjem cilju". Rekao je da se ide na to da se sve ostvari mirnim putem i bez razaranja.⁷⁸⁸ Na ovom sastanku dr. Stakić je rekao "mir se pod svaku cijenu mora održati i [mora se] ići na oživljavanje privrede."⁷⁸⁹ Odbrana tvrdi da ovaj citat iz tog perioda pokazuje da je dr. Stakić isključivo zagovarao mir u opštini. Međutim, ovo Pretresno vijeće se s tim ne slaže. Postupci koji će se razmatrati dalje u tekstu ubjedljivo dokazuju da je to bila tipična retorika političara koja je prikivala njegove prave političke namjere.

3. Uloga dr. Stakića prije i nakon preuzimanja vlasti: 16.-30. april 1992.

344. Pretresno vijeće se osvjedočilo da je dr. Milomir Stakić odigrao značajnu ulogu u planiranju i koordiniranju preuzimanja vlasti u Prijedoru u aprilu 1992. godine.

345. Dana 29. aprila, dan prije preuzimanja vlasti, dr. Stakić je sazvaio sastanak u kasarni JNA.⁷⁹⁰ Na sastanku se govorilo o konkretnim modalitetima preuzimanja vlasti, između ostalog, o broju policajaca potrebnih da se preuzimanje uspješno izvrši i o tome da li je potrebno pozvati pripadnike TO-a da im u tome pomognu. Rano sljedećeg jutra, samoproglášena srpska vlast, u kojoj je bio i dr. Stakić, sastala se u Ćirkin Polju gdje je čekala na vijest o uspješnom preuzimanju vlasti. Kad je policija preuzela kontrolu, dr. Stakić je s pratnjom otišao u zgradu Skupštine opštine. Već je prvoga dana po preuzimanju vlasti zaposjeo kancelariju profesora Muhameda Ćehajića.⁷⁹¹

346. Pretresno vijeće konstatuje da je dr. Stakić, u svojstvu predsjednika Skupštine srpskog naroda u Prijedoru, koordinirao preuzimanje vlasti zajedno sa, među ostalima, Simom Drljaćom, dr. Kovačevićem i pukovnikom Arsićem. Pretresno vijeće se uvjerilo da je taj događaj pokrenuo izvršenje SDS-ovog plana koji je imao za cilj Srbima omogućiti da steknu i zadrže kontrolu u opštini Prijedor. Nakon toga, na strateške funkcije u opštini postavljeni su odbornici Skupštine srpskog naroda: dr. Stakić na mjesto predsjednika Skupštine opštine, dr. Kovačević na mjesto predsjednika Izvršnog odbora i Simo Drljača na mjesto načelnika policije.⁷⁹²

⁷⁸⁷ DP SK46.

⁷⁸⁸ DP SK46.

⁷⁸⁹ DP SK46, str. 2.

⁷⁹⁰ Vidi *supra*, par. 71.

⁷⁹¹ *Muharem Murselović*, T. 2696.

⁷⁹² Npr. *svjedok Z*, T. 7535.

4. Uloga dr. Stakića u Kriznom štabu Prijedor

347. Pretresno vijeće se uvjerilo da je Krizni štab osnovan neposredno nakon preuzimanja vlasti i da se sastajao gotovo svakodnevno.⁷⁹³

348. Članovima Kriznog štaba imenovani su ljudi iz raznih struktura vlasti. Slavko Budimir je, naprimjer, predstavljao Opštinski sekretarijat za narodnu odbranu, dok je Ranko Travar bio sekretar za privredu i društvene djelatnosti. Simo Drljača, načelnik prijedorske Stanice javne bezbjednosti, bio je predstavnik policije u Kriznom štabu.⁷⁹⁴ Pretresno vijeće se uvjerilo da je na sastanku Savjeta za narodnu odbranu održanom 15. maja 1992. godine, dr. Stakić, između ostalih, predložio da u Kriznom štabu bude i predstavnik vojske.⁷⁹⁵ Članovi Kriznog štaba su, međutim, na kraju odbili taj prijedlog.⁷⁹⁶

349. Pretresno vijeće se uvjerilo da je ubrzo nakon preuzimanja vlasti 30. aprila 1992., Krizni štab na čelu s dr. Stakićem preuzeo ulogu Skupštine opštine.⁷⁹⁷

350. Pavle Nikolić, vještak za ustavna pitanja, potvrdio je da su mirnodopske skupštine opština u vrijeme neposredne ratne opasnosti i samog ratnog stanja zamijenili najprije krizni štabovi. On je detaljno opisao ulogu Kriznog štaba, a Pretresno vijeće smatra posebno važnom njegovu ocjenu da je "Krizni štab [...] koordinirao funkcije vlasti radi odbrane teritorije [...]".⁷⁹⁸

351. U cijelom periodu u kojem Skupština opštine nije radila, Krizni štab, kasnije Ratno predsjedništvo, bio je najviši organ vlasti u opštini sa ne samo zakonodavnim već i izvršnim ovlašćenjima. Prema svjedočenju Slobodana Kuruzovića: "[o]d 29. aprila pa dalje [...] najvišu vlast u opštini je imala Skupština opštine, odnosno Krizni štab, odnosno poslije toga Ratno

⁷⁹³ Slobodan Kuruzović, T. 14462.

⁷⁹⁴ Vidi DP S60; DP S180, tačka 19.

⁷⁹⁵ DP S60. Vidi takođe *Slavko Budimir*, T. 12865-66. Slobodan Kuruzović je izjavio da je dr. Stakić najvjerojatnije predložio da u Krizni štab uđe i predstavnik vojske: "zbog saradnje policije, vojske i organa bezbjednosti". Slobodan Kuruzović, T. 14683.

⁷⁹⁶ Slobodan Kuruzović, T. 14683.

⁷⁹⁷ Vidi DP S106, pismo Kriznog štaba opštine Prijedor, Autonomna regija Krajina, Srpska Republika Bosna i Hercegovina od 22. maja 1992., s potpisom dr. Milomira Stakića, kojim se svi privredni i društveni subjekti upozoravaju da je Krizni štab uveo stalno operativno dežurstvo u civilnom sektoru na teritoriju opštine.

⁷⁹⁸ Izvještaj Pavla Nikolića, str. 48 u predmetu *Simić*, uvršten u dokaze u predmetu *Stakić* na osnovu pravila 92bis.

predsjedništvo".⁷⁹⁹ Na osnovu zaključaka koje je usvojio Krizni štab ARK-a, krizni štabovi su se od 18. maja 1992. godine smatrali "najviši[im] organ[ima] vlasti na području [opština]".⁸⁰⁰

352. Kao predsjednik, dr. Stakić je imao vodeću ulogu u Kriznom štabu. On je predsjedavao tim sastancima, ne samo u teoriji nego i u praksi.⁸⁰¹

353. Neki od sastanaka Kriznog štaba održani su u podrumu zgrade Skupštine opštine. Kasnije su se sastanci održavali u prostoriji pokraj kancelarije dr. Stakića.⁸⁰² Dr. Stakić je, kao predsjednik, sazivao sastanke Kriznog štaba i određivao dnevni red.⁸⁰³ Odluke Kriznog štaba nisu usvajane glasanjem ili većinom glasova.⁸⁰⁴ Dr. Stakić i drugi istaknuti članovi Kriznog štaba prije sastanaka bi postigli načelni dogovor o raznim pitanjima. Kao što je u svom iskazu rekao g. Kuruzović:

U razgovorima, koliko znam, bili su, ovaj, svi ravnopravni, ali pretpostavljam da su nekakvi savjeti, dogovori, razgovori prije sastanaka trebali biti na nivou čelnih ljudi: predsjednik opštine, predsjednik Izvršnog odbora, potpredsjednik opštine, potpredsjednik Izvršnog odbora, pa možda onaj ko je radio pitanja odbrane ili bezbjednosti grada i tako... To bi bilo normalno, ovaj, kao neka vrsta pripreme, ili šta ja znam.⁸⁰⁵

354. Pretresno vijeće konstatuje da su krajem maja, po naređenju regionalnih vlasti, opštinski krizni štabovi preimenovani u "ratna predsjedništva". Dana 31. maja 1992. godine, Srpska skupština BiH donijela je "Odluku o obrazovanju ratnih predsjedništava u opštinama za vrijeme neposredne ratne opasnosti ili ratnog stanja".⁸⁰⁶ U članu 3 te odluke kaže se da ratno predsjedništvo:

organizuje, koordinira i usklađuje aktivnosti za odbranu srpskog naroda i uspostavljanje legalnih organa vlasti opštine,

vrši sve funkcije skupštine i izvršnog organa dok se ne steknu mogućnosti da se ti organi sastanu i rade,

stvora i obezbjeđuje uslove za rad vojnih organa i jedinica u odbrani srpskog naroda,

⁷⁹⁹ *Slobodan Kuruzović*, T. 14591.

⁸⁰⁰ DP S319, koji nosi datum 18. maja 1992. godine. Zaključci u potpisu imaju kucano "predsjednik Kriznog štaba, Radoslav Brđanin, s.r.". Ti zaključci nalaze se takođe pod brojem 17 u Službenom glasniku Autonomne regije Krajina, br. 2/92, DP S109.

⁸⁰¹ *Slavko Budimir*, T. 12887-88, 12919; *Ranko Travar*, T. 13273.

⁸⁰² *Slobodan Kuruzović*, T.14463-64; *Dušan Baltić*, T. 8316.

⁸⁰³ *Slavko Budimir*, T. 12878.

⁸⁰⁴ *Slavko Budimir*, T. 12922.

⁸⁰⁵ *Slobodan Kuruzović*, T. 14464.

⁸⁰⁶ DP S206, "Odluka o obrazovanju ratnih predsjedništava u opštinama za vrijeme neposredne ratne opasnosti ili ratnog stanja" (u daljnjem tekstu: "Odluka o ratnim predsjedništvima"), objavljena pod brojem 168 u Službenom glasniku srpskog naroda u BiH, br. 8/92 od 8. juna 1992.

vrši i druge poslove državnih organa ako oni nisu u mogućnosti da se sastanu.

355. Prema članku "Kozarskog vjesnika", tu je Odluku zatim prijedorski Krizni štab realizovao 15. jula 1992.⁸⁰⁷

356. Preimenovanje Kriznog štaba u Ratno predsjedništvo bilo je puki kozmetički zahvat. Usljed preimenovanja nije došlo do promjena u dužnostima i obavezama Kriznog štaba ni u sastavu tog tijela – to jest, ono se, *de facto*, nije promijenilo.⁸⁰⁸ Pavle Nikolić je Ratno predsjedništvo opisao kao tijelo "nadležno da organizuje, koordinira i usklađuje aktivnosti za odbranu".⁸⁰⁹

357. U intervjuu koji je, kao predsjednik Ratnog predsjedništva, 30. juna 1992. dao Televiziji Banja Luka, dr. Stakić je izjavio: "Planiramo u najskorije vrijeme sazvati i skupštinu, da skupština usvoji ili ne usvoji neke odluke Ratnoga predsjedništva, znači da im da potpunu legitimnost".⁸¹⁰

358. "Odlukom o obrazovanju ratnih povjereništava u opštinama za vrijeme neposredne ratne opasnosti ili ratnog stanja" od 10. juna 1992. godine⁸¹¹ dokinuta je Odluka o ratnim predsjedništvima. Međutim, Ratno predsjedništvo u opštini Prijedor nikad nije sprovelo Odluku o ratnim povjereništva.⁸¹² Članak iz "Kozarskog vjesnika" od 4. septembra 1992. ratno predsjedništvo je opisao kao izvršno, a ne savjetodavno tijelo.⁸¹³

359. Na sjednici Skupštine opštine održanoj 24. jula 1992. godine, Skupština je potvrdila odluke Kriznog štaba i Ratnog predsjedništva.⁸¹⁴ Nakon što su odluke Kriznog štaba ratifikovane, prestali su se održavati sastanci Kriznog štaba odnosno Ratnog predsjedništva.⁸¹⁵ Pretresno vijeće konstatuje da je dr. Stakić, kao predsjednik oba tijela, bio predsjedavajući sjednice na kojoj je Skupština opštine potvrdila odluke Kriznog štaba.

⁸⁰⁷ DP S249.

⁸⁰⁸ *Slavko Budimir*, T. 12928.

⁸⁰⁹ Izvještaj *Pavla Nikolića*, str. 49, u predmetu *Simić*.

⁸¹⁰ DP S11.

⁸¹¹ DP S207, objavljen pod brojem 217 u Službenom glasniku srpskog naroda u BiH, br. 10/92 od 30. juna 1992. (u daljnjem tekstu: Odluka o ratnim povjereništva), objavljen pod brojem 217 u Službenom glasniku srpskog naroda u BiH, br. 10/92 od 30. juna 1992.

⁸¹² DP S261.

⁸¹³ DP S261.

⁸¹⁴ DP S255, S260 i S261; *Slavko Budimir*, T. 13138.

⁸¹⁵ *Slavko Budimir*, T. 13136.

5. Uloga dr. Stakića u Savjetu za narodnu odbranu

360. Osim funkcije predsjednika Kriznog štaba, dr. Stakić je imao i funkciju predsjednika Savjeta za narodnu odbranu. Rad tog tijela dodatno potvrđuje zaključak da su predstavnici civilnih vlasti, među kojima je bio i dr. Stakić, saradivali s predstavnicima policije i vojske u vojnim pitanjima i pitanjima u vezi s logorima.

361. U zapisniku s 2. sjednice Savjeta za narodnu odbranu održane 5. maja, samo nekoliko dana nakon preuzimanja vlasti, kao članovi Savjeta navode se, među ostalima: dr. Milomir Stakić (predsjedavajući), Slavko Budimir, Slobodan Kuruzović, dr. Milan Kovačević, svi članovi Kriznog štaba, Simo Drljača (načelnik policije), Vladimir Arsić i Radmilo Zeljaja (predstavnici vojske). U zapisniku se kaže da su usvojeni sljedeći zaključci o vojnim pitanjima:

1. Zadužuje se Opštinski sekretarijat za narodnu odbranu da u saradnji sa Vojnim odsekom izvrši popunu Odreda TO i RJ 4777 u skladu sa zahtjevima rukovaoca /rukovodilaca?/ ovih jedinica.

[...]

7. Pozivaju se sve paravojne formacije i pojedinci koji nelegalno posjeduju naoružanje i municiju da isto odmah, a najkasnije do 11. maja 1992. godine do 15,00 časova predaju Stanici javne bezbjednosti Prijedor ili njenom najbližem odjelenju.⁸¹⁶

362. Savjet za narodnu odbranu ponovno se sastao 15. maja 1992. pod predsjedavanjem dr. Milomira Stakića.⁸¹⁷ Među tačkama dnevnog reda bile su "izvršenje mobilizacije na području Opštine i pitanje statusa angažovanih snaga". Iz zapisnika se vidi da je u raspravi o tim pitanjima učestvovao dr. Stakić, zajedno s Vladimirom Arsićem, Radmilom Zeljajom i drugima.⁸¹⁸ Među usvojenim zaključcima bila je i odluka da se "pristupi [...] transformaciji jednog i drugog štaba teritorijalne odbrane i formira [...] jedinstvenu komandu koja će preuzeti brigu oko rukovođenja i komandovanja nad svim jedinicama koje su formirane na području Opštine".⁸¹⁹

363. Dr. Stakić, dr. Kovačević, Radmilo Zeljaja i Simo Drljača bili su među prisutnima na sjednici Savjeta za narodnu odbranu održanoj 29. septembra 1992. godine.⁸²⁰ U zapisniku se pominje i izvještaj o predstojećim aktivnostima vezanim za "otvoreni prihvatni centar

⁸¹⁶ DP S28.

⁸¹⁷ DP S60.

⁸¹⁸ DP S60.

⁸¹⁹ DP S60.

⁸²⁰ DP S90.

Trnopolje" i, s tim u vezi, napomena da će Stanica javne bezbjednosti Prijedor obezbijediti pratnju konvoja.⁸²¹

6. Uloga dr. Stakića u koordiniranju saradnje policije, vojske i političara

364. Dokazi idu u prilog zaključka da su civilne vlasti, policija i vojska u opštini Prijedor ravnopravno saradivale kako bi pod svaku cijenu ostvarile gore navedene zajedničke ciljeve.

365. Pretresno vijeće prvo podsjeća na relevantni dio člana 9 Odluke o organizaciji i radu Kriznog štaba Prijedor u kojem se kaže:

Krizni štab ostvaruje stalnu saradnju sa vojskom Srpske Republike Bosne i Hercegovine, civilnom zaštitom i javnom bezbjednosti posredstvom starješina ovih institucija, odnosno organa, a posredstvom Izvršnog odbora Opštine i sa svim ostalim privrednim i društvenim subjektima na području Opštine..

366. I sam dr. Stakić je govorio o saradnji između civilnih i vojnih vlasti u Prijedoru. U intervjuu koji je dao za "Kozarski vjesnik" 13. januara 1993. citiraju se sljedeće njegove riječi: "Sa samom komandom naših prijedorskih jedinica saradnja je bila jako dobra".⁸²² U drugom intervjuu, dr. Stakić je rekao da je Krizni štab odlučio da će vojska i policija u Kozarcu deblokirati put Prijedor-Banja Luka.⁸²³ U izvještaju o "prihvatnim centrima na području opštine Prijedor" koji je Simo Drljača sastavio "na zahtjev Komisije Centra službi bezbjednosti Banja Luka" kaže se da je vojska u Hambarinama vojno intervenisala na zahtjev Kriznog štaba.⁸²⁴

367. U intervjuu koji je dao kao predsjednik Kriznog štaba opštine Prijedor, dr. Stakić je 24. maja 1992. izjavio da je nakon oslobođenja Kozarca cijeli teritorij opštine pod kontrolom, te da je u Kozarcu i dalje u toku čišćenje jer su tamo ostali najveći ekstremisti i profesionalci.⁸²⁵ Pretresno vijeće je ustanovilo da se riječ "čišćenje" često koristila za operacije koje su srpske oružane snage izvodile nakon napada na ciljane mjesta u opštini Prijedor.⁸²⁶ Na pitanje o značenju tog izraza, Nusret Sivac je rekao:

Prvi put sam se sa tim izrazom susreo prateći rat u Hrvatskoj, to je malo duže vrijeme, ja sam mislio da je taj rat, da će biti pošten, da je to korektan rat, vojnik protiv vojnika rat, ali kad su mi rekli da idu u "etničko čišćenje", da idu u "čišćenje" tek sam onda vidio i

⁸²¹ DP S90.

⁸²² DP D92-99.

⁸²³ DP S187, str. 7.

⁸²⁴ DP S353.

⁸²⁵ DP S240-1, str. 7-8.

⁸²⁶ Vidi npr. DP S240, S349, S351 i S359.

shvatio što je to ustvari, to je zakon spržene zemlje, prvo opljačkati zatim zapaliti, a onda srušiti da nikad više na tim mjestima ne budu tragovi drugih civilizacija osim samo srpske.⁸²⁷

S obzirom na gore rečeno, Pretresno vijeće smatra da izraz "čišćenje" označava postupak srpskih snaga koji uključuje odvođenje onih koji su preživjeli napad u zatočeničke centre, a često i njihovo brutalno ubijanje pod izgovorom da je riječ o pripadnicima paravojskih grupa, poput muslimanskih "Zelenih beretki". Nakon takvih postupaka, uslijedila bi djela poput pljačke i paljenja kuća preživjelih, što je dovelo do toga da su cijela nesrpska sela i naselja srušena sa zemljom. Pretresno vijeće će za "čišćenje" dalje u engleskom tekstu naizmjenično koristiti engleske izraze "*cleansing*" i "*mopping up*".

368. Gotovo dvije godine nakon tih događaja, pukovnik Radmilo Zeljaja, jedna od ključnih vojnih ličnosti u Prijedoru, potvrdio je u intervjuu za "Kozarski vjesnik" da je u proljeće i ljeto 1992. godine postojala takva saradnja vojske, policije i civilnih vlasti.⁸²⁸ Govoreći o događajima nakon napada na Hambarine, dao je sljedeći primjer za stepen saradnje u tom periodu:

I normalno je da smo tada podržali i pružili maksimalnu pomoć i u organizaciji priprema i savjetima SDS-u da prevaziđu i određene svoje probleme i da preuzme vlast. [...] Ovdje moram istaći, a to je svima poznato, vrlo visok stepen saradnje vojske i milicije na ovim prostorima. Takva saradnja je uspostavljena i sa čelnim ljudima u stranci, ljudima na vlasti, kriznim štabom i svim čestitim Srbima koji su nešto značili i znače u ovom gradu.⁸²⁹

369. Prijedorski SJB je realizovao odluke, zaključke i naređenja Kriznog štaba. Ovaj zaključak se zasniva na nizu dokumenata koji ubjedljivo pokazuju koordiniranu saradnju ta dva tijela. Prvi je dokument prijedorskog SJB-a od 1. jula 1992. godine upućen Kriznom štabu. Potpisan je, a ispod potpisa piše "načelnik Stanice javne bezbjednosti, Simo Drljača". U njemu se govori o tome u kojoj mjeri je SJB uspio sprovesti razne odluke Kriznog štaba.⁸³⁰ Postoje još dva dokumenta sekretara Skupštine opštine Dušana Baltića relevantna za to pitanje. U prvom dokumentu od 23. juna 1992. godine kaže se da je Krizni štab naložio Stručnoj službi Skupštine opštine da sastavi izvještaj o sprovođenju zaključaka (naređenja, odluka, rješenja, zaključaka) koji su usvojeni na sastancima Kriznog štaba.⁸³¹ Drugi, dokument od 13. jula 1992. godine, nosi naslov "Informacija o realizaciji zaključaka Kriznog štaba opštine Prijedor".

⁸²⁷ Nusret Sivac, T. 6662.

⁸²⁸ DP S274.

⁸²⁹ DP S274.

⁸³⁰ DP S114.

⁸³¹ DP J13.

U njemu se kaže: "Da bi Služba uradila Informaciju, zatražila je od zaduženih organa i pojedinaca da pismeno dostave podatke o realizaciji navedenih zaključaka Kriznog štaba za koje su zaduženi, a koji su im na vrijeme dostavljeni." U dokumentu se iznose podaci o tome u kojoj su mjeri do tog trenutka sprovedena razna naređenja.⁸³²

370. Charles McLeod, predstavnik Posmatračke misije Evropske zajednice (PMEZ), koji je 1992. godine posjetio Prijedor i sastao se, među ostalima, s dr. Stakićem, sjeća ga se kao osobe koja je, uz vojsku i policiju, imala kontrolu nad stvarima u Prijedoru.⁸³³ Muharem Murselović je posvjedočio da je prijedorsku vojsku i policiju koordinirao Krizni štab, koji je bio informisan o svemu "kao vrhovni zapovjednik - jednostavno, on je koordinirao rad i policije, a i na neki način i vojska je bila u tom timu".⁸³⁴ Prema iskazu svjedoka DD, dr. Stakić nije djelovao sam i nije bio jedini utjecajni čovjek. U to vrijeme nije djelovao samostalno.⁸³⁵ Dakle, Pretresno vijeće se uvjerilo da je odnos između policije i Skupštine opštine bio odnos saradnje, a ne odnos potčinjenosti.⁸³⁶

371. Pretresno vijeće se uvjerilo da su 1992. godine dr. Stakić i drugi članovi Kriznog štaba neko vrijeme nosili maskirne uniforme. To, između ostalog, potvrđuje svjedočenje Slavka Budimira, nekadašnjeg člana Kriznog štaba Prijedor, koji je posvjedočio da je većina članova Kriznog štaba, uključujući dr. Stakića, jedno kraće vrijeme 1992. godine nosila uniforme i pištolje, premda to nije bilo obavezno, nego je bilo pitanje ličnog izbora.⁸³⁷ Pretresno vijeće se oslanja i na pismo Sime Drljače od 17. augusta 1992. upućeno Kriznom štabu opštine Prijedor u kojem se kaže da su na zahtjev Kriznog štaba izvršene tražene provjere u vezi s materijalom za zastave i maskirne uniforme.⁸³⁸ Prema evidenciji, dr. Stakić je bio među onima kojima su uzete mjere za maskirnu uniformu. Slobodan Kuruzović, kome je taj dokument pokazan u sudnici, potvrdio je da je materijal za maskirne uniforme naručen već 3. maja 1992. godine, nedugo nakon preuzimanja vlasti u Prijedoru.⁸³⁹ Postoji i nekoliko video snimaka⁸⁴⁰ na kojima se vidi dr. Stakić kako na službenoj dužnosti nosi maskirnu uniformu. Na sastanku članova

⁸³² DP S115.

⁸³³ Charles McLeod, T. 5181.

⁸³⁴ Muharem Murselović, T. 2699.

⁸³⁵ Svjedok DD, T. 9568-70.

⁸³⁶ Zoran Praštalo, T. 12257-58.

⁸³⁷ Slavko Budimir, T. 12927.

⁸³⁸ DP S432, s potpisom Sime Drljače i pečatom SJB-a Prijedor.

⁸³⁹ Slobodan Kuruzović, T. 14790-91.

⁸⁴⁰ DP S10; DP S11; DP S157.

Kriznog štaba i stranih novinara u augustu 1992. godine, može se vidjeti dr. Stakić u maskirnoj uniformi, čak s oružjem.⁸⁴¹

372. Pretresno vijeće stoga konstatuje da su civilni članovi Kriznog štaba nosili uniforme, što dokazuje da su civilne vlasti smatrale da su ravnopravne s vojskom i policijom.

373. Pretresno vijeće je upoznato s modelom "dimnjaka" s kojim je general Wilmot, vojni vještak za odbranu, prisposodobio rad raznih organa unutar jednog sistema. Iznio je teoriju da je svaki organ (tj. civilne vlasti, policija i vojska) radio u velikoj mjeri nezavisno od drugih (tj. tok informacija i linija zapovijedanja išli su vertikalno, unutar jednog "dimnjaka", a ne horizontalno, među različitim "dimnjacima"). Po njegovom mišljenju, jedini civili u vojnom "dimnjaku" bili su oni na vrhu komandnog lanca, tj. predsjednik i ministar odbrane.⁸⁴² Kad mu je predočen transkript intervju s dr. Stakićem u kojem dr. Stakić za Krizni štab kaže "donijeli smo odluku da vojska i milicija" napadnu Kozarac,⁸⁴³ general Wilmot je rekao da nije vjerovatno da je dr. Stakić vojsci izdao direktno naređenje, premda je priznao da je "možda uticao na donošenje odluke".⁸⁴⁴ Pretresno vijeće smatra da ta analiza nije u opreci sa zaključcima Vijeća koji se, za razliku od zaključaka generala Wilmota, zasnivaju na svim raspoloživim dokazima: Krizni štab, vojska i policija ravnopravno su saradivali u ostvarivanju zajedničkih ciljeva.

374. S tim u vezi, Pretresno vijeće takođe podsjeća na opaske Sime Drljače o saradnji između civilnih vlasti i policije. Rekao je da ta saradnja za vrijeme preuzimanja vlasti bila "zadovoljavajuća". Međutim, nakon preuzimanja vlasti "[n]ovi ljudi nisu shvatili pravilnu ulogu SJB. Pokušaj da se ona pretvori u opštinski organ koji će izvršavati naredbe civilne vlasti opštine nije bio prihvatljiv i nastali su nesporazumi". Govori i o zahtjevu političara za totalnu smjenu kadrova i postavljanje "ljudi iz SDS-a bez obzira na spremu i stručnost." I dalje kaže: "[a]ko nešto nije dobro urađeno onda se smjenjujem ja, a ne oni [kadrovi], jer su oni izvršavali moja naređenja kao i naređenja načelnika CSB B. Luke i ministra MUP-a". Naposljetku, o saradnji policije i VRS-a Simo Drljača kaže: "[z]a razliku od sadašnjih civilnih vlasti (tj. pojedinaca u toj vlasti) izuzetna je bila saradnja sa [VRS-om] kao i sa starješinskim kadrom u toj vojsci. Saradnja se odvijala u zajedničkom čišćenju terena od otpadnika, zajedničkom radu

⁸⁴¹ DP S157.

⁸⁴² *Richard Wilmot*, T. 14002-05.

⁸⁴³ DP S187.

⁸⁴⁴ *Richard Wilmot*, T. 14117-18.

na punktovima, zajedničkoj grupi za suzbijanje narušavanja javnog reda i mira kao i u borbi protiv terorističkih grupa".⁸⁴⁵

375. Međutim, usprkos tim, po svemu sudeći, profesionalnim neslaganjima i normalnim nastojanjima da se zaštiti vlastita nadležnost, postoji obilje dokaza da je dr. Stakić, osim što je s njima imao profesionalne kontakte, o kojima je već bilo i još će biti riječi, privatno održavao prijateljske veze sa Simom Drljačom i pukovnikom Arsićem. Dr. Stakić se često družio s pukovnikom Arsićem, Simom Drljačom i dr. Kovačevićem.⁸⁴⁶ Štoviše, dr. Stakić je bio dobar prijatelj dr. Kovačevića, a sa Simom Drljačom je čak igrao biljar.⁸⁴⁷ U tim prilikama je nesumnjivo dolazilo do neslužbene razmjene informacija o događajima nakon preuzimanja vlasti.

376. Pretresno vijeće je svjesno da, osim pomenute koordinacije i saradnje na nivou opštine Prijedor, Optužnica sadrži navode o vertikalnoj koordinaciji i saradnji među organima Srpske Republike Bosne i Hercegovine. U vezi s tim, Pretresno vijeće konstatuje da nema dokaza, ili ih ima vrlo malo, o kontaktima između političara na opštinskom nivou i onih na regionalnom i republičkom nivou.⁸⁴⁸ Izvedeni dokazi nisu dovoljni da bi Pretresno vijeće na osnovu njih moglo donijeti zaključak o tačnoj prirodi ili stepenu te navodne saradnje.⁸⁴⁹

7. Uloga dr. Stakića u vezi sa zatočeničkim objektima

377. Pretresno vijeće konstatuje da je Krizni štab, na čelu s dr. Stakićem, odgovoran za osnivanje logora Omarska, Keraterm i Trnopolje te da je, kao što je već rečeno, između Kriznog štaba, kasnije Ratnog predsjedništva, i pripadnika policije i vojske postojala koordinirana saradnja u upravljanju logorima. Uloga Kriznog štaba sastojala se u nadgledanju bezbjednosti u logorima, donošenju odluka o produženju pritvora građana Prijedora, osiguravanju prijevoza i potrebnog goriva za premještanje zatvorenika iz logora u logor ili van teritorije pod srpskom kontrolom, te koordiniranju dostave hrane za zatočenike.

378. U intervjuu za britansku televizijsku ekipu krajem 1992. ili početkom 1993. godine dr. Stakić sam kaže da su "prihvatne centre" osnovale civilne vlasti u Prijedoru: "Ta mjesta kao što

⁸⁴⁵ DP D99.

⁸⁴⁶ Slavko Budimir, T. 12888, 12908, T. 13003; Ljubica Kovačević, T. 10217 i Slobodan Kuruzović, T. 14510.

⁸⁴⁷ Ranko Travar, T. 13389.

⁸⁴⁸ Mićo Kos, T. 9844-49; Slobodan Kuruzović, T. 14609.

⁸⁴⁹ Vidi *supra*, par. 19, i *infra*, par. 552, o ograničenjima u predmetu.

su Omarska, Keraterm i Trnopolje *bili su jedna nužnost u datom trenutku i formirani su po odluci civilne vlasti u Prijedoru*".⁸⁵⁰

379. Dana 31. maja 1992., načelnik SJB-a Prijedor Simo Drljača naredio je da se otvori zatočenički objekt u Omarskoj i naveo da je naređenje izdato "u skladu sa Odlukom Kriznog štaba".⁸⁵¹

380. S tim u vezi treba pomenuti dva izvještaja srpske policije o situaciji u opštini Prijedor u periodu na koji se odnosi Optužnica. U jednom izvještaju se govori o učešću Kriznog štaba u osnivanju sva tri logora:

U cilju rješavanja nastalog problema [veliki broj zarobljenih pripadnika neprijateljskih formacija i drugih lica koja su se zatekla u zonama oružanih sukoba, te ljudi koji su zatražili pomoć i zaštitu] *Krizni štab opštine Prijedor je odlučio* da se u naselju Trnopolje organizuje prihvata i smještaj za lica koja traže zaštitu, a da se ratni zarobljenici radi obrade zadržavaju u objektu RO "Keraterm" u Prijedoru, odnosno u upravnoj zgradi i radionici RŽR u Omarskoj.⁸⁵²

381. Drugi dokument⁸⁵³ govori o u zaključku Kriznog štaba "o zaduženju komande Regije da obezbijedi kamp u Trnopolju". G. Kuruzović, nekadašnji komandant logora Trnopolje, potvrdio je da je TO, koji je prvobitno bio zadužen za objezbjeđenje, zamijenjen vojnicima mjesne 43. brigade na osnovu odluke Kriznog štaba od 10. juna 1992. godine.⁸⁵⁴

382. U pismu Sime Drljače od 4. augusta 1992. upućenom CSB-u Banja Luka pominje se odluka Ratnog predsjedništva da preuzme obezbjeđenje logora Omarska i Keraterm od policije. U relevantnom dijelu pisma se kaže:

Na području Opštine postoje dva sabirna centra za zarobljenike i jedan za izbjeglo civilno stanovništvo. *Mimo uobičajene prakse kompletno obezbjeđenje ovih centara preuzela je milicija*. Na tim poslovima dnevno se angažuje oko 300 (tristotine) pripadnika milicije. Na sjednici ratnog predsjedništva donesena je odluka da vojska preuzme ove poslove do 31.07. 1992. godine, a da se broj pripadnika milicije znatnije smanji. Obzirom da vojska nije još preuzela niti hoće da preuzme ove obaveze od Ministarstva za unutrašnje poslove i [CSB] Banja Luka zatraženo je da se do daljnog ne ide na proces smanjivanja milicije.⁸⁵⁵

⁸⁵⁰ DP S187 (naglasak dodat).

⁸⁵¹ DP S107. Što se tiče vjerodostojnosti, ovo Naređenje je potpisao Simo Drljača i ima službeni pečat SJB-a Prijedor. Osim toga, Krizni štab je prvi na spisku primalaca koji se nalazi na zadnjoj stranici Naređenja.

⁸⁵² DP S407, str. 1 (naglasak dodat). Vrlo slične informacije sadrži i DP S353, str. 4.

⁸⁵³ DP S250, str. 5.

⁸⁵⁴ *Slobodan Kuruzović*, T. 14716 i T. 14813.

⁸⁵⁵ DP S251, str. 2 (naglasak dodat).

383. Ta odluka Ratnog predsjedništva pominje se i u ranijoj depeši Sime Drljače od 1. augusta 1992. godine upućenoj MUP-u Srpske Republike BiH i CSB-u Banja Luka. U depeši se kaže da je 24. jula 1992. "ratno predsjedništvo Skupštine opštine Prijedor [...] donijelo odluku br. 01-023-59/92 prema kojoj je trebalo da se broj pripadnika rezervne milicije znatnije smanji, a da obezbjeđenje prihvatnih centara 'Keraterm', Trnopolje i 'Omarska' preuzme vojska. Ta odluka je trebalo da se realizuje do 31. 07. 1992. godine".⁸⁵⁶ U nastavku depeše kaže se da je vojska odbila preuzeti dužnost u tim centrima, u kojima svakoga dana radi 300 policajaca, i da SJB ne može realizovati Odluku o smanjenju broja rezervnog sastava policije sve dok vojska ne preuzme obaveze "u skladu sa ranijim dogovorima i odlukama".

384. O ulozi Kriznog štaba u koordiniranju obezbjeđenja logora govori se i u gorepomenutim dokumentima koje je sakupila srpska policija. U sljedećim paragrafima izvještaja koji je sastavio Simo Drljača ističe se uloga Kriznog štaba u vezi s logorima Keraterm i Omarska. Zbog važnosti tih informacija, paragrafi su citirani u cijelosti:

Pored toga što su muslimanski ekstremisti pružili žestok oružani otpor i bezočno se razračunavali i sa pripadnicima svoga naroda koji su odbili ući u borbu protiv Srpskih snaga. Lokalna vlast, vojska pa ni milicija nije bila spremna za ovakav razvoj događaja do kraja vjerujući u miran i civilizovan dogovor naroda, tako da se pojavio problem smještaja, čuvanja i tretmana zarobljenih lica. U takvoj situaciji Krizni štab opštine Prijedor je odlučio da se za smještaj zarobljenih lica iskoriste prostorije RO "Keraterm" u Prijedoru pod nadzorom radnika SJB i vojne policije Prijedor.

[...]

Operativna obrada je započela u objektu "Keraterm" u Prijedoru u koji je vojska na početku sukoba privela oko 600 lica.

Međutim, oružani sukobi su se proširili i na druga područja opštine, naglo se povećavao broj zarobljenih lica pa je bilo očito da uslijed malih kapaciteta ovog objekta ali i zbog bezbjednosnih razloga nije uputilo dalje zadržavanje zarobljenih u navedenom objektu. Zbog navedenog Krizni štab opštine Prijedor je odlučio da se svi zarobljenici iz objekta "Keraterm" u Prijedoru premjeste u prostorije upravne zgrade i radionice RZR u Omarskoj, gdje bi mješoviti timovi operativnih radnika nastavili započetu obradu [...] Istom odlukom objekat je stavljen pod nadzor milicije i vojske, tako da je milicija dobila zadatak neposrednog fizičkog obezbjeđenja, a vojska je preuzela dubinsko obezbjeđenje u vidu dva prstena i miniranja mogućih pravaca bjekstva zarobljenika.

[...]

Istom odlukom Kriznog štaba je regulisano da se objekat "Keraterm" u Prijedoru koristi isključivo kao prolazni te da se u istom vrši samo prva selekcija privedenih, obzirom da zbog skučenih kapaciteta to nije izvodljivo u SJB Prijedor.

[...]

⁸⁵⁶ DP D137.

Istražni centar ratnih zarobljenika u Omarskoj, kao i prolazni objekat "Keraterm" neposredno obezbjeđuju radnici milicije u skladu sa Odlukom Kriznog štaba, obzirom da je ocijenjeno da zbog brojnosti mjesta, prostora na kojima se vode oružani sukobi, vojska nema dovoljno snaga da preuzme i te objekte.⁸⁵⁷

385. Osim što je koordinirao obezbjeđenje logora, iz dokumentarnih dokaza se vidi da je Krizni štab zabranio oslobađanje zatočenika iz logora i spriječio njihov povratak u Prijedor.

386. U pismu Stručne službe Skupštine opštine Prijedor od 23. juna 1992. upućenom Simi Drljači⁸⁵⁸ pominje se Zaključak Kriznog štaba br. 02-111-108/92 "o zabrani puštanja zarobljenika".⁸⁵⁹ Takozvani "dokument o potvrđivanju", koji se mora pripisati dr. Stakiću kao predsjedniku Skupštine opštine, koji potvrđuje odluke Kriznog štaba na čijem čelu je bio on sam, sadrži još "zaključaka" o zatvorenicima u tim logorima.⁸⁶⁰ Skupština opštine je 31. maja 1992. godine usvojila zaključak o zabrani "vraćanja zarobljenika u Trnopolje i Prijedor". Dana 23. juna 1992. usvojila je zaključak o odbijanju "zahtjeva Dauti Muhrema za povratak u Stari Grad".⁸⁶¹ Dana 2. jula 1992., Krizni štab je usvojio zaključak o "zabrani pojedinačnog puštanja lica iz Trnopolja, Omarske i Keraterma".⁸⁶²

387. Odluka Kriznog štaba od 2. juna 1992. "o oslobađanju lica iz zarobljeništva" pokazuje da je Krizni štab učestvovao u određivanju smjernica za daljnje zatočenje ili puštanje zatočenika. U njoj se kaže da zatvorenici mogu biti oslobođeni potpisom komandanta logora ili potpisom načelnika Stanice javne bezbjednosti.⁸⁶³ Na ovoj odluci je originalni potpis "SMilomir" napisan mastilom koji se arhivira. Vještak za rukopis zaključio je da nema naznaka simuliranja ili iskrivljavanja, te da je *moгуće* da je autor potpisa koji služi za upoređivanje potpisao i ovu odluku.⁸⁶⁴

388. Krizni štab na čelu s dr. Stakićem učestvovao je i u snabdijevanju hranom policije i zatvorenika u logoru. Krizni štab je 12. juna usvojio zaključak "o nastavku s radom pozadinske baze u Č. Polju i obezbjeđenje ishrane za izbjeglice i zatvorenike".⁸⁶⁵ Pretresno vijeće se takođe poziva na ranije pomenuti dokument u kojem se pominje sastanak članova Kriznog štaba i vojske kojem su prisustvovali predstavnici pozadinske baze u Čirkin Polju, nakon kojeg

⁸⁵⁷ DP S353.

⁸⁵⁸ DP J13.

⁸⁵⁹ Ta dva zaključka donijeta su 31. maja 1992. godine. Vidi takođe DP S115, DP S114.

⁸⁶⁰ DP S250.

⁸⁶¹ DP S250.

⁸⁶² DP S250. Taj zaključak se pominje i u DP S116.

⁸⁶³ DP S64.

⁸⁶⁴ DP S288, str. 5.

je dotična baza preduzela mjere "na planu cjelovitog materijalnog obezbjeđenja pripadnika jedinica Srpske vojske na području opštine, pripadnika milicije i obezbjeđenja hranom zatvore u Keratermu i Omarskoj".⁸⁶⁶

389. Zaključak Pretresnog vijeća da je Krizni štab upravljao i vršio nadzor nad logorima zasniva se i na svjedočenju Edwarda Vulliamyja, britanskog novinara, koji je sa svojom televizijskom ekipom u augustu 1992. godine pokušao ući u logor Omarska. Po dolasku u Prijedor 5. augusta otišli su ravno u "civilni centar" gdje ih je dočekaio načelnik policije Simo Drljača. U sobi za sastanke na spratu, upoznali su ih sa članovima "Kriznog štaba",⁸⁶⁷ tj. dr. Milomirom Stakićem, njegovim zamjenikom, dr. Kovačevićem, pukovnikom Vladimirom Arsićem i Simom Drljačom.⁸⁶⁸ Nakon kratkih uvodnih napomena dr. Kovačevića i dr. Stakića, pukovnik Arsić se obratio novinarima i sugerisao im da umjesto logora Omarska posjete logor Manjača. Rekao je da Manjača spada pod njegovu nadležnost i da mogu odmah krenuti u logor. Kada su oni ustrajali u namjeri da odu u Omarsku, pukovnik Arsić im je dao do znanja da će morati tražiti dozvolu od civilnih vlasti i pokazao u dr. Kovačevića i dr. Stakića.⁸⁶⁹

390. U video snimku vijesti se za pukovnika Vladimira Arsića kaže da je demantovao da vojska ima ikakve veze sa sabirnim centrom u Trnopolju i istražnim centrom u Omarskoj, te rekao da su oni isključivo u nadležnosti opštinskih civilnih vlasti.⁸⁷⁰

391. Premda Pretresno vijeće ne pridaje veliku težinu člancima i novinskim izvještajima, primjećuje da se u sredstvima javnog informisanja često pominjala činjenica da civilne vlasti imaju izvjesnu ulogu u radu i svakodnevnom vođenju logora. Na video traci pod naslovom "Zločini počinjeni u Omarskoj" Penny Marshall kaže: "Rečeno nam je da Omarska nije pod kontrolom vojske, da su ovi zatvorenici pod nadležnošću civilnih vlasti i lokalne milicije".⁸⁷¹

392. U jednom intervjuu, dr. Stakić priznaje da su zatočenici u logoru Trnopolje bili uglavnom Muslimani.⁸⁷² Kada mu je postavljeno pitanje u vezi s izvještajima u zapadnoj štampi o ubijanju ljudi u Omarskoj, dr. Stakić je rekao da je bilo slučajeva da su zatočenici umrli, ali da nije bilo prijave o ubistvima:

⁸⁶⁵ DP S250, str. 6.

⁸⁶⁶ DP S433.

⁸⁶⁷ Edward Vulliamy, T. 7912-13.

⁸⁶⁸ Edward Vulliamy, T. 7913 i T. 8080.

⁸⁶⁹ Edward Vulliamy, T. 7923.

⁸⁷⁰ DP S151, str. 1.

Bilo je slučajeva, jer me upoznao, upoznao šef službe kojoj, pod čijim se rukovodstvom sve odvijalo, smrtnih slučajeva koji su, imaju dokumentaciju ljekarsku o smrti, a ne o ubistvu.⁸⁷³

Za ljude u logoru Omarska koji su bili vidljivo ranjeni i povrijeđeni, dr. Stakić kaže da su te povrede zadobili u borbenim dejstvima, prije dolaska u logor. Tvrdi da nije upoznat s maltretiranjem i fizičkim nasiljem u samim logorima. Dr. Stakić kaže: "Naš stav je bio zvanične vlasti, da ne smije biti [...] nikakvog maltretiranja."⁸⁷⁴

393. U intervjuu koji je dao u januaru 1993., dr. Stakić kaže da logori nisu bili strogo čuvani, da nije bilo ograda ni minskih polja. Rekao je da nema tačne podatke o broju ubijenih i nestalih:

U toku rata mnogi su prebjegli preko Kozare, bježali su iz ovih prihvatnih centara. Jer to nisu bili logori, nisu imali utvrđenja, nisu imali bodljikave žice ni struje ni minskih polja. Čuvalo ih je po dvadesetak stražara i u pravom smislu riječi mi nemamo podatke o broju poginulih i nestalih, međutim cifra od pet hiljada, to kad čovjek čuje treba da se prihvati na stolici. Ta cifra nije ni deseti dio tog koju ste iznijeli.⁸⁷⁵

394. Prema iskazu Slobodana Kuruzovića, svi članovi Kriznog štaba znali su za postojanje i rad logora Trnopolje.⁸⁷⁶ On je posvjedočio da se za masakr u prostoriji 3 u logoru Keraterm znalo.⁸⁷⁷ Što se tiče događaja u logoru Omarska, rekao je da pojedinci nisu izašle na vidjelo tokom ljeta 1992. godine, nego tek kasnije.⁸⁷⁸ U pogledu toga jesu li članovi Kriznog štaba znali za zločine poput masakra u sobi 3 u logoru Keraterm, g. Kuruzović je rekao da su civilne vlasti morale znati za to. Kada su ga tokom svjedočenja pitali:

Da li je bilo ko u Kriznom štabu pokušao da preduzme neke mjere kako bi se spriječilo da se nešto takvo ponovo desi? Jesu li sprovedene istrage? Da li su se podnosili izvještaji nadležnim licima, bilo u vojsci ili policiji, bilo javnom tužiocu ili istražnom sudiji?

Slobodan Kuruzović je odgovorio:

Ja, ovaj, ne znam da li je o tome raspravljano na Kriznom štabu, ovaj, nisam slušao to, nisam bio, ali pretpostavljam da da, pretpostavljam da to nije moglo proći neprimijećeno kad je Krizni štab donosio ovakve odluke koje se odnose na hranu, vodu, mobilizaciju, kontrolu saobraćaja, auta, uzetih auta, itd. Ne vjerujem da je propustio šansu, ovaj [...] da zatraži izvještaje o tome i tim svim događajima i da je najvjerovatnije tražio ispitivanje i učešće i suda, ovaj, jer tu se radilo o, u Keratermu, ovaj, koliko ja znam, o civilima, a za

⁸⁷¹ DP J22.

⁸⁷² DP S187-1, str. 7.

⁸⁷³ DP S187-1, str. 5.

⁸⁷⁴ DP S187-1, str. 4-5.

⁸⁷⁵ DP S365-1, str. 2.

⁸⁷⁶ *Slobodan Kuruzović*, T. 14547.

⁸⁷⁷ *Slobodan Kuruzović*, T. 14588-89.

⁸⁷⁸ *Slobodan Kuruzović*, T. 14589.

civile je nadležna ova civilna vlast i ne vjerujem da se propustila šansa da se, ovaj, o tome donese neka odluka i da se izvrši istraga, pretpostavljam da je tako nešto traženo.⁸⁷⁹

395. Pretresno vijeće konstatuje da je 1992. godine Simo Drljača bio u logoru Omarska i u logoru Manjača.⁸⁸⁰ Pretresno vijeće, međutim, na osnovu dokaza koje su izvele strane u postupku ne može van svake razumne sumnje zaključiti da je dr. Milomir Stakić ikad bio u logoru. Vijeće se moglo uvjeriti samo u to da je logor Omarska sredinom ili krajem jula 1992. godine posjetila delegacija iz Banje Luke u pratnji nadležnih predstavnika vlasti opštine Prijedor.

396. Prema iskazu svjedoka optužbe g. Sivca delegacija je s konvojem vozila stigla oko podneva. U delegaciji su bili Drljača, Vokić, Brđanin i njegovi saradnici, grupa novinara, te političari iz Prijedora, među kojima su bili Kovačević, dr. Stakić, Srđić, Mišković, Andžić i Zeljaja, kao predstavnik vojske. Sivac je u više navrata potvrdio da je u delegaciji vidio dr. Stakića.⁸⁸¹ Prema njemu, dr. Stakić je bio u grupi koja je ušla u upravnu zgradu malo poslije glavnine delegacije i zaputila se prema garaži.⁸⁸² Zatvorenici su poredani ispred zgrada i natjerani da pjevaju četničke pjesme.⁸⁸³ Dva svjedoka odbrane, Nada Markovska i Čedo Vuleta, potvrdili su određene pojedinosti iz Sivčevog iskaza, poput približnog vremena i trajanja posjeta, dolaska automobila, ulaska delegacije u upravnu zgradu i činjenice da su zatvorenici poredani i natjerani da pjevaju četničke pjesme.⁸⁸⁴

397. Ta tri iskaza se, međutim, ne slažu u pogledu broja i identiteta članova delegacije, broja automobila i toga kojim putem je delegacija ušla u zgradu. Prema Nadi Markovskoj, u delegaciji su bili g. Župljanin, g. Simo Drljača, g. Brđanin i g. Mrkić.⁸⁸⁵ Delegacija se dovezla u nekoliko automobila i cijela ušla u upravnu zgradu istim putem, tj. na glavni ulaz. Čedo Vuleta, koji je, prema vlastitom svjedočenju, tada radio upravo na mjestu kamo je došla delegacija i vidio je sve automobile koji su došli, izjavio je da se delegacija dovezla u dva

⁸⁷⁹ *Slobodan Kuruzović*, T. 14590.

⁸⁸⁰ *Svjedok A*, T. 2047; *Slobodan Kuruzović*, T. 14590.

⁸⁸¹ *Nusret Sivac*, T. 6640, 6648, 6697, 10276-77, 10289.

⁸⁸² *Nusret Sivac*, T. 6646-47.

⁸⁸³ *Nusret Sivac*, T. 6640-41.

⁸⁸⁴ *Nada Markovska*, T. 9930, 9970, 10004; *Čedo Vuleta*, T. 11559, 11617-19.

⁸⁸⁵ *Nada Markovska*, T. 9927, 9973.

automobila i da je u njoj bilo sedam-osam ljudi, među kojima je prepoznao g. Radića i g. Drljaču, te da su s delegacijom došla dva-tri naoružana pratioca.⁸⁸⁶

398. Međutim, najvažnije neslaganje između iskaza svjedoka Tužilaštva i iskaza dvaju svjedoka odbrane je navodno prisustvo dr. Stakića u delegaciji. Oboje, i gđa Markovska i g. Vuleta, izjavili su da ga toga dana nisu tamo vidjeli, premda su imali dobar pogled i misle da se sjećaju svih članova delegacije.⁸⁸⁷ U vezi s tim, Pretresno vijeće ne isključuje mogućnost da optuženi nije bio dio glavne grupe delegacije, nego da je došao kasnije u zasebnom automobilu i stigao do prostorije za sastanke, a da ga dvoje svjedoka odbrane nije zapazilo.

399. Pretresno vijeće ni najmanje ne sumnja u vjerodostojnost g. Sivca. Prilikom izbornog predočavanja radi prepoznavanja u sudnici,⁸⁸⁸ Pretresno vijeće je zaključilo da je svjedok bez poteškoća identifikovao dr. Stakića. Međutim, dokazi odbrane ne dopuštaju Pretresnom vijeću da van razumne sumnje zaključi da je dr. Stakić uistinu bio u delegaciji koja je toga dana posjetila logor Omarska. Ne može se isključiti da se g. Sivcu, koji je bio na izvjesnoj udaljenosti od članova delegacije, samo učinilo da je vidio dr. Stakića, premda je još uvijek uvjeren da je vidio tu poznatu osobu. Zbog postojanja sumnje, ocjena mora ići u prilog optuženom.

400. Ovaj pojedinačan događaj koji nije do kraja razjašnjen uopšte ne utiče na ocjenu Pretresnog vijeća da je dr. Stakić ne samo znao za postojanje logora nego i aktivno učestvovao u njihovom osnivanju i vođenju.

401. Iz gorenavedenih razloga, Pretresno vijeće se uvjerilo da je dr. Stakić znao da su u logorima zatočeni nesrbi na diskriminacijskoj osnovi i da su nad njima u logorima vršeni zločini koji su se mogli predvidjeti.

⁸⁸⁶ *Čedo Vuleta*, T. 11612-14.

⁸⁸⁷ *Nada Markovska* je izjavila ne samo da dr. Stakića nije vidjela u Omarskoj toga dana, nego da ga nikad tamo nije vidjela, T. 9929-30, 9971-73; *Čedo Vuleta* toga dana nije vidio dr. Stakića u Omarskoj. T. 11550.

⁸⁸⁸ *Nusret Sivac*, T. 6552-6554, T. 2264 i *Tužilac protiv Milomira Stakića*, predmet br. IT-97-24-AR73.4, Odluka od 28. juna 2002. po zahtjevu optužbe da se odobri ulaganje žalbe na odluku Pretresnog vijeća II kojom se nalaže održavanje izbornog predočavanja radi prepoznavanja.

8. Uloga dr. Stakića u vezi s deportacijama

402. Pretresno vijeće će prvo govoriti o izjavama samog dr. Stakića, uzetim uglavnom iz intervjua koje je on dao stranim novinarima, o "masovnom egzodusu" nesrpskog stanovništva iz opštine Prijedor.

403. U intervjuu za ekipu britanske televizije, dr. Stakić je potanko objasnio metode pružanja pomoći onima "koji [su] izrazi[li] želju" da odu s tog područja i kamo bi mogli otići. Govoreći o Trnopolju, dr. Stakić je rekao da su organizovali besplatne autobuse i voz za one koji žele otići u centralnu Bosnu "da ne bi bilo onog genocida za koji smo i proglašeni u Evropi". U nastavku je rekao: "Bolje da otputuju pa sutra kad prestane rat... Dio onih koji se bude htio vratiti ovamo, moći će se i vratiti."⁸⁸⁹ Na pitanje o navodnom etničkom čišćenju, dr. Stakić je odgovorio da nastoje ljudima obezbijediti papire i dobar odlazak na njihovu želju i zahtjev. Govorio je o određenom broju Muslimana koji su još uvijek u Prijedoru i rade u javnom sektoru i privredi. Rekao je da ih većina odlazi dijelom iz političkih i ekonomskih⁸⁹⁰ razloga. Rekao je da je Trnopolje zvanično zatvoreno sredinom septembra 1992. godine i da su ljudi iz Trnopolja u organizaciji Međunarodnog Crvenog krsta prebačeni u Karlovac.⁸⁹¹

404. Pretresno vijeće se uvjerilo da je dr. Stakić lično vidio muškarace i žene muslimanske i hrvatske nacionalnosti kako ispred zgrade SUP-a u dugačkim redovima čekaju dozvolu da odu iz opštine.⁸⁹²

405. Osim toga, u nekoliko dokumenata Kriznog štaba se izričito pominju nesrbi koji bježe iz opštine. Naprimjer, postoje dvije odluke Kriznog štaba kojima se reguliše dodjeljivanje Srbima imovine koja je pripadala Muslimanima i Hrvatima. U prvom dokumentu se kaže da će se sva pokretna i nepokretna imovina "koja je pripadala muslimanskom, hrvatskom i drugom stanovništvu kao i srpskom stanovništvu koje je napustilo područje opštine Prijedor i koje se nije odazvalo na poziv o opštoj mobilizaciji na području Prijedor" proglasiti državnom svojinom i staviti na raspolaganje opštini Prijedor.⁸⁹³ Drugi dokument je nacrt obrasca odluke s predviđenim potpisom dr. Milomira Stakića u kojem se utvrđuju kriteriji za dodjelu nekretnina koje su proglašene "državnom [...] imovinom" "srpskom stanovništvu sa područja opštine

⁸⁸⁹ DP S187-1, str. 7.

⁸⁹⁰ DP S187-1, str. 8.

⁸⁹¹ DP S187-1, str. 3.

⁸⁹² *Miloš Janković*, T. 10739-40; *Slavko Budimir*, T. 13144; *Ostoja Marjanović*, T. 11707-08; *Stoja Radaković*, T. 11079; *svjedok Z*, T. 7559.

Prijedor, porodicama palih boraca i srpskom stanovništvu koje se doseljava iz ratom zahvaćenih područja".⁸⁹⁴

406. Pretresno vijeće se oslanja i na iskaz Charlesa McLeoda, predstavnika Posmatračke misije Evropske zajednice (PMEZ) koji je došao u Prijedor krajem augusta 1992. godine. McLeod se između ostalih predstavnika civilne vlasti sastao sa dr. Stakićem i stekao utisak da "službena verzija događaja" ne odgovara stanju na terenu. Mjesec dana ranije bio je svjedok prijelaza 9.000 ljudi u Hrvatsku kod Karlovca.⁸⁹⁵ Jedan od političara s kojima se sastao bio je dr. Stakić. Gopsodin McLeod još uvijek ima detaljne bilješke s tog sastanka.⁸⁹⁶ Nakon što je, među ostalima, razgovarao s dr. Stakićem, McLeod je, usprkos uvjerenjima predstavnika, zaključio da vlasti sistematski protjeruju stanovništvo muslimanske nacionalnosti služeći se svim raspoloživim sredstvima. U relevantnom dijelu bilješki McLeoda iz tog vremena piše:

42. Zaključak. Vlasti insistiraju da djeluju u najboljem interesu svih ljudi u njihovom kraju, i da nemaju želju da se otarase muslimanskog stanovništva, međutim ovo jednostavno ne odgovara onome što u stvari rade. Imajući to u vidu, veoma je teško izvlačiti zaključke na osnovu toga što je rečeno.

43. Zaključak koji se može izvući iz onoga što smo vidjeli je da muslimansko stanovništvo nije poželjno, i da se sistematski istjeruje svim raspoloživim sredstvima.⁸⁹⁷

407. Pretresno vijeće se, nadalje, uvjerilo da je dr. Stakić nekoliko puta dobio konkretne obavijesti o zločinima koji su počinjeni nad nesrbima u opštini i o tome da mnogi od njih bježe. Kada je svjedokinja Z u ljeto 1992. godine odlučila otići iz opštine Prijedor obratila se dr. Stakiću za pomoć, vjerujući da joj svojim utjecajem može pomoći pri dobivanju potrebne dozvole. Kada joj je dr. Stakić rekao da, kao i svi drugi, ode u zgradu SUP-a, pobunila se da su redovi za takvu dozvolu dugački. Odvela ga je do prozora da vidi redove ispred zgrade SUP-a.⁸⁹⁸

408. Naposljetku, Pretresno vijeće upućuje na deprimantne riječi iz depeše koju je Komanda 1. krajiškog korpusa 22. augusta 1992. godine poslala Komandi Operativne grupe Prijedor i u kojoj se kaže da su za "nepotrebno prosutu krv Muslimana" odgovorne civilne i vojne vlasti u Prijedoru:

⁸⁹³ DP S158.

⁸⁹⁴ DP S196.

⁸⁹⁵ *Charles McLeod*, T. 5131.

⁸⁹⁶ DP S166.

⁸⁹⁷ DP S166.

⁸⁹⁸ *Svjedok Z*, T. 7558-7560.

Sigurno je jedno: nepotrebno prosuta krv Muslimana već počinje da nam se sveti. Postoji informacija, *Muslimani su istjerani iz Prijedorske opštine* i oni koji su prebegli, a ranije nisu radili ništa protiv Srpske Republike, sada u Hrvatskoj prihvataju oružje i idu u rat protiv nas. Nekolicina takvih zarobljena je u Gradačcu. Osim toga, Muslimani *isterani ili pobegli* iz Prijedora u Hrvatskoj nasrću na sve što je srpsko i Srbi u Hrvatskoj u njima sada imaju fanatične neprijatelje, koje su im "darovali" prijedorski civilni i vojni organi.⁸⁹⁹

⁸⁹⁹ DP S358 (naglasak dodat).

III. INDIVIDUALNA KRIVIČNA ODGOVORNOST DR. MILOMIRA STAKIĆA ZA INKRIMINISANA KRIVIČNA DJELA – MJERODAVNO PRAVO I ZAKLJUČCI

A. Opšta načela tumačenja mjerodavnog prava

409. U ovom dijelu Presude Pretresno vijeće će iznijeti svoje tumačenje relevantnog prava. Vijeće će se ograničiti na tumačenje prava u onoj mjeri u kojoj je to potrebno kako bi se osigurao temelj za utvrđivanje činjeničnih pitanja koja su Vijeću predložena. Pretresno vijeće se prilikom tumačenja i primjene relevantnog prava pridržavalo, između ostalog, sljedećih načela:

410. Kao prvo, Pretresno vijeće je pravo tumačilo u skladu sa Statutom Međunarodnog suda i Pravilnikom o postupku i dokazima. Pritom je na umu imalo kontekst u kojem je Statut usvojen, a osobito Rezoluciju 827 (1993), kojom se osniva Međunarodni sud na osnovu glave VII poglavlja Povelje Ujedinjenih nacija.

411. Kao drugo, Pretresno vijeće je pažljivo razmotrilo Izvještaj generalnog sekretara u skladu s paragrafom 2 Rezolucije 808 (1993) Savjeta bezbjednosti,⁹⁰⁰ u kojem stoji da "primjena načela *nullum crimen sine lege* nalaže da Međunarodni sud primjenjuje pravila međunarodnog humanitarnog prava koja su van svake sumnje postala dio običajnog prava".⁹⁰¹ Uzevši to kao zadani okvir Pretresno vijeće primjećuje da, iako norme sadržane u članovima 2 do 5 Statuta odražavaju međunarodno običajno pravo, neke od njih su takođe prvenstveno zasnovane na raznim konvencijama. Vijeće je stoga smatralo prikladnim relevantne konvencije tumačiti u skladu s opštim pravilima tumačenja međunarodnih ugovora, navedenim u članovima 31 i 32 Bečke konvencije o pravu međunarodnih ugovora od 23. maja 1969.⁹⁰²

412. Kao treće, Pretresno vijeće je svjesno toga da su od 1992. godine i materijalno međunarodno krivično pravo i humanitarno pravo zabilježili određeni razvoj. Zbog toga je bilo vrlo oprezno prilikom tumačenja relevantnih pravila i pažljivo je ocjenjivalo da li je određena pravna norma predstavljala mjerodavno pravo u vrijeme počinjenja krivičnih djela za koja se

⁹⁰⁰ S/25704, 3. maj 1993.

⁹⁰¹ *Ibid.*, par. 34.

⁹⁰² UNTS sv. 1155, str. 339, u Jugoslaviji na snazi od 27. januara 1980.; Bosna i Hercegovina je konvenciju na osnovu sukcesije preuzela 1. septembra 1993., a Srbija i Crna Gora 12. marta 2001. Vidi takođe *Odluku po interlokutornoj žalbi odbrane na nadležnost Suda u predmetu Tadić*, 2. oktobar 1995., par. 79-93, gdje se razrađuje tumačenje članova 2 i 3 Statuta u skladu s relevantnim konvencijama.

tereti. Drugačije postupanje moglo bi dovesti do kršenja fundamentalnog načela prema kojem se materijalno krivično pravo ne može primjenjivati retroaktivno.

413. Kao četvrto, a što je već rečeno, Pretresno vijeće je svjesno toga da neke od normi navedenih u članovima 2 do 5 Statuta proizlaze iz konvencija koje su nastale u raznim vremenima i u različitim kontekstima. Pretresno vijeće naglašava da odredbe Statuta ne čine koherentni zatvoreni sistem normi i da se, za razliku od onog što se može normalno pretpostaviti u kontekstu kodifikacije materijalnih krivičnihopravnih normi u nacionalnim sistemima, norme navedene u članovima 2 do 5 moraju tumačiti u odnosu na njihov specifični historijski i kontekstualni okvir. Iz toga slijedi da Pretresno vijeće mora biti izrazito oprezno kada primjenjuje sistemski pristup tumačenju ili zaključke izvodi na temelju principa *a contrario*, što je uobičajeni korak u tumačenju nacionalne kodifikacije prava. Istu sintagmu u nacionalnom kodeksu materijalnih krivičnih normi u pravilu valja tumačiti na isti način, čak i kad se kontekst razlikuje. Međutim, takva sistematična interpretacija ne može se automatski primjenjivati i nije uvijek prikladna kada se tumače relevantne odredbe Statuta.

414. Kao peto, prilikom tumačenja relevantnih materijalnih krivičnih normi iz Statuta Pretresno vijeće je koristilo postojeće odluke međunarodnih sudova, pri čemu su prvenstveni izvor predstavljale presude i odluke ovog Suda i Suda za Ruandu, a osobito one Žalbenog vijeća. Pretresno vijeće se kao sekundarnim izvorom rukovalo praksom Nirberškog⁹⁰³ i Tokijskog⁹⁰⁴ suda, sudova uspostavljenih na temelju Zakona br. 10 savezničkog Kontrolnog savjeta⁹⁰⁵ i Suda za Istočni Timor.⁹⁰⁶

415. I kao šesto, Pretresno vijeće je ograničeno Optužnicom i ne može davati pravne ocjene činjenica koje Optužnicom nisu obuhvaćene, što bi bilo moguće u drugim pravnim sistemima. Osim toga, Pretresno vijeće primjećuje da se za neka krivična djela, za koja se tereti kao za progon (tačka 6), takođe tereti i posebno, naime za ubistvo (tačka 3), deportaciju (tačka 7) i druga nehumana djela (tačka 8). Međutim, mučenje i silovanje terete se samo u okviru progona, a ne i u posebnim tačkama. Za zatvaranje se uopšte ne tereti, a za istrebljenje se tereti posebno, a ne kao za djelo koje predstavlja progon. Pretresno vijeće te optužbe obavezuju, tako

⁹⁰³ Suđenje glavnim ratnim zločincima pred Međunarodnim vojnim sudom, Nürnberg, 14. novembar 1945. – 1. oktobar 1946.

⁹⁰⁴ Međunarodni vojni sud za Daleki istok, Tokio, 29. april 1946. – 12. novembar 1948.

⁹⁰⁵ Suđenja ratnim zločincima pred Nirberškim vojnim sudovima prema zakonu br. 10 Kontrolnog savjeta (Department of State Bulletin, 15 (384), 10. novembar 1946., 862).

⁹⁰⁶ Prijelazna uprava za Istočni Timor, Okružni sud u Diliju, Specijalno vijeće za teška krivična djela.

da će Vijeće pokušati pronaći sistematičniji pristup kada se bude bavilo pitanjem da li treba izreći kumulativne osude.

416. Pretresno vijeće se izričito distancira od tvrdnje odbrane da prilikom tumačenja materijalnih krivičnopравnih postavki iz Statuta valja primjenjivati načelo *in dubio pro reo*.⁹⁰⁷ Budući da je to načelo primjenjivo u vezi s činjeničnim, a ne pravnim zaključcima, Pretresno vijeće ga nije uzimalo u obzir u svojem tumačenju prava.

B. Vidovi učešća: članovi 7(1) i 7(3) Statuta

417. Optuženi dr. Milomir Stakić tereti se u svim tačkama Optužnice na osnovu cijelog člana 7(1) Statuta. U članu 7(1) Statuta stoji sljedeće:

Osoba koja je planirala, poticala, naredila, počinila ili na drugi način pomogla i podržala planiranje, pripremu ili izvršenje krivičnog djela navedenog u članovima 2 do 5 ovog Statuta individualno je odgovorna za to krivično djelo.

418. Pretresno vijeće podsjeća na svoju Odluku po prijedlogu za donošenje oslobađajuće presude na osnovu pravila 98*bis* utoliko što je optuženi oslobođen optužbe za podsticanje iz tačkaka 3 do 8.⁹⁰⁸

419. Uz krivičnu odgovornost prema članu 7(1) Statuta, optužba tvrdi da dr. Milomir Stakić u odnosu na sve tačke Optužnice snosi i krivičnu odgovornost nadređenog⁹⁰⁹ u smislu člana 7(3) Statuta.

420. U članu 7(3) Statuta Međunarodnog suda stoji sljedeće:

Činjenica da je neko od djela navedenih u članovima 2 do 5 ovog Statuta počinio podređeni ne oslobađa njegovog nadređenog krivične odgovornosti ako je nadređeni znao ili je bilo razloga da zna da se podređeni sprema počiniti takva djela ili da ih je već počinio, a nadređeni nije poduzeo nužne i razumne mjere da spriječi takva djela ili kazni počinioce.

⁹⁰⁷ Vidi Završni podnesak odbrane, par. 33-42.

⁹⁰⁸ Odluka po prijedlogu za donošenje oslobađajuće presude na osnovu pravila 98*bis*, 31. oktobar 2002., par. 108.

⁹⁰⁹ Iako Pretresno vijeće smatra da su termini "odgovornost nadređenog" i "komandna odgovornost" istoznačni, u ovoj Presudi koristiće u odnosu na dr. Stakića termin "nadređeni", a ne "komandant", budući da on nije bio pripadnik vojske, a termin "komandant" se obično koristi kada se opisuju osobe s nekim oblikom ovlašćenja u vojnoj ili paravojnoj strukturi.

1. Mjerodavno pravo

(a) Počinjenje

421. S obzirom na činjenicu da tužilac svoje optužbe temelji prvenstveno na konceptu udruženog zločinačkog poduhvata kao jedne od definicija "počinjenja", Pretresno vijeće će se prvo osvrnuti na udruženi zločinački poduhvat.

(i) Argumenti strana

a. Optužba

422. Optužba u Optužnici kvalifikuje riječ "počinio" i navodi sljedeće: "Upotrebom riječi 'počinio' u ovoj optužnici tužilac ne želi da sugerise da je optuženi fizički izvršio bilo koji od zločina za koje se on tereti lično".⁹¹⁰ Optužba tvrdi da se termin "počinio" u članu 7(1) odnosi na navodno sudjelovanje optuženog u udruženom zločinačkom poduhvatu u svojstvu saizvršioca.⁹¹¹ Optužba navodi da je dr. Stakić individualno krivično odgovoran po svim tačkama Optužnice zato što je bio učesnik udruženog zločinačkog poduhvata za počinjenje tih zločina, odnosno zato što su "ti zločini bili prirodne i predvidive posljedice ostvarivanja zajedničkog cilja udruženog zločinačkog poduhvata, a Milomir Stakić je bio svjestan da su ti zločini moguća posljedica ostvarivanja udruženog zločinačkog poduhvata".⁹¹²

423. Optužba tvrdi da su u dosadašnjoj praksi Međunarodnog suda prepoznate tri specifične kategorije udruženog zločinačkog poduhvata i iznosi stav da, iako se *mens rea* mijenja, objektivni uslovi za sve tri kategorije ostaju isti. Prema mišljenju optužbe, riječ je o sljedećim uslovima:

- (1) dvije ili više osoba na neki način zajedno sudjeluju u počinjenju krivičnog djela,
- (2) postojao je zajednički plan, nakana ili cilj koji predstavlja ili uključuje počinjenje jednog ili više krivičnih djela predviđenih Statutom, i
- (3) optuženi je učestvovao u ostvarenju zajedničkog plana, nakane ili cilja i na taj način je bio u odnosu i povezan s počinjenjem jednog od krivičnih djela predviđenih Statutom.⁹¹³

⁹¹⁰ Optužnica, par. 37.

⁹¹¹ Završni podnesak optužbe, par. 156.

⁹¹² Optužnica, par. 26 i 28.

⁹¹³ Završni podnesak optužbe, par. 107, gdje se citira Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 227.

424. Optužba nadalje tvrdi da je uslov za prvu kategoriju udruženog zločinačkog poduhvata namjera optuženog da počini neko određeno krivično djelo, kao i to da su tu namjeru dijelile sve osobe koje su sudjelovale u njegovom počinjenju.⁹¹⁴

425. Po mišljenju optužbe, uslov za drugu kategoriju udruženog zločinačkog poduhvata jeste da je "optuženi znao za sistem zlostavljanja zatvorenika te da je imao namjeru pridonijeti promicanju tog zajedničkog usklađenog sistema zlostavljanja".⁹¹⁵

426. Za treću kategoriju udruženog zločinačkog poduhvata optužba tvrdi da je optuženi morao imati "namjeru da učestvuje, odnosno da pridonese promicanju zajedničke zločinačke aktivnosti ili plana, nakane ili cilja dotičnih osoba, te da doprinese udruženom zločinačkom poduhvatu ili u svakom slučaju počinjenju krivičnog djela od strane grupe".⁹¹⁶ Uz to optužba iznosi stav da "odgovornost za neko krivično djelo, koje se razlikuje od onog oko kojeg je postignut sporazum u okviru zajedničkog plana, nakane ili cilja, može u okolnostima konkretnog predmeta postojati ako je bilo predvidivo da bi takvo krivično djelo mogao počinuti jedan ili više sudionika udruženog zločinačkog poduhvata, a optuženi je spremno pristao na takav rizik".⁹¹⁷ U svom Odgovoru na Završni podnesak odbrane optužba tvrdi da se razmatranje Pretresnog vijeća u predmetu *Krnojelac* o uslovu postojanja *mens rea* za "osnovni oblik" (prva i druga varijanta) udruženog zločinačkog poduhvata ne može primijeniti na "širi oblik" (treća varijanta),⁹¹⁸ te da – u skladu s ustaljenom sudskom praksom⁹¹⁹ – u okviru tog "šireg" oblika udruženog zločinačkog poduhvata optuženi ne mora imati istu *mens rea* kao izvršilac.

427. Optužba stoga u vezi sa svim tačkama Optužnice tereti sve tri kategorije udruženog zločinačkog poduhvata.

b. Odbrana

428. Odbrana tvrdi da je teorija udruženog zločinačkog poduhvata konstrukt koji je iznjedrila sudska praksa, a koji se koristi da bi se proširilo značenje termina "počinio" iz člana

⁹¹⁴ *Ibid.*, par. 108.

⁹¹⁵ *Ibid.*, par. 108.

⁹¹⁶ *Ibid.*

⁹¹⁷ *Ibid.*

⁹¹⁸ Odgovor optužbe na Završni podnesak odbrane, str. 3-4.

⁹¹⁹ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 228; Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 366; Odgovor optužbe na Završni podnesak odbrane, str. 2-3.

7(1) Statuta, te je stoga valja koristiti oprezno i restriktivno.⁹²⁰ Odbrana smatra da bi svaka teorija i krivična odgovornost koja iz nje slijedi koja bi se zasnivala na premisi o udruženom zločinačkom poduhvatu predstavljala kršenje načela legaliteta *nullum crimen sine lege* budući da takva teorija nikada nije bila predviđena Statutom Međunarodnog suda niti Ženevskim konvencijama iz 1949.⁹²¹

429. Odbrana tvrdi da optužba mora dokazati i postojanje udruženog zločinačkog poduhvata i učestvovanje optuženog u tom udruženom zločinačkom poduhvatu.⁹²² Po mišljenju odbrane, udruženi zločinački poduhvat postoji kada postoji dogovor ili pogodba ravna sporazumu između dvije ili više osoba da će počiniti zločin.⁹²³ Osoba u udruženom zločinačkom poduhvatu učestvuje:

(i) neposrednim sudjelovanjem u počinjenju dogovorenog zločina (kao glavni počinitelj);

(ii) prisustvovanjem u vrijeme počinjenja dogovorenog zločina, sa znanjem da se zločin čini, namjernim pomaganjem ili ohrabivanjem drugog učesnika u udruženom zločinačkom poduhvatu da počinji taj zločin; ili

(iii) djelovanjem u potporu nekom konkretnom sistemu u kojem se čini zločin, putem položaja vlasti ili funkcije, sa znanjem o karakteru tog sistema i namjerom da se on realizuje.⁹²⁴

430. Odbrana iznosi stav da optužba mora pokazati da je svaki učesnik u udruženom zločinačkom poduhvatu imao zajedničko stanje svijesti koje je uslov za to krivično djelo, te da je optuženi, kao učesnik udruženog zločinačkog poduhvata, imao istu *mens rea* kao i glavni počinitelj. Odbrana tvrdi da se to odnosi i na "širi" oblik udruženog zločinačkog poduhvata.⁹²⁵ Prema odbrani, "ovlašćenje Međunarodnog suda da donosi odluke zahtijeva dokaz da je optuženi posjedovao zajedničku namjeru da se počinji krivično djelo u okviru šireg udruženog zločinačkog poduhvata".⁹²⁶ Odbrana tvrdi da, kada optužba *mens rea* dokazuje zaključivanjem, zaključak koji je tako izveden mora biti jedini razumni zaključak do kojeg se može doći na osnovu dokaza.⁹²⁷

⁹²⁰ Završni podnesak odbrane, par. 168 i 170.

⁹²¹ *Ibid.*, par. 178.

⁹²² *Ibid.*, par. 171.

⁹²³ *Ibid.*, par. 172, gdje se citira Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 80.

⁹²⁴ *Ibid.*, par. 187, gdje se citira Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 81.

⁹²⁵ *Ibid.*, par. 190.

⁹²⁶ *Ibid.*, par. 190.

⁹²⁷ *Ibid.*, par. 188, 191.

(ii) Diskusija

431. Pretresno vijeće ima na umu nedavnu odluku Žalbenog vijeća u predmetu *Ojdanić* u vezi s pitanjem udruženog zločinačkog poduhvata. U toj odluci Žalbena vijeće je konstatovalo da Međunarodni sud ima ovlasti *ratione personae* ako svaki vid odgovornosti ispunjava četiri preduslova: (i) mora biti predviđen Statutom, eksplicitno ili implicitno; (ii) morao je u relevantno vrijeme postojati u međunarodnom običajnom pravu; (iii) mjerodavno pravo koje predviđa takvu vrstu odgovornosti moralo je u relevantno vrijeme biti u dovoljnoj mjeri dostupno svakom ko je tako postupao; i (iv) takva osoba morala je biti u mogućnosti da predvidi da bi mogla krivično odgovarati za svoje postupke ako bude uhvaćena.⁹²⁸

432. Žalbena vijeće u predmetu *Tadić* primijetilo je da član 7(1) "prije svega pokriva fizičko počinjenje krivičnog djela od strane samog prekršioca, ili kažnjivi propust da se učini djelo obavezno po pravilima krivičnog prava. Međutim, počinjenje jednog od krivičnih djela predviđenih članovima 2, 3, 4 i 5 Statuta može se takođe odigrati kroz učestvovanje u ostvarenju zajedničkog plana ili nakane".⁹²⁹ U odluci u predmetu *Ojdanić* Žalbena vijeće je nedvosmisleno konstatovalo da udruženi zločinački poduhvat valja smatrati oblikom "počinjenja" u smislu člana 7(1) Statuta, a ne oblikom odgovornosti saučesnika.⁹³⁰ Budući da udruženi zločinački poduhvat predstavlja oblik "počinjenja" u smislu da učesnik ima isti cilj kao i drugi učesnici tog poduhvata, za razliku od pukog znanja da poduhvat postoji, učesnik se ne može smatrati tek pomagačem i podržavaocem krivičnog djela koje se planira.⁹³¹

433. Pretresno vijeće naglašava da se udruženim zločinačkim poduhvatom ne može smatrati članstvo u nekoj organizaciji jer bi to bilo novo krivično djelo koje nije predviđeno Statutom, što bi stoga predstavljalo flagrantno narušavanje načela *nullum crimen sine lege*.⁹³² To se uvijek mora imati na umu kada se operiše ovom definicijom termina "počinjenje".

434. Postoje tri kategorije udruženog zločinačkog poduhvata, kaže optužba u svojoj argumentaciji.

⁹²⁸ Odluka po prigovoru Dragoljuba Ojdanića na nenadležnost - Udruženi zločinački poduhvat, 21. maj 2003., par. 21.

⁹²⁹ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 188.

⁹³⁰ Odluka po prigovoru Dragoljuba Ojdanića na nenadležnost - Udruženi zločinački poduhvat, par. 20.

⁹³¹ Odluka po prigovoru Dragoljuba Ojdanića na nenadležnost - Udruženi zločinački poduhvat, par. 20.

⁹³² Odluka po prigovoru Dragoljuba Ojdanića na nenadležnost - Udruženi zločinački poduhvat, par. 20 i 31.

435. Da bi pokazala individualnu krivičnu odgovornost u okviru udruženog zločinačkog poduhvata, optužba mora za sve tri kategorije dokazati postojanje zločinačkog plana zajedničkog dvjema ili više osoba u kojem je optuženi bio učesnik.⁹³³ Postojanje sporazuma ili dogovora ne mora biti izričito, nego se o njemu može izvesti zaključak na osnovu svih okolnosti.⁹³⁴ Činjenica da dvije ili više osoba zajedno učestvuju u počinjenju određenog krivičnog djela može već sama za sebe biti dokaz prešutnog dogovora ili pogodbe koja se može smatrati na licu mjesta stvorenim sporazumom da se počini to konkretno krivično djelo.⁹³⁵ Učestvovanje u udruženom zločinačkom poduhvatu moguće je na više načina, odnosno: (i) ako neko lično, kao glavni počinitelj, počini dogovoreno krivično djelo; (ii) ako, kao saizvršilac koji posjeduje zajedničku namjeru u okviru udruženog zločinačkog poduhvata, pomaže ili ohrabruje glavnog počinioca u počinjenju dogovorenog krivičnog djela; (iii) ako svojim radnjama pomaže određeni sistem u kojem je krivično djelo počinjeno, zahvaljujući rukovodećem položaju ili funkciji optuženog, i uz postojanje svijesti o karakteru tog sistema i namjere da se pomaže taj sistem.⁹³⁶ Ako je dogovoreno krivično djelo počinio jedan od učesnika udruženog zločinačkog poduhvata, svi učesnici u tom poduhvatu jednako su krivi za to krivično djelo, bez obzira na to kakvu je ulogu koji od njih u imao njegovom počinjenju.⁹³⁷

436. Uslov za osnovnu kategoriju udruženog zločinačkog poduhvata jeste dokaz da je optuženi posjedovao zajedničku namjeru koja je konkretno potrebna za određeno krivično djelo te da je dobrovoljno učestvovao u tom poduhvatu.⁹³⁸ "Šira" varijanta udruženog zločinačkog poduhvata je ona u kojoj je učesnik koji nije fizički počinio optužena krivična djela ipak odgovoran za krivično djelo koje izlazi iz okvira dogovorenog cilja tog poduhvata, ako je (i) to krivično djelo bilo prirodna i predvidiva posljedica izvršenja poduhvata, te (ii) ako je optuženi bio svjestan da je to krivično djelo moguća posljedica izvršenja poduhvata i s tom je sviješću u njemu učestvovao.⁹³⁹ Kao što je ocijenilo Žalbeno vijeće u predmetu *Tadić*:

Međutim, da bi se odgovornost [npr.]⁹⁴⁰ za smrti [koje su izašle iz okvira prvotnog poduhvata] mogla pripisati i drugima, svako u grupi morao je biti u stanju *predvidjeti* takav rezultat. Moramo primijetiti da se traži više od nehata. Ono što se traži je stanje svijesti u kome je neka osoba, iako nije namjeravala prouzročiti izvjesni rezultat, bila

⁹³³ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 227.

⁹³⁴ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 227; Prvostepena presuda u predmetu *Krnjelac*, par. 80.

⁹³⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 66; Prvostepena presuda u predmetu *Krnjelac*, par. 80.

⁹³⁶ Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 67; Prvostepena presuda u predmetu *Krnjelac*, par. 81.

⁹³⁷ Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 67; Prvostepena presuda u predmetu *Krnjelac*, par. 82.

⁹³⁸ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 190-206.

⁹³⁹ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 204-220, a osobito par. 206.

⁹⁴⁰ Umetak dodat.

svjesna da će akcije grupe najvjerojatnije dovesti do tog rezultata, a ipak je svojom voljom pristala na taj rizik.⁹⁴¹

437. Pretresno vijeće primjećuje da se, posebno u vezi s *mens rea* udruženog zločinačkog poduhvata, u članu 7(1) navode samo vidovi odgovornosti. Oni ne mogu promijeniti ili zamijeniti elemente krivičnih djela definisanih u Statutu. Naročito se ne može mijenjati element *mens rea* koji predstavlja uslov za određeno krivično djelo u Statutu.

438. Pretresno vijeće naglašava da je udruženi zločinački poduhvat samo jedno od nekoliko mogućih tumačenja termina "počinjenje" u skladu s članom 7(1) Statuta i da u obzir valja uzeti i druge definicije saizvršenja. Osim toga, prije no što prijedemo na razmatranje odgovornosti u smislu pravnog termina "udruženog zločinačkog poduhvata", valjalo bi se nešto izravnije pozabaviti "počinjenjem" u tradicionalnom smislu te riječi.

439. Pretresno vijeće prednost daje definiciji "počinjenja" u smislu značenja da optuženi, bilo fizički, bilo na neki drugi neposredan, odnosno posredan način,⁹⁴² svojim pozitivnim radnjama, odnosno - ako postoji obaveza djelovanja - propustima, učestvuje individualno ili zajedno s drugima u materijalnim elementima krivičnog djela za koje se tereti.⁹⁴³ Sâm optuženi ne mora učestvovati u svim aspektima inkriminisanog ponašanja.

440. Pretresno vijeće smatra da je u vezi s gore navedenom definicijom "počinjenja" potrebno detaljnije analizirati pojam saizvršenja. Za saizvršenje je dovoljno da je postojao izričit sporazum ili prešutna saglasnost da se postigne zajednički cilj koordiniranom saradnjom i zajedničkom kontrolom nad krivičnim ponašanjem. Za ovu vrstu saizvršenja tipično je, mada ne i obavezno, da jedan od počinitelja posjeduje sposobnosti ili ovlasti kojima drugi počinitelj ne raspolaže. To se može opisati kao zajedničke radnje kojima se, kada se one dovedu u vezu, postiže zajednički cilj na temelju istog stepena kontrole nad izvršenjem zajedničkih radnji. Ili, kako bi to rekao Roxin: "Saizvršilac ništa ne može postići sam ... Plan 'funkcioniše' samo ako saučesnik⁹⁴⁴ djeluje zajedno s drugom osobom".⁹⁴⁵ Dakle, oba su počinioca u istom položaju. Roxin dalje pojašnjava: "Oni svoj plan mogu ostvariti samo utoliko ukoliko djeluju zajedno, no

⁹⁴¹ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 220.

⁹⁴² Posredno učestvovanje kako je definirano u njemačkom zakonu (*mittelbare Täterschaft*) ili "počinitelj iza izvršioca"); ovi se termini obično koriste u kontekstu privrednog kriminala ili drugih oblika organizovanog kriminala.

⁹⁴³ Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 251.

⁹⁴⁴ U ovom kontekstu termin 'saučesnik' koristi se naizmjenično s terminom 'saizvršilac' (bilješka dodata). Vidi takođe Prvostepenu presudu u predmetu *Krnojelac*, par. 77.

svaki posebno može cijeli plan upropastiti ako ne izvrši svoj dio. U tom smislu on ima kontrolu nad djelom".⁹⁴⁶ Roxin nastavlja: "Ovaj tip 'ključnog položaja' svakog saizvršioca tačno opisuje strukturu udružene kontrole nad djelom".⁹⁴⁷ Na kraju, Roxin nudi sljedeći veoma tipičan primjer:

Ako dvoje ljudi zajedno upravlja nekom zemljom – ako su udruženi vladari u doslovnom smislu riječi – uobičajena posljedica toga jeste da djela svakog od njih dvoje ovise o saizvršenju onog drugog. Druga strana medalje je neizbježna činjenica da svaka osoba pojedinačno može osujetiti djelovanje ukoliko odbije da učestvuje.⁹⁴⁸

441. Pretresno vijeće je svjesno da je konačni ishod njegove definicije saizvršilaštva blizak gore pomenutom udruženom zločinačkom poduhvatu, s kojim se čak djelomično i preklapa. Međutim, Pretresno vijeće smatra da je ova definicija bliža shvatanju "počinjenja"⁹⁴⁹ u većini pravnih sistema, čime se izbjegava zbunjujući dojam da se na mala vrata uvodi novo krivično djelo⁹⁵⁰ koje nije obuhvaćeno Statutom Međunarodnog suda.⁹⁵¹

442. Što se pak elementa *mens rea* tiče, Pretresno vijeće ponovo naglašava da vidovi odgovornosti ne mogu promijeniti ni zamijeniti obilježja krivičnih djela definisanih u Statutu, te da se takođe traži da je optuženi djelovao uz svijest da postoji znatna vjerovatnoća da će uslijed koordinirane saradnje, koja se temelji na jednakom stepenu kontrole nad sprovođenjem zajedničkih djela, doći do kažnjivog ponašanja. Osim toga, optuženi mora biti svjestan da je njegova uloga od bitne važnosti za postizanje zajedničke svrhe.

(b) Planiranje

443. Pretresno vijeće se pridržava ustaljene jurisprudencije i smatra da planiranje znači da jedna ili više osoba, kako u pripremnoj fazi, tako i u fazi sprovođenja, smišljaju počinjenje krivičnog djela.⁹⁵² Pretresno vijeće se slaže da, kada je neki optuženi proglašen krivim za

⁹⁴⁵ Roxin, Claus, *Täterschaft und Tatherrschaft*, /Izvršenje i kontrola nad radnjom izvršenja/, 6. izdanje, Berlin, New York, 1994., str. 278.

⁹⁴⁶ Roxin, Claus, *Täterschaft und Tatherrschaft*, 6. izdanje, Berlin, New York, 1994., str. 278.

⁹⁴⁷ Roxin, Claus, *Täterschaft und Tatherrschaft*, 6. izdanje, Berlin, New York, 1994., str. 278.

⁹⁴⁸ *Ibid.*, str. 279.

⁹⁴⁹ Vidi *supra* Roxin kao jedan od primjera za pristup tipičan za kontinentalno pravo. U vezi s pristupom u anglosaksonskom pravu, vidi Sworth, Andrew, *Principals of Criminal Law /Načela krivičnog prava/*, 2. izdanje, Oxford 1995., str. 409 i dalje, i Fletcher, George P., *Rethinking Criminal Law*, /Promišljanje međunarodnog prava/, Oxford, 2000., str. 637 i dalje.

⁹⁵⁰ Npr. "članstvo u zločinačkoj organizaciji".

⁹⁵¹ Završni podnesak odbrane, par. 168, 170 i 178.

⁹⁵² Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 601.

izvršenje krivičnog djela, on ne može biti osuđen za planiranje tog istog krivičnog djela,⁹⁵³ mada se njegovo sudjelovanje u planiranju može smatrati otežavajućom okolnošću.

(c) Naređivanje

444. Optužba tvrdi da se u vezi s "naređivanjem" zahtijeva dokaz da su jedna ili više osoba u svojstvu počinioca izvršile *actus reus* predmetnog krivičnog djela, i to sa ili bez učestvovanja optuženog. Takav dokaz, po mišljenju optužbe, uključuje činjenicu da je počinitelj djelovao "sprovodeći ili na drugi način doprinoseći sprovođenju izričitog ili implicitnog naređenja koje je optuženi izdao počiniocu kao svom podređenom ili kao osobi nad kojom je raspolagao *de jure* ili *de facto* ovlastima da izdaje naređenja".⁹⁵⁴ Nije nužno da postoji formalni odnos nadređeni – podređeni. Dovoljno je da je optuženi raspolagao ovlastima da izdaje naređenja i da se može razumno izvesti zaključak o postojanju tih ovlasti.⁹⁵⁵ I konačno, tužilac u vezi s 'naređivanjem' tvrdi da optuženi mora ispunjavati relevantni uslov *mens rea* predmetnog krivičnog djela, te da je morao biti svjestan znatne vjerovatnoće da će počinjeno krivično djelo biti posljedica sprovođenja datog naređenja.⁹⁵⁶

445. Pretresno vijeće smatra da se "naređivanje" odnosi na "osobu na položaju vlasti koja taj položaj koristi da bi uvjerila drugu osobu da počini krivično djelo".⁹⁵⁷ Osoba koja "naređuje" mora imati *mens rea* traženu za krivično djelo za koje se tereti, pri čemu je morala biti svjesna znatne vjerovatnoće da će izvršenje ili neki drugi oblik doprinosa izvršenju tog naređenja za posljedicu imati počinjeno krivično djelo.⁹⁵⁸ Pretresno vijeće, međutim, smatra da dodatna osuda za izdavanje naređenja u vezi s nekim konkretnim krivičnim djelom nije primjerena kada se utvrdi da je optuženi to isto djelo i počinio.

(d) Pomaganje i podržavanje

446. Pretresno vijeće uzima na znanje argumentaciju strana u vezi s pomaganjem i podržavanjem, no smatra da diskusija o ovom tipu odgovornosti nije relevantna za zaključke Vijeća u ovom predmetu.

⁹⁵³ Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 386.

⁹⁵⁴ Završni podnesak odbrane, par. 161, gdje se citira Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 281-282 i Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 388.

⁹⁵⁵ *Ibid.*

⁹⁵⁶ *Ibid.*

⁹⁵⁷ Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 601.

⁹⁵⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 278 i 282.

(e) Član 7(3)(i) Argumenti stranaa. Optužba

447. Optužba tvrdi da se član 7(3) Statuta primjenjuje kada nadređena osoba nije upotrijebila svoju moć da spriječi podređene da počine krivična djela odnosno da ih kazni za njihovo počinjenje.⁹⁵⁹ Po mišljenju optužbe, preduslovi za individualnu krivičnu odgovornost prema članu 7(3) Statuta jesu:

(1) optuženi je imao vlast nadređenog nad počinioem (počinioem) krivičnog djela;

(2) optuženi je znao ili je bilo razloga da zna da se počinilac sprema počiniti krivično djelo ili da ga je počinio, i

(3) optuženi nije preduzeo nužne i razumne mjere da spriječi takvo djelo ili da kazni počinioem.⁹⁶⁰

448. Optužba iznosi stav da se član 7(3) ne odnosi samo na vojne vođe i međunarodne sukobe, nego i na civilno rukovodstvo u unutarnjim ili neklasificiranim sukobima.⁹⁶¹

449. Što se tiče prvog preduslova, optužba tvrdi da odnos nadređeni-podređeni postoji kada se nadređeni nalazi u poziciji da ili spriječi zločin ili da kazni počinioem nakon što je zločin počinjen. Optužba smatra da je test za odnos nadređeni-podređeni pitanje da li je nadređeni imao "efektivnu kontrolu" nad počinioem,⁹⁶² te da to isto vrijedi i za civilni kontekst. Optužba, međutim, dodaje da se kontrola, iako mora biti istog stepena u vojnom i civilnom kontekstu, može vršiti na različite načine.⁹⁶³

⁹⁵⁹ Završni podnesak optužbe, par. 91, gdje se citira Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 76.

⁹⁶⁰ Konačni pretpretresni podnesak optužbe (revidiran u aprilu 2002.) od 5. aprila 2002., par. 145 i Završni podnesak optužbe od 5. maja 2003., par. 92.

⁹⁶¹ Vidi Završni podnesak optužbe, par. 91, gdje se citira Odluka o nadležnosti u predmetu *Hadžihasanović*, par. 179. Optužba se pozvala i na par. 174: "... svrha komandne odgovornosti je da osigura da osobe kojima je data odgovornost za druge ispune svoju dužnost da se pobrinu da njihovi podređeni ne čine krivična djela. Odsustvo izričitog ograničenja – ili nekog dopunskog elementa ili uslova u pogledu nadležnosti– u formulaciji člana 7(3) smatrano je dokazom da na osnovu običajnog prava doktrina komandne odgovornosti može da se primjenjuje na nadređene van vojne hijerarhije. Slično tome, ovo Pretresno vijeće primjećuje da bi odsustvo bilo kakvog izričitog ograničenja, ili naprotiv, bilo kakvog uslova postojanja međunarodnog oružanog sukoba – ili postojanje makar kakvog oružanog sukoba – za primjenjivost doktrine komandne odgovornosti ukazivalo na to da ova doktrina važi bez obzira na karakter sukoba."

⁹⁶² Završni podnesak optužbe, par. 93, gdje se citira Prvostepena presuda iz predmeta *Čelebići*, par. 378; vidi takođe Drugostepenu presudu iz predmeta *Čelebići*, par. 192 i 256.

⁹⁶³ *Ibid.*, gdje se citira Drugostepena presuda u predmetu *Bagilishema*, par. 50, 52 i 55.

450. U odnosu na drugi preduslov, optužba tvrdi da se nadređeni može smatrati krivično odgovornim samo ako su mu stvarno bile dostupne ili dostavljene informacije na osnovu kojih bi on bio upozoren na eventualna protivpravna djela svojih podređenih.⁹⁶⁴ Optužba smatra da se standard "bilo je razloga da zna" primjenjuje na sve, dakle i vojne i civilne nadređene.⁹⁶⁵

451. Što se pak trećeg preduslova tiče, optužba tvrdi da ni ovaj Sud, kao ni Sud za Ruandu, nije uspostavio opšti standard za tumačenje formulacije "nužne i razumne mjere". Optužba citira Žalbeno vijeće u predmetu *Delalić* koje je ocijenilo da je ta formulacija "neraskidivo povezana sa činjenicama svake pojedine situacije" i "tipom i prirodom efektivne kontrole koju je optuženi imao nad svojim podređenima".⁹⁶⁶ Optužba, međutim, ističe da na osnovu standarda međunarodnog prava "nadređenog treba smatrati krivično odgovornim za to što nije preduzeo one mjere da spriječi ili kazni koje su 'u granicama njegovih materijalnih mogućnosti'".⁹⁶⁷ Čak i ako optuženi nije imao zakonsku odgovornost da preduzme preventivne ili kaznene mjere, on je ipak krivično odgovoran ako je raspolagao *de facto* ovlastima koje su "predstavljale efektivnu kontrolu".⁹⁶⁸ Optužba takođe smatra da nadređeni ima obavezu spriječiti krivična djela podređenih u bilo kojoj fazi prije počinjenja krivičnog djela "ako sazna da se počinjenje takvog krivičnog djela sprema ili planira ili kada postoji osnovana sumnja da se podređeni sprema da počini krivično djelo".⁹⁶⁹ Optužba tvrdi da obaveza kažnjavanja podređenih počinitelaca "uključuje u najmanju ruku obavezu preduzimanja istrage krivičnih djela u cilju utvrđivanja činjenica, te izvještavanja nadležnih organa o njima, ukoliko nadređeni nema ovlasti da sam preduzme sankcije".⁹⁷⁰ Što se tiče civilnih vlasti, optužba u tom kontekstu ponavlja da bi i civilni nosioci vlasti "trebali imati slične obaveze, ovisno o efektivnim ovlastima kojima raspolažu i o tome da li te ovlasti obuhvataju i mogućnost da se od nadležnih vlasti zatraži preduzimanje konkretnih koraka".⁹⁷¹

⁹⁶⁴ Završni podnesak optužbe, par. 96, gdje se citira Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 238.

⁹⁶⁵ Završni podnesak optužbe, par. 96, gdje se citira Drugostepena presuda u predmetu *Bagilishema*, par. 27-30.

⁹⁶⁶ Konačni pretpretresni podnesak optužbe, par. 97, fusnota 285, gdje se citira Drugostepena */sic/* presuda u predmetu *Delalić*, par. 394.

⁹⁶⁷ Završni podnesak optužbe, par. 101, gdje se citira Prvostepena presuda u predmetu *Delalić*, par. 395.

⁹⁶⁸ *Ibid.*

⁹⁶⁹ Završni podnesak optužbe, par. 102, gdje se citira Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 445.

⁹⁷⁰ *Ibid.*, gdje se citira Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 446.

⁹⁷¹ *Ibid.*

b. Odbrana

452. Odbrana tri elementa komandne odgovornosti formuliše na sljedeći način:

(1) postojanje odnosa nadređeni-podređeni u okviru iste hijerarhije između optuženog i počinioca krivičnog djela,

(2) optuženi je znao ili je bilo razloga da zna da se počinilac sprema počiniti krivično djelo ili da ga je počinio, i

(3) optuženi nije poduzeo nužne i razumne mjere da spriječi takvo djelo ili da kazni počinioca.⁹⁷²

453. Kao i optužba, odbrana tvrdi da je mjerodavan test "efektivne kontrole", što važi i za *de jure* nadređene i nadređene *de facto*.⁹⁷³ Što se tiče civilnih nosilaca vlasti, odbrana smatra da "doktrina odgovornosti nadređenog 'obuhvata civilne nadređene osobe samo u onoj mjeri u kojoj one kontrolišu svoje podređene u stepenu sličnom onome koji imaju vojni komandanti'".⁹⁷⁴ Slično tome, odbrana iznosi stav da je kontrola koju ima civilni nadređeni "slična" kontroli kojom raspolaže vojni komandant kada je ta kontrola "efektivna" i kada nadređeni ima "stvarnu mogućnost" da spriječi i kazni krivična djela podređenih.⁹⁷⁵ Odbrana tvrdi da "znatan uticaj sam po sebi nije dovoljan za zaključak o *de facto* vlasti ili efektivnoj kontroli".⁹⁷⁶

454. Odbrana citira Prvostepenu presudu u predmetu *Kordić*, u kojoj stoji da će "za pravilno utvrđivanje statusa i stvarnih ovlasti nadređenog za vršenje kontrole biti nužno osmotriti suštinu dokumenata koje je nadređeni potpisao i ustanoviti postoje li dokazi da se prema tim dokumentima postupalo".⁹⁷⁷ Odbrana tvrdi da je polazna tačka za utvrđivanje formalnih ovlasti osoba na političkim i vojnim nadređenim položajima analiza formalnih procedura imenovanja.⁹⁷⁸ Stav odbrane je da, ako status nadređenog nije izričito naveden u nalogu o imenovanju, zaključak da je imao takav status može se izvesti na osnovu stvarno obavljenih zadataka ako dotični nadređeni važi za osobu na istaknutom javnom položaju, što se može vidjeti iz nastupa i izjava u javnosti.⁹⁷⁹ Međutim, iako je to relevantno za općenitu ocjenu ovlasti optuženog, nije dovoljno kao dokaz da je on imao vlast. U odnosu na civilne

⁹⁷² Završni podnesak odbrane, str. 212.

⁹⁷³ *Ibid.*, par. 213.

⁹⁷⁴ *Ibid.*, par. 216, gdje se citira Prvostepena presuda u predmetu *Delalić*, par. 378.

⁹⁷⁵ *Ibid.*, par. 216, gdje se citira Prvostepena presuda u predmetu *Delalić*, par. 378.

⁹⁷⁶ *Ibid.*, gdje se citira Drugostepena presuda u predmetu *Delalić*, par. 266.

⁹⁷⁷ *Ibid.*, par. 217.

⁹⁷⁸ *Ibid.*, par. 218.

zvaničnike, "dokazi o tome da se smatralo da oni posjeduju ovlasti mogu biti nedovoljni, jer oni mogu da ukazuju na puku moć uticaja u odsustvu strukture podređenosti".⁹⁸⁰ Odbrana smatra da se "mora jako paziti da se ne počini nepravda prema ljudima koje se proglasi odgovornima za djela koja su počinili drugi u situacijama gdje te veze kontrole nema ili je previše udaljena".⁹⁸¹

455. Odbrana u vezi s uslovom da je optuženi morao znati ili je bilo razloga da zna, tvrdi da se takvo znanje ne može presumirati isključivo na osnovu položaja nadređenog.⁹⁸²

456. U vezi s elementom preduzimanja nužnih i razumnih mjera, odbrana iznosi stav da se nadređeni može smatrati krivično odgovornim samo ako je propustio preduzeti one mjere koje su u njegovoj moći.⁹⁸³ Odbrana tvrdi da to da li je komandant preduzeo razumne mjere kako bi spriječio ili kaznio krivična djela podređenih valja odrediti na temelju stepena njegove efektivne kontrole nad podređenima. Odbrana osim toga smatra da se ta stvarna mogućnost ne smije razmatrati u apstraktnom smislu, nego je treba procjenjivati u svakom slučaju pojedinačno, imajući pritom u vidu sve okolnosti.⁹⁸⁴

(ii) Diskusija

457. Na osnovu jurisprudencije Međunarodnog suda, da bi se nadređena osoba mogla smatrati odgovornom za djela njenih podređenih, moraju biti zadovoljena tri elementa. Pretresno vijeće mora van razumne sumnje utvrditi sljedeće:

- i. postojanje odnosa nadređeni-podređeni između nadređenog i počinioca krivičnog djela;
- ii. nadređeni je znao ili je bilo razloga da zna da se sprema počinjenje krivičnog djela ili da je djelo već počinjeno; i
- iii. obaveza nadređenog da preduzme nužne i razumne mjere da spriječi krivično djelo ili da kazni njegovog počinioca.⁹⁸⁵

⁹⁷⁹ *Ibid.*, gdje se citira Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 421-424.

⁹⁸⁰ *Ibid.*, gdje se ponovo citira Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 421-424.

⁹⁸¹ *Ibid.*, par 219, gdje se citira Prvostepena presuda u predmetu *Delalić*, par. 377.

⁹⁸² *Ibid.*, par. 236, gdje se citira Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par.

⁹⁸³ *Ibid.*, par. 245, gdje se citira Prvostepena presuda u predmetu *Delalić*, par. 395.

⁹⁸⁴ *Ibid.*, par. 245.

⁹⁸⁵ Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 72.

458. Kao što je zaključilo Žalbeno vijeće, "načelo da vojni i drugi nadređeni mogu biti pozvani na krivičnu odgovornost za djela podređenih uvriježeno je u konvencionom i u običajnom pravu".⁹⁸⁶

459. Za postojanje odnosa nadređeni-podređeni karakterističan je formalni ili neformalni hijerarhijski odnos između nadređenog i podređenog.⁹⁸⁷ Hijerarhijski odnos može postojati na osnovu *de jure* ili *de facto* položaja vlasti neke osobe.⁹⁸⁸ Nadređeni može biti vojnik ili civil.⁹⁸⁹ Odnos nadređeni-podređeni ne mora biti formalizovan i ne može se nužno utvrditi "samo pozivanjem na formalni status".⁹⁹⁰ U hijerarhiji su mogući i direktni i indirektni odnos subordinacije,⁹⁹¹ tako da se mora utvrditi "efektivna kontrola" nadređenog nad osobama koje su počinioci krivičnih djela.⁹⁹² Efektivna kontrola podrazumijeva "stvarnu mogućnost da se spriječi ili kazni počinjenje krivičnih djela".⁹⁹³ "Znatni uticaj" nad podređenima koji ne doseže prag "efektivne kontrole" prema običajnom pravu nije dovoljan da bi poslužio kao sredstvo vršenja komandne odgovornosti.⁹⁹⁴ Kada nadređeni raspolaže efektivnom kontrolom a ne iskoristi svoje ovlasti, može se smatrati odgovornim za krivična djela koja su počinili njegovi podređeni.⁹⁹⁵ Nadređeni koji ima ovlasti *de jure*, a koji u stvarnosti nema efektivnu kontrolu nad svojim podređenima, ne bi prema doktrini odgovornosti nadređenog snosio krivičnu odgovornost, dok nadređeni *de facto* bez formalnog imenovanja ili rješenja o dodjeli čina, ali koji u stvarnosti ima efektivnu kontrolu nad počiniocima krivičnih djela, može snositi krivičnu odgovornost.⁹⁹⁶

460. Što se tiče elementa svijesti odgovornosti nadređenoga, mora se utvrditi da je nadređeni znao ili da je bilo razloga da zna da se njegov podređeni sprema počiniti krivično

⁹⁸⁶ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 195.

⁹⁸⁷ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 303. Vidi takođe Komentar MKCK-a uz Dopunski protokol I, par. 3544.

⁹⁸⁸ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 193, 197 (nije potreban zvanični dokument o dodjeli čina ili o imenovanju). *De facto* nadređeni mora "imati u znatnoj mjeri slične ovlasti da kontroliše" podređene kao nadređeni *de jure*.

⁹⁸⁹ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 195-96 i 240; Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 76.

⁹⁹⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 370.

⁹⁹¹ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 252.

⁹⁹² Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 197.

⁹⁹³ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 378, potvrđeno u Drugostepenoj presudi u predmetu *Čelebići*, par. 256.

⁹⁹⁴ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 266.

⁹⁹⁵ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 196-98. Vidi takođe Drugostepenu presudu u predmetu *Aleksovski*, par. 76.

⁹⁹⁶ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 197.

djelo ili da ga je već počinio. Odgovornost nadređenog nije oblik objektivne odgovornosti.⁹⁹⁷ Dokazati se mora sljedeće: (i) nadređeni je doista znao, što se utvrđuje na osnovu bilo direktnih dokaza bilo indicija, da njegovi podređeni čine ili se spremaju da počine zločine iz nadležnosti Međunarodnog suda, ili (ii) nadređeni je raspolagao informacijama koje su ga u najmanju ruku mogle upozoriti na rizik takvih krivičnih djela, jer su ukazivale na potrebu dodatne istrage kako bi se utvrdilo da li su njegovi podređeni počinili te zločine ili ih se spremaju počinuti.⁹⁹⁸ U jurisprudenciji Međunarodnog suda utvrđeno je da indicije za "stvarno znanje" obuhvataju broj, tip i razmjernost protivzakonitih djela; vrijeme tokom kojeg je dolazilo do protivzakonitih djela; broj i vrstu vojnika koji su sudjelovali; logistiku, ako je postojala; geografsku lokaciju djela; rasprostranjenost djela; brzinu odvijanja operacija; *modus operandi* sličnih protivzakonitih djela; učesće starješina i ljudstva; te mjesto gdje se u to vrijeme nalazio komandant.⁹⁹⁹ Pod geografskim i vremenskim okolnostima podrazumijeva se da, što je nadređeni bio više fizički udaljen od počinjenja krivičnih djela, to je više dodatnih indicija potrebno kako bi se dokazalo da je on za ta djela znao. S druge strane, ako su zločini počinjeni u neposrednoj blizini mjesta gdje je nadređeni obavljao svoje dužnosti, to je važan pokazatelj za to da je nadređeni znao za zločine, i to utoliko više ako se počinjenje zločina ponavljalo.¹⁰⁰⁰ Presumpcija o znanju postoji ako je nadređeni imao načina da pribavi relevantne informacije o krivičnom djelu, ali je namjerno propustio da to uradi.¹⁰⁰¹

461. I konačno, mora se utvrditi da nadređeni nije preduzeo nužne i razumne mjere da spriječi krivična djela svojih podređenih ili da kazni počinioca. Od nadređenog se zahtijeva da preduzme samo one mjere koje su "u njegovoj moći", što znači da su te mjere "u granicama njegovih materijalnih mogućnosti".¹⁰⁰² Nadređeni nije obavezan učiniti nemoguće. Međutim, obavezan je preduzeti mjere izvedive u danim okolnostima,¹⁰⁰³ uključujući i one koje izlaze iz okvira njegovih formalnih pravnih nadležnosti.¹⁰⁰⁴ Obaveza da se spriječi ili kazni može se, pod određenim okolnostima, ispuniti tako što će se o danom slučaju obavijestiti nadležne vlasti.¹⁰⁰⁵ Propust da se preduzmu nužne i razumne mjere da bi se spriječilo neko krivično

⁹⁹⁷ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 239.

⁹⁹⁸ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 223 i 241.

⁹⁹⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 386, gdje se citira Završni izvještaj Komisije eksperata, osnovane u skladu s Rezolucijom 780 (1992.) Savjeta bezbjednosti (UN Doc. S/1994/674), par. 58.

¹⁰⁰⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 80.

¹⁰⁰¹ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 226.

¹⁰⁰² Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 395.

¹⁰⁰³ Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 95.

¹⁰⁰⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 395.

¹⁰⁰⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 335.

djelo za koje je nadređeni znao ili je bilo razloga da zna ne može se jednostavno ispraviti tako što će se podređeni naknadno kazniti za počinjenje tog krivičnog djela.¹⁰⁰⁶

(iii) Opšta pitanja u vezi s članom 7(3) u ovom predmetu

a. Civilna osoba s funkcijama nadređenog: zvaničnici kao nadređeni

462. Na osnovu člana 7(3) Statuta i u skladu s praksom ovog Suda, civilna osoba s funkcijama nadređenog može biti krivično odgovorna za krivična djela svojih podređenih.

b. Osude i po članu 7(1) i po članu 7(3)?

463. U okviru prakse ovog Suda u pravnom je smislu dopustivo neku osobu proglasiti krivom za jedno krivično djelo i po članu 7(1) i po članu 7(3).¹⁰⁰⁷ Iako je bilo predmeta u kojima je osuđujuća presuda po istoj tački optužnice izrečena i na osnovu člana 7(1), i na osnovu člana 7(3),¹⁰⁰⁸ postoje i druge presude u kojima je pretresno vijeće iskoristilo svoje diskreciono ovlaštenje da osudu izrekne po samo jednoj osnovi krivične odgovornosti, čak i kada se uvjerilo da su pravni uslovi za izricanje osude na temelju druge osnove odgovornosti ispunjeni.¹⁰⁰⁹ U takvim situacijama pretresno vijeće je osudu izreklo po onoj osnovi odgovornosti koja najtačnije opisuje inkriminisano ponašanje optuženog.¹⁰¹⁰

464. Pretresno vijeće se slaže sa stanovištem Pretresnog vijeća u predmetu *Blaškić* da bi bilo "nelogično nekog komandanta smatrati krivično odgovornim zato što je planirao, podsticao ili naredio počinjenje krivičnih djela, a istovremeno ga teretiti što ih nije spriječio ili kaznio".¹⁰¹¹ Pretresno vijeće podržava i Prvostepenu presudu u predmetu *Krnojelac*, gdje stoji sljedeće:

Nije primjereno donositi osuđujuću presudu po osnovi obje odgovornosti za istu tačku koja se zasniva na istim radnjama. Kada optužba u jednoj tački tereti po osnovi obje odgovornosti, a činjenice su takve da podupiru zaključak o postojanju obje odgovornosti, Pretresno vijeće ima diskreciono pravo da odluči koja od tih osnova odgovornosti je najprimjerenija u kontekstu pripisivanja krivične odgovornosti optuženom.¹⁰¹²

¹⁰⁰⁶ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 336.

¹⁰⁰⁷ Vidi, npr., Prvostepenu presudu u predmetu *Blaškić* i Prvostepenu presudu u predmetu *Kordić*.

¹⁰⁰⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 830-831, 836-837 i 842-843; Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 744-754.

¹⁰⁰⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*.

¹⁰¹⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 173, 316 i 496.

¹⁰¹¹ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 337.

¹⁰¹² Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 173.

I na kraju, ovo Pretresno vijeće takođe smatra da, uopšteno gledajući, osuđujuća presuda i po članu 7(1) i po članu 7(3) za isto krivično ponašanje nije moguća.¹⁰¹³

465. Član 7(3) služi prvenstveno kao okvirna klauzula u situacijama gdje se ne može primijeniti primarna osnova odgovornosti. U predmetima gdje neko pretresno vijeće na temelju dokaza dođe do zaključka da konkretna djela ispunjavaju uslove člana 7(1) i da je optuženi djelovao kao nadređeni, ovo Pretresno vijeće dijeli stav Pretresnog vijeća u predmetu *Krnojelac* da osudu valja izreći samo po članu 7(1), a da nadređeni položaj optuženog treba u obzir uzeti kao otežavajući faktor.¹⁰¹⁴

466. Zbog toga u načelu nije nužno da se u interesu pravde i iscrpnog opisa individualne odgovornosti donese zaključak po članu 7(3) Statuta ako se Vijeće već osvjedočilo, van razumne sumnje, da je dokazana odgovornost po članu 7(1) kao i to da je optuženi bio na funkcijama s vlašću nadređenog. Funkcije nadređenog na kojima se nalazio optuženi – pri čemu se važnost tih funkcija ne želi umanjiti – predstavljale bi u tom slučaju samo otežavajući faktor, a težina koja će mu se pridati zavisila bi od tačnog statusa nadređenog koji je optuženi imao nad svojim podređenima. Funkcije nadređenog na kojima je bio optuženi valja detaljno utvrditi i dovesti u vezu s konkretnim ponašanjem utvrđenim po članu 7(1). Takav pristup u odnosu na odgovornost po članu 7(3) ne odstupa od pristupa u odnosu na npr. naređivanje ili planiranje kada je "počinjenje" već utvrđeno. *Obiter*: ulaziti sada u debatu o članu 7(3) predstavljalo bi rasipanje sudskih resursa s obzirom na to da znamo da je odgovornost po članu 7(3) supsumirana u odgovornosti po članu 7(1).

467. Međutim, iz ove diskusije jasno slijedi da, kada je utvrđeno da neki optuženi u odnosu na jednu konkretnu optužbu nije kriv po članu 7(1), valja razmotriti vid individualne odgovornosti iz člana 7(3).

¹⁰¹³ Pretresno vijeće neće slijediti praksu Suda za Ruandu, gdje je zauzet stav da se djela poput "naređivanja" ili "počinjenja", koja očigledno potpadaju pod član 7(1), mogu koristiti kako bi se zadovoljio element svijesti u odnosu na "znao je ili je bilo razloga da zna", pri čemu se odgovornost u svojstvu nadređenog za direktno počinjena djela stapa s teorijom odgovornosti nadređenog ili odgovornosti koja se imputira za djela podređenih. Vidi, npr., *Tužilac protiv Clémenta Kayisheme i Obeda Ruzindane*, Presuda, 21. maj 1999., gdje su osude po članu 7(3) potvrđene u drugostepenom postupku, *Tužilac protiv Clémenta Kayisheme i Obeda Ruzindane*, Presuda (Obrazloženje), 1. juni 2001.

¹⁰¹⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 173 i 496; vidi takođe Prvostepenu presudu u predmetu *Naletilić i Martinović*, par. 81.

2. Zaključci Pretresnog vijeća

468. Pretresno vijeće konstatuje da vid odgovornosti opisan kao saizvršilaštvo najtačnije opisuje učestvovanje dr. Stakića u krivičnim djelima koja su 1992. počinjena u opštini Prijedor. Vijeće će stoga iznijeti bitne elemente tog učestvovanja koji se mogu primijeniti na sva krivična djela za koja se dr. Stakić tereti kao krivično odgovoran, što će poslužiti kao temelj za zaključke Vijeća u odnosu na svaku tačku Optužnice. Međutim, to nije ni u kom slučaju restriktivno, tako da će se u odnosu na pojedine tačke razmatrati i drugi vidovi odgovornosti.

(a) Actus reus

(i) Saizvršioci

469. Među saradnicima optuženog bili su nosioci vlasti samoproglashene Skupštine srpskog naroda opštine Prijedor, SDS, prijedorski Krizni štab, Teritorijalna odbrana te policija i vojska. Naročito je dr. Stakić djelovao zajedno s načelnikom policije Simom Drljačom, istaknutim pripadnicima vojske poput pukovnika Vladimira Arsića i majora Radmila Zeljaje, predsjednikom Izvršnog odbora opštine Prijedor dr. Milanom Kovačevićem, te sa Slobodanom Kuruzovićem, koji je bio i komandant opštinskog štaba Teritorijalne odbrane i komandant logora Trnopolje.

(ii) Zajednički cilj

470. Cilj konsolidovanja srpske kontrole u opštini Prijedor, u kojoj su većinsko stanovništvo bili Muslimani (opština koja ulazi u varijantu B) po prvi puta je artikulisan u Uputstvu koje je Glavni odbor Srpske demokratske stranke Bosne i Hercegovine izdao 19. decembra 1991.¹⁰¹⁵ U Uputstvu se iznosi plan za srpski narod u Bosni i Hercegovini da "živi u jedinstvenoj državi".¹⁰¹⁶ Taj cilj prihvatio je Opštinski odbor SDS-a Prijedor, koji je započeo sa sprovođenjem prvog stepena priprema za opštine iz varijante B.¹⁰¹⁷ Uspostavom samoproglashene Skupštine srpskog naroda u opštini Prijedor 7. januara 1992. plan je na opštinskoj razini poprimio vidljivi oblik.¹⁰¹⁸ Odluka srpske skupštine od 17. januara 1992. o pripajanju Autonomnoj regiji Krajini (dalje u tekstu: ARK) dodatno potkrepljuje pretpostavku

¹⁰¹⁵ DP SK39.

¹⁰¹⁶ DP SK39, str. 2.

¹⁰¹⁷ Zapisnik Opštinskog odbora SDS-a u Prijedoru (1991.), DP SK12.

¹⁰¹⁸ DP SK45.

da se htjelo na opštinskoj razini uspostaviti teritoriju pod srpskom dominacijom i kontrolom.¹⁰¹⁹

471. Zajednički cilj na nivou Prijedora upečatljivo je izražen u šest strateških ciljeva vodstva bosanskih Srba u Bosni i Hercegovini koje je formulisao Radovan Karadžić, a među kojima je prvi cilj bilo odvajanje Srba od "druge dvije nacionalne zajednice".¹⁰²⁰ Karadžić je iznio opasku da će se postignućem njegovih ciljeva "konačno i definitivno završiti posao za borbu, za slobodu srpskog naroda".¹⁰²¹ U trenutku kad je Karadžić formulisao te ciljeve, u opštini Prijedor već su bile u toku pripreme za sprovođenje prvog cilja.

(iii) Sporazum ili prešutna saglasnost

472. Dana 29. aprila 1992., kako na sastanku koji je dr. Stakić sazvao u kasarni JNA u Prijedoru, tako i na skupu u Čirkin Polju, postignut je konačni dogovor između onih koji su bili voljni da učestvuju, konkretno policije i naoružanih Srba, da će te noći u Prijedoru biti sprovedeno preuzimanje vlasti. To je bio čin koji je pokrenuo čitavu lavinu događaja i prvi u nizu dogovora koji su bili potrebni da se postigne zajednički cilj. Nije bio nužan formalni sporazum, a svi učesnici su znali kamo vodi odluka o preuzimanju vlasti.

473. Preuzimanje vlasti od strane srpskih organa 30. aprila 1992. bilo je kulminacija planova koje je SDS kovao mjesecima. SDS je tada već saradivao s policijom na tome da se, kao priprema za puč, ojačaju snage bezbjednosti u opštini.¹⁰²² Nakon preuzimanja vlasti, dr. Stakić i drugi lideri SDS-a preuzeli su ključne funkcije u opštinskoj vlasti, a legalno izabrani muslimanski i hrvatski političari su prisilno smijenjeni. Drugi vodeći članovi SDS-a postavljeni su na strateška mjesta po čitavoj opštini. Simo Drljača je postao načelnik policije.

474. Nakon preuzimanja vlasti, srpsko vodstvo je nastojalo u opštini Prijedor postići stanje spremnosti za rat, što je stajalište koje je potkrijepio vojni vještak optužbe Ewan Brown.¹⁰²³ Iz redovnog borbenog izvještaja Komande 5. korpusa od 3. maja 1992., upućenog Komandi 2. vojne oblasti, slijedi da je "izvršeno premeštanje jedne haubice 105 mm i jedne topovske

¹⁰¹⁹ DP S96.

¹⁰²⁰ DP S141, str. 13-15.

¹⁰²¹ DP S141.

¹⁰²² DP S268.

¹⁰²³ *Ewan Brown*, T. 8600-01.

protivavionske baterije iz 343. motorizovane brigade u rejon Prijedora radi ojačavanja jedinica na širem rejonu Prijedor – Ljubija – Kozarac. Jedinice su posele rejon za upotrebu".¹⁰²⁴

475. Prijedorski Krizni štab je počeo da uvodi ograničenja za stanovnike Prijedora koji nisu bili Srbi. Naročito su izdavani proglesi da se treba predati svo oružje. Stvaranje atmosfere prisile za stanovnike opštine Prijedor nesrpske nacionalnosti u skladu je sa ciljem saizvršilaca da se konsoliduje srpska vlast u opštini prisiljavanjem nesrba da bježe ili budu deportovani, čime je suštinski promijenjena nacionalna ravnoteža u opštini.

476. Propagandna kampanja pridonijela je polarizaciji stanovništva Prijedora po nacionalnoj osnovi i stvorila atmosferu straha. Dr. Stakić se tokom ljeta 1992. često pojavljivao u sredstvima informisanja,¹⁰²⁵ sijući međunacionalno nepovjerenje. List "Kozarski vjesnik" postao je propagandno sredstvo za izražavanje stavova srpskih vlasti. Stanovništvo je onemogućeno u primanju signala stanice TV Sarajevo¹⁰²⁶ i moglo je gledati isključivo televizijski program iz Beograda ili Banje Luke.¹⁰²⁷ U govoru koji je prenio "Kozarski vjesnik", dr. Stakić je izjavio: "Došli smo do stanja u kome Srbi sami crtaju granice svoje nove države".¹⁰²⁸ Na to takođe ukazuje činjenica da je izdanje "Službenog glasnika" opštine Prijedor od 20. maja 1992. nosilo oznaku "Godina 1".

477. Stvaranje atmosfere straha u opštini Prijedor kulminiralo je dogovorom članova Kriznog štaba da oružane snage upotrijebe protiv civilnog stanovništva i da uspostave logore Omarska, Keraterm i Trnopolje. Nalog o osnivanju logora Omarska od 31. maja 1992., koji je potpisao Simo Drljača, izdan je "u skladu sa Odlukom Kriznog štaba"¹⁰²⁹ čiji je predsjednik bio dr. Stakić. Pretresno vijeće ne vidi razloga da posumnja u autentičnost izjave dr. Stakića, koju je on dao u televizijskom intervjuu, da su "[Omarska, Keraterm i Trnopolje bili] nužnost u datom trenutku", kao ni njegove potvrde da su ti logori "formirani po odluci [njegove] civilne vlasti u Prijedoru".¹⁰³⁰

¹⁰²⁴ DP S345, par. 2.

¹⁰²⁵ Muharem Murselović, T. 2844, T. 2864; dr. Ibrahim Beglerbegović, T. 4084.

¹⁰²⁶ Kasim Jasić, izjava po pravilu 92bis, 30. august 1994., str. 2.

¹⁰²⁷ Mevludin Sejmenović, T. 4481-82, T. 5441-42.

¹⁰²⁸ DP S252, članak iz "Kozarskog vjesnika" od 7. augusta 1992.

¹⁰²⁹ DP S107.

¹⁰³⁰ DP S187-1.

(iv) Koordinirana saradnja

478. Slobodan Kuruzović, koji je intenzivno sudjelovao u neposrednim pripremama za preuzimanje vlasti 30. aprila 1992., potvrdio je da je to obavljeno uz dobro koordiniranu i usku saradnju između srpskih civilnih vlasti, vojske, TO-a i policije.¹⁰³¹

479. U razdoblju koje je uslijedilo odmah nakon preuzimanja vlasti, dr. Stakić je, u saradnji s načelnikom policije Simom Drljačom i najvišim vojnim starješinom u Prijedoru pukovnikom Vladimirom Arsićem, radio na jačanju i objedinjavanju vojnih snaga pod srpskom kontrolom.¹⁰³² Reakcija na incidente u Hambarinama i Kozarcu krajem maja 1992. bila je prva u nizu mjera koje je Krizni štab, u saradnji s vojskom i policijom, preduzeo kako bi opštinu očistio od nesrba.

480. Simo Drljača je u Kriznom štabu predstavljao policiju. Dr. Stakić je predložio da u Kriznom štabu bude i predstavnik vojske,¹⁰³³ ali je taj prijedlog odbačen.¹⁰³⁴ Ipak, sastancima prijedorskog Kriznog štaba povremeno su u ime vojske prisustvovali ili Arsić ili Zeljaja.¹⁰³⁵ Odmah nakon preuzimanja vlasti, civilne vlasti naručile su vojne uniforme za civilne rukovodioce, među kojima je bio i dr. Stakić, koji je u junu i augustu 1992. nosio vojnu uniformu i oružje.¹⁰³⁶

481. Iako je odbrana energično pobijala tezu o uticaju dr. Stakića na vojsku, Pretresno vijeće konstatuje da je između dr. Stakića i vojske postojala čvrsta saradnja. Na primjer, 5. maja 1992. Savjet za narodnu odbranu Skupštine opštine Prijedor, pod predsjedavanjem dr. Stakića, usvojio je zaključke u vezi s opštom mobilizacijom i predajom nelegalnog naoružanja.¹⁰³⁷

482. Zahvaljujući svom položaju predsjednika i Kriznog štaba i Savjeta za narodnu odbranu, dr. Stakić je omogućavao koordinaciju vojske i policije međusobno i sa civilnim vlastima. Centar za obavještanje nalazio se ispod kancelarije dr. Stakića u podrumu zgrade Skupštine opštine i dr. Stakić je često bio dežuran. Zeljaja i Drljača redovito su navraćali po

¹⁰³¹ Vidi *supra*, odjeljak I.D. 1.

¹⁰³² DP S28 i DP S60.

¹⁰³³ *Slobodan Kuruzović*, T. 14559-60; *Slavko Budimir*, T. 12865-66, u vezi s dnevnim redom, vidi DP S60.

¹⁰³⁴ *Slavko Budimir*, T. 12865-66.

¹⁰³⁵ *Svjedok O*, T. 3232-33; *Slavko Budimir*, T. 12910.

¹⁰³⁶ *Svjedok Z*, T. 7563; *Milovan Dragić*, T. 10526; DP S7; DP S157.

¹⁰³⁷ DP S28.

informacije u vezi s događajima u Prijedoru.¹⁰³⁸ Razna tijela kojima je dr. Stakić bio na čelu takođe su pružala logističku i finansijsku pomoć vojsci. Savjet za narodnu odbranu tražio je od nadležnih opštinskih organa da obezbijede prioritete komunikacije i osnovne potrepštine, npr. hranu i naftu, te da o tome izvještavaju prijedorski Izvršni odbor.¹⁰³⁹ Iz dokumentarnih dokaza slijedi da je Krizni štab osnovao Pozadinsku bazu u Čirkin Polju koja je dostavljala obroke za policiju na kontrolnim punktovima i stražare u logorima, gorivo za prijevoz zatočenika u logore i iz jednog logora u drugi, te municiju za policiju i vojsku.¹⁰⁴⁰ Osim toga, Vijeće se oslanja i na dva dokumenta, od kojih se prvim od Komande garnizona Prijedor i Stanice javne bezbjednosti traži da "utvrde potrebe za angažovanjem materijalno tehničkih sredstava (MTS) i opreme",¹⁰⁴¹ dok se drugim Simi Drljači, Ranku Travaru i Radovanu Rajliću daje zadatak da cjelovito sagledaju mogućnosti i utvrde kriterije za prijedlog Kriznom štabu u vezi s "načinom plaćanja i ishrane vojske i milicije na području opštine Prijedor".¹⁰⁴²

483. Instrukivan je jedan dokument Pozadinske baze Čirkin Polje od 17. juna 1992. pod naslovom "Izveštaj o preduzetoj mobilizaciji motornih vozila u Pozadinskoj bazi Čirkin Polje". U izvještaju se nabrajaju vozila mobilizovana u štabu pozadinskog obezbjeđenja u skladu sa, između ostalog, "odlukom Kriznog štaba Srpske opštine Prijedor".¹⁰⁴³ U izvještaju se nadalje navodi da se neka od popisanih vozila koriste u Pozadinskoj bazi Čirkin Polje za obavljanje sljedećih poslova: "distribucija hrane za miliciju centar, Prijedor II, jedinice vojske Prijedor II, [...], na punktove Trnopolja, *Keraterma*". U izvještaju se navodi još jedan od angažmana Kriznog štaba:

Pozadinska baza Čirkin Polje od 1. 5. 1992., sa cjelovitim pozadinskim obezbeđenjem snabdijevala je sve pripadnike milicije Centar, Milicije Prijedor II i sve pripadnike reonskih štabova: Palančište, Omarska, Rakelići, Prijedor II, Ljeskare, Brežičane, Gornju Ljubiju, Tukove. Snabdijevanje je vršeno *u skladu sa Odlukom Kriznog štaba Srpske opštine Prijedor*, pa je po tom osnovu urađen izvještaj i dostavljen Kriznom štabu i komandi garnizona.¹⁰⁴⁴

484. U tom dokumentu postoji još jedan odlomak koji i više nego dovoljno pokazuje razmjer saradnje i međuzavisnosti Kriznog štaba kojim je predsjedavao dr. Stakić, vojske i policije, u vezi s operacijama policije i vojske koje su se odvijale u opštini i logorima. Tu se

¹⁰³⁸ *Slavko Budimir*, T. 13058-59.

¹⁰³⁹ DP S28.

¹⁰⁴⁰ DP S433.

¹⁰⁴¹ DP S78.

¹⁰⁴² DP S77.

¹⁰⁴³ DP S433.

¹⁰⁴⁴ DP S433 (naglasak dodat).

govori o sastanku članova Kriznog štaba i vojske, kojem su prisustvovali i predstavnici Pozadinske baze Čirkin Polje. Nakon sastanka dotični predstavnici preduzeli su mjere u smislu "cjelovitog materijalnog obezbeđenja pripadnika jedinica Srpske vojske na području opštine, pripadnika milicije i obezbeđenja hranom zatvora u Keratermu i Omarskoj". U relevantnom dijelu stoji sljedeće:

Na sastanku Kriznog štaba Srpske opštine Prijedor i komande Garnizona 10. 06. 1992. godine u kom su pored komandanta štaba Srpske vojske majora Kuruzovića Slobodana prisustvovali: pomoćnik komandanta za pozadinu Mudrinić Mirko i intendant pozadine Nikolić Stevan i svi komandanti reonskih štabova, prihvaćene su sve upute komande Garnizona i Kriznog štaba u vezi preobražaja teritorijalne odbrane u vojsku Srpske Republike Bosne i Hercegovine. U tom pravcu preduzeli smo niz mjera i aktivnosti u saradnji sa Pozadinom komande Garnizona na planu cjelovitog materijalnog obezbeđenja pripadnika jedinica Srpske vojske na području opštine, pripadnika milicije i obezbeđenja hranom zatvora u Keratermu i Omarskoj.¹⁰⁴⁵

485. U jednom drugom dokumentu od 17. juna 1992. Krizni štab "naređuje" prijedorskoj Stanici javne bezbjednosti i Regionalnoj komandi Prijedor (tj. policiji i vojsci) da "formiraju jedinstveni interventni vod". U dokumentu se navodi da Krizni štab mora dati "saglasnost na predloženo ljudstvo [...] za sastav voda", a osim toga Regionalna komanda i Stanica javne bezbjednosti dužne su "da u roku od sedam dana Kriznom štabu Opštine podnesu pismenu informaciju o aktivnosti i rezultatima rada interventnog voda".¹⁰⁴⁶ Taj jedinstveni interventni vod spominje se i u dokumentima SJB-a, u kojima se izvještava o primjeni akata Kriznog štaba.¹⁰⁴⁷

486. Iz drugih akata Kriznog štaba proizlazi da je Krizni štab, kojem je na čelu bio dr. Stakić, saradivao u obezbjeđivanju logističke podrške (tj. goriva i tehničke opreme) za vojsku i policiju. Na primjer, u jednoj naredbi Kriznog štaba od 6. juna 1992. stoji da se vojsci u kasarni *Žarko Zgonjanin* treba dostaviti nafta.¹⁰⁴⁸ Zaključkom Kriznog štaba od 9. juna 1992. zadužuje se "komanda Regije da se MTS [materijalno-tehnička sredstva] 'Kozaraputevi' prebace na sabirni centar".¹⁰⁴⁹

487. U dokumentu od 4. augusta 1992. koji je sastavio Simo Drljača, načelnik SJB-a Prijedor, raspravlja se, između ostalog, o paravojnim aktivnostima u prijedorskoj opštini. Kaže se da su zahvaljujući "sinhronizovanim dejstvima srpske vojske i policije" velikim dijelom

¹⁰⁴⁵ DP S433 (naglasak dodat).

¹⁰⁴⁶ DP S79.

¹⁰⁴⁷ DP S114; DP S115.

¹⁰⁴⁸ DP S69.

¹⁰⁴⁹ DP S250.

uništene paravojne formacije.¹⁰⁵⁰ Slično tome, u članku iz "Kozarskog vjesnika" od 13. novembra 1992. izvještava se o pojedinostima sa zatvorene sjednice Skupštine opštine. Navodi se da je Simo Drljača, kao načelnik Stanice javne bezbjednosti, izjavio da je situacija stabilna što se tiče dejstava muslimanskih paravojnih formacija pošto su one razbijene efikasnom akcijom vojske i milicije.¹⁰⁵¹

488. Između Kriznog štaba, kasnije Ratnog predsjedništva, i pripadnika policije i vojske postojala je koordinirana saradnja u upravljanju logorima. Uloga Kriznog štaba sastojala se u nadgledanju bezbjednosti u logorima, donošenju odluka o produženju pritvora građanima Prijedora, obezbjeđivanju prijevoza (i potrebnog goriva) za premještanje zatvorenika iz logora u logor ili van teritorije pod srpskom kontrolom, te koordiniranju dostave hrane za zatočenike.

489. Dr. Stakić je provodio dosta vremena družeći se s Drljačom i Arsićem. Kao što je Slavko Budimir rekao u svom iskazu: "Ja sam u svom prethodnom iskazu rekao da su se g. Drljača i g. Stakić i g. Arsić često družili. Ja nisam bio prisutan tim događajima, ali smo imali spoznaja da se družu."¹⁰⁵² Pretresno vijeće je uvjeren da su oni zacijelo u takvim situacijama raspravljali o razvoju svojih zajedničkih ciljeva. Stoga se na temelju te uzajamne razmjene informacija može izvesti zaključak da su postojali neformalni vidovi saradnje.

(v) Zajednička kontrola nad kriminalnim ponašanjem

490. Zajednički cilj nije se mogao postići bez zajedničke kontrole nad konačnim ishodom i upravo taj element međuzavisnosti karakterističan je za ovo kriminalno ponašanje. Nijedan učesnik nije mogao sam postići zajednički cilj, iako je svaki učesnik za sebe mogao taj plan osujetiti - odbivši da obavi svoj dio posla ili prijavivši zločine. Da su, na primjer, organi političke vlasti koje je predvodio dr. Stakić uskratili svoje učešće, to bi osujetilo zajednički plan. Dr. Stakić je to znao. Da to nije bilo tako, ne bi bilo potrebe da se smijeni profesor Čehajić.

491. Atmosfera nekažnjivosti svih onih koji su učestvovali u puču koji je predvodio dr. Stakić, kao i opšte bezakonje koje je vladalo u Prijedoru, omogućili su sprovođenje zajedničkog cilja.

¹⁰⁵⁰ DP S251 (naglasak dodat).

¹⁰⁵¹ DP D92-96.

¹⁰⁵² Slavko Budimir, T. 13005.

(vi) Ovlasti dr. Stakića

492. Kao što je već navedeno, dr. Stakić je u januaru 1992. izabran za predsjednika Skupštine srpskog naroda u Prijedoru. Nakon preuzimanja vlasti, postao je predsjednik Skupštine opštine i predsjednik Savjeta za narodnu odbranu opštine Prijedor. Od maja 1992. bio je predsjednik Kriznog štaba opštine Prijedor. Pretresno vijeće se uvjerilo da je dr. Stakić 1992. godine bio vodeća politička ličnost u Prijedoru.

493. Nakon preuzimanja vlasti u Prijedoru i tokom mjeseca maja dr. Stakić je bio "najodgovorniji pojedinac" u Prijedoru "zato što se često pojavljivao u javnosti na radiju i u sredstvima javnog informisanja i zato što je bio predsjednik prijedorskog Kriznog štaba".¹⁰⁵³ U Prijedoru "nije bilo *de facto* ni *de jure* vlasti ili pojedinca koji bi bili iznad dr. Stakića".¹⁰⁵⁴ Dr. Stakić je uvijek bio prisutan kada se nešto događalo budući da je bio "prvi građanin u Prijedoru", tako da se pojavljivao u novinama, na televiziji ili radiju.¹⁰⁵⁵ U jednom intervjuu koji je dao u "Kozarskom vjesniku" od 13. januara 1993., u svojstvu predsjednika Skupštine opštine u Prijedoru, novinar je dr. Stakića opisao kao "prvog građanina opštine".¹⁰⁵⁶

494. U člancima i izvještajima iz tog razdoblja o dr. Stakiću se govori kao o "gradonačelniku" Prijedora - što je naslov koji obično označava položaj velike političke vlasti.¹⁰⁵⁷ U junu 1992. on se čak sam tako predstavio članu Posmatračke misije Evropske zajednice.¹⁰⁵⁸ Pored toga, Edward Vulliamy, koji je dr. Stakića upoznao 5. augusta 1992. kada je sa svojom televizijskom ekipom tražio dopuštenje da uđe u logor Omarska, posvjedočio je da je Milomir Stakić predstavljen kao "gradonačelnik Prijedora".¹⁰⁵⁹ Titule same po sebi nisu bitne, budući da je jasno da je dr. Stakić imao posebnu odgovornost za ono što se događalo u Prijedoru, a imao je i moć da promijeni tok događaja. Osim toga, Pretresno vijeće ima na umu i kumulativni učinak raznih funkcija na kojima je dr. Stakić imao vlast nadređenog u ključnim tijelima u opštini u smislu člana 7(3) Statuta.

¹⁰⁵³ Muharem Murselović, T. 2864. /prema engleskom transkriptu/

¹⁰⁵⁴ Muharem Murselović, T. 2868. /prema engleskom transkriptu/

¹⁰⁵⁵ Dr. Beglerbegović, T. 4084-88.

¹⁰⁵⁶ DP D92-99.

¹⁰⁵⁷ DP S151. Pretresnom vijeću je poznato da je dr. Stakić opisan kao prijedorski gradonačelnik i u jednom članku u "Kozarskom vjesniku" od 23. oktobra 1993., no kako to ne ulazi u predmetno vrijeme Optužnice, Vijeće se na DP D92-92 nije oslanjalo.

¹⁰⁵⁸ DP S166.

¹⁰⁵⁹ Edward Vulliamy, T. 7913-14 i T. 8080.

(b) Mens rea(i) Mens rea za konkretno djelo za koje se tereti

495. Specifična *mens rea*, potrebna za pojedino krivično djelo koje se tereti razmatraće se posebno u onom dijelu teksta koji se bavi dotičnim djelom.

(ii) Zajednička svijest o znatnoj vjerovatnoći da će doći do zločina

496. Pretresno vijeće je uvjereni da su dr. Stakić i njegovi saizvršiocu djelovali sa sviješću da će, kao direktna posljedica njihovog sprovođenja zajedničkog cilja, biti počinjeni zločini. Saizvršiocu su pristali na uklanjanje Muslimana iz Prijedora svim potrebnim sredstvima, te su ili pristali na posljedicu da će doći do zločina ili su aktivno sudjelovali u njihovom počinjenju. Činjenica da je dr. Stakić smatrao potrebnim da smijeni profesora Čehajića i druge koji očito ne bi bili učestvovali u sprovođenju zajedničkog cilja pokazuje da je dr. Stakić bio svjestan da, bez radnji koje su preduzeli on i njegovi saizvršiocu, krajnji cilj stvaranja srpske države ne bi mogao biti ostvaren.

(iii) Svijest dr. Stakića o važnosti vlastite uloge

497. U intervjuu koji je dao kao predsjednik Kriznog štaba 24. maja 1992. dr. Stakić je izjavio da je čitava teritorija opštine Prijedor poslije "oslobađanja Kozarca" pod srpskom kontrolom te da u Kozarcu još uvijek traje akcija "čišćenja",¹⁰⁶⁰ "zato jer su ostali oni najekstremniji i profesionalci".¹⁰⁶¹ Pretresno vijeće je čvrsto uvjereni da je dr. Stakić bio potpuno svjestan toga da su ti ekstremisti bili niko drugi doli nevini civili Muslimani i Hrvati, od kojih neki jesu bili naoružani, ali koje nijedan razumni posmatrač nikako nije mogao smatrati ekstremističkom ili profesionalnom oružanom silom. U stvari, dokazi pokazuju da je dr. Stakić, makar je govorio samo o borbi protiv muslimanskih ekstremista koji vode oružane operacije protiv srpskih snaga, vjerovao da se čitavo muslimansko stanovništvo sastoji isključivo od ekstremista. U intervjuu koji je krajem 1992. dao britanskoj televizijskoj stanici *Channel 4* dr. Stakić je izjavio:

Jer ni jednoga trenutka mi nismo ni do dan danas objavili rat cjelokupnom muslimanskom narodu i borbu za istrebljenje tog naroda, nego *samo borbu protiv ekstremnog dijela toga naroda, kome nije odgovarao zajednički život ovde, koji je želeo*

¹⁰⁶⁰ DP S240; riječ 'čišćenje' upotrijebio je optuženi.

¹⁰⁶¹ DP S240-1a.

*unitarnu državu sa potpunim pravima muslimanskog naroda i sa pripremljenim programima za istrebljenje srpskog naroda sa ovih područja.*¹⁰⁶²

Pretresno vijeće je stoga osvjedočeno da dr. Stakić nije pravio razliku između muslimanskog i hrvatskog civilnog stanovništva, za koje je tvrdio da ga želi zaštititi od zla i nevolje, i ekstremista koje je više nego išta želio poraziti. Za njega je želja da se ostvari nezavisna Bosna i Hercegovina bila dovoljna da se neko okvalifikuje kao ekstremista.

498. Pretresno vijeće je uvjereni da je dr. Stakić znao da su njegova uloga i vlast koju je imao kao vodeći političar u Prijedoru bile od ključne važnosti za postizanje zajedničkog cilja. Bio je svjestan toga da bi mogao osujetiti cilj stvaranja srpske opštine ako se posluži svojim ovlašćenjima da odgovorne za zločine pozove na odgovornost, zaštititi nesrbe i pomogne im, ili ako da ostavku na svoje visoke funkcije.

¹⁰⁶² DP S187, str. 4 (naglasak dodat).

C. Genocid i saučesništvo u genocidu (tačke 1 i 2)

1. Mjerodavno pravo

499. Optuženi dr. Milomir Stakić tereti se u tački 1 Četvrte izmijenjene optužnice (dalje u tekstu: Optužnica) za genocid ili, alternativno, u tački 2 za saučesništvo u genocidu, djela kažnjiva prema članovima 4(3)(a) odnosno (e), 7(1) i 7(3) Statuta. Članom 4, u dijelovima relevantnim za ovaj predmet, predviđa se sljedeće:

1. Međunarodni sud je ovlašten da krivično goni osobe koje su počinile genocid definisan u stavu 2 ovog člana ili bilo koje od djela nabrojanih u stavu 3 ovog člana.

2. Genocid označava bilo koje od sljedećih djela, počinjeno s namjerom da se u cijelosti ili djelimično uništi neka nacionalna, etnička, rasna ili vjerska grupa kao takva:

- (a) ubijanje pripadnika grupe;
- (b) nanošenje teške tjelesne ili duševne povrede pripadnicima grupe;
- (c) smišljeno nametanje pripadnicima grupe životnih uslova sračunatih da dovedu do njenog potpunog ili djelimičnog fizičkog uništenja...

3. Kažnjiva su sljedeća djela:

- (a) genocid;
- (c) direktno i javno poticanje na počinjenje genocida;
- (e) saučesništvo u genocidu.

500. U članovima 4(2) i 4(3) Statuta doslovno se ponavljaju članovi II i III Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida od 9. decembra 1948. (dalje u tekstu: Konvencija protiv genocida).¹⁰⁶³ Široko je prihvaćeno da pravne norme koje se iznose u Konvenciji čine dio međunarodnog običajnog prava i predstavljaju *jus cogens*.¹⁰⁶⁴

¹⁰⁶³ 78 UNTS 277, stupila na snagu 12. januara 1951. Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija je Konvenciju ratifikovala 29. augusta 1950. Konvencija je implementirana u Krivičnom zakonu SFRJ iz 1977. (članovi 141 i 145). Vidi Krivični zakon Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije koji je usvojen na sjednici Saveznog vijeća Skupštine SFRJ 28. septembra 1976.; proglašen ukazom Predsjednika Republike 28. septembra 1976.; objavljen u Službenom listu SFRJ br. 44 od 8. oktobra 1976.; ispravka objavljena u Službenom listu SFRJ br. 36 od 15. jula 1977.; stupio na snagu 1. jula 1977. (dalje u tekstu: Krivični zakon SFRJ).

¹⁰⁶⁴ Vidi *Reservations to the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide /Rezerve uz Konvenciju o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida/*, Savjetodavno mišljenje, (1951.) ICJ Reports 23; i *Tužilac protiv Gorana Jelisića*, predmet br. IT-95-10, Presuda, 14. decembar 1999. (dalje u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Jelisić*), par. 60, s bilješkama.

501. S obzirom na načelo da je u materijalnom krivičnom pravu retroaktivni učinak nedopustiv,¹⁰⁶⁵ Pretresno vijeće se prilikom tumačenja zločina genocida oslanja prvenstveno na sljedeće izvore:

- Konvenciju protiv genocida, interpretiranu u skladu s opštim pravilima tumačenja ugovora iznesenim u članovima 31 i 32 Bečke konvencije o pravu međunarodnih ugovora iz 1969.;¹⁰⁶⁶
- cilj i svrhu Konvencije koje pokazuju *travaux préparatoires*;
- praksu koja je uslijedila, uključujući i jurisprudenciju MKSJ-a, MKSR-a i nacionalnih sudova;
- publikacije međunarodnih tijela.

502. Pretresno vijeće podsjeća da je Sud za Ruandu u predmetu *Kambanda*¹⁰⁶⁷ genocid opisao kao "zločin nad zločinima" i izražava slaganje s tim opisom, kao i s riječima sudije Wald u njenom Djelimično protivnom mišljenju u Drugostepenoj presudi u predmetu *Jelisić*.¹⁰⁶⁸

Neki učeni komentatori o problematici genocida naglašavaju da se ozbiljnost ovog "zločina nad zločinima" ne bi trebala umanjivati tako da se koristi i u slučajevima koji nisu kampanje velikih razmjera, vođene s državnog nivoa čiji je cilj uništenje ... grupa, usprkos tome što bi detaljna definicija genocida iz našeg Statuta dopustila širu primjenu te optužbe.¹⁰⁶⁹

Kao i u svojoj Odluci po prijedlogu za donošenje oslobađajuće presude na osnovu pravila 98bis,¹⁰⁷⁰ a tumačeći član 4 restriktivno i uz oprez, Pretresno vijeće uvijek će se rukovoditi jedinstvenom prirodom zločina genocida.

503. Pretresno vijeće primjećuje da je u odnosu na tačke 3 do 8 u Odluci po prijedlogu za donošenje oslobađajuće presude na osnovu pravila 98bis "podsticanje" odbačeno kao vid odgovornosti. Što se tiče genocida, Pretresno vijeće smatra da je poticanje derogirani oblik krivične odgovornosti, utoliko što direktno i javno poticanje na počinjenje genocida, kažnjivo prema članu 4(3)(c), ima prioritet (*lex specialis derogat legi generali*). Međutim, u Četvrtoj izmijenjenoj optužnici ne tereti se za poticanje, tako da će Pretresno vijeće svoju diskusiju

¹⁰⁶⁵ Utoliko Rimski statut iz 1998. stalnog Međunarodnog krivičnog suda može samo djelimično pomoći u interpretaciji odredbi o genocidu iz Statuta MKSJ-a.

¹⁰⁶⁶ Konvencija je potpisana 23. maja 1969., 1155 UNTS 339, u Jugoslaviji je bila na snazi od 27. januara 1980., BiH joj je sukcesijom pristupila 1. septembra 1993., a Srbija i Crna Gora 12. marta 2001.

¹⁰⁶⁷ *Tužilac protiv Kambande*, predmet br. ICTR-97-23-S, Presuda i kazna, 4. septembar 1998. (dalje u tekstu: Presuda o kazni u predmetu *Kambanda*), par. 16. Vidi takođe *Tužilac protiv Omara Serushaga*, predmet br. ICTR-98-39-S, Presuda, 5. februar 1999. (dalje u tekstu: Kazna u predmetu *Serushago*), par. 15.

¹⁰⁶⁸ Drugostepena presuda u predmetu *Jelisić*, str. 64, par. 2.

¹⁰⁶⁹ Ovo Pretresno vijeće ne smatra da bi ispred riječi "grupe" trebalo da stoji riječ "manjinske", kako glasi originalni tekst sudije Wald, tako da je riječ "manjinske" ispuštena iz citata.

ograničiti na genocid i saučesništvo u genocidu. O drugim vidovima individualne odgovornosti govori se na drugim mjestima u tekstu.¹⁰⁷¹

(a) Genocid

(i) Argumenti strana

a. Optužba

504. Odgovornost za genocid prema članu 4(3)(a) čini *srž* argumentacije optužbe, i to na temelju sljedećih vidova odgovornosti, navedenih po važnosti:¹⁰⁷²

- saizvršilaštvo u udruženom zločinačkom poduhvatu, u kojem je zajednički cilj obuhvatao genocid ili je eskalirao do te mjere da obuhvata genocid;
- saizvršilaštvo u udruženom zločinačkom poduhvatu, u kojem je genocid bio prirodna i predvidiva posljedica ostvarenja zajedničkog cilja;
- odgovornost nadređenog;
- alternativno, saučesništvo u genocidu prema članu 4(3)(e).

505. Optužba tvrdi da pravne komponente djela genocida obuhvataju sljedeće: (1) materijalni element krivičnog djela, koji čine jedno ili više djela navedenih u članu 4(2); i (2) *mens rea* krivičnog djela, koja se sastoji od posebne namjere da se u cijelosti ili djelimično uništi nacionalna, etnička, rasna ili vjerska grupa kao takva.¹⁰⁷³

506. Kao prvo, u odnosu na *actus reus*, optužba smatra da su prema članu 4(2)(a) elementi "ubijanja" sljedeći: (1) optuženi je ubio jednu ili više osoba; (2) ta osoba ili osobe pripadale su jednoj određenoj nacionalnoj, etničkoj, rasnoj ili vjerskoj grupi; i (3) optuženi je tu osobu ili osobe namjeravao ubiti.¹⁰⁷⁴

507. Optužba navodi sljedeće elemente djela nanošenja teške tjelesne ili duševne povrede: (1) optuženi je jednoj ili više osoba nanio teške tjelesne ili duševne povrede; (2) ta osoba ili

¹⁰⁷⁰ Odluka po prijedlogu za donošenje oslobađajuće presude na osnovu pravila 98*bis*, 31. oktobar 2002.

¹⁰⁷¹ Vidi dijelove (ii)(f) i (b) *infra*.

¹⁰⁷² Završni podnesak optužbe, par. 174 (naglasak u originalu).

¹⁰⁷³ Završni podnesak optužbe, par. 194.

osobe pripadale su jednoj određenoj nacionalnoj, etničkoj, rasnoj ili vjerskoj grupi; i (3) optuženi je osobi ili osobama namjeravao nanijeti povrede.¹⁰⁷⁵

508. Prema mišljenju optužbe, elementi krivičnog djela smišljenog nametanja pripadnicima grupe životnih uslova sračunatih da dovedu do njenog potpunog ili djelimičnog fizičkog uništenja jesu: (1) optuženi je jednoj ili više osoba nametao takve životne uslove; (2) ta osoba ili osobe pripadale su jednoj određenoj nacionalnoj, etničkoj, rasnoj ili vjerskoj grupi; (3) životni uslovi nametani su smišljeno; i (4) životni uslovi sračunati da dovedu do potpunog ili djelimičnog fizičkog uništenja grupe.¹⁰⁷⁶ Optužba tvrdi da se grupa može u cijelosti ili djelimično uništiti putem (1) usmrćenja njenih pripadnika i/ili (2) drugih oblika biološkog uništenja koji s vremenom dovedu do, barem djelimičnog, fizičkog uništenja grupe na predmetnom geografskom području.¹⁰⁷⁷

509. Optužba *mens rea* za genocid dijeli na tri dijela: (1) stepen nužne namjere; (2) opseg nužne namjere; i (3) izraz "djelimično". Optužba smatra da se mora pokazati da pojedini izvršioци, kao i oni koji naređuju ili planiraju, odnosno potiču na genocid, imaju posebnu namjeru iz člana 4(2). Optužba, međutim, tvrdi da ta namjera nije obavezna za sve oblike odgovornosti prema članu 7(1), naročito za treću varijantu udruženog zločinačkog poduhvata, koja ipak predstavlja oblik saizvršilaštva iz člana 4(3)(a).¹⁰⁷⁸ Po mišljenju optužbe, opseg namjere mora se protezati na uništenje ili djelimično uništenje grupe kao takve.¹⁰⁷⁹ Optužba prilikom procjenjivanja toga šta predstavlja "djelimično" uništenje grupe koristi dva pristupa. Po prvom, uslov postojanja namjere može se zadovoljiti tako što će se dokazati namjera da se unište ciljane grupe na ograničenom geografskom području.¹⁰⁸⁰ Po drugom, namjera može biti da se uništi znatan dio ili segment grupe, pri čemu se riječ "znatan" odnosi na velik broj žrtava ili na reprezentativnost pripadnika grupe koji su objekt namjere.¹⁰⁸¹

¹⁰⁷⁴ Završni podnesak optužbe, par. 196.

¹⁰⁷⁵ Završni podnesak optužbe, par. 214.

¹⁰⁷⁶ Završni podnesak optužbe, par. 232.

¹⁰⁷⁷ Završni podnesak optužbe, par. 234.

¹⁰⁷⁸ Završni podnesak optužbe, par. 248.

¹⁰⁷⁹ Završni podnesak optužbe, par. 249.

¹⁰⁸⁰ Završni podnesak optužbe, par. 252-262.

¹⁰⁸¹ Završni podnesak optužbe, par. 263-265.

b. Odbrana

510. Odbrana objašnjava razloge zbog kojih elemente krivičnog djela genocida valja definisati usko i pritom se poziva na cijeli niz izvora u prilog takve uske interpretacije. Po mišljenju odbrane, član 2(4) treba da se tumači na način koji bi bio konzistentan s principom *in dubio pro reo*.¹⁰⁸² Odbrana odbacuje teorije prema kojima je "genocid prirodna i predvidiva posljedica progona; te da se genocidna namjera može dokazati bez dokaza o postojanju namjere da se ubije znatan broj pripadnika ciljane populacije".¹⁰⁸³ Kao što je već navedeno, odbrana se umjesto toga zalaže za usko tumačenje fraze "u cijelosti ili djelimično", u skladu s Prvostepenom presudom u predmetu *Jelisić* i Odlukom po prijedlozima odbrane za donošenje oslobađajuće presude u predmetu *Sikirica*.¹⁰⁸⁴ Što se tiče fraze "kao takve", odbrana tvrdi da je za genocid nužna namjera da se grupa uništi fizički ili biološki i citira Pretresno vijeće u predmetu *Sikirica*, koje je ocijenilo da se tom frazom "uspostavlja granica između genocida i većine slučajeva etničkog čišćenja".¹⁰⁸⁵ Odbrana dalje argumentira da djela čiji je cilj prisilni odlazak ili oduzimanje posjeda, a ne fizičko uništenje, ne mogu biti okvalifikovana kao djela genocida.¹⁰⁸⁶

511. Odbrana tvrdi sljedeće:

Kada optužba priznaje da se njena argumentacija zasniva na tezi o udruženom zločinačkom poduhvatu, te kada optuženi ne sudjeluje u fizičkom počinjenju genocida i nije bio prisutan na mjestu gdje se genocid odvijao, tada je nužno van razumne sumnje dokazati da je postojao genocidni plan kako bi se krivična odgovornost protegnula i na optuženog koji je bio odsutan.¹⁰⁸⁷

Odbrana citira jurisprudenciju Međunarodnog suda u prilog svojoj tezi da će postojanje takvog plana, iako on ne predstavlja pravnu komponentu krivičnog djela, u većini predmeta biti važan faktor prilikom dokazivanja posebne namjere.

¹⁰⁸² Ovaj princip odnosi se na činjenična, a ne pravna pitanja.

¹⁰⁸³ Završni podnesak odbrane, par. 229.

¹⁰⁸⁴ Završni podnesak odbrane, par. 303-305.

¹⁰⁸⁵ Završni podnesak odbrane, par. 313-314, gdje se citira Odluka po prijedlozima odbrane za donošenje oslobađajuće presude u predmetu *Sikirica i drugi*, par. 89.

¹⁰⁸⁶ Završni podnesak odbrane, par. 315-316.

¹⁰⁸⁷ Završni podnesak odbrane, par. 321.

(ii) Diskusijaa. Zaštićene grupe

512. Član 4 Statuta štiti nacionalne, etničke, rasne ili vjerske grupe. U slučaju da je objekt više od jedne grupe, nije dovoljno grupu definisati u opštim crtama kao, npr., "nesrbe". S tim u vezi Pretresno vijeće se ne slaže s "negativnim pristupom" koji je zauzelo Pretresno vijeće u predmetu *Jelisić*:

“Negativan pristup” bi se sastojao od identifikovanja pojedinaca kao osoba koje ne pripadaju onoj grupi za koju počinioci zločina smatraju da joj pripadaju i koja za njih ima određene nacionalne, etničke, rasne ili vjerske karakteristike. Stoga, svi na ovaj način odbačeni pojedinci bi, na osnovu isključenja, činili izdvojenu grupu.¹⁰⁸⁸

S druge strane, ciljana grupa se od ostalih može razlikovati po više osnova, i elemente genocida valja razmotriti u odnosu na svaku grupu posebno, tj. bosanske Muslimane i bosanske Hrvate.¹⁰⁸⁹

b. Objektivni element: *actus reus*

513. U optužnici se terećenje za genocid ograničava na temeljna krivična djela u osnovi, navedena u tačkama (a) do (c) člana 4(2) Statuta i Pretresno vijeće se u velikoj mjeri slaže s načinom na koji je optužba iznijela pravne elemente tog člana.

514. Za djela iz tačaka (a) i (b) nužno je dokazati postojanje rezultata.

515. Za "ubijanje" iz tačke (a) nisu potrebna dalja pojašnjenja. Što se tiče djela u osnovi, riječju "ubijanje" podrazumijeva se da se odnosi na djela počinjena s namjerom, ali ne nužno i s predumišljajem.¹⁰⁹⁰

516. "Nanošenje teške tjelesne ili duševne povrede" u tački (b) podrazumijeva, među ostalim, djela mučenja, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja, seksualnog nasilja uključujući silovanje, ispitivanja povezanog s premlaćivanjima, prijetnji smrću i povreda koje

¹⁰⁸⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Jelisić*, par. 71.

¹⁰⁸⁹ Kao što se tereti u Četvrtoj izmijenjenoj optužnici, par. 40.

¹⁰⁹⁰ Vidi *Clément Kayishema and Obed Ruzindana*, predmet br. ICTR-95-1-A, Presuda, 1. juni 2001. (dalje u tekstu: Drugostepena presuda u predmetu *Kayishema i Ruzindana*), par. 151; Prvostepena presuda u predmetu *Akayesu*, par. 500-01.

narušavaju zdravlje i unakazuju ili nanose ozljede. Nanesene povrede ne moraju biti trajne i neizlječive.¹⁰⁹¹

517. Za "smišljeno nametanje pripadnicima grupe životnih uslova sračunatih da dovedu do njenog potpunog ili djelimičnog fizičkog uništenja" u tački (c) nije nužno dokazati postojanje rezultata. Djela predviđena u toj tački obuhvataju, između ostalog, metode uništavanja koje ne predstavljaju direktno ubijanje, npr. podvrgavanje grupe režimu ishrane koja može biti dovoljna samo za puko preživljavanje, sistematsko istjerivanje iz domova i uskraćivanje medicinskih usluga.¹⁰⁹² To uključuje i stvaranje uslova koji dovode do polaganog umiranja, kao što je nedostatak odgovarajućeg smještaja, odjeće i higijene ili prekomjerni rad, odnosno fizički napori.¹⁰⁹³

518. Riječi "sračunati da dovedu do njenog fizičkog uništenja" zamijenile su sintagmu "s ciljem da uzrokuju smrt", koju je Belgija predložila na Šestom (pravnom) komitetu Generalne skupštine UN-a.¹⁰⁹⁴ Pretresno vijeće u predmetu *Akayesu* smatralo je da tu formulaciju "valja shvatiti kao metode uništavanja kojima počinitelj pripadnike grupe ne ubija trenutačno, no kojima se na kraju želi postići njihovo fizičko uništenje".¹⁰⁹⁵ Element fizičkog uništenja inherentan je riječi genocid, koja svoje korijene vuče iz grčke riječi *genos*, što znači rod ili pleme, i latinske riječi *caedere*, koja znači ubiti. Mora se takođe imati na umu da je kulturni genocid, za razliku od fizičkog i biološkog genocida, izričito isključen iz Konvencije protiv genocida. Komisija za međunarodno pravo iznijela je sljedeći komentar:

Kao što se jasno vidi iz pripremnih radova za Konvenciju, uništavanje o kojem se govori jeste materijalno uništavanje grupe, bilo fizičkim, bilo biološkim sredstvima, a ne uništavanje nacionalnog, jezičnog, vjerskog, kulturnog ili nekog drugog identiteta jedne konkretne grupe. Nacionalni ili vjerski element, te rasni ili etnički element nisu uzeti u obzir u definiciji riječi "uništavanje" koju valja shvatiti samo u njenom materijalnom, odnosno fizičkom ili biološkom smislu.¹⁰⁹⁶

519. Deportacija grupe ili dijela grupe nije dovoljna. Mora biti jasna razlika između fizičkog uništenja i pukog raspada grupe. Istjerivanje grupe ili dijela grupe samo po sebi nije dovoljno

¹⁰⁹¹ Prvostepena presuda u predmetu *Akayesu*, par. 502-4; Prvostepena presuda u predmetu *Kayishema i Ruzindana*, par. 108-110.

¹⁰⁹² Prvostepena presuda u predmetu *Akayesu*, par. 505-6.

¹⁰⁹³ Prvostepena presuda u predmetu *Kayishema i Ruzindana*, par. 115-116.

¹⁰⁹⁴ UN Doc. A/C.6/217 (belgijski prijedlog); UN Doc. A/C.6/SR.82 (sovjetski amandman).

¹⁰⁹⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Akayesu*, par. 505.

¹⁰⁹⁶ Izvještaj Komisije za međunarodno pravo o radu njene četrdeset i osme sjednice, 6. maj – 26. juli 1996., UN Doc. A/51/10, str. 90-91.

za genocid.¹⁰⁹⁷ Ko što kaže Kreß, "to je tačno čak ako se istjerivanje i može opisati kao tendencija da se ostvari raspad grupe putem fragmentacije grupe ili njene asimilacije. Razlog je to što se raspad grupe ne smije izjednačavati s fizičkim uništenjem".¹⁰⁹⁸ U ovom kontekstu Vijeće podsjeća da je prijedlog Sirije Šestom komitetu da se kao posebna tačka člana II Konvencije protiv genocida uvrsti i formulacija "uvođenje mjera s namjerom da se pripadnici grupe prisile da napuste svoje domove kako bi pobjegli od zlostavljanja koje im prijete" bio odbačen s dvadeset i devet glasova protiv, pet glasova za i osam suzdržanih.¹⁰⁹⁹

c. Subjektivni element: *mens rea*

520. Genocid je jedinstveno krivično djelo u kojem se specijalni naglasak stavlja na posebnu namjeru. Za taj zločin je karakterističan i specifičan upravo taj uslov više – određena namjera. Djela koja se kao zabranjena navode u tačkama (a) do (c) člana 4(2) Statuta prerastaju u genocid kada se dokaže da počinitelj ne samo da je ta djela želio počiniti, nego je imao i namjeru da ciljanu grupu u cijelosti ili djelimično uništi kao izdvojen i određen entitet. Takva namjera doseže razinu onog što se naziva *dolus specialis* ili "posebna namjera", pri čemu su ti nazivi međusobno zamjenjivi.¹¹⁰⁰

¹⁰⁹⁷ K Kreß, *Münchener Kommentar zum StGB*, /Minhenski komentar krivičnog zakona/, Rn 57, §6 VStGB (München, 2003.), W. A. Schabas, *Genocide in International Law*, /Genocid u međunarodnom pravu/, (Cambridge University Press, 2000.), str. 200. Njemački sudovi su konstatovali da istjerivanje bosanskih Muslimana s područja na kojima su živjeli ne predstavlja genocid. Vidi BGH /Vrhovni sud SR Njemačke/ v. 21.2.2001 – 3 StR 244/00, NJW 2001, 2732 (2733).

¹⁰⁹⁸ K Kreß, *Münchener Kommentar zum StGB*, Rn 57, §6 VStGB (München, 2003.).

¹⁰⁹⁹ A/C.6/234, vidi UN GAOR, 3. sjednica, Šesti komitet, Sažetak zapisnika sa sjednice, 21. septembar - 10. decembar 1948., str. 176 i 186. U vezi s daljim pojedinostima, vidi K. Kreß, *Münchener Kommentar zum StGB*, Rn 53-57, 57, §6 VStGB, (München, 2003.).

¹¹⁰⁰ Drugostepena presuda u predmetu *Jelisić*, par. 45-46: "Kada se govori o toj namjeri, spominje se, na primjer, specijalna namjera, specifična namjera, *dolus specialis*, posebna namjera i genocidna namjera. Žalbeno vijeće će koristiti termin "specifična namjera" kako bi opisalo namjeru da se uništi, u cijelosti ili djelimično, nacionalna, etnička, rasna ili vjerska grupa kao takva. Uslov za specifičnu namjeru jeste da počinitelj jednim od zabranjenih djela navedenih u članu 4 Statuta želi postići uništenje, djelimično ili u cijelosti, nacionalne, etničke, rasne ili vjerske grupe kao takve." Prvostepena presuda u predmetu *Akayesu*, par. 498: "Genocid se od drugih krivičnih djela razlikuje utoliko što uključuje posebnu namjeru ili *dolus specialis*. Posebna namjera nekog krivičnog djela jeste specifična nakana, nužna kao konstitutivni element tog krivičnog djela, iz koje mora slijediti da počinitelj očigledno nastoji ostvariti djelo za koje se tereti. Dakle, posebna namjera za zločin genocida sastoji se od "namjere da se u cijelosti ili djelimično uništi nacionalna, etnička, rasna ili vjerska grupa kao takva." O ovom pitanju se nije raspravljalo u drugostepenom postupku u predmetima *Akayesu* ni *Ruzindana. Tužilac protiv Georgesa Andersona Nderubumwe Rutagande*, predmet br. ICTR-96-3-A, Presuda, 26. maj 2003., (dalje u tekstu: Drugostepena presuda u predmetu *Rutaganda*), par. 524: "Prema Statutu, pod posebnom namjerom se, dakle, misli da počinitelj želi u cijelosti ili djelimično uništiti nacionalnu, etničku, rasnu ili vjersku grupu kao takvu, i to putem jednog od djela navedenih u članu 2 istog Statuta. Da bi se dokazala posebna namjera, mora se utvrditi da su navedena djela bila s jedne strane usmjerena protiv ciljane grupe iz člana 2 Statuta, a s druge strane počinjena s namjerom da se u cijelosti ili djelimično uništi ta grupa kao takva."

d. Posebna namjera da se uništi grupa kao takva

521. Grupa mora biti objekt odabran zbog njoj svojstvenih karakteristika,¹¹⁰¹ a posebna namjera mora biti da se ta grupa uništi kao izdvojen i određen entitet.¹¹⁰² Kao što je naglasilo Pretresno vijeće u predmetu *Sikirica*:

Dok pojedinci čine žrtve većine krivičnih djela, krajnja žrtva genocida je grupa, iako njeno uništenje nužno traži počinjenje krivičnih djela protiv njenih pripadnika, tj. protiv pojedinaca koji pripadaju toj grupi.¹¹⁰³

e. Posebna namjera da se grupa uništi "djelimično"

522. Ključna je posebna namjera da se uništi grupa, a ne njeno stvarno fizičko uništenje.¹¹⁰⁴ Kao što je naglasilo Pretresno vijeće u predmetu *Semanza*, "ne postoji broj žrtava koji bi predstavljao prag za utvrđivanje genocida".¹¹⁰⁵ Pretresno vijeće ističe da s obzirom na uslov više, posebnu namjeru, nije nužno dokazivati da je grupa *de facto* djelimično uništena¹¹⁰⁶ i stoga zaključuje da nije potrebno da se uz pomoć demografa utvrđuje brojčano stanje viktimiziranog stanovništva. Dominantno obilježje ovog krivičnog djela je genocidni *dolus specialis*.

523. U tumačenju formulacije "djelimično uništenje grupe" Pretresno vijeće donekle oklijevajući slijedi jurisprudenciju Međunarodnih sudova za Jugoslaviju i Ruandu, prema kojoj su obilježja genocida moguća čak i ako se posebna namjera proteže samo na geografski

¹¹⁰¹ Vidi N. Robinson, *The Genocide Convention: A Commentary*, /Konvencija protiv genocida: komentar/, New York (1960.), str. 60.

¹¹⁰² Prvostepena presuda u predmetu *Jelisić*, par. 79.

¹¹⁰³ Odluka po prijedlozima odbrane za donošenje oslobađajuće presude u predmetu *Sikirica i drugi*, par. 89.

¹¹⁰⁴ Vidi npr. N. Jørgensen, "The Genocide Acquittal in the *Sikirica* Case Before the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia and the Coming of Age of the Guilty Plea" /Oslobađajuća presuda po optužbi za genocid u predmetu *Sikirica* pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju i sazrijevanje prakse potvrdnog izjašnjavanja o krivici/, (2002.) 15 *Leiden Journal of International Law*, str. 389, na str. 394.

¹¹⁰⁵ *Tužilac protiv Laurenta Semanze*, predmet br. ICTR-97-20-T, Presuda i kazna, 15. maj 2003. (dalje u tekstu: Prvostepena presuda i kazna u predmetu *Semanza*), par. 316.

¹¹⁰⁶ Pretresno vijeće na osnovu toga zaključuje da nije potrebno da se uz pomoć demografa utvrđuje brojčano stanje viktimiziranog stanovništva.

ograničeno područje kao što je jedna opština.¹¹⁰⁷ Pretresno vijeće je svjesno da takav pristup može izmijeniti smisao definicije genocida ako se ne primjenjuje oprezno.¹¹⁰⁸

524. Ovo Pretresno vijeće slaže se s Pretresnim vijećem u predmetu *Krstić* koje je bilo mišljenja da "namjera uništenja grupe, pa i samo djelimičnog, znači težnju da se uništi neki zaseban dio grupe, a ne tek bilo koji skup pripadnika te grupe".¹¹⁰⁹ Osim toga,

Iako počinio genocida ne moraju da teže uništenju cijele Konvencijom zaštićene grupe, oni dio grupe koji žele da unište moraju smatrati zasebnim entitetom koji mora da se eliminiše kao takav. Borbeni pohod koji za posljedicu ima ubijanje određenog broja pripadnika zaštićene grupe na raznim mjestima širom većeg geografskog područja ne mora se, dakle, okvalifikovati kao genocid, uprkos visokom ukupnom broju žrtava, jer on nije nužno izraz namjere počinilaca da se ustreme na sâmo postojanje grupe kao takve. Naprotiv, ubijanje svih pripadnika dijela grupe locirane unutar manjeg geografskog područja, čak ako i rezultira manjim brojem žrtava, okvalifikovaće se kao genocid onda kada je izveden s namjerom da se uništi dio grupe kao takve lociran na tom manjem geografskom području.¹¹¹⁰

525. Pretresno vijeće primjećuje da se, u skladu s jurisprudencijom ovog Međunarodnog suda, namjera da se neka grupa uništi u načelu može konstatovati ako se uništenje odnosi na istaknuti dio grupe kao što je njeno vodstvo.¹¹¹¹

526. Opšte je prihvaćeno, osobito u jurisprudenciji ovog Međunarodnog suda i Suda za Ruandu, da se o genocidnom *dolus specialis* može zaključivati ili na osnovu činjenica,¹¹¹² konkretnih okolnosti, ili pak na osnovu "obrasca namjernog djelovanja".¹¹¹³

¹¹⁰⁷ Vidi Prvostepenu presudu u predmetu *Akayesu*, par. 704, 733; Prvostepenu presudu u predmetu *Jelisić*, par. 83; Odluku po prijedlozima odbrane za donošenje oslobađajuće presude u predmetu *Sikirica i drugi*, par. 68.

¹¹⁰⁸ Vidi npr. W Schabas, "Was genocide committed in Bosnia and Herzegovina? First Judgements of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia" /Da li je u Bosni i Hercegovini počinjen genocid? Prve presude Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju/, (novembar 2001.), *Fordham International Law Journal*, str. 23, na str. 42-43: "Iako se čini da je ideja genocida na ograničenom geografskom prostoru u potpunosti spojiva s ciljem i svrhom Konvencije, ona ipak pokreće pitanja u vezi s planom ili politikom. Lokalizovani genocid može sugerisati nepostojanje plana ili politike na državnom nivou i, iako može za posljedicu imati osuđujuće presude izrečene zvaničnicima na nižoj razini poput opštine ili regije, istovremeno može biti razlog za pretpostavku da zločin zapravo nije bio organizovan na široj osnovi."

¹¹⁰⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 590.

¹¹¹⁰ *Ibid.*

¹¹¹¹ Odluka po prijedlozima odbrane za donošenje oslobađajuće presude u predmetu *Sikirica i drugi*, par. 65, 76-85.

¹¹¹² Prvostepena presuda u predmetu *Akayesu*, par. 523-4; *Tužilac protiv Alfreda Museme*, predmet br. ICTR-96-13-T, Presuda, 27. januar 2000. (dalje u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Musema*), par. 166-7; *Tužilac protiv Radovana Karadžića i Ratka Mladića*, predmet br. IT-95-5-R61 i IT-95-18-R61, Pregled optužnica u skladu s pravilom 61 Pravilnika o postupku i dokazima, 11. juli 1996. (dalje u tekstu: pregled optužnice u predmetu *Karadžić i Mladić*), par. 94-95; Drugostepena presuda u predmetu *Jelisić*, par. 47-49; Odluka po prijedlozima odbrane za donošenje oslobađajuće presude u predmetu *Sikirica i drugi*, par. 61: "Tražena namjera za zločin genocida moraće se izvesti iz dokaza". Drugostepena presuda u predmetu

f. Vidovi odgovornosti

527. U odluci Žalbenog vijeća u predmetu *Ojdanić* iznosi se zaključak da udruženi zločinački poduhvat predstavlja "vid 'činjenja' iz člana 7(1) Statuta".¹¹¹⁴ Žalbena vijeće je konstatovalo da, "budući da učesnik dijeli cilj udruženog zločinačkog poduhvata (jer ga mora dijeliti), i nije dovoljno da samo zna za njega, ne može se smatrati da je on samo pomagač i podržavalac krivičnog djela koje se planira".¹¹¹⁵

528. "Činjenje" je široko prihvaćen vid odgovornosti, a udruženi zločinački poduhvat daje jednu od definicija "činjenja". Žalbena vijeće u predmetu *Čelebići* okarakterisalo je "činjenje" kao "primarnu odgovornost". Osim toga, kao što stoji u Prvostepenoj presudi u predmetu *Kunarac*, krivično djelo se može počiniti individualno ili zajedno s drugima, odnosno, "može postojati nekoliko počinitelja u vezi s istim krivičnim djelom, gdje ponašanje svakog od njih ispunjava nužne elemente definicije materijalnog krivičnog djela".¹¹¹⁶

529. Optužba odgovornost za genocid prema članu 4(3)(a) temelji na saizvršilaštvu u okviru udruženog zločinačkog poduhvata, u kojem je zajednički cilj uključivao genocid ili je eskalirao do te mjere da obuhvata genocid, odnosno na saizvršilaštvu u okviru udruženog zločinačkog poduhvata, u kojem je genocid bio prirodna i predvidiva posljedica ostvarenja zajedničkog cilja. Optužba tvrdi da se *dolus specialis* traži i za pojedinačne počinioce i za one koji naređuju, planiraju ili potiču na genocid.¹¹¹⁷ Međutim, prema navodima optužbe, u "usko shvaćenoj odgovornosti za udruženi zločinački poduhvat u skladu s trećom varijantom" nije nužno dokazati *dolus specialis*.¹¹¹⁸

530. Prema mišljenju ovog Pretresnog vijeća, primjena nekog vida odgovornosti ne može zamijeniti temeljno obilježje krivičnog djela. Optužba brka vidove odgovornosti i sama krivična djela. Miješanje treće varijante udruženog zločinačkog poduhvata i zločina genocida dovelo bi do toga da se *dolus specialis* u tolikoj mjeri razvodni da bi potpuno nestao. Stoga

Rutaganda, par. 525: "U nedostatku izričitih neposrednih dokaza, o postojanju *dolus specialis* može se zaključivati na osnovu sveukupnih činjenica i relevantnih okolnosti".

¹¹¹³ Prvostepena presuda u predmetu *Kayishema i Ruzindana*, par. 93.

¹¹¹⁴ *Tužilac protiv Milana Milutinovića, Nikole Šainovića i Dragoljuba Ojdanića*, predmet br. IT-99-37-AR72, Odluka po prigovoru Dragoljuba Ojdanića na nenadležnost - Udruženi zločinački poduhvat (dalje u tekstu: Odluka u predmetu *Ojdanić*), 21. maj 2003., par.20.

¹¹¹⁵ *Ibid.*

¹¹¹⁶ Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 390; vidi takođe Prvostepenu presudu u predmetu *Kvočka*, par. 251.

¹¹¹⁷ Završni podnesak optužbe, par. 248.

¹¹¹⁸ *Ibid.*

Pretno vijeće konstatuje da za "počinjenje" genocida moraju biti zadovoljena obilježja tog krivičnog djela, uključujući i *dohus specialis*. Ideja "prerastanja" djela u genocid ili genocida kao "prirodne i predvidive posljedice" nekog poduhvata koji nije usmjeren konkretno na genocid nije spojiva s definicijom genocida prema članu 4(3)(a).

(b) Saučesništvo u genocidu

531. Pretno vijeće se odnosom između člana 7(1) i saučesništva u genocidu prema članu 4(3) pozabavilo u svojoj Odluci po prijedlogu za donošenje oslobađajuće presude na osnovu pravila 98bis. Uočivši da između članova 7(1) i 4(3) postoji preklapanje, Pretno vijeće je zaključilo da su moguća dva pristupa. Na član 4(3) može se gledati kao na *lex specialis* u odnosu na član 7(1) (*lex generalis*); alternativno, kategorije učesća iz člana 7(1) mogu se učitati u član 4(3). Kao što je naglasilo Pretno vijeće u predmetu *Semanza*, ne postoji materijalna razlika između saučesništva u genocidu i "široke definicije pomaganja i podržavanja".¹¹¹⁹

532. Pretno vijeće je već definisalo izvršioce ili saizvršioce genocida kao one koji na najvišem nivou osmisle genocidni plan i preduzmu najkrupnije korake da se isti ostvari.¹¹²⁰ Izvršilac ili saizvršilac je onaj koji vrši "ključnu ulogu kao koordinator",¹¹²¹ a čije je "učestvovanje izuzetno bitno i odvija se na nivou rukovođenja".¹¹²² Ovo Pretno vijeće smatra da se genocid prema članu 4(3)(a) najčešće ograničava na "izvršioce" odnosno "saizvršioce".

533. Saučesnik u nekom krivičnom djelu može se opisati kao neko ko je, između ostalog, povezan s krivičnim djelom koje je počinio neko drugi. Pomaganje i podržavanje genocida odnosi se na "sva djela kojima se pruža podrška ili ohrabrenje, a koja su značajno doprinijela izvršenju zločina genocida ili su na njega imala znatan uticaj".¹¹²³ Saučesništvo stoga nužno upućuje na postojanje počinjenja glavnog krivičnog djela.¹¹²⁴ Drugim riječima, saučesništvo u genocidu je moguće samo ako je genocid počinjen ili se čini.¹¹²⁵ Međutim, Pretno vijeće je

¹¹¹⁹ Prvostepena presuda i kazna u predmetu *Semanza*, par. 394.

¹¹²⁰ Odluka po prijedlogu za donošenje oslobađajuće presude na osnovu pravila 98bis, 31. oktobar 2002., par. 50.

¹¹²¹ Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 644.

¹¹²² Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 642.

¹¹²³ Prvostepena presuda i kazna u predmetu *Semanza*, par. 395.

¹¹²⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Akayesu*, par. 527.

¹¹²⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Musema*, par. 171-173.

svjesno da se neko može krivično goniti za saučesništvo i onda kada počiniocu nije suđeno, pa čak i kad nije identifikovan,¹¹²⁶ te da počinitelj i saučesnik jedan drugog ne moraju poznavati.

534. Optuženi se stoga u odnosu na alternativnu optužbu za saučesništvo u genocidu može smatrati odgovornim samo ako Pretresno vijeće van razumne sumnje utvrdi da je počinjen genocid kao takav. Pretresno vijeće smatra da za svrhu ovog predmeta nije potrebno dalje razmatrati *actus reus* i *mens rea* za djelo saučesništva u genocidu.

2. Zaključci Pretresnog vijeća

(a) Argumenti strana u vezi s činjenicama

(i) Optužba

535. Optužba tvrdi da je u odnosu na član 4(3)(a) Statuta dr. Stakić odgovoran za smrt otprilike 3.000 ljudi u opštini Prijedor,¹¹²⁷ prvenstveno u logorima Omarska, Keraterm i Trnopolje, ali i u Kozarcu, Kamičanima, Hambarinama, Biščanima, Čarakovu, Briševu, na fudbalskom stadionu Ljubija, na području rudnika željezne rude Ljubija, u kasarni Benkovac, ispred logora Manjača i na Korićanskim stijenama na planini Vlašić.¹¹²⁸ Prema tvrdnji optužbe, žrtve su bili Muslimani i Hrvati iz opštine Prijedor i odabrani su namjerno na temelju svoje pripadnosti tim dvjema grupama.¹¹²⁹ Optužba uz to tvrdi da su meta bili istaknuti čelnici muslimanske i hrvatske zajednice, uključujući političke vođe, državne službenike, profesore i nastavnike, pravnike, vodeće privrednike, ljekare i medicinsko osoblje, te policajce.¹¹³⁰ Prema riječima optužbe, o namjeri dr. Stakića da ubije te ljude može se zaključivati na osnovu njegovih funkcija u vlasti, onoga što je preduzimao vršeći svoje ovlasti, njegove uske saradnje s policijom i vojskom te činjenice da ubijanja nije spriječio niti ih je, nakon što se za njih saznalo, kaznio.¹¹³¹

536. U vezi s članom 4(3)(b) Statuta, optužba govori o premlaćivanjima, mučenju, silovanjima, psihološkim zlostavljanjima, ispitivanjima i ponižavanjima u logorima Omarska, Keraterm i Trnopolje, kao i u drugim zatočeničkim centrima.¹¹³² Optužba tvrdi da su ljudi

¹¹²⁶ Prvostepena presuda u predmetu *Musema*, par. 174.

¹¹²⁷ Završni podnesak optužbe, par. 197 i 199.

¹¹²⁸ Završni podnesak optužbe, par. 197.

¹¹²⁹ Završni podnesak optužbe, par. 200.

¹¹³⁰ Završni podnesak optužbe, par. 204-210.

¹¹³¹ Završni podnesak optužbe, par. 211.

¹¹³² Završni podnesak optužbe, par. 216-229.

kojima je u logorima nanesena teška tjelesna i duševna povreda bili Muslimani i Hrvati iz opštine Prijedor, i to muškarci, žene, djeca i starije osobe, a naročito istaknuti pripadnici tih zajednica.¹¹³³ Po mišljenju optužbe, o namjeri dr. Stakića da muslimanskim i hrvatskim zatočenicima u prijedorskim logorima i zatočeničkim centrima nanese tešku tjelesnu i duševnu povredu može se zaključivati na osnovu dokaza da je logore organizovao i kontrolisao dr. Stakić i Krizni štab, te dokaza da je dr. Stakić imao *de facto* kontrolu nad snagama policije i vojske, iz čijih su redova organizovane straža i obezbjeđenje u logorima.¹¹³⁴

537. Što se tiče člana 4(3)(c), optužba tvrdi da su sva prelaćivanja, silovanja, seksualno zlostavljanje, ponižavanje i psihičko zlostavljanje kojima su izvirgavani zatočnici u logorima, uzeti zajedno s opštim uslovima u logorima i sistematskim protjerivanjima, predstavljala životne uslove sračunate na uništenje muslimanske i hrvatske zajednice u opštini Prijedor.¹¹³⁵ Optužba smatra da su ta djela namjerno koordinirana kako bi doprinijela uništenju tih grupa.

538. Optužba tvrdi da su dokazi izvedeni na suđenju van razumne sumnje pokazali da je dr. Stakić djelovao s posebnom namjerom da u opštini Prijedor uništi Muslimane i Hrvate kao takve.¹¹³⁶ Optužba navodi da se ta namjera može izvesti iz sljedećeg:¹¹³⁷

- opšte političke doktrine koja je dala povoda 'zabranjenim' djelima;
- opšte prirode zločina počinjenih u regiji ili zemlji;
- postojanja genocidnog plana i učestvovanja optuženog u njegovom stvaranju i/ili sprovođenju;
- razmjera počinjenih zločina;
- opšteg konteksta izvršenja i/ili ponavljanja drugih destruktivnih ili diskriminatorskih djela počinjenih u okviru istog obrasca ponašanja, sistematski usmjerenih protiv iste grupe, bez obzira na to da li je ta djela počinio isti učesnik ili drugi;
- izvršenja djela kojima se ugrožavaju, ili za koja sami počinioci vjeruju da njima ugrožavaju, same temelje grupe;
- mržnje koju prema grupi izražava optuženi i/ili oni koji su s njim povezani, a koji učestvuju u počinjenju krivičnog djela, uključujući nadređene i podređene;
- stepena u kojem je grupa stvarno u cijelosti ili djelimično uništena;
- riječi optuženog; i
- sakrivanja tijela u masovne grobnice, čime se preživjelima nanosi teška duševna bol budući da smrt ne mogu utvrditi niti odžalovati.

¹¹³³ Završni podnesak optužbe, par. 230.

¹¹³⁴ Završni podnesak optužbe, par. 231.

¹¹³⁵ Završni podnesak optužbe, par. 235-242.

¹¹³⁶ Završni podnesak optužbe, par. 267.

¹¹³⁷ Završni podnesak optužbe, par. 268, gdje se citiraju presude Međunarodnog suda.

Prema tvrdnji optužbe, to su faktori koji idu u prilog donošenju zaključka o genocidu. Izričito se spominje planirano stvaranje, uz primjenu sile, etnički čiste srpske države u Bosni i Hercegovini. Optužba smatra da je "prvenstveni cilj bio da se istisne ili uništi u najmanju ruku dovoljni dio muslimanskog stanovništva da bi se sa sigurnošću moglo vjerovati da preostali broj Muslimana ne može predstavljati nikakvu prijetnju i da se u potpunosti može pokoriti".¹¹³⁸ Optužba se oslanja na dokaze u vezi s uslovima u logorima, razaranjem gradova, sela, crkava i džamija, ulogom dr. Stakića u propagandnoj mašineriji, brojem ljudi zatočenih u logorima i na kraju ubijenih, skrivanjem tijela u masovne grobnice, uskraćivanjem prava Muslimanima i Hrvatima, premještanjima iz Prijedora i izjavama koje je davao dr. Stakić.¹¹³⁹

(ii) Odbrana

539. Odbrana tvrdi da dokazi "ne navode na zaključak da je dr. Stakić bio učesnik u planu za stvaranje jedinstvene srpske države putem uništenja drugih etničkih zajednica".¹¹⁴⁰ Odbrana se poziva na govor Radovana Karadžića, održan 12. maja 1992. na konstitutivnoj sjednici Skupštine srpskog naroda Bosne i Hercegovine, i tvrdi da, iako iz govora proizlazi da su se bosanski Srbi htjeli otcijepiti od Bosne i Hercegovine, ti govori ne dokazuju da je postojala namjera da se počini genocid kako bi se stvorila jednonacionalna država.¹¹⁴¹

540. Prema riječima odbrane, logori su uspostavljeni iz legitimnih razloga, kao što je predviđeno Ženevskim konvencijama, i nisu bili dio nekakvog genocidnog plana.¹¹⁴² Odbrana se poziva na naredbu od 31. maja 1992. s potpisom Sime Drljače, načelnika prijedorske Stanice javne bezbjednosti, kojim se nalaže uspostavljanje sabirnog centra Omarska u skladu s Odlukom Kriznog štaba,¹¹⁴³ a u kojoj se – prema navodima odbrane – govori o objektu s obezbjeđenjem i osiguranom hranom, čišćenjem i održavanjem, pod neposrednim nadzorom načelnika policije.¹¹⁴⁴ Odbrana se uz to poziva i na izvještaj Centra službi bezbjednosti u Banjoj Luci od 18. augusta 1992.,¹¹⁴⁵ u kojem se – kako kaže odbrana – govori o spremnosti opštinskih dužnosnika da svim lojalnim građanima republike bosanskih Srba garantuju nacionalna i vjerska prava i slobode, što dokazuje da dr. Stakić nije imao genocidnu

¹¹³⁸ Završni podnesak optužbe, par. 272.

¹¹³⁹ Završni podnesak optužbe, par. 270-312.

¹¹⁴⁰ Završni podnesak odbrane, par. 306.

¹¹⁴¹ Završni podnesak odbrane, par. 307-308.

¹¹⁴² Završni podnesak odbrane, par. 328-329, gdje se govori o svjedočenju generala Wilmota.

¹¹⁴³ DP S107.

¹¹⁴⁴ Završni podnesak odbrane, par. 325.

¹¹⁴⁵ DP S152.

namjeru.¹¹⁴⁶ Odbrana tvrdi da nisu izvedeni vjerodostojni dokazi da je dr. Stakić bio i u jednom od logora.¹¹⁴⁷

541. Odbrana navodi da dr. Stakić nije ni na koji način bio povezan s organizacijom konvoja autobusa iz opštine Prijedor, te da, čak i da je izravno sudjelovao u organizovanju transporta za ljude koji su htjeli otići iz prijedorske opštine, to ne bi bio dokaz genocidne namjere.¹¹⁴⁸

542. Što se tiče zaključaka i naređenja Kriznog štaba, odbrana tvrdi da su ti akti u skladu s pokušajima da se uspostavi red i mir i da oni ne navode na zaključak o genocidu.¹¹⁴⁹

543. I na kraju, odbrana ukazuje na dokaze o tome da je dr. Stakić po svom ponašanju bio miran čovjek koji nije pokazivao nikakve znakove mržnje ili diskriminacije prema drugim građanima u prijedorskoj opštini i tvrdi da dr. Stakić ili nije bio informisan ili je dobivao neistinite informacije o kriminalnom ponašanju koje se odvijalo u logorima.¹¹⁵⁰

(b) Diskusija i zaključci u vezi s tačkama 1 i 2

544. Tokom vremenskog perioda na koje se odnosi Četvrta izmijenjena optužnica, odnosno u periodu od 30. aprila 1992. do 30. septembra 1992., na području cijele opštine Prijedor počinjeni su zločini masovnih razmjera. Kao što se navodi u zaključcima Pretresnog vijeća o činjeničnom stanju, u logorima Omarska, Keraterm, Trnopolje i drugim zatočeničkim centrima često je dolazilo do mnogobrojnih ubistava. Isto tako, mnogo je ljudi ubijeno tokom napada vojske bosanskih Srba na sela i gradove širom prijedorske opštine u kojima su većinom živjeli bosanski Muslimani, a izvršeno je i nekoliko pokolja nad Muslimanima. Hiljade ljudi zatočenih u logorima podvrgnute su nehumanom i ponižavajućem postupanju, koje je uključivalo i rutinska premlaćivanja. Osim toga, u nekim od tih objekata činjena su djela silovanja i seksualnog nasilja. Zatočenici su dobivali hranu koja je bila jedva dovoljna za preživljavanje. Pored toga, bosanski Muslimani koji su cijeli svoj život proveli u opštini Prijedor istjerivani su iz svojih domova. Diskriminacija bosanskih Muslimana vršila se i na radnom mjestu time što su proizvoljno otpušteni s posla, kuće su im obilježavane radi uništenja, a u mnogo slučajeva su i porušene zajedno s džamijama i katoličkim crkvama.

¹¹⁴⁶ Završni podnesak odbrane, par. 326-327.

¹¹⁴⁷ Završni podnesak odbrane, par. 331-361.

¹¹⁴⁸ Završni podnesak odbrane, par. 362-367.

¹¹⁴⁹ Završni podnesak odbrane, par. 370.

Optužba sve te događaje u opštini Prijedor iz 1992. godine navodi kao *actus reus* genocida prema članu 4(2)(a) do (c) Statuta.

545. Pretresno vijeće će prvo odrediti odgovarajuću ciljanu grupu ili ciljane grupe radi definicije genocida. Pretresno vijeće konstatuje da većina žrtava djela koja potencijalno potpadaju pod član 4(2)(a) do (c) Statuta pripada zajednici bosanskih Muslimana. Izvedeni su i neki dokazi za slične zločine počinjene protiv bosanskih Hrvata. Međutim, u prijedorskoj opštini je živio ograničen broj Hrvata¹¹⁵¹ i Pretresno vijeće konstatuje da nije izvedeno dovoljno dokaza o zločinima počinjenim nad Hrvatima na osnovu kojih bi se moglo zaključiti da je kao cilj bila izdvojena i zajednica bosanskih Hrvata.

546. Pretresno vijeće je svoje zaključke o utvrđenom činjeničnom stanju iznijelo u drugom dijelu ove Presude, i iz tih zaključaka slijedi da je 1992. u opštini Prijedor postojao opsežni obrazac zlodjela protiv Muslimana, dokazan van razumne sumnje. Međutim, da bi se dokazalo da je dr. Stakić bio upleten u počinjenje ovih djela kao saizvršilac genocida, Pretresno vijeće se mora uvjeriti da je on imao traženu namjeru. Stoga je ključno i prvenstveno pitanje koje Pretresno vijeće mora razmotriti pitanje da li je dr. Stakić posjedovao *dolus specialis* za genocid, pri čemu je upravo *dolus specialis* temeljno obilježje tog krivičnog djela.

547. Dr. Stakić se tereti da je učestvovao u genocidnoj kampanji u opštini Prijedor, za koju se tvrdi da je organizovana na najvišem nivou u Republike Srpske, a čiji se začeci mogu smjestiti otprilike u vrijeme konstitutivne sjednice Skupštine srpskog naroda Bosne i Hercegovine, održane 24. oktobra 1991. On se tereti za djelovanje u dogovoru s Milanom Kovačevićem i Simom Drljačom iz prijedorskog Kriznog štaba, te Radovanom Karadžićem, Momčilom Krajišnikom i Biljanom Plavšić, članovima rukovodstva Republike Srpske i SDS-a.¹¹⁵² U svojoj Odluci po prijedlogu za donošenje oslobađajuće presude na osnovu pravila 98bis Pretresno vijeće je zaključilo da bi na osnovu dokaza koje je predočila optužba razumni presuditelj o činjenicama "*mogao* zaključiti da je dr. Stakić dijelio planove o stvaranju jedinstvene srpske države uništavanjem drugih nacionalnih grupa".¹¹⁵³ Nakon što je saslušalo sve dokaze, Pretresno vijeće konstatuje da mu nije omogućen nužan uvid u stanje svijesti

¹¹⁵⁰ Završni podnesak odbrane, par. 390-394.

¹¹⁵¹ Prema najvišoj procjeni, 1991. je u opštini Prijedor bilo 7% Hrvata (*svjedok A*, T. 1794), dok je prema uobičajenijoj procjeni u skladu s popisom stanovništva iz 1991. Hrvata bilo 5.6% (*Muharem Murselović*, T. 2682) ili 5.5% (*Mirsad Mujadžić*, T. 3580).

¹¹⁵² Četvrta izmijenjena optužnica, par. 27.

¹¹⁵³ Par. 89.

navodnih počinilaca koji su u političkim strukturama djelovali na višem nivou od dr. Stakića, iz kojeg bi Vijeće moglo izvući zaključak da su ti počinioši posjedovali posebnu genocidnu namjeru. Slijedom toga, Pretresno vijeće na osnovu te vertikalne strukture ne može doći do zaključka da je dr. Stakić dijelio takvu namjeru.

548. Tokom predmetnog vremena dr. Stakić je djelovao unutar širih okvira SDS-a na državnoj razini i na nivou ARK-a, zajednice opština u Bosni i Hercegovini pod srpskim vodstvom, o pripajanju kojoj se Skupština srpskog naroda opštine Prijedor izjasnila 17. januara 1992.¹¹⁵⁴ Iz dokaza proizlazi da su vođe SDS-a na lokalnoj ili opštinskoj razini bili u kontaktu sa svojim kolegama na regionalnom, pa čak i državnom nivou i štaviše dobivali uputstva od njih.¹¹⁵⁵ Dr. Radovan Karadžić je 12. maja 1992. na sjednici Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini održanoj u Banjoj Luci iznio šest strateških ciljeva srpskog naroda.¹¹⁵⁶ Značajno je da je prvi strateški cilj bilo razdvajanje od druge dvije nacionalne zajednice, bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata, "državno razdvajanje", "razdvajanje od onih koji su naši neprijatelji".

549. Dr. Stakić je pripremio sjednicu Skupštine Srpske Republike BiH u hotelu "Prijedor" 22. ili 23. oktobra 1992., na kojoj je učestvovao i dr. Karadžić,¹¹⁵⁷ tako da se Pretresno vijeće uvjerilo da je dr. Stakić dr. Karadžića susreo barem u ovoj jednoj prilici. Međutim, Pretresno vijeće ne zna o čemu se tokom takvih sastanaka raspravljalo. Isto tako, Pretresno vijeće ne može izvlačiti zaključke iz iskaza Ranka Travara o tome da je dr. Stakić ostao u SDS-u i dalje bio lojalan dr. Karadžiću nakon što je između dr. Karadžića i dr. Plavšić došlo do raskola,¹¹⁵⁸ utoliko više što taj događaj izlazi iz predmetnog vremena Optužnice. Dakle, u ovom predmetu nema dovoljno dokaza da bi se utvrdilo kako je na višem nivou planirana genocidna kampanja.

550. Osobe iz vertikalne hijerarhijske strukture ili više nisu na životu ili nisu na raspolaganju zato što se protiv njih vodi krivični postupak, s izuzetkom Biljane Plavšić koja se mogla pozvati kao svjedok nakon donošenja konačne odluke u njenom predmetu. Na temelju povjerljivog sporazuma o potvrdnom izjašnjavanju o krivici između strana, Plavšićeva se 2. oktobra 2002. potvrdno izjasnila o krivici za progon. Ovo Pretresno vijeće je 8. januara 2003.

¹¹⁵⁴ DP S96.

¹¹⁵⁵ DP SK39.

¹¹⁵⁶ DP S141.

¹¹⁵⁷ *Mičo Kos*, T. 9844-48; *Petar Stanar*, T. 14264.

¹¹⁵⁸ *Ranko Travar*, T. 13467-68.

pokrenulo pitanje pojavljivanja Plavšićeve kao svjedoka u predmetu *Stakić*.¹¹⁵⁹ Tom je prilikom odbrana izrazila interes da se sasluša svjedočenje Plavšićeve.¹¹⁶⁰ Pretresno vijeće je naložilo da se Plavšićeva sasluša čim to nakon izricanja njene kazne bude praktično izvodljivo, a optužbi je dalo nalog da odbrani i Pretresnom vijeću objelodani izjave Biljane Plavšić i sadržaj sporazuma o potvrdnom izjašnjanju o krivici,¹¹⁶¹ što je optužba i učinila 14. januara 2003. Plavšićevoj je 27. februara 2003. izrečena kazna od jedanaest godina zatvora.¹¹⁶² Optužba je 19. marta 2003. na usvajanje ponudila "Činjenične osnove za potvrdno izjašnjanje o krivici" Biljane Plavšić kao dio unakrsnog ispitivanja Srđe Trifkovića.¹¹⁶³ Odbrana je 25. marta 2003. izjavila da više ne insistira na tome da Plavšićeva da iskaz,¹¹⁶⁴ a optužba se odrekla prava da eventualnu žalbu temelji na činjenici da Plavšićeva nije saslušana kao svjedok.¹¹⁶⁵ Na temelju povjerljivih konferencija održanih sa stranama po pravilu 65ter(I), i to kako u predmetu Plavšić, tako i u predmetu Stakić,¹¹⁶⁶ optužba je 1. aprila 2003. pristala da povuče činjenične osnove za potvrdno izjašnjanje o krivici Biljane Plavšić,¹¹⁶⁷ a odbrana je izjavila da neće temeljiti žalbu na činjenici da nije imala mogućnost Plavšićevu unakrsno ispitati.¹¹⁶⁸ Pretresno vijeće je na kraju donijelo odluku da nema smisla odgađati posljednja zasjedanja u postupku kako bi se saslušalo svjedočenje Plavšićeve jer, bez da se pritom bilo što anticipira u vezi s njenim svjedočenjem, nije bilo razumno očekivati da bi ona, nakon što se krivom izjasnila po optužbi za progon a ne genocid, mogla ili htjela dati ikakvu izjavu koja bi Pretresno vijeće navela na zaključak da je ijedna od osoba spomenutih u paragrafu 27 Optužnice posjedovala posebnu namjeru.¹¹⁶⁹

551. Pretresno vijeće naglašava da je do zaključka da genocidna namjera na višem nivou nije dokazana van razumne sumnje došlo samo na osnovu dokaza u ovom konkretnom predmetu. Tome je tako usprkos činjenici da postoji cijeli niz indicija koje bi mogle ukazati na

¹¹⁵⁹ T. 9894.

¹¹⁶⁰ T. 9898-99.

¹¹⁶¹ T. 9915.

¹¹⁶² *Tužilac protiv Biljane Plavšić*, predmet br. IT-00-39&40/1, Presuda o kazni, 27. februar 2003.

¹¹⁶³ T. 13877; 13904.

¹¹⁶⁴ T. 14340.

¹¹⁶⁵ T. 14342.

¹¹⁶⁶ Pretres *ex parte* – optužba (bez prisustva Stakićeve odbrane), 25. mart 2003., spomenut na T. 14340; konferencija po pravilu 65ter(I) (zatvorena sjednica), 31. mart 2003.

¹¹⁶⁷ T. 14895.

¹¹⁶⁸ T. 14895.

¹¹⁶⁹ Vidi Nalog kojim se poništava nalog da se pozove Biljana Plavšić, 2. april 2003., a kojim se poništava Nalog od 9. januara 2003., kojim se *proprio motu* poziva Biljana Plavšić da kao svjedok stupi pred Pretresno vijeće.

postojanje takve namjere, što je Pretresno vijeće pokušalo detaljnije ispitati tako što je na osnovu pravila 98 *proprio motu* pozvalo dodatne svjedoke.¹¹⁷⁰

552. Pretresno vijeće primjećuje da je optužba izričito izjavila kako dr. Stakića nije teretila za krivična djela kod kojih bi bilo nužno *dokazati* vertikalnu strukturu udruženog zločinačkog poduhvata van granica prijedorske opštine.¹¹⁷¹ Dr. Stakić se tereti "za ona djela koja su putem horizontalne strukture udruženog zločinačkog poduhvata u Prijedoru direktno povezana sa stvarnim izvršiocima u Prijedoru".¹¹⁷²

553. Što se tiče "ubijanja pripadnika grupe", Pretresno vijeće nije uvjereneno da je dr. Stakić posjedovao traženi *dolus specialis* za genocid, no otvoreno ostavlja pitanje da li je on imao *dolus eventualis* za ubijanja koji bi bio dovoljan za subjektivne elemente drugih djela navedenih u Optužnici. Iako se Pretresno vijeće osvjedočilo da je zajednički cilj članova SDS-a u opštini Prijedor, uključujući i dr. Stakića kao predsjednika Skupštine opštine, bio da se formira srpska opština, nema dovoljno dokaza o postojanju namjere da se to učini tako što bi se djelimično uništila muslimanska zajednica. Pretresno vijeće vjeruje da je cilj bio prije da se eliminiše sve što se doživljavalo kao prijetnja opštem planu, osobito od strane Muslimana, te da se nesrbi prisile na odlazak iz opštine Prijedor. Čini se da je najvažniji interes bio obezbijediti Srbe i zaštititi njihova prava. Kao što je naglasio jedan od članova delegacije Posmatračke misije Evropske zajednice, koja je prijedorsku opštinu posjetila krajem augusta 1992., "na osnovu onoga što smo vidjeli može se izvući zaključak da muslimansko stanovništvo nije poželjno i da se sistematski istjeruje svim raspoloživim sredstvima".¹¹⁷³ Da je cilj doista bio pobiti sve Muslimane, za njegovo ispunjenje su na raspolaganju stajale potrebne strukture. Pretresno vijeće primjećuje da, iako je registrovano otprilike 23.000 ljudi koji su prošli kroz logor Trnopolje u vrijeme kada je taj logor postojao, kao i kroz druga prigradska naselja,¹¹⁷⁴ ukupni broj ubijenih u opštini Prijedor vjerovatno nije prešao 3.000.¹¹⁷⁵

554. Iako je dr. Stakić pomagao u sprovođenju intenzivne propagandne kampanje protiv Muslimana, ne postoje dokazi da je dr. Stakić osobno koristio jezik mržnje, iz čega bi se mogao izvesti zaključak o *dolus specialis*. Svojim izjavama dr. Stakić se nije javno zalagao za

¹¹⁷⁰ Konkretno, Pretresno vijeće je kao svjedoke pozvalo *Slavka Budimira, Ranka Travara i Slobodana Kuruzovića*, koji su svi 1992. bili članovi prijedorskog Kriznog štaba.

¹¹⁷¹ Završni podnesak optužbe, prilog A, str. 34.

¹¹⁷² T. 15297.

¹¹⁷³ DP S166; *Charles McLeod*, T. 5130, T. 5161-62.

¹¹⁷⁴ DP S434.

ubijanja i, iako se u njima može nazrijeti namjera da se podesi etnički sastav stanovništva u Prijedoru, Pretresno vijeće ne može doći do zaključka o postojanju namjere da se Muslimani unište kao grupa. Takav zaključak se ne može izvesti ni iz primjedbe dr. Stakića da su Muslimani u Bosni "nastali vještački",¹¹⁷⁶ pa ni iz intervjua koji je u januaru 1993. dao njemačkoj televiziji, u kojem je doduše pokazao svoju netolerantnost prema Muslimanima, no u kojem se zalagao za uklanjanje "neprijateljskih" Muslimana iz Prijedora, a ne za fizičku eliminaciju svih Muslimana. Intervju završava sljedećom izjavom: "Svi oni koji su okrvavili ruke neće moći da se vrate. Oni drugi, ako budu htjeli i željeli, ali po završetku rata, moći će da se vrate".¹¹⁷⁷ Namjera da se stanovništvo raseli nije isto što i namjera da se to stanovništvo uništi.

555. Pretresno vijeće je razmotrilo pitanje da li je iko drugi na horizontalnoj razini u okviru struktura u opštini Prijedor posjedovao *dolus specialis* za genocid ubijanjem pripadnika muslimanske zajednice, no Vijeće je zaključilo da za to ne postoje jaki dokazi. Simo Drljača, načelnik prijedorske Stanice javne bezbjednosti, nedvojbeno je igrao važnu ulogu u uspostavljanju i vođenju logora,¹¹⁷⁸ i na osnovu dokaza o njemu može se stvoriti slika teške, pa čak i surove osobe,¹¹⁷⁹ no Pretresno vijeće nije uvjereneno da je Drljača Krizni štab uvukao u genocidnu kampanju.¹¹⁸⁰

556. U vezi s "nanošenjem teške tjelesne ili duševne povrede pripadnicima grupe", Pretresno vijeće, zbog razloga koji su navedeni u prethodnom paragrafu, ne može zaključiti da je dr. Stakić počinio djela kojima je Muslimanima nanesena teška tjelesna ili duševna povreda s namjerom da se Muslimani unište kao grupa.

557. Iz istih razloga Pretresno vijeće konstatuje da nije dokazan *dolus specialis* za "smišljeno nametanje pripadnicima grupe životnih uslova sračunatih da dovedu do njenog potpunog ili djelimičnog fizičkog uništenja". Pretresno vijeće u ovom kontekstu podsjeća da je

¹¹⁷⁵ *Ewa Tabaeu*, T. 8414-17.

¹¹⁷⁶ DP S187, str. 5; T. 5692.

¹¹⁷⁷ DP S365-1, str. 4.

¹¹⁷⁸ Vidi npr. DP S107; DP S353; *Muharem Murselović*, T. 2905.

¹¹⁷⁹ *Ljubica Kovačević* je, na primjer, posvjedočila da njen suprug, *Milan Kovačević*, po svemu sudeći nije volio Drljaču zato što je ovaj jednom na njega povukao pištolj, T. 10180. *Ranko Travar* je u svom iskazu rekao da je Drljača bio čovjek vrlo prijekne naravi i težak za saradnju, T. 13463. *Slavko Budimir* je posvjedočio da je poput drugih članova tokom rasprava na sastancima Kriznog štaba i dr. Stakić ponekad iznosio različite stavove i ulazio u neku vrstu sukoba kada je raspravljao s Drljačom, T. 12922.

¹¹⁸⁰ Vidi DP D99, intervju iz "Kozarskog vjesnika" od 9. aprila 1993. sa Simom Drljačom gdje on iznosi svoje komentare u vezi sa saradnjom između civilnih vlasti i policije.

deportovanje grupe ili dijela grupe nedovoljno ako nije popraćeno metodama čiji je cilj fizičko uništenje grupe.

558. Što se tiče treće kategorije udruženog zločinačkog poduhvata, Pretresno vijeće ponavlja svoj zaključak da u skladu s mjerodavnim pravom u odnosu na genocid, koncept genocida kao prirodne i predvidive posljedice nekog poduhvata koji nije usmjeren konkretno na genocid nije dostatan.

559. Pretresno vijeće podsjeća na svoj zaključak da, kad god dr. Stakiću nije utvrđena krivica prema članu 7(1) u odnosu na neko krivično djelo, valja razmotriti odgovornost prema članu 7(3). Budući da Pretresno vijeće nije uvjeren van razumne sumnje da je iko, uključujući bilo kojeg od podređenih dr. Stakića u opštini Prijedor, posjedovao *dolus specialis*, nije moguće primijeniti član 7(3) na tačku 1.

560. Zbog gore navedenih razloga, dr. Stakić se oslobađa krivice za genocid po tački 1.

561. Da bi se dr. Stakić proglasio odgovornim za saučesništvo u genocidu, mora se dokazati da je genocid stvarno i počinjen. Na osnovu dokaza izvedenih u ovom predmetu, Pretresno vijeće nije van razumne sumnje utvrdilo da je 1992. u Prijedoru počinjen genocid. Zbog toga se dr. Stakić oslobađa krivice za saučesništvo u genocidu po tački 2.

D. Uslovi zajednički članovima 3 i 5 Statuta

562. U tačkama 3 - 8 Optužnice, dr. Stakić je optužen za krivična djela iz člana 3 (kršenja zakona i običaja ratovanja) i člana 5 (zločini protiv čovječnosti) Statuta. Ovaj odjeljak bavi se zajedničkim preduslovima za primjenu tih članova.

1. Mjerodavno pravo

(a) Argumenti strana

Strane tvrde da je postojanje oružanog sukoba, bilo unutarnjeg ili međunarodnog, preduslov za primjenu članova 3 i 5 Statuta.

Optužba tvrdi da, premda član 3 zahtijeva vezu između počinjenih zločina i oružanog sukoba, član 5 ne zahtijeva "suštinsku" vezu između zločina i oružanog sukoba.¹¹⁸¹

Odbrana tvrdi da optužba u vezi s članom 3 mora dokazati neksus između oružanog sukoba i krivičnog djela za koje se tereti.¹¹⁸²

(b) Diskusija

(i) Uslov postojanja oružanog sukoba

566. Shodno članu 3 Statuta, Međunarodni sud ima nadležnost nad kršenjima zakona i običaja ratovanja, a preduslov za to jeste postojanje oružanog sukoba na teritoriji na kojoj su zločini za koje se optužuje počinjeni. Za primjenu člana 3 Statuta nebitno je da li se radi o međunarodnom ili unutrašnjem sukobu.¹¹⁸³

567. Članom 5 Statuta, Međunarodnom sudu je data nadležnost za krivično gonjenje osoba odgovornih za zločine protiv čovječnosti. Premda je Žalbeno vijeće iznijelo stav da "međunarodno običajno pravo ne zahteva nužno da postoji veza između zločina protiv čovečnosti i bilo kakvog sukoba",¹¹⁸⁴ član 5 nameće uslov za nadležnost kojim je nadležnost

¹¹⁸¹ Završni podnesak optužbe, par. 302 i 395-96.

¹¹⁸² Završni podnesak odbrane, par. 609.

¹¹⁸³ *Tužilac protiv Duška Tadića*, predmet br. IT-94-I-AR72, Odluka po interlokutornoj žalbi odbrane na nadležnost suda, 2. oktobar 1995. (dalje u tekstu: Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*), par. 137.

¹¹⁸⁴ Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, par. 141.

Međunarodnog suda ograničena na zločine protiv čovječnosti "kada su počinjeni u oružanom sukobu, bilo međunarodnog bilo unutrašnjeg karaktera".

568. Oružani sukob postoji "svuda gde se pribeglo oružanoj sili između država ili produženom oružanom nasilju između vlasti i organizovanih naoružanih grupa, ili pak između takvih grupa unutar jedne države."¹¹⁸⁵

(ii) Utvrđivanje postojanja neksusa između oružanog sukoba i djela za koja se tereti optuženi

569. Optužba u vezi sa članom 3 mora dokazati i postojanje veze između djela optuženog za koja se tvrdi da predstavljaju kršenja zakona i običaja ratovanja i dotičnog oružanog sukoba. Što se tačne prirode te veze tiče, Žalbeno vijeće je bilo mišljenja da je "dovoljno [. . .] da su navodni zločini u tijesnoj vezi sa neprijateljstvima koja su se odvijala na drugim dijelovima teritorije pod kontrolom strana u sukobu."¹¹⁸⁶ Drugim riječima, dovoljno je utvrditi da je počinitelj djelovao u službi oružanog sukoba ili pod okriljem oružanog sukoba.¹¹⁸⁷ Žalbeno vijeće je iznijelo, pored ostalih, sljedeće faktore koje treba uzeti u obzir prilikom donošenja odluke o tome da li je predmetno djelo u dovoljnoj mjeri povezano s oružanim sukobom:¹¹⁸⁸

činjenicu da je počinitelj zločina borac, da žrtva nije borac, da žrtva pripada suprotstavljenoj strani, da se može smatrati da je to djelo u funkciji ostvarenja krajnjeg cilja vojnog pohoda, te da počinjenje zločina proizlazi iz službenih dužnosti počinitelja ili spada u njihov okvir.

570. S druge strane, Žalbeno vijeće je smatralo da "uslov iz člana 5 Statuta predstavlja tek preduslov za vršenje nadležnosti, a on je zadovoljen čim je dokazano postojanje oružanog sukoba i objektivne veze u geografskom i vremenskom smislu između djela optuženih i oružanog sukoba".¹¹⁸⁹

2. Zaključci Pretresnog vijeća

(a) Oružani sukob

571. Pretresno vijeće je uvjeren da je na teritoriji opštine Prijedor u periodu od 30. aprila do 30. septembra 1992. postojao oružani sukob.

¹¹⁸⁵ Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, par. 70.

¹¹⁸⁶ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 57.

¹¹⁸⁷ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 58.

572. Prvo, vještak odbrane za vojna pitanja izjavio je da je, po njegovom stručnom mišljenju, u opštini Prijedor u periodu od aprila do septembra 1992. vladalo stanje oružanog sukoba.¹¹⁹⁰ Ewan Brown, vještak optužbe za vojna pitanja, izjavio je da su nakon napada na Hambarine i Kozarac, u opštini Prijedor tokom čitavog ljeta 1992. vođene borbene operacije.¹¹⁹¹

573. Pored toga, redovni borbeni izvještaji komande 1. krajiškog korpusa komandi 5. korpusa pružaju opsežne dokaze o tome da su u opštini Prijedor vođene borbene operacije u periodu na koji se odnosi optužnica.¹¹⁹²

574. Konačno, činjenica da je "Kozarski vjesnik" svoja izdanja iz tog perioda nazivao "ratnim izdanjima" potkrepljuje zaključak da su borbene operacije bile u toku.¹¹⁹³

(b) Nekus

575. Pretresno vijeće je dalje uvjerenjeno da je postojala veza između tog oružanog sukoba i djela optuženog. To se može utvrditi kako pomoću objektivnih, tako i pomoću subjektivnih elemenata.

576. Postoje dokazi o tome da je Krizni štab, predsjednik kojeg je bio dr. Milomir Stakić, izdao ultimatum stanovnicima Hambarina da predaju oružje ili da, u suprotnom, snose posljedice.¹¹⁹⁴ U jednom izvještaju SJB-a navodi se da je odluku da se vojno interveniše u selu Hambarine donio Krizni štab.¹¹⁹⁵ Štaviše, u jednom intervjuu, u vezi s napadom na gradić Kozarac, dr. Milomir Stakić je u svojstvu predsjednika Kriznog štaba izjavio: "[u] stvari, donijeli smo odluku da vojska i milicija krenu gore [. . .]".¹¹⁹⁶ Postoje dokazi da je dr. Milomir Stakić čitavim tokom oružanog sukoba održavao blisku vezu s vojskom.¹¹⁹⁷

¹¹⁸⁸ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 59.

¹¹⁸⁹ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 83.

¹¹⁹⁰ *Richard Wilmot*, T. 14160.

¹¹⁹¹ DP S340, Izvještaj *Ewana Browna*, str. 28-30.

¹¹⁹² DP S363; DP S358; DP D168, DP D173; DP D174; DP D177; DP D180; DP D182; DP D184.

¹¹⁹³ Vidi, npr. DP S242-1, "Kozarski vjesnik" od 17. jula 1992.

¹¹⁹⁴ DP S389-1.

¹¹⁹⁵ DP S152.

¹¹⁹⁶ DP S187.

¹¹⁹⁷ Vidi *supra*, Odjeljak II. 6.

E. Ubistvo kao kršenje zakona i običaja ratovanja – član 3 Statuta (tačka 5)

1. Mjerodavno pravo

577. Dr. Stakić je okrivljen za ubistvo, sankcionisano članom 3(1)(a) Ženevskih konvencija iz 1949. i kažnjivo po članu 3 Statuta. U praksi ovog Međunarodnog suda uvriježeno je da kršenja zajedničkog člana 3 Ženevskih konvencija iz 1949. (dalje u tekstu: zajednički član 3) potpadaju pod djelokrug člana 3 Statuta.¹¹⁹⁸

578. U relevantnom dijelu zajedničkog člana 3 stoji:

U slučaju oružanog sukoba koji nema međunarodni karakter i koji izbije na području jedne od visokih strana ugovornica, svaka strana u sukobu dužna je primjenjivati barem sljedeće odredbe:

1. S osobama koje ne učestvuju neposredno u neprijateljstvima, uključujući pripadnike oružanih snaga koji su položili oružje i osobe koje su izvan borbenog ustroja ("*hors de combat*") zbog bolesti, rana, lišenja slobode ili bilo kojeg drugog razloga, u svakoj će se prilici postupati čovječno [. . .].

U tu su svrhu prema gore navedenim osobama zabranjeni i ostaju zabranjeni, u svako doba i na svakom mjestu, sljedeći postupci:

(a) nasilje protiv života i tijela, *posebno sve vrste ubistava*,¹¹⁹⁹ sakaćenja, okrutnog postupanja i mučenja;

[. . .]

579. Pretresno vijeće podsjeća da je već utvrdilo da su ispunjena dva uslova za primjenu člana 3: postojanje oružanog sukoba i veza između djela optuženog i tog sukoba.

580. Prema argumentima koje su iznijele strane,¹²⁰⁰ pored uslova koji su zajednički za član 3 i član 5 Statuta, u vezi s krivičnim djelom ubistva kao kršenja zakona i običaja ratovanja moraju se ispuniti još četiri dodatna uslova koja se odnose samo na član 3:

1. kršenje mora da predstavlja povredu pravila međunarodnog humanitarnog prava;
2. pravilo mora biti običajne prirode, ili, ako pripada pravu koje se bazira na sporazumima, moraju biti ispunjeni zahtijevani uslovi [. . .];
3. kršenje mora biti "teško", što znači da mora predstavljati povredu pravila koje štiti važne vrijednosti, i ta povreda mora uključiti teške posljedice po žrtvu [. . .];
4. povreda pravila mora povlačiti, po običajnom pravu ili po pravu baziranom na sporazumima, individualnu krivičnu odgovornost osobe koja je prekršila to pravilo.¹²⁰¹

¹¹⁹⁸ Vidi Drugostepenu presudu u predmetu *Kunarac*, par. 68.

¹¹⁹⁹ Naglasak dodat.

¹²⁰⁰ Završni podnesak optužbe, par. 367, Završni podnesak odbrane, par. 610-11.

¹²⁰¹ Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, par. 94.

581. Posljednji element shodno članu 3 jeste uslov da žrtva nije neposredno učestvovala u neprijateljstvima u vrijeme izvršenja zločina. Pretresno vijeće će se sada pozabaviti specifičnim elementima krivičnog djela ubistva.

(a) Argumenti strana

582. Optužba tvrdi da krivično djelo ubistva kao kršenja zakona i običaja ratovanja sadrži sljedeći *actus reus*: optuženi je, bilo radnjom ili propustom, uzrokovao smrt jedne ili više osoba. Kako tvrdi optužba, doprinos optuženog mora biti "znatan", a *mens rea* koja je uslov za ubistvo jeste namjera "da se liši života ili nanese teška povreda u bezobzirnoj nebrizi za ljudski život".¹²⁰²

583. Odbrana tvrdi da elementi ubistva po članu 3 jesu (i) smrt žrtve do koje je dovela radnja ili propust optuženog i (ii) to što je optuženi počinio radnju ili propust s namjerom da liši života.¹²⁰³

(b) Diskusija

584. U praksi MKSJ-a i MKSR-a danas je ustaljena definicija ubistva kao kršenja zakona i običaja ratovanja prema kojoj smrt žrtve mora biti posljedica radnje ili propusta koje je optuženi počinio s namjerom da žrtvu liši života ili da joj nanese teške tjelesne povrede za koje je razumno trebao znati da bi mogle prouzročiti smrt.¹²⁰⁴

585. Ova definicija, međutim, mogla bi da izazove određenu zbrku, budući da se i u članu 3 i u članu 5 izrazi ubistvo */murder/* i lišavanje života */killing/* koriste ravnopravno. Pretresno vijeće primjećuje da se u dosadašnjoj praksi u vezi s ovim pitanjem držalo da je namjera da se liši života preduslov, ali se nije dalje obrazlagalo šta se podrazumijeva pod "namjerom da se liši života". "Namjera da se liši života" je u 7. izdanju *Black's Law Dictionary* definisana kao:

Namjera da se izazove smrt neke druge osobe; posebno, stanje svijesti koje, ako se utvrdi da je postojalo tokom nekog fizičkog napada, može služiti kao osnova za optužbu za nanošenje teške tjelesne povrede.

¹²⁰² Završni podnesak optužbe, par. 399-401.

¹²⁰³ Završni podnesak odbrane, par. 614.

¹²⁰⁴ Vidi, na primjer, *Tužilac protiv Radislava Krstića*, par. 485; *Tužilac protiv Tihomira Blaškića*, par. 217; *Tužilac protiv Miroslava Kvočke i drugih*, par. 132.

Pored toga, Pretresno vijeće primjećuje da se u članu 5 Statuta, tamo gdje se u engleskoj verziji koristi izraz *murder* /ubistvo/, u francuskoj verziji koristi izraz *assassinat*.

586. Pretresno vijeće smatra da u kontekstu člana 3 Statuta "ubistvo" znači lišavanje neke osobe života. Ako se ubistvo posmatra samo u užem smislu, onda obično lišavanje života, to jest lišavanje neke osobe života bez ikakvih dodatnih subjektivnih ili objektivnih otežavajućih elemenata, ne potpada pod ovaj član. Ovo Pretresno vijeće, međutim, smatra da ubistvo treba izjednačiti s lišavanjem života, što je u francuskom zakonu *meurtre*, a u njemačkom zakonu *Mord*.

587. Što se tiče elementa *mens rea* krivičnog djela, Pretresno vijeće smatra da su i *dolus directus* i *dolus eventualis* dovoljni da se dokaže krivično djelo ubistva po članu 3.¹²⁰⁵ U francuskom i njemačkom zakonu, standardni oblik krivičnog djela ubistva (*meurtre*, *Totschlag*) definisan je jednostavno kao namjerno lišavanje života nekog drugog ljudskog bića. U njemačkom se zakonu uzima da je postojanje *dolus eventualis* dovoljno da bi se djelo okvalifikovalo kao namjerno lišavanje života. Tehnička definicija pojma *dolus eventualis* jeste: ako subjekt svojim ponašanjem ugrožava život neke osobe, lišavanje te osobe života od strane subjekta postaje namjerno ukoliko je subjekt "pristao" ili se "pomirio s tim" da to njegovo ponašanje može dovesti do smrti. Stoga, ako je lišavanje života počinjeno s "očitom ravnodušnošću prema vrijednosti ljudskog života", i ponašanje koje povlači mali rizik može postati namjerno ubistvo. Ubistvo velikog broja osoba koje bi u Sjedinjenim Državama bilo klasifikovano kao ubistvo iz bezobzirne nebrige za ljudski život */reckless murder/*, u kontinentalnom pravu bi odgovaralo kriterijima za *dolus eventualis*.¹²⁰⁶ Pretresno vijeće naglašava da koncept *dolus eventualis* ne obuhvata standard nehata ili grubog nehata.¹²⁰⁷

¹²⁰⁵ Vidi, npr., Schönke/Schröder Strafgesetzbuch, Kommentar, 26. Auflage, Cramer/Sternberg-Lieben. Odjeljak 15, par. 84.

¹²⁰⁶ Vidi općenito Fletcher, GP, *Rethinking Criminal Law* (Oxford University Press, 2000), str. 325-326.

¹²⁰⁷ U njemačkom zakonu: *Fahrlässigkeit*.

2. Zaključci Pretresnog vijeća

(a) Objektivni element: *actus reus*

588. Pretresno vijeće je uvjeren da je dokazano van razumne sumnje da su sva lišavanja života koja se navode u paragrafima 44 i 47 optužnice, osim navodnog incidenta u selu Jaskići,¹²⁰⁸ počinile srpske oružane snage.

(b) Subjektivni element: *mens rea*

(i) Uslov da žrtve nisu neposredno učestvovale u neprijateljstvima

589. Pretresno vijeće je uvjeren da ogromna većina žrtava tih zločina nije neposredno učestvovala u neprijateljstvima u vrijeme kad su ti zločini počinjeni. Posebno, Pretresno vijeće nalazi da one koji su držani u logorima Omarska, Keraterm i Trnopolje treba automatski smatrati osobama izvan borbenog ustroja samim tim što su držani u zatočeništvu. Isto se odnosi na one žrtve koje su raseljene u brojnim organizovanim konvojima i na one nedužne civile koji su ubijeni u neselektivnim oružanim napadima na civilna naselja širom opštine Prijedor tokom perioda na koji se odnosi optužnica. Što se tiče žena i djece koji su bili žrtve tih zločina, ne postoje nikakvi dokazi koji bi upućivali na to da su oni neposredno učestvovali u neprijateljstvima.

(ii) *Mens rea* optuženog u vezi s ubistvima u opštini Prijedor

590. Pretresno vijeće podsjeća na svoj zaključak da je među vodećim članovima SDS-a u opštini Prijedor, među kojima je bio i Milomir Stakić, postojao plan za osnivanje srpske opštine Prijedor, to jest opštine u kojoj bi Srbi imali kontrolu i osigurali da tu kontrolu i zadrže. Jedno od sredstava pomoću kojih je zamišljeno ostvarenje srpske dominacije jeste poduzimanje kampanje etničkog čišćenja nesrpskog stanovništva u opštini, čime je popravljena neravnoteža u nacionalnom sastavu za koju se smatralo da postoji, budući da su Muslimani predstavljali relativno većinsko stanovništvo. Prvi korak u realizaciji tog plana bilo je osnivanje Skupštine srpskog naroda u opštini Prijedor 7. januara 1992., a na toj sjednici Milomir Stakić je izabran za predsjednika.¹²⁰⁹

¹²⁰⁸ Paragraf 44(4) optužnice, koji je optužba povukla, vidi Odjeljak I. E. 5. (d) *supra*.

¹²⁰⁹ DP SK45 i DP S262.

591. Pretresno vijeće nalazi da su saizvršioi plana za konsolidovanje srpske vlasti u opštini po svaku cijenu, među kojima je bio i Milomir Stakić kao civilni rukovodilac na najvišem položaju u opštini, osigurali da se pripadnicima policije, vojske i neregularnih snaga omogući da operišu u atmosferi potpune nekažnjivosti. To je vjerno ilustrovao svjedok B, koji je, na pitanje zašto je odlučio da pobjegne iz Prijedora 1992. godine, izjavio sljedeće:

Nismo imali apsolutno nikakva prava. Nismo imali pravo na život, a pogotovo na imovinu i na nešto... *Svaki je dan je mogao neko doći, oteti ti auto, kuću, jednostavno ubiti te, a da nikome ne odgovara ni za šta.* Tako da nam je to jedino moguće rješenje bilo. Otići što dalje, po svaku cijenu.¹²¹⁰

592. Plan za stvaranje opštine pod srpskom kontrolom potom je aktiviran 30. aprila 1992., kada je pod vođstvom SDS-a izvršeno preuzimanje vlasti u opštini.¹²¹¹ Milomir Stakić je odmah prisvojio funkciju predsjednika skupštine opštine i uređeno je da se zakonito izabranom predsjedniku, profesoru Muhamedu Čehajiću, zabrani pristup zgradi Skupštine opštine. Kao što je navedeno u prethodnom tekstu, profesor Čehajić je potom uhapšen, zatočen i ubijen.¹²¹²

593. Dokazi pokazuju da je dr. Stakić, kao najviši funkcioner opštinskih vlasti,¹²¹³ saradivao s načelnikom SJB-a Simom Drljačom, s najvišim vojnim starješinom pukovnikom Vladimirom Arsićem, te predsjednikom Izvršnog odbora dr. Milanom Kovačevićem, na sprovođenju plana za konsolidovanje srpske vlasti i moći u opštini koji je inicirao SDS. Kao što je već rečeno, Pretresno vijeće je uvjerenjeno da koordinirana saradnja između gorepomenutih predstavnika civilnih organa vlasti, policije i vojske na sprovođenju tog plana predstavlja jedan oblik saizvršilaštva.¹²¹⁴

594. Optužba je predočila obilje dokaza, koje odbrana nije osporila, o tome da su srpske snage u gradovima, drugim naseljima i područjima, kao i u zatočeničkim objektima širom opštine, počinile rasprostranjena ubistva velikih razmjera nad civilnim nesrpskim stanovništvom i onima koji nisu htjeli izraziti lojalnost srpskim vlastima.¹²¹⁵ Pretresno vijeće smatra da se radilo o tri vrste ubistava: 1) ubistvima koja su u zatočeničkim objektima počinili stražari ili osobe izvana kojima je bilo dopušteno da uđu u te objekte, 2) ubistvima koja su u organizovanim konvojima počinili pripadnici policije i/ili vojnih jedinica, a čiji je zadatak bio

¹²¹⁰ Svjedok B, T. 2263 (naglasak dodat).

¹²¹¹ Vidi, na primjer, DP S91 i *Slobodan Kuruzović*, T. 14437.

¹²¹² Vidi *supra*, Odjeljak I. E. 2 (a) (ii).

¹²¹³ Vidi *supra*, Odjeljak III. B. 2 (a) (vi).

¹²¹⁴ Vidi *supra*, Odjeljak III. B. 2.

¹²¹⁵ Vidi *supra*, Odjeljak I. E. 3; Odjeljak I. E. 5.

"obezbjedenje" onih koji su putovali u dotičnim konvojima, i 3) ubistvima počinjenim prilikom oružanih vojnih i/ili policijskih akcija na nesrpskim ili pretežno nesrpskim područjima opštine.¹²¹⁶

595. Što se prve kategorije ubistava tiče, dakle onih koja su počinjena u logorima, Pretresno vijeće je uvjeren van razumne sumnje da je dr. Stakić, kao predsjednik Kriznog štaba u Prijedoru, aktivno učestvovao u donošenju odluke da se osnuju zloglasni logori Keraterm, Omarska i Trnopolje, te da je donošenju te odluke dao punu podršku civilnih organa vlasti.¹²¹⁷

596. Pretresno vijeće konstatuje da su osnivanje tih logora i upravljanje njima, što je zahtijevalo saradnju civilne policije i vojnih vlasti, predstavljali radnje kojima su ugroženi životi hiljade ljudi, gotovo isključivo nesrpske nacionalnosti, koji su bili zatočeni u njima. Pretresno vijeće je primilo na znanje dokaze o tome da je optuženi bio nedvojbeno svjestan uslova u sličnim zatočeničkim logorima u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini u kojima su bili zatočeni Srbi. Na sastanku održanom 15. oktobra 1992. u Prijedoru, kojem su s jedne strane prisustvovali članovi Vlade Republike Srpske i opštinskih vlasti na čelu s optuženim, a s druge šef ureda MKCK-a u Banjoj Luci, optuženi je, kako je izviješteno, potonjem postavio pitanje: "Zašto se njegova organizacija [MKCK] ne založi za oslobađanje Srba zatočenih po logorima u Hrvatskoj i BiH?"¹²¹⁸ Pored toga, u jednom intervjuu objavljenom u "Kozarskom vjesniku" 26. juna 1992., citiraju se sljedeće riječi optuženog: "[n]e želimo postupati sa muslimanskim narodom kako muslimanski ekstremisti postupaju sa Srbima u Zenici, Konjicu, Travniku, Jajcu...putem cijele Alijine Bosne gdje su u većini." Pretresno vijeće nalazi da ove izjave pokazuju da je optuženi bio svjestan uslova za život koje su Srbima nametnule druge nacionalne grupe u drugim dijelovima bivše Jugoslavije. Znao je da se uslovi u logorima koji su osnovani u opštini Prijedor neće razlikovati od uslova u logorima koji su osnovani u drugim dijelovima Jugoslavije.

597. Pretresno vijeće je primilo na znanje i sljedeću izjavu koju je optuženi dao u intervjuu za britanski "Channel 4" kada su ga pitali u vezi s izvještajima o smrtnim slučajevima u logoru Omarska:

¹²¹⁶ Vidi *supra*, Odjeljak I. E. 3; Odjeljak I. E. 5 (a-c) i (e-i).

¹²¹⁷ DP S407; vidi *supra*, Odjeljak II. 7.

¹²¹⁸ DP D92-92.

Bilo je slučajeva, jer me upoznao, upoznao šef službe kojoj, pod čijim se rukovodstvom sve odvijalo, smrtnih slučajeva koji su, imaju dokumentaciju ljekarsku o smrti, a ne o ubistvu.¹²¹⁹

598. Zaista je nemoguće zamisliti da Milomir Stakić, kao najviši civilni rukovodilac u relativno maloj opštini, nije u jednom trenutku saznao da su u logorima, pogotovo u Omarskoj i Keratermu, redovno vršeni ubistva i zlostavljanje. S tim u vezi, Pretresno vijeće podsjeća i na to da je nekoliko svjedoka izjavilo da su direktno sa Stakićem razgovarali o članovima svoje porodice koji su bili zatočeni u logorima i skoro svaki od tih svjedoka je izjavio da se naširoko znalo za ubistva i zlostavljanje u logorima.¹²²⁰ Unatoč tome, dr. Stakić je odlučio da ne interveniše. On je bio jedan od saizvršilaca plana za konsolidovanje srpske vlasti u opštini po *svaku* cijenu, uključujući cijenu života nedužnih nesrpskih civila u logorima. On je jednostavno prihvatio da će nesrbi umirati i da umiru u tim logorima.

599. Pretresno vijeće stoga ne može zaključiti ništa drugo no da je optuženi bio potpuno svjestan da se u logorima u čijem je osnivanju učestvovao vrši veliki broj ubistava. Uslovi u tim logorima, koje je karakterisala prožimajuća atmosfera nekažnjivosti za činjenje nedjela, za koju je optuženi takođe znao, bili su takvi da se moglo pretpostaviti da će dovesti do smrti zatočenika, bilo putem ubistava počinjenih (i) od strane logorskih stražara, (ii) ljudi izvana (pripadnika vojske ili neregularnih snaga) koji su se uplitali, ili (iii) uslijed užasnih i nečovječnih uslova za život u logorima.

600. Što se druge kategorije ubistava tiče, Pretresno vijeće je uvjereno da su se mnoga od njih dogodila tokom prevoza u logore i protjerivanja civilnog nesrpskog stanovništva iz opštine. Konkretno, kao samo jedan primjer toga, Pretresno vijeće je utvrdilo da su 21. augusta 1992. naoružani Srbi izvršili pokolj nad približno 200 muškaraca koji su putovali u konvoju preko planine Vlašić.¹²²¹ Glavni izvršioци tog zločina bili su pripadnici "Interventnog voda" iz Prijedora, koji je osnovan naredbom Kriznog štaba.¹²²² Taj vod činili su ranije kažnjavani pojedinci i ljudi koji su netom pušteni iz zatvora. "Interventni vod" je osnovan s ciljem vršenja terora nad nesrpskim stanovništvom Prijedora, vjerovatno da bi se ubrzao odlazak nesrba s tog područja u velikom broju. Povjeriti pratnju konvoja nezaštićenih civila takvim grupama ljudi, što je dr. Stakić zajedno sa svojim sapočiniocima u nekoliko navrata i učinio kako bi ispunio plan za stvaranje čisto srpske opštine, znači pomiriti se s realnom vjerovatnoćom da će ljudi

¹²¹⁹ DP S187-1.

¹²²⁰ Vidi *supra*, par. 407.

¹²²¹ Odjeljak I. E. 3. (h)

koji putuju tim konvojem biti izloženi teškim povredama, pa i smrti. Isto vrijedi i za ubistva koja se navode u paragrafima 47(5)-(7) optužnice, koja su počinili pripadnici naoružane pratnje koji su pratili nenaoružane nesrpske civile na putu do logora.¹²²³

601. Da je optuženi znao za takva krivična djela, dokazuju i dokazi o tome da je aktivno učestvovao u organizovanju masovnog iseljenja nesrpskog stanovništva iz opštine Prijedor. Na primjer, komandant štaba TO-a, a kasnije i komandant logora Trnopolje, major Slobodan Kuruzović, koji je bio prisutan kad je 21. augusta 1992. formiran konvoj koji će se uputiti preko planine Vlašić, posvjedočio je da je možda razgovarao s optuženim o tom konkretnom konvoju, ali "zvanično ne".¹²²⁴ Pretresno vijeće je uvjereneno da izvršenje tako groznog zločina kakav je bio pokolj na Korićanskim stijenama na planini Vlašić nije moglo promaći pažnji optuženog, koji se definitivno redovno obavještavao o tome kako napreduje raseljavanje građana nesrba iz Prijedora.¹²²⁵

602. Iz tih razloga, Pretresno vijeće konstatuje da Milomir Stakić, kao najviši civilni rukovodilac, snosi krivičnu odgovornost za namjerno dovođenje građana Prijedora koji su putovali u tom i drugim konvojima u opasnost, znajući da će žrtve po svemu sudeći pretrpjeti teške povrede, pa čak i izgubiti život.

603. Pretresno vijeće će se sada pozabaviti mnogobrojnim ubistvima koja su počinile srpske oružane vojne i policijske snage u opštini Prijedor tokom perioda na koji se odnosi optužnica.

604. Pretresnom vijeću su predočeni dokazi da su vojne jedinice na području Prijedora dobile jaka pojačanja početkom maja 1992. Konkretno, u redovnom borbenom izvještaju koji je komanda 5. korpusa uputila komandi 2. vojne oblasti 3. maja 1992. stoji:

U toku 02./03. maja izvršeno je premeštanje jedne hab /haubičke baterije/ 105mm i jedne tpoab /topovske protivoklopne artiljerijske baterije/ iz 343. mtbr /motorizovane brigade/ u rejon Prijedora radi ojačavanja jedinica na širem rejonu Prijedor-Ljubija-Kozarac. Jedinice su posele rejon za upotrebu.¹²²⁶

Pretresno vijeće skreće pažnju na lokaciju na kojoj su se te jedinice nalazile i uvjereneno je da se o tako važnom događaju moralo raspravljati na prvim sjednicama Savjeta za narodnu odbranu kojima je predsjedavao optuženi. Pretresno vijeće je posebno uvjereneno da je to bilo na

¹²²² DP S79.

¹²²³ Odjeljak I. E. 3. (e-g).

¹²²⁴ *Slobodan Kuruzović*, T. 14576-77.

¹²²⁵ Odjeljak II. 8.

dnevnom redu četvrte sjednice Savjeta za narodnu odbranu, održane 15. maja 1992., budući da u zapisniku s te sjednice stoji da se razgovaralo o "statusu angažovanih snaga".¹²²⁷ Pored toga, dokazi pokazuju i da je 15. maja 1992. Savjet za narodnu odbranu diskutovao o mobilizaciji u opštini. Kao rezultat diskusije po toj tački dnevnog reda, Savjet je zaključio da se preostali regruti u opštini rasporede u ratne jedinice 4777 [43. motorizovana brigada¹²²⁸] i 8316 [prijedorska TO¹²²⁹], čime su te jedinice znatno pojačane.

605. Stoga je Pretresno vijeće uvjereno van razumne sumnje da je optuženi bio svjestan ogromne nadmoći srpskih oružanih jedinica.

606. U intervjuu za "Kozarski vjesnik" od 28. aprila 1994., optuženi je izjavio:

Zanimljiv je detalj od 20. maja [. . .] kada sam putujući na posao iz Omarske u Prijedor na punktu u Kozarcu video naoružane muslimane sa ljiljanima na rukavima. Isto to primetio sam i u Kozaruši i *shvatio da je vreme za akciju*. Dva dana kasnije desio se u Hambarinama napad na naše ljude, što se ponovilo i u Kozarcu 24. maja. Reagovali smo tako što smo postavili punktove u gradu i pripremili se za odbranu. *Znali smo da su oni naoružani uglavnom pešadijskim naoružanjem i zoljama*, a mi smo imali bogatiji vojni potencijal i hrabre i odvažne momke.¹²³⁰

607. Nakon pucnjave na kontrolnom punktu u Hambarinama 22. maja 1992., Krizni štab je izdao ultimatum za predaju oružja muslimanskih paravojnih snaga u Hambarinama do 12:00 sati 23. maja 1992. Taj ultimatum, koji je u "Kozarskom vjesniku" objavljen kao saopštenje za štampu Kriznog štaba, u cijelosti je glasio ovako:

Borbena dejstva bila su upozoravajućeg karaktera i nisu bila usmjerena na rušenje naselja u kojem su se krili počinioci ovog zločina. *Krizni štab* upozorava da ubuduće neće biti upozoravajućih dejstava, nego će se *direktno tući* područje na kojem se kriju počinioci ovakvih djela i pripadnici paravojnih formacija. Krizni štab naređuje stanovništvu MZ Hambarine i drugih mjesnih zajednica sa tog područja, odnosno svim građanima muslimanske i drugih nacionalnosti da danas, u subotu 23. maja, do 12 časova izruče Stanici javne bezbjednosti Prijedor [. . .] učesnike ovog zločina. . . Ovim zločinom svi rokovi i obećanja su iscrpljeni, te *Krizni štab ne može i neće garantovati bezbjednost građana pomenutih sela sa ovog područja*.¹²³¹

608. Daljnji pismeni dokaz o učešću Kriznog štaba u tim zločinima postoji u obliku izvještaja koji je načelnik SJB-a, Simo Drljača, napisao o "prihvatnim centrima" u opštini Prijedor. U tom se izvještaju o napadu na Hambarine kaže sljedeće:

¹²²⁶ DP S345.

¹²²⁷ DP S60.

¹²²⁸ Ewan Brown, T. 8588-90.

¹²²⁹ Ewan Brown, T. 8588-90.

¹²³⁰ DP S47 (naglasak dodat).

¹²³¹ DP S389-1 (naglasak dodat).

Obzirom da građani sela Hambarine nisu ispoštovali Odluku Ministarstva narodne odbrane Srpske Republike i nisu predali oružje, te da su odbili saradnju sa legalnim organima vlasti u vezi sa napadom na vojnike, kao i zahtjeve koje im je postavila vojska, *Krizni štab opštine Prijedor je odlučio da se u ovom selu vojno interveniše u cilju razoružavanja i hvatanja poznatih učinilaca zločina nad vojnicima.*¹²³²

609. Po mišljenju Pretresnog vijeća, ultimatum koji je postavljen 23. maja 1992., gorepomenuti izvještaj SJB-a, te dokazana svijest optuženog o snazi i angažmanu vojnih jedinica u Prijedoru, dokazuju da je optuženi znao da će napad na Hambarine koji je uslijedio dovesti do civilnih žrtava. Te napade je naredio Krizni štab i oni su izvršeni unatoč tom znanju, s potpunom nebrigom za nedužne i nezaštićene civile koji su živjeli na tom području.

610. Kao što je već navedeno, Pretresno vijeće je konstatovalo da je izdat drugi ultimatum kojim se zahtijevalo da TO i policija na području Kozarca predaju oružje.¹²³³ Taj ultimatum je na Radio Prijedoru pročitao major Radmilo Zeljaja, koji je u to vrijeme bio načelnik štaba 343. motorizovane brigade, a svjedoci su posvjedočili da je zaprijetio da će pretežno muslimanski gradić Kozarac sravniti sa zemljom ukoliko stanovnici ne ispoštuju ultimatum.¹²³⁴ Tokom neuspješnih pregovora koji su uslijedili nakon tog ultimatum, načelnik banjalučkog CSB-a, Stojan Župljanin, koji je predvodio srpsku delegaciju, izjavio je da će vojska silom zauzeti Kozarac ukoliko se ne ispune zahtjevi koje su postavili Srbi.¹²³⁵

611. Pretresno vijeće nije uvjereno da je optuženi, kao najviši političar SDS-a u opštini, mogao ostati neobaviješten o neprijateljski nastrojenim izjavama predstavnika SDS-a i vojske i o posljedicama koje bi zadesile civilno nesrpsko stanovništvo u slučaju neispunjenja ultimatum, pogotovo u svjetlu oružanog napada na Hambarine koji je izvršen kratko prije toga.

612. Pretresno vijeće je uzelo na znanje svjedočenje svjedoka odbrane DH da je, prilikom ulaska u selo Jakupoviće srpskog vojnog konvoja koji se kretao prema Kozarcu, jedan srpski vojnik usmrćen hicem iz snajpera, a dva tenka na srpskoj strani uništena ručnim bacačima raketa.¹²³⁶ Pretresno vijeće shvata da se to moglo razumjeti kao provokacija od koje se srpska vojna sila imala pravo braniti. Međutim, takvo opravdanje za napad koji je uslijedio je apsurdno, budući da svjedočenje očevidaca govori da je napad bio planirana i koordinirana

¹²³² DP S353, (naglasak dodat). Vidi *supra*, par. 366.

¹²³³ *Svjedok F*, transkript iskaza na osnovu pravila 92bis u predmetu *Tadić*, T. 1605-06; svjedok T, transkript iskaza na osnovu pravila 92bis u predmetu *Kvočka*, T. 2620.

¹²³⁴ *Nusret Sivac*, T. 6765 i *svjedok T*, T. 2620.

¹²³⁵ *Idriz Merdžanić*, T. 7722-23, *svjedok DD*, T. 9486-89.

vojna operacija izuzetnog intenziteta, u kojoj su pješadija i oklopna vozila, uz podršku artiljerije koja je bila grupisana na okolnim brdima,¹²³⁷ otvarali vatru ne samo na kuće u selima, nego i na nenaoružane civile koji su bježali ka obližnjim šumama.¹²³⁸ U tom kontekstu, svjedok R je izjavio da je neko vrijeme svake sekunde padala po jedna granata.¹²³⁹ Srpske snage su potom zapalile kuće i nastavile s napadom do 26. maja 1992., kada se ogroman broj stanovnika predao; njih su odveli u logore Trnopolje, Omarska i Keraterm.¹²⁴⁰ Po mišljenju Pretresnog vijeća, to je jasan primjer za to šta je u stvarnosti označavao izraz "čišćenje".¹²⁴¹

613. Izvještaj komande 1. krajiškog korpusa upućen Glavnom štabu Vojske Republike Srpske BiH 27. maja 1992. pod naslovom "Likvidacija 'zelenih beretki' u širem rejonu sela Kozarac" potvrđuje vatrenu moć srpskih jedinica i način na koji su napadači definisali ciljeve. U tom izvještaju stoji: "U oružanom sukobu sa naše strane učestvovali delovi 343. mtbr (ojačani mtb) podržani sa 2 baterije haubica 105 mm i vodom tenkova M-84."¹²⁴² Vrijedi primijetiti da su u toj vojnoj operaciji korištene upravo one jedinice koje je komanda 5. korpusa 3. maja 1992. premjestila na teritoriju te opštine, što ukazuje na to da su za takve napade pripreme vršene unaprijed. U tom se izvještaju navodi i da su srpski gubici iznosili pet poginulih i 20 ranjenih, dok su snage takozvanih "Zelenih beretki" - što je izraz kojim se, po mišljenju Pretresnog vijeća, jasno upućuje na civilno stanovništvo koje je, po svemu sudeći, u stvari bilo glavna meta te vojne operacije - imale "ukupnu jačinu 1.500-2.000 ljudi bez težeg naoružanja" i da su gubici na njihovoj strani bili 80-100 poginulih i oko 1.500 zarobljenih.¹²⁴³

614. U jednoj televizijskoj informativnoj emisiji od 24. maja 1992., dakle usred vojnog napada na Kozarac i okolna područja, reporter Rade Mutić je izjavio da se do informacija o borbama u Hambarinama, Kozarcu, Kozaruši i Kamičanima može doći samo iz saopštenja Kriznog štaba i njegovog Sekretarijata za informisanje, koji se svakog sata emituju na Radio Prijedoru,¹²⁴⁴ što je činjenica koja pokazuje da je Krizni štab u potpunosti kontrolisao situaciju i, kao i svaki autoritarni režim, selektivno obznanjivao informacije u javnosti. Pretresno vijeće primjećuje u ovom kontekstu da je optuženi u svojstvu predsjednika Kriznog štaba u istoj

¹²³⁶ Svjedok DH, T. 13518, vidi *supra*, par. 142.

¹²³⁷ Svjedok P, T. 3329-31.

¹²³⁸ Svjedok P, T. 3329-31.

¹²³⁹ Svjedok R, T. 4273; svjedok U, T. 6214-16 i Samir Poljak, T. 6333-34.

¹²⁴⁰ Jusuf Arifagić, T. 7074-75.

¹²⁴¹ Pretresno vijeće je već navelo da se riječ "čišćenje" odnosi na "pretraživanje" ili "pretresanje" terena, vidi *supra*, par. 367.

¹²⁴² DP S350; DP D178.

¹²⁴³ DP S350; DP D178 (naglasak dodat).

emisiji izjavio da je "čišćenje" još u toku u Kozarcu "jer su ostali oni najekstremniji i profesionalci".¹²⁴⁵ Pretresno vijeće je već navelo da, unatoč tome što dokazi pokazuju da su neki pojedinci na navedenim područjima bili naoružani, oni se ne mogu smatrati "ekstremistima ili profesionalcima".¹²⁴⁶ Štaviše, Pretresno vijeće je utvrdilo da optuženi nije pravio razliku između civilnog muslimanskog i hrvatskog stanovništva koje je, kako je tvrdio, htio zaštititi, i takozvanih ekstremista koje je nastojao poraziti.¹²⁴⁷

615. Pretresno vijeće je uvjeren da su stvaranje i održavanje gorepomenute atmosfere nekažnjivosti, u kojoj se zakon nije ni poštovao ni sprovodio i koja je ovisila o saradnji između svih glavnih komponenti civilnih i vojnih vlasti, predstavljali radnje kojima su ugroženi životi svih nesrpskih stanovnika opštine Prijedor.

616. Pretresno vijeće ne vjeruje da je svjesni cilj učesća dr. Stakića u stvaranju i održavanju te atmosfere nekažnjivosti bio da se liše života građani opštine Prijedor nesrpske nacionalnosti. Međutim, Pretresno vijeće je uvjeren da je dr. Stakić, na raznim funkcijama koje je obavljao, djelovao sa sviješću da će postojanje takve atmosfere najvjerojatnije dovesti do ubistava, i da se pomirio s tom vjerovatnom posljedicom i prihvatio ju je. Stoga je učestvovao sa traženim *dolus eventualis*, pa tako snosi krivičnu odgovornost za sva lišavanja života iz paragrafa 44-47 optužnice, za koja je ovo Pretresno vijeće utvrdilo da su dokazana. Optuženi se proglašava krivim za ubistvo, kršenje zakona i običaja ratovanja shodno članu 3 Statuta, zajedno sa zajedničkim članom 3 (1) Ženevskih konvencija.

F. Zločini protiv čovječnosti – član 5 Statuta

617. Dr. Stakić je optužen za sljedeća krivična djela shodno članu 5 Statuta: ubistvo, istrebljivanje, deportaciju i druga nehumana djela (prisilno premještanje), progone na političkoj, rasnoj i vjerskoj osnovi (uključujući ubistvo, mučenje, fizičko nasilje, silovanje i seksualno zlostavljanje, neprestano ponižavanje i degradaciju, razaranje i pljačkanje stambenih i poslovnih objekata, razaranje ili hotimično nanošenje štete objektima namijenjenim religiji ili kulturi, deportaciju i prisilno premještanje i uskraćivanje temeljnih ljudskih prava). U svom relevantnom dijelu, član 5 predviđa sljedeće:

¹²⁴⁴ DP S240-1.

¹²⁴⁵ DP S240-1.

¹²⁴⁶ Vidi *supra*, par. 497.

¹²⁴⁷ DP S187, vidi *supra*, par. 497.

Međunarodni sud je ovlašten da krivično goni osobe odgovorne za sljedeća krivična djela kada su počinjena u oružanom sukobu, bilo međunarodnog bilo unutrašnjeg karaktera, i usmjerena protiv bilo kojeg civilnog stanovništva:

- (a) ubistvo;
- (b) istrebljivanje;
- [. . .]
- (d) deportacija;
- [. . .]
- (f) mučenje;
- (g) silovanje;
- (h) progoni na političkoj, rasnoj i vjerskoj osnovi;
- (i) druga nehumana djela.

1. Opšti elementi koji se traže za zločine protiv čovječnosti

(a) Mjerodavno pravo

(i) Dodatni preduslovi za primjenu člana 5 Statuta

618. Pretresno vijeće podsjeća na svoju konstataciju da je jurisdikcioni uslov za primjenu člana 5 postojanje oružanog sukoba.

a. Argumenti strana

619. Optužba tvrdi da svi zločini protiv čovječnosti imaju sljedeća četiri zajednička elementa: (i) postojanje oružanog sukoba, (ii) postojanje rasprostranjenog ili sistematskog napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva, (iii) ponašanje optuženog bilo je povezano sa rasprostranjenim ili sistematskim napadom, i (iv) optuženi je bio svjestan šireg konteksta u kojem se njegovo ponašanje odvijalo.¹²⁴⁸

620. Odbrana tvrdi da se mora dokazati postojanje pet elemenata da bi se za neku radnju utvrdilo da predstavlja zločin protiv čovječnosti: (i) mora postojati "napad", (ii) djela optuženog moraju biti dio tog napada, (iii) napad mora biti usmjeren protiv nekog civilnog

¹²⁴⁸ Završni podnesak optužbe, par. 302.

stanovništva, (iv) napad mora biti rasprostranjen ili sistematski i (v) glavni počinitelj mora biti svjestan šireg konteksta u kojem su njegova djela izvršena i mora znati da su njegova djela dio tog napada.¹²⁴⁹

b. Diskusija

621. U praksi ovog Međunarodnog suda uvriježeno je da se djela optuženog smatraju zločinom protiv čovječnosti ako postoji sljedećih pet elemenata:

1. Mora postojati napad;
2. Djela počinioca moraju biti dio tog napada;
3. Napad mora biti usmjeren protiv nekog civilnog stanovništva;
4. Napad mora biti rasprostranjen ili sistematski;
5. Počinitelj mora znati da njegova djela ulaze u okvir niza rasprostranjenih ili sistematskih zločina usmjerenih protiv civilnog stanovništva, te da se njegova djela uklapaju u taj obrazac.¹²⁵⁰

622. Pretresno vijeće će samo ponovo navesti i potvrditi pojašnjenja vezana za ove uslove koja su relevantna za ovaj predmet, i to onako kako su se ona uvriježila u praksi.

623. Pojam "napada" treba razlikovati od pojma "oružanog sukoba". Napad može "prethoditi oružanom sukobu, može trajati duže od tog sukoba ili se nastavljati tokom sukoba, no ne mora nužno biti njegov dio"¹²⁵¹ i "nije ograničen na upotrebu oružane sile i obuhvata sve oblike zlostavljanja civilnog stanovništva".¹²⁵²

624. Nije potrebno da cjelokupno stanovništvo geografske cjeline na kojoj je došlo do napada bude cilj napada, "[d]ovoljno je pokazati da je napad bio usmjeren protiv dovoljnog broja pojedinaca, odnosno da je bio usmjeren protiv njih na takav način da je Vijeće uvjerenost kako je napad za cilj doista imao civilno 'stanovništvo', a ne ograničeni i nasumce odabrani

¹²⁴⁹ Završni podnesak odbrane, par. 397.

¹²⁵⁰ Ti elementi izloženi su u Drugostepenoj presudi u predmetu *Kunarac*, par. 85.

¹²⁵¹ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 86.

¹²⁵² Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 86.

broj pojedinaca".¹²⁵³ Pored toga, izraz "usmjeren protiv" treba tumačiti tako da je civilno stanovništvo primarni objekt napada.¹²⁵⁴

625. "Rasprostranjen" se odnosi na opsežnost napada i broj žrtava, dok se "sistematski" odnosi na "organizovanu prirodu djela nasilja i na malu vjerovatnoću da je do tih djela došlo nasumce".¹²⁵⁵ Faktori koje treba uzeti u obzir prilikom utvrđivanja da li neki napad ispunjava uslov rasprostranjenosti ili uslov sistematičnosti ili oba, navedeni su u dosadašnjim odlukama Suda, a obuhvataju (i) posljedice napada po ciljano stanovništvo, (ii) broj žrtava, (iii) prirodu djela, (iv) eventualno učešće funkcionera ili predstavnika vlasti, ili neki raspoznatljivi obrazac zločina.¹²⁵⁶ Pored toga, "dovoljno je" da su djela optuženog "dio tog napada".¹²⁵⁷

626. Mora se dokazati da je optuženi znao da je došlo do napada na civilno stanovništvo i da njegova djela predstavljaju dio tog napada "odnosno mora u najmanju ruku rizikovati da njegova djela postanu dio takvog napada".¹²⁵⁸

(b) Zaključci Pretresnog vijeća

(i) Uslov da postoji napad usmjeren protiv civilnog stanovništva

627. Pretresno vijeće je uvjeren da događaji koji su se desili u opštini Prijedor u periodu od 30. aprila do 30. septembra 1992. predstavljaju napad usmjeren protiv civilnog stanovništva. Obim tog napada bio je takav da se on ne može okarakterisati kao napad usmjeren samo protiv ograničene i nasumce odabrane grupe pojedinaca. Naprotiv, na neposrednoj meti napada našla se većina nesrpskih stanovnika opštine Prijedor. Pored toga, iz borbenih izvještaja je jasno da su srpske vojne snage imale ogromnu premoć u odnosu na skromne snage otpora kojima su raspolagali nesrbi.¹²⁵⁹ General Wilmot, koji je svjedočio kao vojni vještak odbrane, priznao je da obim napada na Hambarine nije bio u srazmjeri s opasnošću koju su predstavljale snage otpora koje su bile aktivne na tim područjima.¹²⁶⁰ Ti napadi, kao i napadi koji su uslijedili na širem području Brda, zajedno sa hapšenjima, zatočavanjem i deportacijom građana, koji su

¹²⁵³ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 90.

¹²⁵⁴ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 91.

¹²⁵⁵ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 94.

¹²⁵⁶ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 95.

¹²⁵⁷ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 96.

¹²⁵⁸ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 102.

¹²⁵⁹ Vidi *supra*, par. 474.

¹²⁶⁰ *General Wilmot*, T. 14071.

potom izvršeni, bili su prvenstveno usmjereni protiv nesrpskog civilnog stanovništva u opštini Prijedor.

(ii) Uslov da napad mora biti rasprostranjen ili sistematski

628. Imajući na umu da uslov da napad bude rasprostranjen ili sistematski jeste disjunktivan, Pretresno vijeće je ipak uvjeren van razumne sumnje da se taj napad mora okarakterisati i kao rasprostranjen i kao sistematski.

629. Vijeće je uvjeren da je napad usmjeren protiv civilnog stanovništva pripreman od 7. januara 1992., kada je osnovana Skupština srpskog naroda u Prijedoru. Plan za odstranjivanje nesrba i drugih koji nisu bili lojalni srpskim vlastima iz opštine Prijedor aktiviran je 30. aprila 1992. preuzimanjem vlasti od strane Srba. Nakon toga se, u skladu s planom, pojačanim intenzitetom krenulo u napad usmjeren protiv civilnog stanovništva, što je kulminiralo napadima na Hambarine i Kozarac krajem maja 1992. Uslijedili su napadi na pretežno muslimanska područja, među kojima je bilo i Brdo, pri čemu su ubijene stotine nesrba, a srpske vlasti su još mnogo više njih uhapsile i zatočile, pored ostalih mjesta, i u objektima za zatočenje.

630. Budući da je utvrđeno da je napad bio sistematski, nije nužno, strogo uzevši, razmatrati uslov da napad mora biti rasprostranjen. Unatoč tome, Pretresno vijeće konstatuje da je napad na nesrpsko stanovništvo Prijedora bio i rasprostranjen. Napadi su se, kao takvi, dešavali širom opštine Prijedor, i to prvo u Hambarinama i Kozarcu, a zatim su se proširili na cijelo područje Brda. Pored toga, hiljade građana opštine Prijedor prošle su kroz barem jedan od tri glavna zatočenička logora, Omarsku, Keraterm i Trnopolje, koji su osnovani u Omarskoj, Prijedoru, odnosno Trnopolju.

2. Ubistvo (tačka 3)

(a) Mjerodavno pravo

631. Pretresno vijeće se slaže s tvrdnjom optužbe da su konstitutivni elementi ubistva kao zločina protiv čovječnosti shodno članu 5 Statuta isti kao elementi ubistva kao kršenja zakona i običaja ratovanja shodno članu 3 Statuta.

(b) Zaključci Pretresnog vijeća

632. Pretresno vijeće je uvjeren da je, u pogledu onih ubistava za koje je Pretresno vijeće proglasilo dr. Stakića krivično odgovornim po članu 3, on isto tako krivično odgovoran po članu 5, budući da Vijeće smatra da su ta ubistva počinjena u kontekstu rasprostranjenog i sistematskog napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva opštine Prijedor i da je dr. Stakić bio svjestan da njegova djela čine dio tog napada.

3. Istrebljenje (tačka 4)(a) Mjerodavno pravo

633. Optuženi je u optužnici okrivljen za istrebljenje kao zločin protiv čovječnosti po članu 5(b) Statuta.¹²⁶¹

(i) Argumenti stranaa. Optužba

634. Optužba tvrdi da je *actus reus* za istrebljenje po članu 5(b) "učešće optuženog ili njegovog podređenog u ubijanju izvjesnih imenovanih ili neimenovanih osoba".¹²⁶² Optužba tvrdi da se istrebljenje može smatrati ubistvom masovnih razmjera i da taj zločin obuhvata ne samo sprovođenje masovnih ubistava ili nametanje uslova koji dovode do masovnih ubistava, nego i planiranje tih djela. Optužba tvrdi da se *actus reus* može sastojati i od radnji i od propusta i da obuhvata razne metode lišavanja života ili prouzrokovanja smrti, kako direktne, tako i indirektne, među kojima su uskraćivanje hrane, neadekvatna zaštita od ekstremnih vremenskih uslova, te uskraćivanje medicinske pomoći. Što se tiče *mens rea* za istrebljenje, optužba tvrdi da su radnja ili propust izvršeni s namjerom, bezobzirno i/ili iz grubog nehata.¹²⁶³

b. Odbrana

635. Odbrana iznosi sljedeće elemente zločina istrebljenja:

¹²⁶¹ Optužnica, par. 41.

¹²⁶² Završni podnesak optužbe, par. 315.

¹²⁶³ Završni podnesak optužbe, par. 316 i 318. Optužba se umnogome oslanja na presude pretresnih vijeća MKSR-a u predmetima *Tužilac protiv Kayisheme i Ruzindane*, par. 146 i *Tužilac protiv Rutagande*, par. 81.

(a) "... bilo koja radnja ili kombinacija radnji koje doprinose lišenju života velikog broja osoba";

(b) "počinilac mora imati namjeru da liši života, izvrši teški napad na tjelesni integritet ili da nanese tešku tjelesnu povredu, posjedujući pritom objektivno moguću svijest da će takva radnja ili propust vjerojatno prouzročiti smrt, ili imati namjeru da na neki drugi način učestvuje u eliminaciji većeg broja osoba sa sviješću o tome da je njegovo djelovanje dio šireg ubilačkog poduhvata u kojem se velik broj pojedinaca sistematski određuje za ubijanje ili ubija".¹²⁶⁴

636. Odbrana tvrdi da optužba mora prvo dokazati da su ubistva bila "velikih ili golemih razmjera".¹²⁶⁵ S tim u vezi, odbrana priznaje da je Pretresno vijeće u predmetu *Vasiljević* smatralo da, premda se većina predmeta iz Drugog svjetskog rata odnosila na hiljade osoba, "to ne sugerise da se 'istrebljenjem' kao zločinom protiv čovječnosti ne može okvalifikovati čin s manjim brojem žrtava".¹²⁶⁶ Odbrana se, međutim, ne slaže s tim i smatra da takav pristup navodi na zaključak "da bi istrebljenje moglo postati isto krivično djelo kao ubistvo [. . .] što sigurno nije bila namjera autora Statuta". Odbrana tvrdi da "se najmanji broj stanovnika koji su žrtve istrebljenja treba definisati kao hibrid između broja koji se zahtijeva za genocid i broja koji se zahtijeva za masovno ubistvo ili lišavanje života" i "da bi se u svakom slučaju trebalo raditi o hiljadama".¹²⁶⁷ Odbrana tvrdi i da optužba mora dokazati da je istrebljenje bilo "kolektivnog karaktera, a ne usmjereno na izdvojene pojedince". Odbrana tvrdi da to podrazumijeva da ubistva moraju "biti golemih razmjera, te prostorno i vremenski koncentrisana", te da je to pristup koji je zauzelo Pretresno vijeće u predmetu *Tužilac protiv Krstića*.¹²⁶⁸ U vezi s objektivnim elementom, odbrana tvrdi da zločin istrebljenja zahtijeva postojanje "širokog plana za kolektivno ubistvo", to jest "zločinačke zamisli" da se izvrši istrebljenje, što je uslov koji proizlazi iz predmeta *Krstić*.¹²⁶⁹

637. U vezi s elementom *mens rea*, odbrana tvrdi da se kod zločina istrebljenja traži da optužba dokaže tri elementa svijesti: (i) optuženi mora posjedovati opštu "namjeru da ubije veliki broj osoba",¹²⁷⁰ (ii) optuženi mora znati za postojanje "obimnog plana za kolektivno ubistvo" ili "zločinačke zamisli" - u tom kontekstu, odbrana dalje tvrdi da "standard 'nehata', odnosno to da je optuženi 'trebalo da zna', ovdje nije primjenjiv i ne može služiti kao zamjena

¹²⁶⁴ Završni podnesak odbrane, par. 414, gdje se citira predmet *Tužilac protiv Mitra Vasiljevića*.

¹²⁶⁵ Završni podnesak odbrane, par. 416.

¹²⁶⁶ Završni podnesak odbrane, par. 419.

¹²⁶⁷ Završni podnesak odbrane, par. 421-22.

¹²⁶⁸ Završni podnesak odbrane, par. 421-22.

¹²⁶⁹ Završni podnesak odbrane, par. 429-31.

¹²⁷⁰ Završni podnesak odbrane, par. 428.

da bi se protegnuo i proširio zločin istrebljenja kao zločin protiv čovječnosti"¹²⁷¹ i (iii) počinilac je morao "voljno učestvovati" u širokom planu za kolektivno ubistvo i njegovo je učešće moralo biti "bitno i značajno".¹²⁷²

(ii) Diskusija

a. Objektivni element: *actus reus*

638. Ovo Pretresno vijeće se slaže sa stranama da je suštinski element istrebljenja ubijanje ljudi masovnih razmjera. Pretresno vijeće u predmetu *Krstić* razmatralo je uobičajenu definiciju francuskog izraza *exterminer* i engleskog izraza *exterminate* i uobičajenu upotrebu tog termina i zaključilo da, u poređenju s ubijanjem ljudi masovnih razmjera, on ima "konotacije uništenja i znači uništenje velikog broja ljudi". Isto Pretresno vijeće citiralo je Nacrt kodeksa o zločinima protiv mira i bezbjednosti čovječanstva Komisije za međunarodno pravo, prema kojem je

[I]strebljenje [je] zločin koji je po samoj svojoj prirodi usmjeren protiv grupe pojedinaca. Uz to, radnja koja se koristi da bi se sproveo zločin istrebljenja uključuje element masovne destrukcije, koji ne predstavlja uslov za ubistvo. U tom smislu, istrebljenje je usko povezano sa zločinom genocida.¹²⁷³

Pretresno vijeće u predmetu *Krstić* smatralo je i da

[s]am termin "istrebljenje" snažno upućuje na počinjenje zločina masovnih razmjera, što s druge strane pretpostavlja znatan stepen pripreme i organizacije. Valja ipak primijetiti da se "istrebljenje" teoretski može primijeniti na počinjenje zločina koji nije "rasprostranjen", no koji se usprkos tome svodi na uništenje jedne cijele populacije, razlučive na osnovu neke karakteristike (ili karakteristika) koje nisu obuhvaćene Konvencijom o genocidu, pri čemu se ta populacija sastoji od relativno malog broja ljudi. Drugim riječima, dok istrebljenje uopšteno govoreći uključuje velik broj žrtava, taj zločin može postojati i u slučajevima kada je broj žrtava ograničen.¹²⁷⁴

639. Istrebljenje mora biti dio rasprostranjenog ili sistematskog napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva. Djelo koje čini istrebljenje, kako je objasnilo Pretresno vijeće u predmetu *Tužilac protiv Vasiljevića*, "mora biti zbirnog karaktera, a ne biti usmjereno na izdvojene pojedince. Međutim, za razliku od genocida, nije potrebno da je počinilac krivičnog

¹²⁷¹ Završni podnesak odbrane, par. 432-433.

¹²⁷² Završni podnesak odbrane, par. 434-435.

¹²⁷³ *Tužilac protiv Radislava Krstića*, Prvostepena presuda, par. 496-497 i Nacrt kodeksa krivičnih djela protiv mira i bezbjednosti čovječanstva KMP-a, *Report of the International Law Commission on the work of its 48th session*, 6. maj - 26. juli 1996., Official Documents of the United Nations General Assembly's 51st session, Supplement no. 10 (A/51/10), član 18, str. 118.

¹²⁷⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 501.

djela imao namjeru da uništi *grupu* ili dio grupe kojoj žrtve pripadaju"¹²⁷⁵ i ne traži se da žrtve imaju zajedničke nacionalne, etničke, rasne ili vjerske karakteristike.¹²⁷⁶ U ovom kontekstu treba naglasiti da se zločin istrebljenja može odnositi i na situacije u kojima su neki pripadnici grupe ubijeni, a drugi pošteđeni.¹²⁷⁷ Dovoljno je da su žrtve definisane političkim opredjeljenjem, fizičkim svojstvima ili jednostavno činjenicom da su se našle na određenom geografskom prostoru. Štaviše, žrtve se mogu i negativno definisati, to jest kao osobe koje ne pripadaju počiniocu odnosno grupi kojoj on pripada, ili s njom nisu povezane ili joj nisu lojalne.

640. Ovo Pretresno vijeće ne smatra da dosadašnja praksa ide u prilog tvrdnji odbrane da ubijanje mora biti golemih razmjera i počinjeno na ograničenom prostoru i u kratkom periodu. Takva tvrdnja ne proizlazi iz uslova da ubijanje mora biti masovno. Isto tako, Pretresno vijeće ne smatra da je zadat neki određen minimalni broj žrtava. Kao što je smatralo Pretresno vijeće u predmetu *Tužilac protiv Vasiljevića*, najmanji broj ubistava u predmetima iz Drugog svjetskog rata u kojima je suđeno za zločin istrebljenja iznosio je 733. Vijeće je, međutim, u fusnoti dodalo da to ne sugerise "da se 'istrebljenjem' kao zločinom protiv čovječnosti ne može okvalifikovati čin s manjim brojem žrtava, niti sugerise da je nužno da bude dosegnut taj prag".¹²⁷⁸ Po mišljenju ovog Pretresnog vijeća, procjena toga da li je dosegnut element masovnosti ovisi o analizi svih relevantnih faktora, i to od slučaja do slučaja. Kao što je smatralo Pretresno vijeće u predmetu *Krstić*, masovnost zločina automatski pretpostavlja znatan nivo pripreme i organizacije koji može poslužiti kao indicija za postojanje ubilačke "zamisli" ili "plana", ali ne i "obimnog plana za kolektivno ubistvo" kao odvojenog elementa zločina, kao što tvrdi odbrana.

b. Subjektivni element: *mens rea*

641. Što se elementa svijesti tiče, ovo Pretresno vijeće smatra da je *mens rea* koja se traži za istrebljenje namjera počinioca da masovno ubija ljude ili da stvori uslove za život koji će

¹²⁷⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 227.

¹²⁷⁶ Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 499-500.

¹²⁷⁷ Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 500 i Nacrt kodeksa krivičnih djela protiv mira i bezbjednosti čovječanstva KMP-a, *Report of the International Law Commission on the work of its 48th session*, 6. maj - 26. juli 1996., Official Documents of the United Nations General Assembly's 51st session, Supplement no. 10 (A/51/10), član 18, str. 118.

¹²⁷⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 227 i fusnota 587.

dovesti do smrti velikog broja osoba. To uključuje uslov da stanje svijesti počinioa obuhvata sve objektivne elemente zločina: uništenje mase ljudi.

642. Oslanjajući se na presudu Pretresnog vijeća u predmetu *Tužilac protiv Kayisheme*, optužba tvrdi da se optuženi može smatrati odgovornim za svoja djela ili propuste ako su oni počinjeni "s namjerom, bezobzirno ili iz grubog nehata".¹²⁷⁹ Ovo Pretresno vijeće se ne slaže s tim i smatra da bi bilo nespojivo s karakterom zločina istrebljenja i sa sistemom i konstrukcijom člana 5 da su bezobzornost ili grubo nehat dovoljni da se optuženi proglašuje krivično odgovornim za takav zločin. Vijeće stoga smatra da prag za *mens rea* ne može biti niži od namjere koja se traži za ubistvo kao zločin protiv čovječnosti (to jest *dolus directus* ili *dolus eventualis*).

(b) Zaključci Pretresnog vijeća

(i) Argumenti strana vezani za činjenice

a. Optužba

643. Prema tvrdnjama optužbe, dokazi pokazuju van razumne sumnje da su snage koje su uzrokovale smrt ljudi širom opštine, a posebno u logorima, bile naoružane vojne i policijske snage pod efektivnom kontrolom Stakića i Kriznog štaba,¹²⁸⁰ te da je optuženi, zbog svog položaja vlasti i postupaka kojima je sprovodio tu vlast, stoga odgovoran za smrt približno 3.000 ljudi u Prijedoru 1992. godine.¹²⁸¹

644. Optužba tvrdi da su žrtve ubistava bili gotovo isključivo Muslimani i Hrvati iz opštine Prijedor i da stoga dokazi pokazuju da su žrtve odabrane zbog svoje pripadnosti tim grupama.¹²⁸² Pored toga, optužba tvrdi, navodeći nekoliko osoba različitog porijekla i zanimanja, da su počinioци za objekt istrebljenja birali "političke i vjerske vođe, te istaknute pojedince u zajednici u nastojanju da sprovedu eliminaciju muslimanskog i hrvatskog stanovništva Prijedora".¹²⁸³

¹²⁷⁹ Završni podnesak optužbe, par. 318, gdje se citira Prvostepena presuda u predmetu *Kayishema*, par. 146.

¹²⁸⁰ Završni podnesak optužbe, par. 197.

¹²⁸¹ Završni podnesak optužbe, par. 197.

¹²⁸² Završni podnesak optužbe, par. 200.

¹²⁸³ Završni podnesak optužbe, par. 201 i par. 204-10.

645. Što se tiče *mens rea* i uz argumente o opštoj *mens rea* za ubistvo,¹²⁸⁴ optužba tvrdi da se namjera optuženog da ubije barem 3.000 ljudi može izvesti "iz njegovog položaja vlasti, njegovih postupaka kojima je sprovodio tu vlast, te njegovog propusta da spriječi ili kazni ta ubistva nakon što se za njih saznalo".¹²⁸⁵ Optužba posebno tvrdi da bliska saradnja optuženog i načelnika policije, Sime Drljače, s jedne strane, te vojnog komandanta, pukovnika Vladimira Arsića, s druge, "čvrsto potkrepljuje zaključak da je on namjeravao da te snage poduzmu dotične radnje, među kojima su i lišavanja života za koja se tereti u periodu od 30. aprila do 30. septembra 1992".¹²⁸⁶ Pored toga, optužba tvrdi da se navodna *mens rea* optuženog da ubije veliki broj ljudi može izvesti iz toga što on nikada nije preduzeo nikakve radnje da bi kaznio bilo kojeg od počinitelja zločina čiji su obim i težina bili dobro poznati u opštini.¹²⁸⁷ S tim u vezi, optužba tvrdi da su "zločini i šteta koju su zbog njih pretrpjele bošnjačka i hrvatska zajednica u Prijedoru u proljeće i ljeto 1992. bili tako besramni, užasavajući i veličinom tako dramatični da su bili očigledni svakom ko je živio u toj opštini", te da su čak i oni koji su samo prolazili kroz Prijedor "bili šokirani razaranjem domova i bogomolja, uslovima u kojima su se nalazili ljudi na mjestima kao što je Trnopolje, te očajnom željom Muslimana i Hrvata da pobjegnu iz Prijedora".¹²⁸⁸

646. Optužba zaključuje da je optuženi znao da se u opštini vrše zločini. Optužba to dalje potkrepljuje navođenjem statističkih podataka koji pokazuju da je od 3.010 identifikovanih osoba koje su u izvještaju vještaka optužbe Ewe Tabeau navedene kao mrtve ili nestale iz 19 opština iz sastava ARK-a, njih 1.747 bile iz Prijedora, što je područje koje naseljava samo jedna devetina ukupnog stanovništva ARK-a. U skladu s tim, a zbog toga što su zločini, po mišljenju optužbe, "bili učestali i intenzivni u jednom ograničenom periodu; što su bili dobro pripremljeni i imali materijalnu podršku", to se može objasniti jedino kao "smišljena politika".¹²⁸⁹ S tim u vezi, navodeći pokolj u prostoriji broj 3 u logoru Keraterm, te pokolj 125 muškaraca koji su 5. augusta 1992. odvedeni iz logora Keraterm u logor Omarska, optužba tvrdi da su dokazi posebno upečatljivi u vezi s činjenicom da su masovna ubistva vršena uz

¹²⁸⁴ Vidi *supra*, odjeljak III. E. 1. (a).

¹²⁸⁵ Završni podnesak optužbe, par. 211.

¹²⁸⁶ Završni podnesak optužbe, par. 211.

¹²⁸⁷ Završni podnesak optužbe, par. 73-7 i 212.

¹²⁸⁸ Završni podnesak optužbe, par. 72.

¹²⁸⁹ Završni podnesak optužbe, par. 79 i 80.

puno znanje vlasti.¹²⁹⁰ To dalje potkrepljuju rasprostranjeni nestanci istaknutih pojedinaca, kojih je, kako tvrdi optužba, optuženi morao biti svjestan.¹²⁹¹

647. Optužba tvrdi da je optuženi na raspolaganju imao sredstva da identifikuje počiniocce i uticaj da ih privede pravdi, ali da je umjesto toga odabrao da "javno [. . .] opravdava zločinačku aktivnost policijskih i vojnih snaga i prebaci krivicu na nedužne civile, čime je smišljeno stvorio klimu nekažnjivosti za zločine počinjene protiv nesrba".¹²⁹² Optužba, stoga, tvrdi da je namjera optuženog da liši te ljude života dokazana njegovim "apsolutnim odbijanjem da spriječi te zločine, da ih istraži, ili da kazni počiniocce".¹²⁹³

b. Odbrana

648. Odbrana tvrdi da su ubistva koja su počinjena u Prijedoru 1992. godine bila "sporadična, nasumična i bilo ih je nemoguće kontrolisati, a počinili su ih pijani vojnici, kriminalci koji su vršili lakoumne lične osvete".¹²⁹⁴ Odbrana naglašava da optuženi nije fizički izvršio nijedan od zločina koji su počinjeni u opštini.¹²⁹⁵ U vezi sa pojedinačnim zločinima navedenim u paragrafima 44 i 47 optužnice, odbrana tvrdi da optužba nije dokazala van razumne sumnje ubistva navedena u paragrafima 44(7), 47(5), 47(6), 47(7), 47(8) i 47(10), ali ne navodi konkretnu procjenu dokaza u prilog tom svom zaključku.¹²⁹⁶

649. Što se tiče navodne zločinačke *mens rea* optuženog kao direktnog počinioca, odbrana samo navodi da nijedan od dokaza ne potkrepljuje zaključak da je optuženi posjedovao traženu *mens rea* za zločin istrebljenja.¹²⁹⁷ Odbrana uz to tvrdi da nijedno od počinjenih ubistava nije bilo prirodna i predvidiva posljedica djela ili ponašanja optuženog.¹²⁹⁸

¹²⁹⁰ Završni podnesak optužbe, par. 82.

¹²⁹¹ Završni podnesak optužbe, par. 84.

¹²⁹² Završni podnesak optužbe, par. 212.

¹²⁹³ Završni podnesak optužbe, par. 212.

¹²⁹⁴ Završni podnesak odbrane, par. 411.

¹²⁹⁵ Završni podnesak odbrane, par. 205.

¹²⁹⁶ Završni podnesak odbrane, par. 404.

¹²⁹⁷ Završni podnesak odbrane, par. 438.

¹²⁹⁸ Završni podnesak odbrane, par. 405.

(ii) Diskusija i zaključci u vezi s tačkom 4 optužnice

650. U vezi sa zaključcima koji se odnose na pravne uslove za zločine protiv čovječnosti po članu 5 Statuta, Pretresno vijeće upućuje na diskusiju ranije u tekstu.¹²⁹⁹

a. Objektivni element: *actus reus*

651. U paragrafima 44 i 47 optužnice, optuženi je okrivljen za više lišavanja života koja su počinjena u opštini Prijedor od 30. aprila do 30. septembra 1992. godine.

652. Kao što je već navedeno u prethodnom tekstu u vezi s tačkama 3 i 5,¹³⁰⁰ postojale su tri vrste dokazanih ubistava širokih razmjera: 1) ubistva počinjena u logorima i drugim objektima za zatočavanje, 2) ubistva koja su u organizovanim konvojima počinile policijske i/ili vojne jedinice, te 3) ubistva počinjena prilikom oružanih vojnih i/ili policijskih akcija na nesrpskim ili pretežno nesrpskim područjima opštine.¹³⁰¹

653. Dokazi pokazuju da su dokazana ubistva, od kojih bi mnoga sama za sebe dosegla traženi nivo masovnosti da bi se mogla razmatrati shodno članu 5(b) Statuta, bila usmjerena protiv kolektivne grupe ciljanih pojedinaca, a ne protiv žrtava kao pojedinaca. Ovo, pored ostalog, vrijedi za:

- pokolj u prostoriji broj 3 logora Keraterm;¹³⁰²
- ubistva približno 120 muškaraca koji su 5. augusta na organizovan način prozvani iz logora Keraterm;
- pomno kontrolisana i hladnokrvna pogubljenja na Korićanskim stijenama na planini Vlašić 21. augusta 1992.;¹³⁰³
- srpski oružani napad na većinski hrvatsko selo Briševo, koji je započeo 27. maja 1992.

654. Premda se ukupan broj žrtava ubistava navedenih u paragrafima 44 i 47 optužnice, za koja dr. Stakić snosi krivičnu odgovornost, nikad neće moći tačno izračunati, Pretresno vijeće,

¹²⁹⁹ Vidi *supra*, odjeljak III. F. 1. (b).

¹³⁰⁰ Vidi *supra*, odjeljak III. E. 2. i odjeljak III. F. 2. (b).

¹³⁰¹ Vidi *supra*, odjeljak I. E. 3. i odjeljak I. E. 5. (a-c) i (e-i).

¹³⁰² Vidi *supra*, odjeljak I. E. 3. (b)

¹³⁰³ Vidi *supra*, odjeljak I. E. 3. (h)

na osnovu oprezne procjene, smatra da je ubijeno više od 1.500 ljudi. Imajući u vidu obim ubistava, a u nastojanju da se ne smetne s uma činjenica da su ti zločini počinjeni nad pojedinačnim žrtvama, Pretresno vijeće je uvrstilo Popis žrtava čija su imena poznata, na kojem su navedena imena osoba koje su identifikovane kao ubijeni u opštini Prijedor 1992. godine, a radi se o ukupno 486 ljudskih bića.

655. Pretresno vijeće stoga smatra da su ubistva počinjena u opštini Prijedor tokom relevantnog perioda 1992. godine bila dio kampanje uništenja nesrba koju su sprovodile srpske policijske i vojne snage, te da tako počinjena ubistva ispunjavaju traženi element masovnosti za primjenu člana 5(b) Statuta. Dokazano je da je optuženi počinio djela istrebljenja.

b. Subjektivni element: *mens rea*

656. Pretresno vijeće je uvjeren da je optuženi posjedovao traženu namjeru da ubije, kao i namjeru da nanese teške tjelesne povrede za koje je razumno znao da će vjerovatno za posljedicu imati smrt.¹³⁰⁴ Međutim, ta namjera mora da pokrije i ubistva velikog broja ciljanih pojedinaca. Pretresno vijeće će sada razmotriti dokaze koji su mu s tim u vezi predočeni.

657. Kao prvo, Pretresno vijeće ponavlja svoje mišljenje da je nedjeljnik "Kozarski vjesnik" bio glas srpskih vlasti i da se može smatrati da su mišljenja koja su izražena u tom nedjeljniku, posebno ona koja je objavio Krizni štab ili neki drugi srpski opštinski organ vlasti, bila poznata optuženom i drugim članovima tijela kojima je on predsjedavao.¹³⁰⁵ Pretresno vijeće takođe naglašava svoj raniji zaključak da su srpske vlasti pod rukovodstvom optuženog stvorile atmosferu terora i nekažnjivosti u opštini Prijedor, u kojoj rasprostranjeno zločinačko ponašanje ne samo da nije kažnjavano, nego su vlasti prešutno prelazile preko toga, pod uslovom da je počinitelj odan srpskoj stvari.¹³⁰⁶

658. Pripreme za preuzimanje vlasti pokazuju i to kako su srpske civilne, policijske i vojne vlasti bile čvrsto isprepletene.¹³⁰⁷ Dokazi pokazuju da je optuženi, kao predsjednik Savjeta za narodnu odbranu, bio ključni koordinator između tih organa vlasti i da je to tijelo pod njegovim rukovodstvom u više navrata djelovalo na rješavanju pitanja od temeljne važnosti za odbranu

¹³⁰⁴ Vidi *supra*, odjeljak III. E. 2. (b) (ii)

¹³⁰⁵ Vidi *supra*, odjeljak I. D. 2. (d) (i)

¹³⁰⁶ Vidi *supra*, odjeljak III. E. 2. (b) (ii)

srpske opštine, kao što su pojačanja i mobilizacija za TO i 343. motorizovanu brigadu. Kao što je već utvrđeno, optuženi je bio itekako svjestan svoje vlastite uloge u događajima i imao je vrlo jasno mišljenje¹³⁰⁸ o tome protiv koga se on i njegovi sunarodnjaci Srbi bore.¹³⁰⁹ Primjereno je na ovom mjestu još jednom citirati riječi samog optuženog koje jasno pokazuju njegovo ubjeđenje da se svi nesrbi koji nisu htjeli izraziti lojalnost srpskim vlastima smatraju "ekstremistima":

Jer ni jednoga trenutka mi nismo ni do dan danas objavili rat cjelokupnom muslimanskom narodu i borbu za istrebljenje tog naroda, nego *samo borbu protiv ekstremnog dijela tog naroda, kome nije odgovarao zajednički život ovde. Koji je želeo unitarnu državu sa potpunim pravima muslimanskog naroda* i sa pripremljenim programima za istrebljenje srpskog naroda sa ovih područja.¹³¹⁰

Pretno vijeće s tim u vezi podsjeća na izjavu koju je optuženi dao za britanski Channel 4. Savršeno svjestan da daje intervju za međunarodnu televizijsku stanicu, optuženi je izjavio da ga je načelnik SJB-a, Simo Drljača, obavijestio o smrtnim slučajevima u logoru Omarska.¹³¹¹

659. Usko koordiniranu saradnju između raznih srpskih organa vlasti dalje pokazuje intervju, objavljen u "Kozarskom vjesniku" u maju 1994., s Radmilom Zeljajom, koji je tada imao čin pukovnika i bio komandant 43. motorizovane brigade u Prijedoru.¹³¹² Pukovnik Zeljaja je posebno naglasio sljedeće:

Ovdje moram istaći, *a to je svima poznato*, vrlo visok stepen saradnje vojske i milicije na ovim prostorima. Takva saradnja je uspostavljena i sa čelnim ljudima u stranci, ljudima na vlasti, kriznim štabom i svim čestitim Srbima koji su nešto značili i znače u ovom gradu.

660. Pretno vijeće je već razmatralo koordiniranu saradnju između političara, policije i vojske, koji su, stoga, zajedno odgovorni za sve predvidive zločine koji su počinjeni pod njihovom nadležnošću.

661. Ubistva nesrpskih stanovnika opštine Prijedor bila su masovnih razmjera. Životi nesrpskih stanovnika značili su vrlo malo ili ništa srpskim počinocima. Pretno vijeće je utvrdilo da je optuženi, zbog svog političkog položaja i uloge u sprovođenju plana za stvaranje čisto srpske opštine, bio upoznat s detaljima i tokom kampanje uništenja usmjerene protiv

¹³⁰⁷ Vidi *supra*, odjeljak I. D. 1.

¹³⁰⁸ DP S187, str. 4.

¹³⁰⁹ Vidi *supra*, odjeljak III. B. 2. (b) (iii)

¹³¹⁰ DP S187, str. 4, vidi *supra*, par. 497.

¹³¹¹ Vidi *supra*, par. 597.

¹³¹² DP S274, naglasak dodat.

nesrpskog stanovništva. Dr. Stakić je bio svjestan ubistava nesrba i činjenice da se ona dešavaju masovno. Pretresno vijeće je, stoga, uvjereni da je optuženi djelovao s traženom namjerom, barem *dolus eventualis*, da istrijebi nesrpsko stanovništvo opštine Prijedor 1992. godine i proglašava optuženog krivim za ovaj zločin, kažnjiv po članu 5(b) Statuta.

4. Deportacija i druga nehumana djela (tačke 7 i 8)

(a) Pravo mjerodavno za deportaciju (tačka 7)

662. Optuženi je u optužnici okrivljen za deportaciju i prisilno premještanje, pri čemu je za potonje optužen kao za nehumano djelo po članu 5(i) Statuta.¹³¹³

(i) Argumenti strana

a. Optužba

663. Optužba tvrdi da su elementi krivičnog djela deportacije sljedeći:

1. Optuženi je prisilno uklonio jednu ili više osoba putem protjerivanja ili drugih prisilnih radnji sa mjesta na kojem su se one zakonito nalazile, bez osnova dopuštenih međunarodnim pravom, i
2. Optuženi je protjerivanje ili druga djela prisile počinio hotimično.¹³¹⁴

664. Optužba tvrdi da je Statut Međunarodnog suda formulisan tako da se konkretno bavi "etničkim čišćenjem", suština kojeg je "raseljavanje hiljada i hiljada ljudi unutar Bosne".¹³¹⁵ Optužba dalje tvrdi da "se čini nezamislivim da je svrha Statuta da izričito sankcioniše 'deportaciju' u užem smislu koji obuhvata samo premještanje preko državne granice". Optužba tome dodaje da "utvrđivanje tačne lokacije granica neke zemlje može biti teško [. . .] pogotovo u situacijama oružanog sukoba" te da "je interno raseljavanje često uvod u daljnje premještanje osoba izvan države".¹³¹⁶

665. Optužba zaključuje da dužina perioda tokom kojeg su žrtve bile raseljene s područja na kojem su se zakonito nalazile nebitna za krivicu počinioca jer "bi drugačiji stav vodio ka nepravdi, posebno ako razlozi njihovog uspješnog povratka (na primjer, ponovno zauzimanje tog područja od strane prijateljskih snaga) nisu vezani za prvobitno htijenje optuženog".¹³¹⁷

¹³¹³ Četvrta izmijenjena optužnica, par. 56-59.

¹³¹⁴ Završni podnesak optužbe, par. 364.

¹³¹⁵ Završni podnesak optužbe, par. 360.

¹³¹⁶ Završni podnesak optužbe od 5. maja 2003., par. 362.

¹³¹⁷ Završni podnesak optužbe, par. 366.

Optužba smatra da kasnija repatrijacija žrtava organizovana od strane počinioca ne utiče na njegovu krivičnu odgovornost.¹³¹⁸

b. Obrana

666. Obrana tvrdi da optuženi nije počinio krivično djelo deportacije jer raseljavanje stanovništva 1) "nije bilo nedobrovoljno", 2) "bilo je dozvoljeno po međunarodnom pravu", 3) "nije trajalo nakon perioda u kojem su neprijateljstva bila u toku", i 4) zato što su se "'žrtve' na kraju vratile na svoja prvobitna prebivališta".¹³¹⁹

667. Obrana tvrdi da je, na svim područjima u Prijedoru za koja je navedeno da su vršene deportacije, "vojska odgovarala na provokacije naoružanih boraca i izvršila zakonito premještanje stanovništva kako u cilju bezbjednosti, tako i zbog neodložne vojne nužde".¹³²⁰ U tom kontekstu, obrana se poziva na član 49(2) Četvrte ženevske konvencije i tvrdi da "[o]kupaciona sila može pristupiti zakonitom premještanju stanovništva 'ako to zahtijevaju bezbjednost stanovništva ili neodložni vojni razlozi'".¹³²¹ Obrana dalje tvrdi da se neko stanovništvo može evakuisati s nekog područja koje je u opasnosti zbog vojnih operacija ili na kojem bi moglo doći do žestokog bombardovanja, a gdje bi prisustvo zaštićenih osoba ometalo vojne operacije.¹³²²

668. Obrana tvrdi i to da nije svako premještanje stanovništva nužno kršenje pravila međunarodnog prava, posebno kada osobe zaštićene Četvrtom ženevskom konvencijom, koje su možda pretrpjele diskriminaciju ili progon zbog toga što pripadaju nekoj nacionalnoj ili političkoj manjini, žele da napuste dotičnu državu.¹³²³ U tom kontekstu, obrana smatra da je element krivičnog djela deportacije premještanje žrtava preko neke međunarodne granice.¹³²⁴

669. Obrana sugerše da bi pravno tumačenje deportacije trebalo da obuhvati kao uslov za pripisivanje krivične odgovornosti to da bude premješten "znatan i značajan broj

¹³¹⁸ Završni podnesak optužbe, par. 366.

¹³¹⁹ Završni podnesak odbrane, par. 482.

¹³²⁰ Završni podnesak odbrane, par. 485.

¹³²¹ Završni podnesak odbrane, par. 486.

¹³²² Završni podnesak odbrane, par. 487.

¹³²³ Završni podnesak odbrane, par. 491.

¹³²⁴ Završni podnesak odbrane, par. 483.

stanovnika"¹³²⁵, te da je navodne deportacije u opštini Prijedor "odobrila međunarodna zajednica".¹³²⁶

670. Posljednji argument odbrane jeste da se povratak žrtava u nekom trenutku u budućnosti "treba priznati zakonom, s obzirom na okolnosti takvih krivičnih djela, bez obzira na njihovu težinu".¹³²⁷

(ii) Diskusija

a. Objektivni element: *actus reus*

671. U praksi ovog Međunarodnog suda izvedena je razlika između deportacije iz člana 5(d) Statuta i drugih nehumanih djela (prisilnog premještanja) iz člana 5(i) Statuta. Ova razlika je izložena u predmetu *Krstić*, gdje je Pretresno vijeće utvrdilo: "[i] deportacija i prisilno premještanje odnose se na nedobrovoljnu i nezakonitu evakuaciju pojedinaca sa teritorije na kojoj borave. Međutim, prema međunarodnom običajnom pravu ta dva pojma nisu jednoznačna. Deportacija pretpostavlja odvođenje van granica države, dok se prisilno premještanje odnosi na raseljavanje unutar države".¹³²⁸

672. Pretresno vijeće u predmetu *Krnojelac* primijetilo je da je deportacija već dugo jasno i nedvosmisleno zabranjena zakonom kao zločin protiv čovječnosti¹³²⁹ i da je deportacija definisana kao "prisilno raseljavanje osoba putem protjerivanja ili drugih prisilnih radnji sa mjesta na kojem se one zakonito nalaze, bez osnova dopuštenih međunarodnim pravom". Ono je dodalo uslov da osobe budu deportovane van granica matične države, da bi se deportacija po tome razlikovala "od prisilnog premještanja koje se može vršiti unutar granica matične

¹³²⁵ Završni podnesak odbrane, par. 497.

¹³²⁶ Završni podnesak odbrane, par. 498.

¹³²⁷ Završni podnesak odbrane, par. 601.

¹³²⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 521.

¹³²⁹ Pretresno vijeće u predmetu *Krnojelac* pozvalo se na član 6(c) Nirberške povelje, član II (1)(b) Zakona br. 10 Kontrolnog savjeta, član 5(c) Tokijske povelje, Nirberšku presudu kojom je Baldur von Schirach bio osuđen za deportaciju kao zločin protiv čovječnosti (Nirberška presuda, str. 317-319), član 11 Nacrta Kodeksa krivičnih djela protiv mira i bezbjednosti čovječanstva KMP-a (1954.), član 18 Nacrta Kodeksa KMP-a iz 1996., te na član 7(1)(d) Statuta stalnog Međunarodnog krivičnog suda, Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 473. Pretresno vijeće u predmetu *Krnojelac* (par. 473) pozvalo se i na Pretresno vijeće u predmetu *Krstić*, koje je smatralo da je deportacija zabranjena i međunarodnim humanitarnim pravom, budući da se članom 2(g) Statuta, članovima 49 i 147 Ženevske konvencije o zaštiti građanskih osoba u vrijeme rata (Četvrta ženevska konvencija), članom 85(4)(a) Dopunskog protokola I, članom 18 Nacrta kodeksa KMP-a i članom 7(1)(d) Statuta stalnog Međunarodnog krivičnog suda osuđuje deportacija ili prisilno premještanje zaštićenih osoba, Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 522.

države". S tim u vezi, Pretresno vijeće u predmetu *Krnojelac* navelo je predmete iz Drugog svjetskog rata.¹³³⁰

673. Pretresno vijeće je svjesno prakse koju su razvila druga pretresna vijeća, ali mora i da razmotri meritum tvrdnje optužbe kojom se bavilo tokom faze postupka vezane za pravilo 98bis, kada je utvrdilo da deportaciju ne treba tumačiti tako kao da se ona odnosi samo na premještanje preko međunarodno priznatih granica.¹³³¹ Pretresno vijeće pritom uzima u obzir preduslov da su prisilna premještanja stanovništva već bila kažnjiva u vrijeme kad su izvršena krivična djela za koja se tereti.

674. U verziji Statuta na engleskom jeziku koristi se izraz *deportation*. *Black's Law Dictionary* navodi *deportation* kao "djelo ili slučaj premještanja neke osobe u drugu državu, na primjer, protjerivanje ili premještanje stranog državljanina iz neke države".¹³³² Pored toga, Pretresno vijeće primjećuje da se u tom pravnom rječniku navodi i rimski pravni izraz *deportatio* kao čin "odvođenja" neke osobe s mjesta na kojem je dotad bezbjedno živjela. Izraz *deportatio* dalje je definisan kao "[t]rajni progon osobe koja je osuđena za neki zločin. To je bio najstroži oblik progona jer je uključivao dodatne kazne, kao što je pljenidba cjelokupne imovine, gubitak statusa građanina Rimskog carstva, ograničavanje boravka na određeno mjesto [. . .]. Mjesta za *deportatio* bila su ostrva (*in insulam*) blizu italijanske obale [. . .]".¹³³³ Tako se po rimskom zakonu izraz *deportatio* odnosio na slučajeve u kojima su osobe premještane s jednog mjesta na neko drugo mjesto koje je takođe bilo pod kontrolom Rimskog carstva. Dakle, nije bio predviđen uslov premještanja izvan granica. Izražen u tim terminima, čini se da koncept deportacije označava uklanjanje nekoga s teritorije nad kojom osoba koja vrši to uklanjanje ima (suverenu) vlast, ili uklanjanje neke osobe s teritorije na kojoj ona može uživati "zaštitu" te vlasti. Suštinski aspekt deportacije je dvostruk: (1) da se neka osoba odstrani s mjesta na kojem je zakonski živjela, i (2) da se ta osoba liši zaštite vlasti koja vrši deportaciju.

¹³³⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 474, fusnota 1429.

¹³³¹ Odluka po prijedlogu za donošenje oslobađajuće presude na osnovu pravila 98bis u predmetu *Stakić*, par. 131-132.

¹³³² *Black's Law Dictionary*, 7. izdanje, str. 450.

¹³³³ *Black's Law Dictionary*, 7. izdanje, str. 450, gdje se citira Adolf Berger, "*Encyclopaedic Dictionary of Roman Law*", 1953, str. 432.

675. U verziji Statuta na francuskom jeziku koristi se izraz *expulsion*, to jest istjerivanje neke osobe prisilnim uklanjanjem.¹³³⁴

676. U svom izvještaju shodno Rezoluciji 808 Savjeta bezbjednosti, generalni sekretar je primijetio:

Zločini protiv čovječnosti prvo su definisani u Povelji i Presudi Nirnberškog suda, kao i u zakonu broj 10 Kontrolnog savjeta za Njemačku. Zločini protiv čovječnosti usmjereni su protiv bilo kojeg civilnog stanovništva i zabranjeni su, bez obzira na to da li su počinjeni u oružanom sukobu, međunarodnog ili unutrašnjeg karaktera.

Izvještaj se nastavlja:

Zločini protiv čovječnosti se odnose na nehumana djela vrlo ozbiljne prirode, kao što su hotimično lišavanje života, mučenje i silovanje, počinjena u okviru rasprostranjenog ili sistematskog napada usmjerenog protiv bilo kojeg civilnog stanovništva na nacionalnoj, političkoj, etničkoj, rasnoj ili vjerskoj osnovi. U sukobu na teritoriji bivše Jugoslavije, takva nehumana djela imala su oblik takozvanog "etničkog čišćenja", te rasprostranjenog i sistematskog silovanja i drugih vidova seksualnog zlostavljanja, uključujući prisilnu prostituciju.¹³³⁵

Statut, a time i sam Međunarodni sud, ustanovljen je da bi se pripisala krivična odgovornost onima u bivšoj Jugoslaviji koji su odgovorni za takvu praksu. Budući da su mnogi sukobi, ako ne i svi, na neki način vezani za svojatanje teritorije, često je teško, pogotovo nekoliko godina nakon što se sukob okonča, utvrditi tačnu ili barem približnu lokaciju neke konkretne granice u relevantno vrijeme. U tom kontekstu, Pretresno vijeće primjećuje da je Savjet bezbjednosti u trećem paragrafu preambule Rezolucije 827 (1993) već izrazilo "svoju duboku zabrinutost zbog daljnjih izvještaja o rasprostranjenim i flagrantnim kršenjima međunarodnog humanitarnog prava na teritoriji bivše Jugoslavije, a posebno u Republici Bosni i Hercegovini, uključujući [...] nastavak prakse 'etničkog čišćenja', koje se, pored ostalog, vrši u cilju osvajanja i zadržavanja teritorije".¹³³⁶

677. Interesi koji se nastoje zaštititi zabranom deportacije jesu pravo i očekivanje osoba da budu u mogućnosti ostati u svojim domovima i zajednicama bez upletanja od strane agresora, bio on iz iste ili druge države. Pretresno vijeće stoga smatra da je razlog za pripisivanje krivične odgovornosti *actus reus* prisilnog uklanjanja, u suštini iskorjenjivanja, pojedinaca sa teritorije i iz okruženja na kojima su se zakonski nalazili, u mnogim slučajevima decenijama i

¹³³⁴ *Black's Law Dictionary*, 7. izdanje, str. 603 i *Doucet/Fleck, français-allemand*, 1, 4. izdanje, str. 450.

¹³³⁵ Izvještaj generalnog sekretara shodno tački 2 Rezolucije 808 (1993) Savjeta bezbjednosti, UNSC, UN Doc. S/25704 (1993), par. 47 i 48; reprint u 32 ILM (1993) 1163.

generacijama, a ne destinacija koja je posljedica takvog uklanjanja. Pretresno vijeće smatra da bi, ukoliko se postavi uslov neke definitivne destinacije, često bilo teško utvrditi da li je i kada izvršeno krivično djelo, jer su žrtve mogle biti premještane u nekoliko faza, a time i kroz nekoliko teritorija i preko granica koje su se možda svakodnevno mijenjale. Uslov određene destinacije mogao bi, stoga, obesnažiti zabranu deportacije.

678. Pretresno vijeće naglašava da se pravosudni izrazi moraju tumačiti i definisati u kontekstu u kojem se koriste. Imajući na umu i interese koji se štite zabranom deportacije i mandat ovog Međunarodnog suda, imalo bi malo ili nimalo smisla zabraniti djela deportacije, prema riječima Savjeta bezbjednosti, "bez obzira da li su počinjena u oružanom sukobu, međunarodnog ili unutrašnjeg karaktera", a istovremeno ograničiti mogućnost kažnjavanja takvih djela samo na one slučajeve u kojima se radi o premještanju izvan međunarodno priznatih granica.

679. Pretresno vijeće smatra da se u tekućem predmetu član 5(d) Statuta mora tumačiti tako da obuhvata prisilno raseljavanje stanovništva kako preko međunarodno priznatih granica, tako i preko granica *de facto*, kakve su linije fronta koje se stalno mijenjaju, a koje nisu međunarodno priznate. Krivično djelo deportacije u ovom kontekstu stoga treba definisati kao prisilno raseljavanje osoba putem protjerivanja ili drugih prisilnih radnji iz razloga koji nisu dopušteni međunarodnim pravom s jednog područja na kojem su se zakonski nalazile na neko područje pod kontrolom neke druge strane.

680. U ovom je kontekstu poučno razmotriti kako je krivično djelo deportacije regulisano u Statutu stalnog Međunarodnog krivičnog suda. U tom se Statutu koristi jedinstvena kategorija "deportacije ili prisilnog premještanja stanovništva", a to se krivično djelo definiše kao "prisilno raseljavanje osoba putem protjerivanja ili drugih prisilnih radnji sa nekog područja na kojem se zakonski nalaze, bez osnova dopuštenih međunarodnim pravom".¹³³⁷ Prema Obilježjima krivičnih djela za Međunarodni krivični sud, prvi element ovog zločina protiv čovječnosti jeste da je "počinilac deportovao ili prisilno premjestio, bez osnova utemeljenih u međunarodnom pravu, jednu ili više osoba u neku drugu državu ili na neko drugo mjesto,

¹³³⁶ Savjet bezbjednosti Ujedinjenih nacija, Rezolucija 827 (1993), S/RES/827 (1993), 25. maj 1993. (naglasak dodat). Vidi i Rezoluciju 808 Savjeta bezbjednosti UN-a od 22. februara 1993., par. 6 preambule.

¹³³⁷ Statut stalnog Međunarodnog krivičnog suda, član 7(1)(d), kao što je definisano u članu 7(2)(d).

protjerivanjem ili drugim prisilnim radnjama".¹³³⁸ Premda takva istovremena upotreba oba izraza (deportacija i prisilno premještanje) može stvoriti terminološku zbrku u zakonu, jasno je da Statut Međunarodnog krivičnog suda ne zahtijeva da se dokaže prelazak međunarodne granice, nego samo to da je civilno stanovništvo raseljeno. Ovo je Pretresno vijeće svjesno ograničene vrijednosti takvog poređenja kada se ono primjenjuje na djela do kojih je došlo prije osnivanja Međunarodnog krivičnog suda. Međutim, u međunarodnom običajnom pravu već se dugo kažnjava prisilno premještanje stanovništva, a činjenica da su u Statutu Međunarodnog krivičnog suda usvojena dva izraza, 'deportacija' i 'prisilno premještanje', u jednoj te istoj kategoriji samo pojačava stav da ono što se u praksi smatralo dvama različitim krivičnim djelima u zbilji jeste jedno te isto krivično djelo.

681. Svako prisilno raseljavanje stanovništva uključuje "napuštanje vlastitog doma, gubitak imovine i prinudno preseljenje na drugu lokaciju".¹³³⁹ U suštini, zabrana deportacije služi da se civilima pruži pravna zaštita od prisilnog uklanjanja u vrijeme oružanog sukoba, te od iskorjenjivanja i uništavanja zajednica od strane agresora ili okupatora teritorije na kojoj ti civili žive.

682. Prema definiciji deportacije, traži se 'prisilno' ili 'prinudno' raseljenje.¹³⁴⁰ Stoga premještanja zasnovana na slobodnoj volji pojedinca da ode jesu zakonita. U praksi je uslov 'prisilnog raseljavanja' tumačen tako da se odnosi ne samo na djela fizičkog nasilja, nego i na druge oblike prisile.¹³⁴¹ Pretresno vijeće u predmetu *Krstić* pozvalo se na obilježja krivičnih djela u nadležnosti Međunarodnog krivičnog suda, u kojima se kaže da izraz "prisilno":

nije ograničen na fizičku silu, nego može da obuhvati i prijetnju silom ili prisilu, kao što je prisila uzrokovana strahom od nasilja, prinude, zatočenja, psihološkog pritiska ili zloupotrebe vlasti protiv takve osobe ili osoba ili protiv druge osobe, te iskorištavanje okruženja prisile.¹³⁴²

683. Pretresno vijeće naglašava da, u vezi s naknadnom pravnom procjenom ponašanja neke od zaraćenih strana, pomoć humanitarnih organizacija nije faktor koji raseljavanje čini zakonitim.

¹³³⁸ Skupština država potpisnica Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda, 1. sjednica, 3.-10. septembar 2002., Dio II.B. Obilježja krivičnih djela, ICC-ASP/1/3 (naglasak dodat).

¹³³⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 523.

¹³⁴⁰ Pretresno vijeće će ubuduće pri opisu ovog elementa koristiti izraz "prisilno" raseljavanje.

¹³⁴¹ Prvostepena presuda u predmetu *Krnjelac*, par. 475; Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 529; Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac i drugi*, par. 542.

¹³⁴² Skupština država potpisnica Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda, 1. sjednica, 3.-10. septembar 2002., Dio II.B. Obilježja krivičnih djela, ICC-ASP/1/3 (naglasak dodat).

684. U zaključku, Pretresno vijeće usvaja definiciju deportacije koja obuhvata gorepomenute elemente. Vijeće, međutim, naglašava da je pitanje da li je neka granica bila međunarodno priznata ili se radilo o granici *de facto*, u kontekstu Statuta irelevantno. Drugačijim stavom se ne bi u dovoljnoj mjeri uzeli u obzir šire značenje te riječi, prvobitni pojam, namjera zakonodavca i smisao i duh odredbe. Pretresno vijeće ističe da je djelo u osnovi, bez obzira na to da li je raseljavanje izvršeno preko neke međunarodno priznate granice ili ne, već bilo kažnjivo po međunarodnom javnom pravu i prije perioda koji je relevantan za tekući predmet. Pretresno vijeće upućuje na činjenicu da je Međunarodni vojni sud u Nürnbergu, na osnovu člana 6(c)¹³⁴³ Nürnberške povelje koji se odnosi na "deportaciju" kao zločin protiv čovječnosti, primijenio ovu odredbu *de facto* u predmetima u kojima su žrtve bile raseljene unutar međunarodno priznatih granica.¹³⁴⁴ Pored toga, Pretresno vijeće primjećuje da je u predmetu *Državni tužilac protiv Adolfa Eichmanna* Okružni sud u Jerusalemu proglasio Adolfa Eichmanna krivim za deportaciju za djela internog raseljavanja.¹³⁴⁵

685. Konačno, Pretresno vijeće se ne slaže s tvrdnjom odbrane da mora postojati neki najmanji broj osoba koje su prisilno premještene da bi počinitelj snosio krivičnu odgovornost. Ta tvrdnja nema potpore u praksi ovog Međunarodnog suda i ravna je negiranju zaštitnog učinka zabrane deportacije.

¹³⁴³ Član 6c glasi: "Sljedeća djela, ili bilo koje od njih, jesu zločini koji potpadaju pod nadležnost ovog Suda i koji povlače individualnu odgovornost [. . .] ZLOČINI PROTIV ČOVJEČNOSTI: to jest ubistvo, istrebljenje, porobljavanje, deportacija te druga nehumana djela počinjena protiv bilo kojeg civilnog stanovništva prije ili tokom rata; ili progoni na političkoj, rasnoj ili vjerskoj osnovi počinjeni prilikom izvršenja ili u vezi s bilo kojim od zločina koji potpadaju pod nadležnost ovog Suda, bez obzira na to da li predstavljaju kršenje nacionalnih zakona u zemlji u kojoj su počinjeni", Povelja Međunarodnog vojnog suda, priložena uz Sporazum o krivičnom gonjenju i kažnjavanju glavnih ratnih zločinaca, od 8. augusta 1945., 5 U.N.T.S. 251; U.K.T.S. 4 (1945), Cmd. 6671; (1945) 39 AJIL, Supp. 259.

¹³⁴⁴ Tačka 4 (A) Nürnberške optužnice odnosila se na zločine protiv čovječnosti - "ubistvo, istrebljenje, porobljavanje, deportaciju i druga nehumana djela počinjena protiv civilnog stanovništva prije i tokom rata" "*u Njemačkoj i svim državama i teritorijama koje su njemačke snage okupirale od 1. septembra 1939. i u Austriji, Čehoslovačkoj i Italiji, te u međunarodnim vodama*" (naglasak dodat). Nürnberška optužnica sadržavala je navod da su civili koji su bili, za koje se smatralo da su bili, ili za koje se smatralo da će vjerovatno postati neprijateljski raspoloženi prema nacističkoj vladi, držani u "zaštitnom zatočenju i koncentracionim logorima", među kojima su bili koncentracioni logori Buchenwald i Dachau, koji su se nalazili unutar granica Njemačke. Međunarodni vojni sud je ocijenio: "Što se tiče zločina protiv čovječnosti, nema nikakve sumnje u to da su prije rata u Njemačkoj ubijani politički protivnici, te da su mnogi od njih držani u koncentracionim logorima u izuzetno užasnim i okrutnim uslovima", Međunarodni vojni sud, Suđenje glavnim njemačkim ratnim zločincima, Presuda: 30. septembar 1946. – 1. oktobar 1946., str 65.

¹³⁴⁵ *Attorney General v. Adolf Eichmann*, District Court of Jerusalem, predmet br. 40/61, par. 200-206.

b. Subjektivni element: mens rea

686. Pretresno vijeće u vezi s *mens rea* primjećuje da uslov namjere za deportaciju nije opširno razmatran u praksi Međunarodnog suda. Namjeru je općenito teško dokazati, bez obzira da li se radi o obliku posebne namjere koji se traži za zločin genocida ili nekom od više uobičajenih oblika koji se traže za druga krivična djela iz nadležnosti Međunarodnog suda, te je neophodno pribjeći zbiru svih utvrđenih činjenica i okolnosti. Po mišljenju ovog Pretresnog vijeća, namjera počinioca mora obuhvatati sve gorepomenute objektivne elemente. Ovaj pristup je u potpunosti u skladu s ciljem zabrane prakse etničkog čišćenja.

687. Pretresno vijeće se slaže s Pretresnim vijećem u predmetu *Tužilac protiv Mladena Naletilića i Vinka Martinovića* da je počinitelj morao posjedovati namjeru da žrtvu "udalji s ciljem da se ne vrati".¹³⁴⁶ Stoga, ako se žrtva vrati, to nema nikakav uticaj na krivičnu odgovornost počinioca koji ju je udaljio.

(b) Zaključci Pretresnog vijeća u vezi s deportacijom (tačka 7)

688. Atmosfera nepovjerenja, straha i mržnje raspirivana je političkim napetostima u opštini od druge polovine 1991. godine pa do preuzimanja vlasti 30. aprila 1992. Zbog propagande koju je proizvodio SDS, nesrpsko stanovništvo opštine Prijedor živjelo je u stalnom strahu i neizvjesnosti.¹³⁴⁷

689. "Kozarski vjesnik" redovno je izvještavao o rastućim napetostima u opštini u periodu 1991. do 1992. godine.¹³⁴⁸ U jednom članku od 24. aprila 1992., dakle manje od sedam dana uoči planiranog preuzimanja vlasti od strane Srba, objavljeno je sljedeće: "Očito i u ovom gradu sve je više straha i nepovjerenja, a odnosi Srba i Muslimana spustili su se na najnižu tačku, jer jedni o drugima izgleda misle mnogo gore nego što i sami sebi žele priznati". U tim novinama se govori o "privremenim odlascima" iz opštine i primjećuje: "U posljednjih 15 dana grad je napustilo više od 3.000 uglavnom žena i djece. Riječ je većinom o muslimanskom življu".¹³⁴⁹

690. S tim u vezi, Pretresno vijeće podsjeća na svoje zapažanje da je nakon preuzimanja vlasti 30. aprila 1992., Službeni glasnik opštine renumerisan, tako da počinje od "Godine I".

¹³⁴⁶ Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić i Martinović*, par. 520 i fusnota 1362.

¹³⁴⁷ *Ivo Atljija*, T. 5549.

¹³⁴⁸ DP SK1; DP SK40; DP SK13.

Pretno vijeće to smatra dokazom da je, sa stanovišta srpskih vlasti, u opštini Prijedor svanulo novo srpsko doba.

691. Postoji više nego dovoljno dokaza da su oni koji su napustili opštinu to učinili pod znatnim pritiskom. Svjedok B je to objasnio na sljedeći način:

Nismo imali apsolutno nikakva prava. Nismo imali pravo na život, a pogotovo na imovinu i na nešto. Svaki je dan mogao neko doći, oteći ti auto, kuću, jednostavno ubiti te, a da nikome ne odgovara ni za šta.¹³⁵⁰

To je potkrijepljeno izvještajem o radu prijedorskog Crvenog krsta za period od 5. maja do 30. septembra 1992., u kojem stoji: "Veliki su pritisci za odlazak iz AR Krajine građana muslimanske i hrvatske nacionalnosti".¹³⁵¹

692. Pretno vijeće saslušalo je izjave mnogih svjedoka koji su 1992. godine pobjegli s teritorije opštine Prijedor. Većina ih je otišla u Travnik ili u Hrvatsku u bijegu s teritorije pod srpskom kontrolom. Egzodus uglavnom nesrpskog stanovništva iz Prijedora počeo je već 1991. godine, ali se znatno ubrzao u periodu pred preuzimanje vlasti. Masovni odlasci dosegli su vrhunac u mjesecima nakon preuzimanja vlasti. Većina ljudi je otišla jednim od svakodnevnih konvoja autobusa i kamiona koji su odlazili s te teritorije. Ti su konvoji kretali iz naznačenih dijelova opštine Prijedor, a redovno su organizovani i njihovi polasci iz logora Trnopolje.

693. Svjedok A je otišao iz logora Omarska 6. augusta 1992. u konvoju u kojem se ukupno nalazilo 1.360 ljudi.¹³⁵² Svjedok B je izjavio da su on i njegova porodica odlučili da se pridruže konvoju koji su organizovale srpske vlasti da bi otišli iz opštine Prijedor u Travnik, jer je to bio jedini način na koji su nesrpskom stanovništvu dopuštali da ide.¹³⁵³ Svjedok B je izjavio da je "to jedino moguće rješenje bilo. Otići što dalje, po svaku cijenu".¹³⁵⁴ Prema iskazu svjedoka B, "hiljade" ljudi su bile tu dok se formirao konvoj pod nadzorom rezervne policije u Prijedoru.¹³⁵⁵ Svjedokinja Z je iz Prijedora otišla u Travnik 21. augusta 1992. jednim od svakodnevnih konvoja koji su polazili sa stadiona u Tukovima. U kamion u kojem se ona nalazila nagurali su preko 100 ljudi i, po njenoj procjeni, u tom je konvoju bilo ukupno 1.000

¹³⁴⁹ DP S5.

¹³⁵⁰ *Svjedok B*, T. 2263.

¹³⁵¹ DP S434.

¹³⁵² *Svjedok A*, T. 1928.

¹³⁵³ *Svjedok B*, T. 2257.

¹³⁵⁴ *Svjedok B*, T. 2263.

do 1.500 ljudi.¹³⁵⁶ Pored toga, nekoliko svjedoka je izjavilo da su konvojima prevezeni u Karlovac u Hrvatskoj.¹³⁵⁷

694. Prema svjedočenju komandanta logora Trnopolje, Slobodana Kuruzovića, civilne vlasti u Prijedoru bile su odgovorne za koordinaciju prevoza iz logora u pravcu Travnika:

To se poslije čulo u cijelom gradu, kao kako će se moći bez ikakvih problema u organizaciji Crvenog krsta i UNHCR-a ići u okolne zemlje i u inostranstvo. I onda je nastalo jedno, nevjerovatan pritisak dolaska tu u Trnopolje da bi se odatle išlo, ovaj, van Prijedora. Dotle dok nije se shvatilo da nema od toga ništa, išlo je još nekoliko konvoja preko Travnika. *Išli su tako što sam ja molio predsjednika Izvršnog odbora da obezbijedi prevoz, a od načelnika SUP-a da obezbijedi sigurnost, obezbjeđenje tog prevoza, ovaj, i tako da su onda ljudi išli autobusima, kasnije i nekim velikim kamionima, a pratila ih je policija.*¹³⁵⁸

695. Gospodin Kuruzović se sjeća da je jednom prilikom, kada predsjednik Izvršnog odbora dr. Milan Kovačević nije bio dostupan, optuženi pomogao u vezi s "prevozom" iz logora Trnopolje.¹³⁵⁹ Pored toga, u dva ili tri navrata, organizovan je prevoz vozom iz logora Trnopolje, koji se nalazio na 200 metara od željezničke stanice. Gospodin Kuruzović je posvjedočio da je taj prevoz organizovao Izvršni odbor Skupštine opštine.¹³⁶⁰

696. Dana 29. septembra 1992., prijedorski Savjet za narodnu odbranu, kojim je predsjedavao optuženi, sastao se da razmotri predstojeće aktivnosti vezane za "otvoreni prihvatni centar Trnopolje". Savjet je usvojio zaključke o odlasku ljudi iz tog logora, kao i o tome da pratnju tog konvoja obezbijede pripadnici SJB Prijedor. Pored toga, zaključeno je da se "sugeriše [se] Opštinskom Crvenom krstu da ukine postojanje otvorenog prihvatnog centra u Trnopolju obzirom da odlaskom svih evidentiranih lica iz ovog prihvatnog centra, praktično prestaje potreba za ovim otvorenim centrom".¹³⁶¹ Slijedom tih zaključaka, MKCK je istog dana otpratio 1.561 osobu iz logora Trnopolje u Karlovac u Hrvatskoj.¹³⁶²

697. Pretresnom vijeću je predočeno obilje dokaza o tome da su mnogi, ako ne i većina cestovnih konvoja, organizovani tako što su korišteni autobusi lokalnih transportnih preduzeća,

¹³⁵⁵ Svjedok B, T. 2259.

¹³⁵⁶ Svjedok Z, T. 7576-79.

¹³⁵⁷ Svjedok C, T. 2343; Muharem Murselović, T. 2772; Minka Čehajić, T. 3099.

¹³⁵⁸ Slobodan Kuruzović, T. 14456, naglasak dodat.

¹³⁵⁹ Slobodan Kuruzović, T. 14547.

¹³⁶⁰ Slobodan Kuruzović, T. 14819.

¹³⁶¹ DP S90.

¹³⁶² DP S424; DP S43; i DP S435.

kao što su "Autotransport Prijedor" i "Rudnik Ljubija".¹³⁶³ Konkretno, pismeni dokazi pokazuju da je "Autotransport Prijedor" vršio prevoz za potrebe Kriznog štaba, vojske i policije tokom jula 1992. na mjesta kao što su Trnopolje, Omarska, Keraterm i Banja Luka.¹³⁶⁴ Postoje dokazi o tome da je "Autotransport Prijedor" tražio naknadu od Izvršnog odbora za obavljene prevoze za potrebe Kriznog štaba tokom jula 1992., te da je 31 autobus prešao ukupno 1.300 kilometara prevozeći izbjeglice.¹³⁶⁵

698. U televizijskom intervjuu za britanski Channel 4 krajem 1992., optuženi je objasnio da "dobar dio njih [zatočenika logora Trnopolje] želi da napusti ovaj teren".¹³⁶⁶ Optuženi je opširnije pojasnio:

Preostali dio [Muslimana iz Kozarca koji su se zatekli u Trnopolju] je zbog srušenih kuća porodičnih smješten, ili na teritoriju opštine Prijedor, ili je otišao, *prevežen do...* jedan dio je i otišao do centralne Bosne, koji je izrazio želju. *Mi smo im organizovali ovaj, i autobuse, i voz, i to besplatno, samo da ide, da ne bi bilo ovaj, žrtava, da ne bi bilo onog genocida za koji smo i proglašeni u Evropi.*¹³⁶⁷

699. Konvoje su organizovali policija i vojska. Jedan takav konvoj se pominje u jednom izvještaju SJB-a upućenom banjalučkom CSB-u, a u kojem stoji da su organizatori konvoja od 5 autobusa sa ženama i djecom koji je 18. jula 1992. krenuo iz logora Trnopolje bili pukovnik Arsić iz prijedorskog garnizona i 122. brigada. U tom se izvještaju navodi da je obezbjeđenje konvoja vršilo jedno patrolno vozilo i policajci iz prijedorskog SJB-a.¹³⁶⁸

700. Što se daljnjih zaključaka u vezi s konvojima tiče, Pretresno vijeće podsjeća na svoje ranije nalaze.¹³⁶⁹ Prema svjedočenju svjedokinje Z, koja je 21. augusta putovala za Vlašić u konvoju koji je krenuo sa stadiona u Tukovima, putnike su tokom putovanja maltretirali i opljačkali, oduzevši im novac i dragocjenosti. Ona je izjavila:

Onda smo još puno puta stajali. Odjedanput se kamion stane i prvi put, ušao je, došao je okolo taj jedan vojnik i jednog čovjeka je izvukao. Rekao je: "Hajd' polazi ti ovamo!" I on je tamo otišao. Kad se taj čovjek vratio, on je bio krvav po glavi, kaže da su ga udarali i on je rekao da su mu oni naredili da skupi sad sav novac srpski koji imamo, taj novac u najlon kesu koju je on morao napuniti. I kaže: "Ako ne pokupimo sve novce, ako nađu, pobiće nas." Tako su njemu rekli. I mi smo tako dalje išli, i opet se vozili, i opet na nekom, koliko prođe kilometara ne znam, jedno vrijeme, sat-dva prođe, opet stane

¹³⁶³ *Svjedok B*, T. 2244; *Nermin Karagić*, T. 5241; *svjedok S*, T. 5972; *svjedok DD*, T. 9588; *Miće Kos*, T. 9862; *Branko Rosić*, T. 12699; *Slobodan Kuruzović*, T. 14530, T. 14878-79.

¹³⁶⁴ DP S87.

¹³⁶⁵ DP S63.

¹³⁶⁶ DP S187-1.

¹³⁶⁷ DP S187-1, naglasak dodat.

¹³⁶⁸ DP S354.

¹³⁶⁹ Vidi *supra*, par. 314-319.

kamion, opet se ponovi isto. E, sad je rekao kaže, taj čovjek, opet njega izvedu, pa se on vrati, kaže: "Sad je rekao da sve zlato, što god imamo, što god je ko sakrio, ima, da sve to u kesu damo. Ako budu poslije pretresali, u koga nađu, ubiće ga."¹³⁷⁰

701. Što se tiče dokaza o tome da su građani Prijedora morali da pribave određene potvrde ili dozvole, Pretresno vijeće podsjeća na svoje zaključke u prethodnom tekstu.¹³⁷¹

702. Slavko Budimir i Sekretarijat za narodnu odbranu bili su zaduženi da pomažu pri izdavanju potvrde za kretanje stanovništva izvan opštine Prijedor. Gospodin Budimir je posvjedočio da su mnogi ljudi dolazili u Sekretarijat da bi tražili dozvole da napuste opštinu,¹³⁷² i da su svima onima koji su podnijeli molbe za to, te molbe i odobrene. Po njegovom mišljenju, tokom tog perioda Muslimani i Hrvati bili su u gorem položaju nego Srbi.

703. Pretresno vijeće je ranije utvrdilo da je prema popisu stanovništva iz 1991. godine, u opštini Prijedor 1. aprila 1991. bilo 112.543 stanovnika, od kojih su 49.351 (43,9%) bili Muslimani, 47.581 (42,3%) Srbi, a 6.316 (5,6%) Hrvati.¹³⁷³

704. Kao što je navedeno u utvrđenom činjeničnom stanju, Pretresnom vijeću je predložen iskaz Ljubice Kovačević, udovice dr. Milana Kovačevića, da su tokom perioda na koji se odnosi optužnica, od 1.414 izbjeglica koje su došle u opštinu Prijedor, njih 1.389 odnosno 98,2% bili srpske nacionalnosti.¹³⁷⁴ Dokazi pokazuju i da se taj priliv srpskih izbjeglica povećao na 1.564 odnosno 98,4% tokom posljednjih mjeseci 1992. godine, a da su u periodu od 1993. do 1999. godine od 27.009 izbjeglica, koliko ih se nastanilo u opštini, njih 26.856 odnosno 99,4% bili srpske nacionalnosti.¹³⁷⁵ Tokom istog perioda vratilo se 47 Muslimana i 97 Hrvata.¹³⁷⁶

705. U zvaničnim izvještajima SJB-a postoje dokazi o tome da je prije izbijanja sukoba u opštini Prijedor tu opštinu napustilo 4.000 do 5.000 osoba, prvenstveno Muslimana.¹³⁷⁷ U tim se izvještajima navodi da je do 16. augusta 1992. SJB odjavio prebivalište za 13.180

¹³⁷⁰ Svjedok Z, T. 7580-81.

¹³⁷¹ Vidi *supra*, par. 331-333.

¹³⁷² Slavko Budimir, T. 13141.

¹³⁷³ DP S227-1.

¹³⁷⁴ DP D43-1, vidi *supra*, par. 327.

¹³⁷⁵ DP D43.

¹³⁷⁶ DP D43-1, vidi *supra*, par. 328-330.

¹³⁷⁷ DP S353.

stanovnika¹³⁷⁸ i da se do 29. septembra 1992. taj broj povećao na 15.280 stanovnika.¹³⁷⁹

Štaviše, u izvještajima SJB-a stoji sljedeće:

Od početka oružanih sukoba na području opštine pa do danas područje opštine je prema neprovjerenim podacima napustilo oko *dvadeset hiljada građana* svih starosnih doba, muškaraca i žena, *uglavnom muslimanske i hrvatske nacionalnosti* ali i pripadnika srpskog i drugih naroda.¹³⁸⁰

To potkrepljuje izjava koju je 9. aprila 1993. za "Kozarski vjesnik" dao tadašnji načelnik SJB-a, Simo Drljača:

Koliko ogroman posao je urađen u upravno-pravnoj službi, dovoljno govori podatak da je uredno objavljeno, radi iseljavanja preko 20.000 građana muslimanske i hrvatske nacionalnosti. Kada je njemačka TV došla da dokaže da iseljavamo prisilno Muslimane i Hrvate prezentirali smo joj preko 20.000 viza, garancija i zahtjeva za dobrovoljno iseljavanje iz ekonomskih razloga.¹³⁸¹

706. "Kozarski vjesnik" je 2. jula 1993. objavio članak pod naslovom "Ko smo i koliko nas je", u kojem su navedeni nezvanični rezultati popisa stanovništva za opštinu Prijedor, koji je izvršen nešto prije toga u sklopu popisa stanovništva u opštinama Republike Srpske. U tom članku se navodi da su od 65.551 stanovnika u opštini, njih 53.637 pravoslavci, 6.124 muslimani, a 3.169 katolici.¹³⁸² Pretresno vijeće je mišljenja da gorenavedeni brojevi, koje odbrana nije osporila, pokazuju kako je užasavajuće efikasna bila kampanja deportacije nesrpskog stanovništva koju je potaknuo SDS. Ne samo da je ukupni broj stanovnika u opštini smanjen za gotovo 60%, nego su i muslimanska i hrvatska nacionalna grupa desetkovane, i to za 87,6% odnosno 49,8%. Novi popis stanovništva je pokazao da je opština Prijedor transformisana u praktično čisto srpsku opštinu sa 96,3% srpskog stanovništva. Zajednički cilj stvaranja srpske opštine konačno je ostvaren.

707. Pretresno vijeće nalazi da je atmosfera u opštini Prijedor tokom perioda na koji se odnosi optužnica bila tako puna prisile da se ne može smatrati da su osobe koje su napustile opštinu dobrovoljno odlučile da se odreknu svojih domova. Pretresno vijeće se ne slaže s tvrdnjom odbrane da činjenica da je firma "Santours" u Prijedoru reklamirala u "Kozarskom vjesniku", pored ostalog i u martu 1992., organizovana putovanja autobusom u strane zemlje

¹³⁷⁸ DP S353 i DP S407.

¹³⁷⁹ DP S266.

¹³⁸⁰ DP S353.

¹³⁸¹ DP D99.

¹³⁸² DP S229.

služi kao indicija dobrovoljnog odlaska.¹³⁸³ Premda taj period ne potpada pod navode optužnice, Pretresno vijeće smatra da su takva putovanja bila dio početka procesa deportacije.

708. Optuženi je potaknuo pitanje raseljavanja stanovništva 26. juna 1992. u svojstvu predsjednika Kriznog štaba. Odgovarajući na pitanje koje je mjere Krizni štab preduzimao da obezbijedi sigurnost izbjeglica i građana, optuženi je rekao:

Činjenica je da ima pripadnika muslimanskog naroda koje je izigrala stranka SDA i njeni rukovodioci i koji su sad ostali bez svojih kuća i žele da napuste opštinu Prijedor. I ja ovde želim da napomenem, *mada je kriza što se tiče nafte, pa stoga i prevoza, da se Krizni štab zalaže da svima onima koji žele otići da urednu propusnicu i obezbijedi prevoz.* Jednostavno, mi Srbi, nismo genocidan narod.¹³⁸⁴

709. Drugi dokazi potkrepljuju činjenicu da je Krizni štab preduzeo mjere da ubrza protjerivanje građana nesrba iz opštine Prijedor. Konkretno, u jednom članku objavljenom 10. jula 1992. u "Kozarskom vjesniku" stoji da je, razmatrajući problem lica "koja se dobrovoljno prijavljuju za iseljavanje sa teritorije opštine", Krizni štab "stao na stanovište da se moraju ubrzati sve aktivnosti koje će omogućiti da se ovaj proces obavi na organizovan način".¹³⁸⁵

710. Dokazi su potkrijepili blisku i koordiniranu saradnju između civilnih vlasti na čelu s optuženim, te SJB-a i vojnih vlasti. To dokazuje da je ponašanje optuženog, koji je predstavljao političku stranu te saradnje, bilo *conditio sine qua non* za ostvarenje deportacije. Pretresno vijeće je uvjereno da je deportacija nesrpskog stanovništva s teritorije opštine, u skladu s prva dva od šest strateških ciljeva srpskog naroda koje je 12. maja 1992. iznio Radovan Karadžić,¹³⁸⁶ bila glavno sredstvo za formiranje čisto srpske države.

711. Nakon posjete opštini Prijedor, koja je obuhvatila i logor Trnopolje, jedan predstavnik PMEZ-a koji je pratio misiju izvještača za ljudska prava KEBS-a napisao je u svojim ličnim bilješkama da je "muslimansko stanovništvo nepoželjno, te ga sistematski izbacuju na svaki mogući način". Činjenica da su te deportacije vršene masovno, pa i iz samog centra Prijedora, blizu ureda optuženog i zgrade skupštine opštine, nedvojbeno potkrepljuje nalaz da je sam optuženi odigrao značajnu ulogu u planu za protjerivanje nesrpskog stanovništva.

712. Konačno, Pretresno vijeće je uvjereno da je optuženi namjeravao da deportuje nesrpsko stanovništvo iz opštine Prijedor i da je on, na osnovu te namjere, ne samo počinio

¹³⁸³ DP D74.

¹³⁸⁴ DP S83, naglasak dodat.

¹³⁸⁵ DP S248.

krivično djelo deportacije kao saizvršilac, nego je i planirao i naredio izvršenje tog krivičnog djela. Stoga Pretresno vijeće proglašava optuženog krivim za krivično djelo deportacije, zločin protiv čovječnosti po članu 5(d) Statuta.

(c) Mjerodavno pravo u vezi s drugim nehumanim djelima (tačka 8)

(i) Argumenti strana

a. Optužba

713. U vezi s elementima krivičnog djela prisilnog premještanja kao nehumanog djela po članu 5(i), optužba tvrdi da žrtve moraju biti premještene "s nekog mjesta na kojem žive 'na neko drugo mjesto'". Optužba tvrdi da nije potrebno utvrditi da li mjesto na koje su žrtve premještene drži strana koja vrši premještanje ili suprotstavljena strana, niti da li se to mjesto nalazi unutar ili izvan jedne države.¹³⁸⁷ Shodno tome, "[s]ve što se traži za to krivično djelo jeste premještanje osoba 's mjesta na kojem žive na *neko mjesto koje one nisu izabrale*'".¹³⁸⁸ Optužba u vezi sa *mens rea* tvrdi da su protjerivanje ili druga djela prisile morali biti počinjeni hotimično, bez obzira da li se krajnja destinacija nalazila u Bosni i Hercegovini ili van nje.¹³⁸⁹

714. Zbog neodređenosti koja okružuje "tačan obim" krivičnog djela deportacije po članu 5(d) Statuta, optužba tvrdi, alternativno, da je u Prijedoru u periodu na koji se odnosi optužnica izvršeno prisilno premještanje.¹³⁹⁰ Optužba tvrdi da su elementi tog krivičnog djela sljedeći:

1. optuženi je jednu ili više osoba protiv njene ili njihove volje i protivpravno evakuisao sa teritorije na kojoj su živjele na neko drugo mjesto koje se nalazi unutar iste države ili izvan granica te države, i to protjerivanjem ili drugim djelima prisile, i
2. protjerivanje ili druga djela prisile počinjeni su hotimično.¹³⁹¹

715. Optužba "protivpravno" tumači kao "bez osnova dopuštenih međunarodnim pravom".¹³⁹²

¹³⁸⁶ DP S141, vidi *supra*, par. 41-43.

¹³⁸⁷ Završni podnesak optužbe, par. 391.

¹³⁸⁸ Završni podnesak optužbe, par. 391.

¹³⁸⁹ Završni podnesak optužbe, par. 393.

716. S tim u vezi, optužba navodi tri preliminarna zapažanja i tvrdi da:

1. član 5(i) ispunjava uslove izvjesnosti i legalnosti (*nullum crimen sine lege*),
2. praksa Međunarodnog suda ukazuje na to da prisilno premještanje predstavlja nehumano djelo u smislu člana 5(i), i
3. prisilno premještanje nije lakše krivično djelo koje je obuhvaćeno krivičnim djelom deportacije.¹³⁹³

b. Odbrana

717. Što se tiče drugih nehumanih djela (prisilno premještanje) po članu 5(i) Statuta, odbrana tvrdi da optužba pokušava da tereti optuženog za isto krivično djelo u više od jedne tačke optužnice.¹³⁹⁴ Po mišljenju odbrane, krivično djelo prisilnog premještanja ne traži da žrtve budu premještene preko državne granice.¹³⁹⁵ Odbrana tvrdi da dva elementa tog krivičnog djela jesu:

1. da je optuženi prisilno premjestio jednu ili više osoba s mjesta na kojem su se zakonski nalazile bez osnova dopuštenih međunarodnim pravom, i
2. da je to učinjeno upotrebom sile ili drugim djelima prisile.¹³⁹⁶

718. Međutim, odbrana navodi da su, "[u] onoj mjeri u kojoj su dva elementa krivičnog djela prisilnog premještanja inkorporirana u krivično djelo deportacije", inkorporirani i argumenti odbrane koji su navedeni u vezi s deportacijom.¹³⁹⁷

(ii) Diskusija

719. Pretresno vijeće podsjeća da "[p]osezanje za 'drugim nehumanim djelima', kao zločinom protiv čovječnosti po članu 5(i) Statuta, radi pripisivanja krivične odgovornosti za prisilno premještanje, koje se inače ne može kazniti kao deportacija, izaziva veliku

¹³⁹⁰ Završni podnesak optužbe, par. 369

¹³⁹¹ Završni podnesak optužbe, par. 390.

¹³⁹² Završni podnesak optužbe, par. 390, fusnota 1007.

¹³⁹³ Završni podnesak optužbe, par. 370.

¹³⁹⁴ Završni podnesak odbrane, par. 504.

¹³⁹⁵ Završni podnesak odbrane, par. 508.

¹³⁹⁶ Završni podnesak odbrane, par. 507.

zabrinutost".¹³⁹⁸ Premda je primijetilo da se "[n]e može [se] svaki zakon krajnje precizno definisati i zato je na sudskoj praksi da protumači i primijeni pravne odredbe koje djelimično trebaju biti formulisane *in abstracto*", Pretresno vijeće je ocijenilo da "opis nekog krivičnog djela izlazi iz granica onoga što je dopušteno kada se specifični oblik zabranjenog ponašanja ne može identifikovati".¹³⁹⁹ Pretresno vijeće je stoga smatralo da, s obzirom da "[z]ločin okvalifikovan kao 'druga nehumana djela' obuhvata potencijalno široki raspon kriminalnog ponašanja i može se smatrati nedovoljno jasnim, preciznim i određenim", on može narušiti temeljni princip krivičnog prava *nullum crimen sine lege certa*.¹⁴⁰⁰

720. Ovo pravno pitanje razmatrano je u predmetu *Kupreškić*, gdje je Pretresno vijeće smatralo da je kategorija "druga nehumana djela":

namjerno je smišljena kao rezidualna kategorija, zato što se smatralo da je nepoželjno za ovu kategoriju da se iscrpno nabraja. Iscrpna kategorizacija bi naprosto stvorila mogućnost za izbjegavanje slova zabrane.¹⁴⁰¹

Pozivajući se na nekoliko međunarodnih dokumenata vezanih za ljudska prava, kao što je Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima iz 1948. godine i dva Pakta Ujedinjenih nacija o ljudskim pravima iz 1966., Pretresno vijeće u predmetu *Kupreškić* zaključilo je da se oslanjanjem na te dokumente mogu identifikovati "[u]ži parametri za tumačenje fraze 'druga nečovječna djela', kao i 'jedan skup osnovnih prava koja pripadaju ljudskim bićima, kršenje kojih može sačinjavati, zavisno od pratećih okolnosti, zločin protiv čovječnosti'".¹⁴⁰²

721. Ovo se Pretresno vijeće ne slaže s tim pristupom i primjećuje da se u međunarodnim dokumentima vezanim za ljudska prava na koje se pozvalo Pretresno vijeće u predmetu *Kupreškić* navode ponešto drugačije formulacije i definicije ljudskih prava. Međutim, bez obzira na status pomenutih dokumenata u međunarodnom običajnom pravu, prava koja su u njima sadržana nemaju nužno status normi priznatih međunarodnim krivičnim pravom. Pretresno vijeće podsjeća na izvještaj generalnog sekretara prema kojem "primjena principa *nullum crimen sine lege* zahtijeva da Međunarodni sud primjenjuje pravila međunarodnog

¹³⁹⁷ Završni podnesak odbrane, par. 509.

¹³⁹⁸ Odluka po prijedlogu za donošenje oslobađajuće presude na osnovu pravila 98bis u predmetu *Stakić*, par. 131.

¹³⁹⁹ Odluka po prijedlogu za donošenje oslobađajuće presude na osnovu pravila 98bis u predmetu *Stakić*, par. 131.

¹⁴⁰⁰ Odluka po prijedlogu za donošenje oslobađajuće presude na osnovu pravila 98bis u predmetu *Stakić*, par. 131.

¹⁴⁰¹ Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić i drugi*, par. 563.

¹⁴⁰² *Ibid*, par. 566.

humanitarnog prava koja su nesumnjivo dio običajnog prava".¹⁴⁰³ Shodno tome, ovo Pretresno vijeće oklijeva da takve dokumente o ljudskim pravima primjenjuje automatski kao osnovu za normu *krivičnog prava*, kakva je sadržana u članu 5(i) Statuta. Oklijevanje Vijeća još je izraženije kada, kao što je slučaj u tekućem predmetu, nema potrebe za takvim postupkom. Norma krivičnog prava mora uvijek sadržavati mjerilo na osnovu kojeg će Pretresno vijeće procijeniti navodno zločinačko ponašanje shodno članu 5(i), tako da pojedinci znaju šta je dopustivo ponašanje, a šta nije.

722. Ovo Pretresno vijeće nije ubijeđeno argumentom optužbe da postoje određene ograničene okolnosti u kojima načelo izvjesnosti ne zahtijeva specifikaciju zabranjenog ponašanja. U kontekstu tekućeg predmeta, Statut već predviđa način da se sankcioniše nezakonito premještanje stanovništva kao deportacija, zločin protiv čovječnosti. Stoga se, sa stanovišta dosljednog tumačenja zakona, prednost daje usvajanju kontekstualno pravilne definicije deportacije.

(d) Zaključci Pretresnog vijeća

723. Ovo Pretresno vijeće je koristilo definiciju deportacije koja obuhvata različite oblike prisilnog premještanja. Optužba je ustvrdila da razni oblici prisilnog premještanja trebaju biti obuhvaćeni članom 5(i) Statuta. Pretresno vijeće je zaključilo da ogromna većina tih oblika potpada pod definiciju deportacije izloženu u članu 5(d). Što se tiče drugih primjera koje je navela optužba (kao što je uklanjanje pojedinaca u zatočeničke objekte), Pretresno vijeće nije uvjereneno da su oni a) dosegli isto nivo kao druga krivična djela iz člana 5 Statuta, b) dovoljni da se na njima zasnuje osuđujuća presuda kumulativno po članu 5(i), te da bi c) u ovom predmetu mogli da predstavljaju kršenje principa *nullum crimen sine lege certa*.

724. Stoga se tačka 8, druga nehumana djela (prisilno premještanje), odbacuje.

¹⁴⁰³ Izvještaj generalnog sekretara shodno tački 2 Rezolucije 808 (1993) Savjeta bezbjednosti, UNSC, UN Doc. S/25704 (1993), par. 34; reprint u 32 ILM (1993) 1163.

5. Progoni na političkoj, rasnoj ili vjerskoj osnovi (tačka 6)

725. Optuženi dr. Milomir Stakić je okrivljen za progone kao zločin protiv čovječnosti po članu 5(h) Statuta na osnovu više različitih djela.¹⁴⁰⁴ Za neka od tih djela okrivljen je i kumulativno u tačkama 3 i 5 ("Ubistvo") i tačkama 7 i 8 ("Deportacija" i "Prisilno premještanje"). Zaključci Pretresnog vijeća u vezi s tim tačkama navedeni su u prethodnom tekstu u odjeljku III. E. i odjeljcima III. F. 2 i 4.

(a) Mjerodavno pravo

(i) Argumenti strana

726. Pretresno vijeće primjećuje da se čini da je pristup strana konstitutivnim elementima krivičnog djela progona sličan, pa će Pretresno vijeće stoga samo ukratko rezimirati njihove argumente.

a. Optužba

727. Prema tvrdnjama optužbe, elementi progona po članu 5(h) Statuta su: "(1) optuženi je počinio radnje ili propuste protiv neke žrtve ili populacije-žrtve kojima je prekršio neko osnovno ili temeljno ljudsko pravo; (2) optuženi je namjeravao da počinji to kršenje; (3) ponašanje optuženog počinjeno je na političkoj, rasnoj ili vjerskoj osnovi; i (4) ponašanje optuženog počinjeno je s traženim diskriminatorskim stanjem svijesti".¹⁴⁰⁵

728. Optužba podsjeća da je "u praksi Međunarodnog suda zaživjelo šire tumačenje izraza progona" i da čak i "djela koja sama po sebi nisu krivična mogu ipak postati krivična djela progona ako su počinjena s namjerom diskriminacije".¹⁴⁰⁶ Optužba naglašava da djela ne treba ispitivati odvojeno, nego zajedno, zbog njihovog kumulativnog efekta, te da se standard za utvrđivanje da su počinjeni progoni može ispuniti samo ako kumulativni učinak djela

¹⁴⁰⁴ Optužnica, tačka 6 (Progoni), par. 52-55.

¹⁴⁰⁵ Završni podnesak optužbe, par. 319.

¹⁴⁰⁶ Završni podnesak optužbe, par. 322, gdje se citira Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 186.

predstavlja grubo kršenje temeljnih prava.¹⁴⁰⁷ Ukratko, "kumulativno, djela moraju da dosegnu sličan nivo težine kao i drugi zločini protiv čovječnosti navedeni u članu 5 Statuta".¹⁴⁰⁸

729. Definišući element *mens rea*, optužba podsjeća da "[u]pravo ta posebna namjera da se naškodi ljudskoj osobi kao pripadniku određene zajednice ili grupe i daje tom krivičnom djelu njegov vlastiti karakter i težinu, više nego što to čine sredstva korištena da se taj cilj postigne [...]"¹⁴⁰⁹

b. Odbrana

730. Odbrana tvrdi da optužba, da bi se utvrdilo da je počinjen progona, mora da dokaže van razumne sumnje da je "(a) optuženi počinio djela ili propuste protiv neke žrtve ili populacije-žrtve kojima je prekršio neko osnovno ili temeljno ljudsko pravo; (b) ponašanje optuženog počinjeno na političkoj, rasnoj ili vjerskoj osnovi; i (c) ponašanje optuženog počinjeno s traženim diskriminatornim stanjem svijesti".¹⁴¹⁰

731. Odbrana tvrdi i da djela progona moraju dosezati isti nivo težine kao i drugi zločini protiv čovječnosti¹⁴¹¹ i da "djelo mora biti faktički diskriminaciono".¹⁴¹² Ponašanje koje predstavlja progona mora biti zasnovano na rasi, vjeri ili politici.¹⁴¹³

(ii) Diskusija

732. Pretresno vijeće usvaja definiciju koja je ustaljena u praksi ovog Međunarodnog suda i definiše elemente krivičnog djela progona kako slijedi. To su radnje ili propusti:

¹⁴⁰⁷ Završni podnesak optužbe, par. 322, gdje se citira Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 434 i Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 550.

¹⁴⁰⁸ Završni podnesak optužbe, par. 322, gdje se citira Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 194-196.

¹⁴⁰⁹ Završni podnesak optužbe, par. 356, gdje se citira Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 212.

¹⁴¹⁰ Završni podnesak odbrane, par. 439, gdje se citira Prvostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 697 i Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 621.

¹⁴¹¹ Završni podnesak odbrane, par. 440, gdje se citira Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 621, Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 195-196 i Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 434; vidi i fusnotu 413, u kojoj se citira Prvostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 704-710, Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 610-613; Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 220, 227, 234; Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 205-207.

¹⁴¹² Završni podnesak odbrane, par. 440, gdje se citira Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 432.

¹⁴¹³ Završni podnesak odbrane, par. 440, gdje se citira Prvostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 195 (i u slučaju greške u nacionalnoj pripadnosti žrtve ipak bi bili zadovoljeni elementi koji se traže za progone); Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 431.

1. kojima se vrši činjenična diskriminacija, ili koji odriču ili krše neko temeljno pravo ugrađeno u međunarodno običajno ili ugovorno pravo (*actus reus*); i
2. koji su izvršeni s namjerom diskriminisanja na osnovu rase, vjere ili političkog uvjerenja (*mens rea*).¹⁴¹⁴

Svaka od tri osnove navedene u članu 5(h) Statuta sama je po sebi dovoljna da se neko ponašanje okvalifikuje kao progona, bez obzira na veznik "i" u tekstu člana 5(h).¹⁴¹⁵

a. Actus reus

733. Pretresno vijeće uočava da "mora postojati *namjera* kod djela progona da to djelo prouzrokuje *i dovede do* kršenja osnovnih ili temeljnih prava pojedinca".¹⁴¹⁶ Premda se u Statutu ne zahtijeva izričito da se diskriminacija vrši protiv pripadnika neke ciljane grupe, radnja ili propust moraju imati za posljedicu stvarnu diskriminaciju, a ne samo biti vršeni s namjerom diskriminacije.¹⁴¹⁷

734. Među ciljanim pojedincima mogu da budu osobe "koje *počinilac definira kao pripadnike grupe-žrtve zbog njihove bliske povezanosti ili simpatija za grupu-žrtvu*", "budući da je počinilac taj koji definira grupu-žrtvu, dok žrtve protiv kojih je napad usmjeren nemaju uticaja na definiciju svog statusa".¹⁴¹⁸

735. Radnja ili propust koji čine krivično djelo progona mogu imati različite oblike. Ne postoji iscrpan spisak radnji koje se mogu smatrati progonom.¹⁴¹⁹ Progon mogu činiti radnje navedene u Statutu kao i radnje koje nisu navedene u Statutu.¹⁴²⁰ Prilikom optuživanja za progona, tužilac mora precizno navesti konkretne radnje koje čine progona.¹⁴²¹

736. Da bi se ispoštovao princip *nullum crimen sine lege certa*, moraju postojati "jasno definirane granice vrsta djela koja se mogu kvalificirati kao progona".¹⁴²² Djela progona koja

¹⁴¹⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 244.

¹⁴¹⁵ Vidi već Prvostepenu presudu u predmetu *Tadić*, par. 713; i Prvostepenu presudu u predmetu *Naletilić i Martinović*, par. 638.

¹⁴¹⁶ Prvostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 715 (naglasak dodat).

¹⁴¹⁷ Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 245.

¹⁴¹⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić i Martinović*, par. 636 (naglasak u originalu).

¹⁴¹⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 246.

¹⁴²⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 246.

¹⁴²¹ Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 246.

¹⁴²² Vidi već Prvostepenu presudu u predmetu *Kupreškić i drugi*, par. 618 (naglašeno u originalu).

nisu navedena u članu 5 ili drugdje u Statutu moraju dosegnuti isti nivo težine ili ozbiljnosti kao druga djela navedena u članu 5.¹⁴²³ Prilikom razmatranja da li neka radnja ili propust dosežu taj prag, radnje se ne smiju razmatrati izolovano, nego ih valja ispitati u kontekstu i s obzirom na njihov mogući kumulativni efekt.¹⁴²⁴ Djelo koje se može učiniti neuporedivim s drugim djelima navedenim u članu 5 može da dosegne traženi nivo težine ako je imalo, ili je bilo vjerovatno da će imati, zbog konteksta u kojem je izvršeno, posljedicu sličnu posljedicama drugih djela.¹⁴²⁵ Pretresno vijeće neće ponavljati ove dodatne elemente krivičnog djela u vezi sa svakim od nižeopisanih djela.

b. Mens rea

737. Pretresno vijeće smatra da izraz "diskriminatorna namjera" označava traženi "*dolus specialis*".

738. Pretresno vijeće podsjeća da se *mens rea* za krivično djelo progona, osim znanja koje se traži za sve zločine protiv čovječnosti navedene u članu 5 Statuta, sastoji od:

1. namjere da se počini djelo u osnovi, i
2. namjere da se diskriminiše na političkoj, rasnoj ili vjerskoj osnovi.

739. Da bi se uslov diskriminacijske namjere optuženog smatrao ispunjenim, nije nužno da postoji politički program diskriminacije.¹⁴²⁶

740. U predmetu *Vasiljević*, Pretresno vijeće je smatralo da se

[. . .] namjera diskriminacije mora [se] odnositi na konkretan napad za koji se tereti kao za progon. Nije dovoljno da se djelo dogodilo samo u okviru napada koji ima aspekt diskriminacije.¹⁴²⁷

U tom kontekstu, Pretresno vijeće u tom predmetu je kritikovalo činjenicu da se u drugim predmetima pred Međunarodnim sudom smatralo da je "postojanje napada na diskriminacijskom osnovu dovoljna osnova iz koje se može izvesti zaključak o postojanju

¹⁴²³ Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 247.

¹⁴²⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 247.

¹⁴²⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 446.

¹⁴²⁶ Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 248.

¹⁴²⁷ Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 249.

namjere diskriminacije u radnjama izvršenim u okviru tog napada".¹⁴²⁸ To Pretresno vijeće je dalje izložilo da se

[t]im pristupom može [se] doći do zaključka koji će biti ispravan za većinu radnji izvršenih u kontekstu nekog diskriminativnog napada, ali moguće je da su unutar istog tog konteksta izvršene i radnje na diskriminacijskoj osnovi koja nije navedena u Statutu, ili radnje izvršene iz posve ličnih razloga. Dakle, taj pristup ne omogućuje uvijek da se izvedu ispravni zaključci o karakteru namjere svojstvene svim radnjama koje su se dogodile u istom kontekstu.¹⁴²⁹

741. Ovo je Pretresno vijeće, međutim, mišljenja da uloga konkretnog optuženog ima znatnog uticaja na pitanje da li se traži dokaz o diskriminatornoj namjeri u vezi sa svakim konkretnim djelom za koje se tereti, ili bi dokaz o diskriminatornom napadu bio dovoljna osnova da se zaključi da je postojala diskriminatorna namjera u vezi s djelima koja čine dio tog napada. I u predmetu *Vasiljević* i u predmetu *Krnojelac* optuženi su bili usko povezani s konkretnim izvršenjem krivičnih djela. U takvim slučajevima ovo Pretresno vijeće bi se moglo složiti s tim da je potrebno dokazati činjenicu da je neposredni izvršilac djelovao s diskriminatornom namjerom u vezi s konkretnim djelom. U tekućem predmetu, međutim, optuženi nije okrivljen kao neposredni izvršilac krivičnih djela. Umjesto toga, on je kao vodeća politička ličnost u opštini Prijedor optužen kao počinitelj koji je bio iza neposrednog izvršioca/aktera i koji se smatra saizvršiocem tih krivičnih djela zajedno sa drugim osobama s kojima je saradivao u mnogim upravnim organima opštine. Pretresno vijeće namjerno koristi i izraz "počinitelj" i izraz "akter" zato što je za ocjenu namjere posrednog izvršioca nebitno da li je akter posjedovao takvu diskriminatornu namjeru; akter je mogao biti iskorišten samo kao nesvjesni instrument ili sredstvo.¹⁴³⁰

742. Kad bi se, u ovakvom kontekstu, zahtijevao dokaz diskriminatorne namjere i optuženog i pojedinačnih aktera u vezi sa svakim pojedinim počinjenim djelom, posljedica bi bila neopravdana zaštita nadređenih, što bi bilo u suprotnosti sa značenjem, duhom i svrhom Statuta ovog Međunarodnog suda. Stoga ovo Pretresno vijeće smatra da je dokaz o diskriminatornom napadu protiv civilnog stanovništva dovoljna osnova za zaključak da je optuženi posjedovao diskriminatornu namjeru za djela izvršena u sklopu napada u kojem je on učestvovao kao (sa)izvršilac.

¹⁴²⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 249.

¹⁴²⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 249.

¹⁴³⁰ Vidi Münchener Kommentar, Strafgesetzbuch, sv. 1, C.H. Beck, München, 2003., odjeljak 25, Rn 88-94, (*Joecks*); i vidi, na primjer, Bundesgerichtshof, BGHSt. 35, 347-356.

743. U slučajevima u kojima se radi o posrednom počiniteljstvu, traži se samo dokaz o opštoj diskriminatornoj namjeri posrednog izvršioca u vezi s napadom koji su izvršili neposredni izvršioци/akteri. Čak ako neposredni izvršilac/akter i nije djelovao s diskriminatornom namjerom, to samo po sebi ne isključuje činjenicu da se isto djelo može smatrati dijelom diskriminatornog napada ako je samo posredni izvršilac posjedovao diskriminatornu namjeru.

744. Da zaključimo: ono što se traži u kontekstu tekućeg predmeta jeste dokaz o diskriminatornom napadu protiv nesrpskog stanovništva. Pretresno vijeće će se sada latiti krivične odgovornosti dr. Stakića za razna djela za koja je optužen pod zajedničkom optužbom za progone.

(b) Konkretna djela za koja se tereti pod optužbom za progone

745. Pretresno vijeće će razmotriti razna djela koja je navela optužba onim redom kojim su ona navedena u optužnici.¹⁴³¹ Pretresno vijeće će prvo izložiti pravne uslove u vezi sa svakim od konkretnih djela za koja se tereti pod optužbom za progone, a potom će se usredotočiti na utvrđene činjenice u vezi s pojedinim optužbama.

746. Prilikom izlaganja tih djela koja su već utvrđena u ovoj presudi, Pretresno vijeće će se usredotočiti na primjere konkretnih djela u osnovi progona, u kojima se može razaznati i diskriminatorna namjera neposrednog izvršioca. Takvi primjeri služe samo kao sredstvo da se prikaže *pars pro toto* slika kampanje progona za koju se tereti u optužnici. Da rezimiramo, u ovom je kontekstu nebitno da li je neposredni izvršilac posjedovao, pa čak i da li je dijelio, namjeru posrednog izvršioca koji djeluje na višem nivou. Ono što je bitno jeste diskriminatorna namjera posrednog počinioca.

(i) Mjerodavno pravo

a. Ubistvo

747. Elementi krivičnog djela "ubistva" po članu 5(a) već su razmotreni u prethodnom tekstu.¹⁴³²

¹⁴³¹ Optužnica, par. 54(1)-(5).

¹⁴³² Vidi Odjeljak III. F. 2. (a).

b. Mučenje

748. Mučenje je zločin protiv čovječnosti po članu 5(f) Statuta.

749. U "Konvenciji protiv mučenja i drugog okrutnog, nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja" od 10. decembra 1984. (dalje u tekstu: Konvencija protiv mučenja), mučenje je definisano kako slijedi:

1. U ovoj konvenciji izraz "mučenje" označava svaki akt kojim se nekoj osobi namjerno nanosi bol ili teška tjelesna ili duševna patnja da bi se od te osobe ili neke treće osobe dobile informacije ili priznanje, ili da bi se ta osoba kaznila za djelo koje je ona ili neka druga osoba počinila ili se sumnja da ga je počinila, da bi se ta ili neka treća osoba zastrašila ili da bi se na nju izvršio pritisak, ili iz bilo kojeg razloga zasnovanog na diskriminaciji bilo koje vrste, kada se takav bol ili patnja nanosi od strane ili na podsticaj ili uz pristanak ili odobravanje javnog službenika ili drugog lica koje nastupa u zvaničnom svojstvu. Taj se izraz ne odnosi na bol ili patnje koje su posljedica zakonskih sankcija, koje su neodvojive od takvih sankcija ili koje te sankcije uzrokuju.
2. Ovaj član ne utiče ni na koji međunarodni akt ni na bilo koji nacionalni zakon koji sadrži ili može sadržavati odredbe šire primjene.¹⁴³³

750. Pretresno vijeće se slaže s definicijom krivičnog djela mučenja koju je usvojilo Žalbeno vijeće u predmetu *Kunarac i drugi*:

- (i) nanošenje, djelom ili propustom, teške tjelesne ili duševne boli ili patnje.
- (ii) djelo ili propust moraju biti namjerni.
- (iii) motiv djela ili propusta mora biti iznuđivanje informacija ili priznanja, kažnjavanje, zastrašivanje ili vršenje pritiska na žrtvu ili treću osobu, ili diskriminacija, iz bilo kog razloga, žrtve ili treće osobe.¹⁴³⁴

c. Fizičko nasilje

751. "Fizičko nasilje" nije obuhvaćeno članom 5 niti se pojavljuje u drugim članovima Statuta kao zasebno krivično djelo.

752. Po mišljenju Pretresnog vijeća, "fizičko nasilje" je širok pojam koji se, pored ostalog, odnosi na uslove u kojima su zatočnici bili prisiljeni živjeti, kao što su pretrpane prostorije, uskraćivanje hrane, vode i nedovoljna prozračenost, izlaganje ekstremnoj vrućini ili hladnoći,

¹⁴³³ Član 1, "Konvencija protiv mučenja i drugog okrutnog, nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja", od 10. decembra 1984., UNTS sv. 1465, str. 85. Ova konvencija stupila je na snagu 26. juna 1987.; Rezolucija Generalne skupštine 39/46, dok. A/39/51. Ova konvencija je obavezujuća za BiH kao jednu od država nasljednica SFRJ-a od 6. marta 1992.

nasumično premlaćivanje zatočenika kao opšta mjera za usađivanje straha u njima, te slični oblici fizičkog zlostavljanja koji ne dosežu mučenje, kako je ono definisano ranije u tekstu.

753. Pretresno vijeće stoga smatra da, iako fizičko nasilje nije navedeno u članu 5 Statuta, a navedena djela se ne mogu okvalifikovati kao mučenje, ta djela ipak mogu potpasti pod krivično djelo progona.¹⁴³⁵

d. Silovanje i seksualno zlostavljanje

754. Silovanje je zločin protiv čovječnosti po članu 5(g) Statuta.

755. Pretresno vijeće se slaže s definicijom krivičnog djela silovanja koju je usvojilo Žalbeno vijeće u predmetu *Kunarac i drugi*.¹⁴³⁶

756. U ovom kontekstu, "[p]rimjena sile ili prijetnja primjenom sile svakako predstavlja neoboriv dokaz odsustva pristanka, ali primjena sile nije *po sebi* element bića silovanja. [. . .] Restriktivna definicija zasnovana na primjeni sile ili prijetnji silom omogućila bi počiniteljima silovanja da, koristeći koercitivne okolnosti, a bez primjene sile, izbjegnu odgovornost za seksualni čin nad žrtvama koje na njega nisu pristale".¹⁴³⁷

757. Ovo Pretresno vijeće smatra da po međunarodnom krivičnom pravu nije kažnjivo samo silovanje, nego i drugo seksualno zlostavljanje u kojem ne dolazi do stvarne penetracije. To krivično djelo obuhvata sva teška zlostavljanja seksualne prirode koja se nanose ličnom integritetu korištenjem prinude, prijetnje silom ili zastrašivanja na način koji vrijeđa i ponižava dostojanstvo žrtve.¹⁴³⁸

e. Stalno ponižavanje i šikaniranje

758. Djela "stalnog ponižavanja i šikaniranja" nisu izričito navedena u članu 5 niti se pojavljuju kao zasebna krivična djela u drugim članovima Statuta.

¹⁴³⁴ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac i drugi*, par. 142.

¹⁴³⁵ Vidi *supra*, par. 736.

¹⁴³⁶ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac i drugi*, par. 127-128.

¹⁴³⁷ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac i drugi*, par. 129.

¹⁴³⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija*, par. 186.

759. Razmatrajući navode o "maltretiranju, ponižavanju i psihičkom zlostavljanju" i opisivanja uslova zatočenja koji su vladali u logoru, Pretresno vijeće u predmetu *Kvočka i drugi* utvrdilo je da "ponižavajuće postupanje koje čini dio diskriminatornog napada na civilno stanovništvo može, zajedno s drugim zločinima, a u ekstremnim slučajevima i samo za sebe, na sličan način predstavljati progone".¹⁴³⁹

760. Ovo Pretresno vijeće smatra da navedena djela stalnog ponižavanja i/ili šikaniranja mogu predstavljati progone.¹⁴⁴⁰

f. Uništavanje, hotimično nanošenje štete i pljačkanje stambenih i poslovnih objekata

761. Članom 3(b) Statuta sankcioniše se "bezobzirno razaranje gradova, naselja ili sela, ili pustošenje koje nije opravdano vojnom nuždom". Slijedeći definiciju ovog krivičnog djela koja je zaživjela u praksi Međunarodnog suda, ovo Vijeće se slaže s tim da su se stekli elementi krivičnog djela u slučajevima:

- (i) kad se radi o uništavanju velikih razmjera;
- (ii) kada uništavanje nije opravdano vojnom nuždom; i
- (iii) kada je počinitelj djelovao s namjerom da uništi imovinu o kojoj je riječ ili uz bezobzirno zanemarivanje mogućnosti da će ona biti uništena.¹⁴⁴¹

762. Članom 3(e) Statuta sankcioniše se "pljačkanje javne ili privatne imovine". Pljačkanje obuhvata "sve oblike protivzakonitog prisvajanja imovine u oružanom sukobu uslijed koga nastaje pojedinačna krivična odgovornost shodno međunarodnom pravu, uključujući ona djela koja se tradicionalno opisuju kao 'otimačina'".¹⁴⁴² Takva djela prisvajanja obuhvataju "kako djela rasprostranjenog i sistematskog oduzimanja i prisvajanja imovine pri čemu se krše prava vlasnika, tako i izolovana djela krađe ili pljačke od strane pojedinaca zbog sticanja lične koristi".¹⁴⁴³

763. Pretresno vijeće primjećuje da se u ranijoj praksi držalo da "[u] kontekstu opšte kampanje progona, lišavanje pripadnika nekog naroda njihovih kuća i sredstava za život može

¹⁴³⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka i drugi*, par. 190.

¹⁴⁴⁰ Vidi *supra*, par. 736.

¹⁴⁴¹ Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 346.

¹⁴⁴² Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 591.

biti metoda da se izvrši 'prinuda, zastrašivanje, teroriziranje [. . .] civila [. . .]'.¹⁴⁴⁴ Kada je kumulativni učinak takvog uništavanja imovine uklanjanje civila iz njihovih domova na diskriminatornim osnovama, tada "bezobzirno i opsežno razaranje i/ili pljačkanje nastambi, zgrada, poslovnih objekata, osobne imovine i stoke civila bosanskih Muslimana" može predstavljati krivično djelo progona.¹⁴⁴⁵

764. Ovo Pretresno vijeće stoga zaključuje da djela "uništavanja, hotimičnog nanošenja štete i pljačkanja stambenih i poslovnih objekata", iako nisu navedena u članu 5 Statuta, mogu predstavljati progon.¹⁴⁴⁶

g. Uništavanje odnosno hotimično nanošenje štete kulturnim i vjerskim objektima

765. Članom 3(d) Statuta sankcioniše se "zauzimanje, uništavanje ili hotimično nanošenje štete ustanovama namijenjenim religiji, dobrotvornim svrhama i obrazovanju, umjetnosti i nauci, istorijskim spomenicima i umjetničkim i naučnim djelima" kao kršenje zakona i običaja ratovanja.

766. Međunarodni vojni sud¹⁴⁴⁷ i Izvještaj KMP-a iz 1991.¹⁴⁴⁸ istakli su, između ostalih, uništavanje vjerskih objekata kao nedvosmislen primjer progona kao zločina protiv čovječnosti.¹⁴⁴⁹

767. Ovo Pretresno vijeće dijeli mišljenje da "[t]o djelo, kada se počini s nužnom diskriminatornom namjerom, predstavlja napad na sam vjerski identitet naroda".¹⁴⁵⁰

768. Pretresno vijeće stoga zaključuje da djela "uništavanja odnosno hotimičnog nanošenja štete vjerskim i kulturnim objektima", iako nisu navedena u članu 5 Statuta, mogu predstavljati progone.¹⁴⁵¹

¹⁴⁴³ Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 352.

¹⁴⁴⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 205.

¹⁴⁴⁵ *Ibid.*

¹⁴⁴⁶ Vidi *supra*, par. 736.

¹⁴⁴⁷ Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 206, gdje se pominje Nirnberška presuda, str. 248, 302.

¹⁴⁴⁸ *Id.*, gdje se poziva na Izvještaj KMP-a iz 1991., str. 268.

¹⁴⁴⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 206.

¹⁴⁵⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 207.

¹⁴⁵¹ Vidi *supra*, par. 736.

h. Deportacija i prisilno premještanje

769. "Deportacija" i "prisilno premještanje" su već razmatrani.¹⁴⁵²

i. Uskraćivanje temeljnih prava, uključujući pravo na zaposlenje, na slobodu kretanja, pravo na valjani sudski postupak, odnosno pravo na odgovarajuću medicinsku pomoć

770. U tekućem predmetu, optuženi je okrivljen za progone nesrpskog stanovništva opštine Prijedor za nekoliko djela, *uključujući* uskraćivanje temeljnih prava kao što su pravo na (i) zaposlenje, (ii) na slobodu kretanja, (iii) na valjan sudski postupak i (iv) na medicinsku pomoć. Optužba tvrdi da su ta prava temeljna prava i da kršenje istih predstavlja progone.¹⁴⁵³

771. U vezi s konkretnošću optužbi, Pretresno vijeće podsjeća na Drugostepenu presudu u predmetu *Kupreškić i drugi* u kojoj stoji da optužba mora teretiti za konkretna djela kao za progone, kao što je već razmatrano ranije u tekstu. Žalbena vijeće je zaključilo da "činjenica da je krivično djelo progona tzv. 'krovno' krivično djelo ne znači da u optužnici ne treba poimenično navesti materijalne aspekte teze Tužilaštva, jednako detaljno kao i kod drugih krivičnih djela. Progon se ne može, zbog svog neodređenog karaktera, koristiti kao univerzalna optužba"¹⁴⁵⁴ i Pretresno vijeće odbacuje svaki pokušaj optužbe da to učini korištenjem rastezljivog izraza "uključujući".

772. Iz tog razloga, Pretresno vijeće neće razmatrati nikakvo drugo uskraćivanje temeljnih prava koje optužba nije izričito navela u optužnici. Optuženi je u dovoljnoj mjeri obaviješten samo o onim optužbama koje su izričito navedene u optužnici, pa se stoga od drugih optužbi nije u stanju braniti.

773. Ovo Pretresno vijeće smatra da nije bitno da se identifikuje koja se prava mogu smatrati temeljnim pravima u svrhu progona. Progon se može sastojati od uskraćivanja širokog spektra prava, bilo da su ona temeljna ili ne, bilo da se od njih može odstupiti ili ne.¹⁴⁵⁵

¹⁴⁵² Vidi odjeljak III. F. 4. (a) i (c).

¹⁴⁵³ Završni podnesak optužbe, dodatak A, str. 9.

¹⁴⁵⁴ Vidi Drugostepenu presudu u predmetu *Kupreškić i drugi*, par. 98.

¹⁴⁵⁵ Vojni sud SAD-a u predmetu *Justice* je među lakše oblike progona uvrstio donošenje "dekreta kojima su Jevreji izbacivani iz javne službe, obrazovnih ustanova i mnogih poslovnih preduzeća". Vidi predmet *Josef Altstötter i drugi* (predmet *Justice*), Suđenja ratnim zločincima pred vojnim sudovima u Nürnbergu, sv. III, str. 1063-1064; vidi i *Presudu MVS-a*, str. 248-249.

(c) Zaključci Pretresnog vijeća u vezi s elementom *actus reus* raznih djela progona

774. Kao što je razmatrano ranije u tekstu, Pretresno vijeće je utvrdilo da se kod djela progona mora dokazati diskriminatorna namjera koja će biti različita ovisno o položaju počinioca. Kod napada u sklopu progona ta se namjera mora dokazati na nivou posrednog (sa)izvršioca koji stoji iza izvršioca/aktera. Međutim, od pomoći može biti ako se dokažu pojedinačni zločini koje su s diskriminatornom namjerom počinili neposredni izvršioци. U tom kontekstu, Pretresno vijeće će izložiti neke od tih primjera kako bi dalo, *pars pro toto*, što cjelovitiju sliku kampanje progona u opštini Prijedor.

a. Ubistvo

775. Pretresno vijeće je već utvrdilo da je dr. Milomir Stakić odgovoran za lišavanja života navedena u paragrafu 44 optužnice kao za ubistvo po članu 3 i 5 Statuta.¹⁴⁵⁶

776. Pretresno vijeće sada mora utvrditi da li ta lišavanja života čine ubistvo koje potpada pod optužbu za progon, to jest da li su ta lišavanja života počinjena s namjerom diskriminacije nesrpskog stanovništva opštine Prijedor.

777. U zaseoku Čemernica, svjedok S je vidio kako je jedan vojnik pitao Muhameda Hadžića koje je nacionalnosti, a zatim ga ustrijelio iz neposredne blizine.¹⁴⁵⁷ Dana 23. jula 1992., svjedoku S i još otprilike deseterici Muslimana naredili su da pomognu u prikupljanju leševa na području mjesne zajednice Bišćani. Po njegovoj procjeni, u periodu od dva dana prikupili su ukupno 300 do 350 leševa. Sve su žrtve bile Muslimani koji su živjeli na području mjesne zajednice Bišćani. Svjedok S je dostavio konačan spisak 37 osoba iz Bišćana ubijenih približno 20. jula 1992., koje je lično identifikovao.¹⁴⁵⁸

778. Pored toga, zatočnici logora Trnopolje ukrčani su u jedan konvoj civila nesrba i ubijeni na planini Vlašić 21. augusta 1992. Kao što je Vijeće već utvrdilo, tada je ubijeno približno 200 ljudi.¹⁴⁵⁹

¹⁴⁵⁶ Vidi odjeljak III. E. i F.

¹⁴⁵⁷ *Svjedok S*, T. 5906-07.

¹⁴⁵⁸ DP S212.

¹⁴⁵⁹ Vidi odjeljak I. E. 4. (a)-(c); *svjedok X*, T. 6886-6914.

779. U logoru Trnopolje, čovjek zvani Tupe Topala nosio je nož i vikao: "Gdje ste balije da vas koljem?" Vojnici su vikali i psovali. Nakon toga su iz logora odveli 11 muškaraca koji su išli pognutih glava, s rukama na potiljku. Vojnici su te ljude odveli u jedno kukuruzište. Čuli su se pucnji i krici.¹⁴⁶⁰ Pretresno vijeće je uvjereno da su ti ljudi ubijeni s diskriminatornom namjerom.

b. Mučenje

780. Pretresno vijeće je već utvrdilo da su mnogi zatočnici logora Omarska, Keraterm i Trnopolje bili podvrgnuti teškom zlostavljanju i maltretiranju koje čini mučenje.¹⁴⁶¹ Zatočnike su surovo tukli, često koristeći oružja poput kablova, palica i lanaca. U Omarskoj i Keratermu to se svakodnevno dešavalo. Zatočnicima su tim brutalnim premlaćivanjima nanošene teške povrede.¹⁴⁶² Pretresno vijeće je uvjereno da su teška premlaćivanja činjena i u Domu Miska Glava,¹⁴⁶³ na fudbalskom stadionu u Ljubiji,¹⁴⁶⁴ u zgradi SUP-a¹⁴⁶⁵ i izvan logora.¹⁴⁶⁶

781. U Omarskoj je nekoliko zatočenika premlaćeno dok su ih ispitivali.¹⁴⁶⁷ Krici, jauci i zapomaganje zatočenika koje su tukli mogli su se čuti i izvan prostorije u kojoj je vršeno ispitivanje.¹⁴⁶⁸ Džemal Deomić je, na primjer, ispitivan u dva odvojena navrata i pretrpio je teške povrede zbog toga što su ga tada zlostavljali. Prvi put su ga pitali da li mu je poznato gdje je jedan od ljudi koji su bili zatočeni zajedno s njim sakrio oružje. Kada je odgovorio odrično, udarali su ga po nogama, leđima i glavi. Jedan od stražara mu je stavio cijev pištolja u usta i povukao obarač. Tokom drugog ispitivanja tukli su ga metalnom šipkom i žicom i udarali su ga nogama.¹⁴⁶⁹

¹⁴⁶⁰ *Svjedok Q*, T. 3998-99.

¹⁴⁶¹ Vidi odjeljak I. E. 4. (a), (b) i (c).

¹⁴⁶² Vidi odjeljak I. E. 3.

¹⁴⁶³ Vidi odjeljak I. E. 4. (d).

¹⁴⁶⁴ Vidi odjeljak I. E. 4. (e).

¹⁴⁶⁵ Vidi odjeljak I. E. 4. (f). Vidi i DP S15/32.

¹⁴⁶⁶ Vidi, na primjer, *svjedok B*, T. 2220-21 (u Tukovima); *Nijaz Kapetanović*, T. 2950-52 (Prijedor); *svjedok Q*, T. 3937-46 (Gomjenica); *Nermin Karagić*, T. 5260 (u Rizvanovićima); *Ivo Atlija*, T. 5565, 5569-70 (Gornja Ravska); *svjedok V*, T. 5740 (Čarakovo).

¹⁴⁶⁷ Vidi odjeljak I. E. 4. (a).

¹⁴⁶⁸ *Nada Markovska*, T. 9932 i T. 9970; *Kerim Mešanović*, transkript na osnovu pravila 92bis iz predmeta *Kvočka*, T. 5178-79.

¹⁴⁶⁹ *Džemal Deomić*, transkript na osnovu pravila 92bis iz predmeta *Tadić*, T. 3272.

782. U logoru Keraterm, na primjer, g. Arifagića su, zajedno s drugima, prozvali jedne noći i naredili mu da legne na asfalt, dok su ga vojnici tukli i ispitivali. Od njega su tražili da prizna da je bio pripadnik "zelenih beretki" i on je uslijed udaraca pretrpio teške povrede glave, ruku i koljena.¹⁴⁷⁰

783. Nermin Karagić je, u vezi s fudbalskim stadionom u Ljubiji, posvjedočio da su zarobljenike postrojili, naredili im da se sagnu i udarali ih nogama između očiju. Morali su da stave ruke na vrh jednog zida, a jedan im je čovjek gazio po prstima dok su pjevali pjesme o "Velikoj Srbiji". Istovremeno su ih udarali. Jedan zarobljenik je rekao da mu je majka Srпкиnja, pa su ga odvojili od ostalih.¹⁴⁷¹

784. U zgradi SUP-a u Prijedoru, pripadnici interventnog voda izveli su jednog čovjeka po imenu Nihad Basić u dvorište rekavši mu "Dolazi ovamo, Turčine" i, nakon što su ga premlatili, bacili su ga svog krvavog natrag u njegovu ćeliju.¹⁴⁷²

785. Ti primjeri teškog zlostavljanja naveli su Pretresno vijeće na sljedeće zaključke. Prvo, sva zlostavljanja bila su tako teške prirode da čine nanošenje teškog bola ili patnje. Drugo, navedeni primjeri pokazuju da su neposredni izvršioци imali namjeru da nanesu takvu bol ili patnju s jednim od ciljeva navedenih u definiciji mučenja. Neki primjeri pokazuju da je neposredni izvršilac namjeravao da dobije informacije od žrtve. Drugi primjeri ukazuju na to da je neposredni izvršilac nanosio bol ili patnju s namjerom da diskriminiše žrtvu.

c. Fizičko nasilje

786. Pretresno vijeće nalazi da uslovi u kojima su zatočnici bili prisiljeni živjeti u logorima čine dio "fizičkog nasilja".

787. Pretresno vijeće je već utvrdilo da su zatočnici u logorima Omarska, Keraterm i Trnopolje držani u nečovječnim uslovima¹⁴⁷³ i podvrgavani fizičkom i verbalnom zlostavljanju.¹⁴⁷⁴ Pored užasnih uslova u kojima su zatočnici bili prisiljeni živjeti, nekoliko svjedoka je izjavilo da su ih, za vrijeme njihovog zatočeništva u raznim prilikama, a naročito

¹⁴⁷⁰ *Jusuf Arifagić*, T. 7087.

¹⁴⁷¹ *Nermin Karagić*, T. 5235-36.

¹⁴⁷² *Svjedok A*, T. 1850-51.

¹⁴⁷³ Vidi odjeljak I. E. 2. (a).

¹⁴⁷⁴ Vidi *svjedok R*, T. 4283.

tokom premlaćivanja, psovali, vrijeđali i nazivali "ustašama", "balijama" ili "zelenim beretkama".¹⁴⁷⁵ Mnoge su zatočenike u logorima fizički zlostavljali i tukli.¹⁴⁷⁶

788. Muharem Murselović je, na primjer, posvjedočio da su ga u logoru Omarska jednom tukli u zahodu u hangaru. Neki stražari su provalili vrata i rekli: "Aha, ti si balija, Turčin". Počeli su da ga udaraju i polomili su mu rebra.¹⁴⁷⁷

789. Drugi značajan primjer fizičkog nasilja nad nesrbima naveo je dr. Merdžanić, koji je nakon napada na Kozarac pokušao da organizuje evakuaciju dvoje povrijeđene djece, od kojih su jednom noge bile potpuno smrskane. Nisu mu dopustili da to uradi, nego su mu rekli da "balije" treba tu da umru jer će svakako biti ubijeni.¹⁴⁷⁸

790. Pretresno vijeće zaključuje da su neposredni izvršioc i održavali nečovječne uslove koji predstavljaju okrutno i nečovječno postupanje prema nesrpskim zatočenicima i da su pritom posjedovali namjeru da žrtvama nanesu teške fizičke patnje, te da ugroze njihovo ljudsko dostojanstvo. Neposredni izvršioc i su žrtvama nanosili takve fizičke patnje zbog toga što su one bili nesrbi. Pretresno vijeće je uvjeren da ta djela fizičkog nasilja dosežu prag zločina protiv čovječnosti.¹⁴⁷⁹

d. Silovanje i seksualno zlostavljanje

791. Pretresno vijeće smatra da su u logoru Trnopolje počinjena djela silovanja.¹⁴⁸⁰ Vijeće će sada detaljno razmotriti jedan konkretan slučaj silovanja, navodno počinjen nad svjedokinjom Q, u kojem je važnu ulogu imala diskriminatorna namjera neposrednog izvršioca. Pretresnom vijeću su predložene dvije suprotstavljene verzije tog djela silovanja: jedna je izjava same svjedokinje Q o tom događaju, a druga je izjava njenog navodnog silovatelja koji je takođe saslušan kao svjedok i koji je porekao da je to učinio.

792. Svjedokinja Q je uhapšena približno 26. jula 1992. i odvedena u Trnopolje, gdje je ostala do 4. septembra 1992. Nakon što je u logoru provela devet dana, rekli su joj da komandant logora želi da je vidi. Odveli su je Slobodanu Kuruzoviću kojeg je poznavala jer je

¹⁴⁷⁵ Muharem Murselović, T. 2737.

¹⁴⁷⁶ Nusret Sivac, T. 6681-82; svjedok K, izjava na osnovu pravila 92bis, par. 15.

¹⁴⁷⁷ Muharem Murselović, T. 2736-37.

¹⁴⁷⁸ Idriz Merdžanić, T. 7737-38.

¹⁴⁷⁹ Vidi *supra*, par. 736.

¹⁴⁸⁰ Vidi Odjeljak I. E. 4. (c).

predavao njenom bratu u školi. On je počeo da je ispituje i rekao da treba da se premjesti u kuću u kojoj se nalazila komanda logora. Vratila se po svoju djecu i preselila u kuću u kojoj je bila komanda i u kojoj je stanovao Kuruzović.¹⁴⁸¹

793. Svjedokinja Q je izjavila da je prve noći njenog boravka u kući Kuruzović ušao s naočalama za sunce. Skinuo je košulju i izvadio pištolj. Sjeo je odjeven samo u potkošulju i rekao joj: "Ustani, dođi, poljubi me!" Svjedokinja Q je pognula glavu i nije htjela da to učini. On joj je obuhvatio lice rukama i naredio joj da se razodjene. Rekao je: "Da mi vidimo kako se Muslimanke jebu." Skinuo je svu odjeću sa sebe i naredio joj da učini isto. Počeo je da joj razdire majicu i svjedokinja Q je rekla: "Radije me ubij." On je odgovorio: "Kako ću tako finu ženu da ubijem?" Molila ga je da joj to ne radi. On ju je poljubio i počeo da je grize i udara. Ona je počela da vrišti, a on je rekao: "Ti džaba samo vrištiš. Ovdje tebi niko pomoći ne može." Izvadio je svoj penis i stavio joj ga u usta, a onda ju je silovao. Ona je vrištala, ali on joj je rekao: "Ćuti, bolje ti je da ne zovem izvana vojsku, jesi li vidjela šta ih ima tamo? Svi će se poredati na tebi." Nije imala nikakvih izgleda da mu se odupre. Silovao ju je i ejakulirao u nju. Zatim je otišao, rekavši: "Vidimo se sutra opet." Ona je u kući pronašla neku odjeću koju je obukla umjesto one koja je uništena.¹⁴⁸²

794. On se vratio drugu noć i pitao: "Ko ti to tako napravi?" Ona je rekla "neki idiot" i on se nasmijao. Drugu noć ju je psovao i rekao: "Šta vaši Muslimani rade od naših žena?" Počeo je ponovo da je siluje, držeći nož u ruci. Ona je vrištala i zgrabila ga za vrat tako da ga je skoro udavila. On ju je ubo nožem u lijevo rame i onda je silovao. Potom je otišao rekavši: "Vidimo se sutra, mala."¹⁴⁸³ Svjedokinja Q je posvjedočila da još uvijek pati od te ubodne rane na lijevom ramenu i da nije u stanju duže držati ruku podignutu iznad visine ramena.¹⁴⁸⁴

795. Kada se Kuruzović vratio trećeg dana, ona ga je preklinjala da oslobodi njenog brata, koji je takođe bio u logoru. Htjela je da se ubije i da se njen brat brine o njenoj djeci. Sljedećeg dana su uveli njenog brata i kad ju je vidio, on je počeo da plače i rekao da zna šta joj se dogodilo.¹⁴⁸⁵ Kuruzović se vratio sljedeće noći. Skinuo joj je odjeću i gurnuo ju je na pod. Ona

¹⁴⁸¹ Svjedokinja Q, T. 3959-60.

¹⁴⁸² Svjedokinja Q, T. 3965-68.

¹⁴⁸³ Svjedokinja Q, T. 3968-69.

¹⁴⁸⁴ Svjedokinja Q, T. 4067-69.

¹⁴⁸⁵ Svjedokinja Q, T. 3969-70.

se nije opirala. Kad ju je te noći silovao, bila je smoždena od bolova. Za njenog boravka u toj kući, Kuruzović joj je, izuzev dvije noći, dolazio svaku noć.¹⁴⁸⁶

796. Ovo Pretresno vijeće s izvjesnim ogradama gleda na tačnost izjave svjedokinje Q zbog jednog detalja koji je spomenula, a koji se ne čini naročito vjerovatnim: ona je rekla Vijeću da je Kuruzović prve noći nožem potrgao odjeću s nje i da je u kući pronašla drugu odjeću koju je obukla umjesto one koja je uništena. Međutim, ona je izjavila da se to desilo i narednih noći. Vijeće smatra da je teško povjerovati da je u zatočeništvu sa sobom imala toliko odjeće.

797. Kada ga je optužba pitala ko je smješten u kuću koju je on koristio, Slobodan Kuruzović je prvo izjavio da on tu kuću uopšte nije koristio, osim što je tu, dok nikoga nije bilo, par dana gledao televiziju. Potom je dostavio spisak raznih ljudi koji su boravili u toj kući i prisjetio se da je tu jednom bila neka grupa ljudi iz Brda, iz Hambarina, među kojima je bila jedna djevojka, njegova učenica, s kojom su bile njena majka i još neka djeca.¹⁴⁸⁷

798. Na pitanje zbog čega je od hiljade ljudi u logoru on baš tu djevojku smjestio u kuću, on je ispravio svoj raniji odgovor i rekao da ona nije bila djevojka, nego žena stara 30-35 godina i da je odsjela tamo sa svojom majkom i sestrama. Nije bio u stanju da navede nikakav konkretan razlog zbog kojeg ju je smjestio u tu kuću. Htio je da navede Pretresno vijeće da povjeruje da ga je ona molila da joj dopusti da tamo odsjedne zato što joj je bio nastavnik u školi.¹⁴⁸⁸

799. Kada mu je pokazana fotografija svjedokinje Q, Kuruzović je rekao da se ne sjeća. "Ja mislim da ovo nije, ne znam, ovo je neka osoba koja ima još malo više godina", odgovorio je. Na pitanje da li ona izgleda kao učenica o kojoj je govorio, ali možda deset godina starija, izjavio je: "Nekako mi je krupnija. Jedino ako se nije žena, ovaj, popravila".¹⁴⁸⁹

800. Slobodanu Kuruzoviću je prikazan video snimak svjedočenja svjedokinje Q. Kada je snimak zaustavljen, Kuruzović je, premda je upozoren da to ne čini i premda mu nije postavljeno nijedno pitanje, dao dugačku izjavu.¹⁴⁹⁰ Ustvrdio je da je nevin i izrazio je iznenađenje i zgražanje zbog toga što je optužen za taj čin. Pokušao je da okrivljuje druge ("ja sam pomislio dok sam ovo slušao da je to uradio neko od Muslimana") ili samu svjedokinju Q ("je

¹⁴⁸⁶ *Svjedokinja Q*, T. 3970-71.

¹⁴⁸⁷ *Slobodan Kuruzović*, T. 14838.

¹⁴⁸⁸ *Slobodan Kuruzović*, T. 14839.

¹⁴⁸⁹ *Slobodan Kuruzović*, T. 14842-43.

li to zbog toga da se općenito kaže za Srbe da su bili takvi?"...; "pa je iskoristila priliku, ili možda u dogovoru s bratom"). Rekao je Pretresnom vijeću da nije imao potrebe da tako nešto uradi zato što "nikad nije bio ružan čovjek". Dalje je rekao da je priča koju je ispričala svjedokinja Q nemoguća, da bi za to znali svi koji su se tu nalazili, da je tu ostala par dana i da ne bi mogla da ode iz logora ranjena i povrijeđena ("To ne može da prođe za dva-tri dana, to su ozljede, to su strašne stvari"). Ustrajao je na tome da se takve povrede ne bi mogle sakriti.

801. Saslušavši Kuruzovićevo poricanje i osporavanje, Pretresno vijeće nije povjerovalo njegovim tvrdnjama da je nevin. Pretvarao se da je iznenađen i zgrožen, jer on je već znao za ovu optužbu, budući da ga je Tužilaštvo o tome već ispitalo tokom razgovora obavljenog u Banjoj Luci.

802. Pored toga, njegovo ustrajavanje na tome da posljedice silovanja (povrede svjedokinje Q) ne bi bilo moguće sakriti u suprotnosti je sa činjenicom da je ona bila zatočena u Trnopolju duže od mjesec dana (od 26. jula do 4. septembra 1992.) i da niko nije imao pristup toj kući koju je on koristio kao svoj štab. Druge tvrdnje koje je iznio jednostavno nisu bile uvjerljive, poput one da "nikad nije bio ružan čovjek" i da nije imao potrebe da siluje.

803. Za ženu je silovanje daleko najteže krivično djelo, ponekad čak gore i od smrti, zato što je izlaže sramoti.

804. Ispričati tako nešto nepoznatim ljudima, kao što su sudije, zastupnici obiju strana i svi ostali prisutni u sudnici, nesumnjivo je teško i potresno. Niko od svjedokinje Q nije mogao očekivati da svjedoči smireno i sabrano.

805. Pretresno vijeće je došlo do zaključka da je to što je ona ponavljala svoj iskaz o načinu na koji je razodjenuta bio njen način da izrazi svoj otpor prema činjenici da je bila razodjenuta silom. Budući da je napad na njeno dostojanstvo predstavljao za nju svake noći istu noćnu moru, svjedokinja Q je detalje vezane za prvo silovanje pripisala i narednim takvim činovima. Njen iskaz je uvjerljiv i Pretresno vijeće smatra da je dokazano van razumne sumnje da je ona u više navrata silovana u logoru Trnopolje.

806. Pretresno je vijeće stoga uvjereno da je silovanje zasnovano na diskriminatornoj namjeri činjeno i u logoru Trnopolje. Pretresno vijeće je već utvrdilo da su u logorima

¹⁴⁹⁰ *Slobodan Kuruzović*, T. 14855-57.

Keraterm i Omarska počinjeni drugi slučajevi silovanja i seksualnog zlostavljanja.¹⁴⁹¹ Kao što je navedeno ranije u tekstu, ta krivična djela su počinjena s namjerom diskriminacije.

e. Stalno ponižavanje i šikaniranje

807. Pretresno vijeće je uvjeren van razumne sumnje da su hiljade nesrba zatočenih u logorima Omarska, Keraterm i Trnopolje bili neprestano podvrgavani uvredljivim i ponižavajućim postupcima. Pored već utvrđenih užasnih uslova u kojima su zatočnici bili prisiljeni živjeti u logorima, koji su sami po sebi bili uvredljivi i ponižavajući, nekoliko svjedoka, Muslimana i Hrvata, posvjedočilo je da su za vrijeme svog zatočeništva u raznim prilikama bili prisiljeni pokazivati srpski pozdrav (tri podignuta prsta) i pjevati četničke pjesme.¹⁴⁹² Te su pjesme za sve nesrbe bile uvreda i poniženje.¹⁴⁹³ Pored toga, psovali su ih, vrijeđali i nazivali ustašama, balijama ili zelenim beretkama. Jedan svjedok je izjavio da su u zgradi SUP-a u Prijedoru zatočenicima redovno prijetili i vrijeđali ih.¹⁴⁹⁴

808. Pretresno vijeće je uvjeren da su neposredni izvršioци počinili te radnje s namjerom da žrtve ponize i šikaniraju. Pretresno vijeće je uvjeren i da ti postupci dosežu prag zločina protiv čovječnosti.¹⁴⁹⁵

f. Uništavanje i pljačkanje stambenih i poslovnih objekata

809. Pretresno vijeće je već utvrdilo da su mnogi stambeni i poslovni objekti opljačkani i uništeni u dijelovima gradova, sela i drugih područja opštine Prijedor koja su naseljavali pretežno bosanski Muslimani i bosanski Hrvati.¹⁴⁹⁶

810. Pretresno vijeće je uvjeren da ta djela dosežu prag zločina protiv čovječnosti.¹⁴⁹⁷

¹⁴⁹¹ Odjeljak I. E. 4. (a) i (b).

¹⁴⁹² Vidi Odjeljak I. E. 2.

¹⁴⁹³ *Nusret Sivac*, T. 6627-28.

¹⁴⁹⁴ *Svjedok R*, T. 4283.

¹⁴⁹⁵ Vidi *supra*, par. 736.

¹⁴⁹⁶ Odjeljak I. E. 6.

¹⁴⁹⁷ Vidi *supra*, par. 736.

g. Uništavanje odnosno hotimično nanošenje štete vjerskim i kulturnim objektima

811. Pretresno vijeće je već utvrdilo da su vjerski objekti bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata u velikom broju sela uništeni ili hotimično oštećeni, dok su srpske pravoslavne crkve ostale netaknute.¹⁴⁹⁸

812. Katoličku crkvu u Prijedoru je, na primjer, grupa vojnika i policajaca digla u zrak 28. augusta 1992.¹⁴⁹⁹

813. Pretresno vijeće je uvjereno da ta djela dosežu prag zločina protiv čovječnosti,¹⁵⁰⁰ a počinili su ih neposredni izvršioци radi diskriminacije uništavanjem takvih nesrpskih vjerskih objekata.

h. Deportacija i prisilno premještanje

814. "Deportacija" iz člana 5(d) Statuta već je dokazana van razumne sumnje.¹⁵⁰¹ Pretresno vijeće je uvjereno da je tokom cijelog perioda na koji se odnosi optužnica nesrpsko stanovništvo deportovano iz opštine Prijedor.

815. Jedan primjer nam pokazuje kako su se odvijale te deportacije. Pretresno vijeće je saslušalo svjedočenje Edwarda Vulliamyja, britanskog novinara koji se 17. augusta 1992. pridružio jednom velikom konvoju automobila, autobusa i kamiona u kojima su bili ukrcani nesrbi, koji se preko Banje Luke i Skender-Vakufa zaputio u Travnik. Konvoj je pratila naoružana policija, a dok su se vozili kroz brda, atmosfera je postajala sve više ispunjena nasiljem. On je izjavio: "Posvuda su bili kamioni i ljudi koji su našem konvoju upućivali srpski pozdrav, te su ga pljuvali i vikali. A kad smo stigli u mjesto zvano Vitovlje, sjećam se da sam vidio ljude kako trče preko polja i bašti u tom selu i izvikuju nešto što znači [kako su mi rekli]: 'Kolji ih, kolji ih'. Koristili su riječ, ja ne znam, jer ne poznajem jezik [...] koja se koristi za životinje, a ne za ljude".¹⁵⁰²

¹⁴⁹⁸ Vidi Odjeljak I. E. 7.

¹⁴⁹⁹ *Svjedok AA*, izjava shodno pravilu 92bis, str. 3-4. Vidi i *Minka Čehajić*, T. 3102, *svjedok H*, transkript iz predmeta *Sikirica* na osnovu pravila 92bis, T. 2257, *Beglerbegović*, T. 4142 i *svjedok DF*, T. 10099.

¹⁵⁰⁰ Vidi *supra*, par. 736.

¹⁵⁰¹ Vidi Odjeljak III. F. 4. (b) i (d).

¹⁵⁰² *Edward Vulliamy*, T. 7984.

816. Sve te deportacije počinili su neposredni izvršioc i s namjerom da diskriminišu nesrbe.

i. Uskraćivanje temeljnih prava

817. Pretresno vijeće primjećuje da je optužba navela veliki broj radnji progona koje su dokazane, a koje pružaju sveobuhvatnu sliku progona. Pretresno vijeće je mišljenja da kršenja drugih prava čine sastavni dio te slike, ali ne zahtijevaju odvojenu analizu.

(d) Mens rea dr. Stakića za progon

818. Gorepomenuti nalazi navode Pretresno vijeće na zaključak da su razna krivična djela poput ubistva, mučenja, fizičkog nasilja, silovanja i seksualnog zlostavljanja počinjena od strane neposrednih izvršilaca s namjerom diskriminacije. Ono što je ključno jeste da su ta krivična djela činila dio kampanje progona koju je, pored ostalih, predvodio dr. Stakić kao (sa)izvršilac koji je stajao iza neposrednih izvršilaca. On snosi krivičnu odgovornost za sva krivična djela i imao je diskriminatornu namjeru u vezi sa svakim od tih djela, bez obzira da li je njihov neposredni izvršilac/akter posjedovao diskriminatornu namjeru ili nije.

819. Pretresno vijeće je uvjeren da je postojala kampanja progona zasnovana na namjeri da se diskriminišu svi nesrbi odnosno oni koji se nisu slagali s gorepomenutim planom za konsolidovanje srpske kontrole i dominacije u opštini Prijedor. Dokazi podastrijeti ovom Pretresnom vijeću nedvojbeno pokazuju da su žrtve tih gorenavedenih zločina bile nesrbi ili oni koji su ih simpatisali ili se s njima družili. Pretresno vijeće smatra da je ta kampanja započela 7. januara 1992. osnivanjem samoproglashene Skupštine srpskog naroda u opštini Prijedor.¹⁵⁰³ Odlukom srpske skupštine od 17. januara 1992. o pristupanju Autonomnoj regiji Krajina (ARK) podržan je plan za osnivanje teritorije pod srpskom dominacijom i kontrolom na nivou opštine.¹⁵⁰⁴ Vijeće je već navelo prvi od šest strateških ciljeva rukovodstva bosanskih Srba u Bosni i Hercegovini, koje je iznio Radovan Karadžić, a među kojima su razdvajanje od "druge dvije nacionalne zajednice", to jest od bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata, "državno razdvajanje", "razdvajanje od onih koji su naši neprijatelji", kao i pripreme i radnje za ostvarivanje tih ciljeva u opštini Prijedor.¹⁵⁰⁵

¹⁵⁰³ DP SK45.

¹⁵⁰⁴ DP S96; Odjeljak III. B. 2. (a) (ii).

¹⁵⁰⁵ Vidi Odjeljak I. C. 1. i Odjeljak III. B. 2. (a), (ii).

820. Pretresno vijeće je ranije utvrdilo da je ubijeno više od 1.500 nesrba i da su srpske vlasti uhapsile i zatočile još mnogo više njih.

821. U objektima za zatočavanje slobode su bili lišeni gotovo isključivo Muslimani i Hrvati.¹⁵⁰⁶ Zatočenike su ubijali, mučili, silovali, seksualno zlostavljali i podvrgavali drugim oblicima fizičkog nasilja i stalnom ponižavanju i šikaniranju. Sam dr. Stakić je potvrdio da su logori osnovani u skladu s odlukom civilnih vlasti u Prijedoru i izjavio da su oni "bili jedna nužnost u datom trenutku".¹⁵⁰⁷

822. Pretresno vijeće je već utvrdilo i da je dr. Stakić, kao najviši predstavnik civilnih vlasti, igrao ključnu ulogu u koordinaciji saradnje s policijom i vojskom u sprovođenju plana za osnivanje srpske opštine u Prijedoru.

823. Stoga je dr. Stakić bio jedan od glavnih protagonista u kampanji progona. U jednom intervjuu za "Kozarski vjesnik" od 26. juna 1992., na primjer, citira se sljedeća izjava optuženog: "Ne želimo postupati sa muslimanskim narodom kako muslimanski ekstremisti postupaju sa Srbima u Zenici, Konjicu, Travniku, Jajcu...putem cijele Alijine Bosne gdje su u većini".¹⁵⁰⁸ Pretresno vijeće smatra da ta izjava pokazuje da je optuženi bio svjestan uslova života koje su Srbima nametale druge nacionalne grupe u drugim dijelovima bivše Jugoslavije, bilo u zatočeničkim logorima, bilo van njih. Pretresno vijeće je uzelo u obzir i izjavu koju je optuženi dao tokom intervjuja za britanski *Channel 4* o tome da ga je o smrtnim slučajevima obavijestio "šef službe [. . .] pod čijim se rukovodstvom sve odvijalo",¹⁵⁰⁹ što znači načelnik SJB-a Simo Drljača, s kojim se optuženi svakodnevno sastajao. Stoga je jedini zaključak do kojeg Pretresno vijeće može doći taj da je optuženi bio potpuno svjestan da se u logorima, uspostavljanje kojih je lično pomogao, vrše masovna ubistva, te da će uslovi u tim logorima, kojih je takođe bio svjestan, vjerovatno dovesti do smrti, mučenja i drugih oblika fizičkog i psihološkog nasilja nad zatočenicima. S tim u vezi, Pretresno vijeće naglašava da utvrđena činjenica da su Srbi zatočavani i maltretirani u drugim dijelovima bivše Jugoslavije nije odbrana niti opravdanje za zločinačko ponašanje dr. Milomira Stakića.

¹⁵⁰⁶ Vidi Odjeljak I. E. 2. (a).

¹⁵⁰⁷ Vidi Odjeljak III. B. 2. (a) (iii).

¹⁵⁰⁸ DP S83.

¹⁵⁰⁹ DP S187-1.

824. Pretresno vijeće nadalje konstatuje van razumne sumnje da je navedeno tačno i za masovna ubistva i druge radnje progona koje su počinili pripadnici srpskih policijskih i vojnih snaga u konvojima zatočenika koje su organizovale civilne vlasti u Prijedoru.

825. Dana 7. augusta 1992., dr. Stakić je izjavio: "[...] da se za to vrijeme došlo do stanja u kom Srbi sami crtaju granice svoje nove države. One se i ovog puta crtaju krvlju najboljih srpskih sinova. U istoriji smo prevareni nekoliko puta... jer su naši *dojučerašnji prijatelji* Hrvati i Muslimani bili to samo onda kada je njima prijateljstvo trebalo da bi opravdali svoje istorijske greške. Zato više neće biti pravljenja zajedničke države".¹⁵¹⁰ Drugom prilikom dr. Stakić je iznio uvredljiv i diskriminatorni komentar da su Muslimani "[...] vještački nastali".¹⁵¹¹

826. Pretresno vijeće je uvjereno van razumne sumnje da je optuženi posjedovao namjeru da u opštini Prijedor u relevantnom periodu 1992. godine diskriminiše nesrbe ili one koji su ih simpatisali ili se s njima družili, a zbog njihovih političkih ili vjerskih opredjeljenja. Pretresno vijeće stoga proglašava optuženog krivim, u svojstvu saizvršioca, za dokazana djela za koja je okrivljen pod optužbom za progon, zločin protiv čovječnosti po članu 5(h) Statuta. Pretresno vijeće ponavlja da ta krivična odgovornost ne obuhvata samo razna goreopisana djela, kod kojih je, kako je utvrdilo Pretresno vijeće, dokazano da su njihovi neposredni izvršioци imali diskriminatornu namjeru, nego i golemi obim svih drugih goreopisanih djela koja su obuhvaćena diskriminatornom namjerom samog optuženog.

¹⁵¹⁰ DP S252 (naglasak dodat).

¹⁵¹¹ DP S187, str. 5.

G. Zaključak dijela III: dvije sudbine

827. Zbog činjenice da je progon ključni zločin u ovom predmetu, te u želji da zaokruži svoje zaključke, Pretresno vijeće će se sada pozabaviti pojedinačnim sudbinama¹⁵¹² dvije osobe - žrtve skoro svih zločina navedenih u ovoj Optužnici.

1. Sudbina Nermina Karagića

828. Nermin Karagić je Bošnjak. U proljeće i ljeto 1992. nije mu bilo ni 18 godina. Živio je u Rizvanovićima, na području Brda, ni 4 km od Hambarina. Nije bio naročito školovan. S ocem je obrađivao zemlju i prodavao svoje proizvode na pijaci u Prijedoru.¹⁵¹³

829. Prvi put je iskusio rat tokom incidenta u Hambarinama, kad je čuo pucnjavu sa kontrolnog punkta i kad je te noći čuo ultimatum da se izruče Aziz Ališković i Sikirić, za koje se tvrdilo da su odgovorni za tu pucnjavu. Kad je sutradan u 12:00 istekao ultimatum, počelo je granatiranje sa svih strana - iz naselja Urije u Prijedoru, sa Topić brda i iz Karana. Nermin Karagić je sve to vidio.¹⁵¹⁴ Ubrzo nakon što je napadnut kontrolni punkt u Hambarinama, otvorena je vatra iz jednog oklopnog transportera, te se on sklonio. Potom je stigao i tenk i on je vidio kako je iz njega otvorena vatra i ispaljeno 20 granata.¹⁵¹⁵

830. Između Rizvanovića i Tukova nalazio se muslimanski kontrolni punkt. Nermin Karagić je stražario na tom kontrolnom punktu. Rekao je da su na tom kontrolnom punktu njih desetorica imali samo jednu pušku M48.¹⁵¹⁶ Nakon napada na Hambarine Nermin Karagić je veći dio vremena provodio vani, patrolirajući po selu. Nekoliko puta je noć proveo pod vedrim nebom.¹⁵¹⁷

831. Negdje u junu ili julu 1992., ne može se sjetiti tačnog datuma, počelo je granatiranje Rizvanovića.¹⁵¹⁸ Kad su sutradan snage ušle u Rizvanoviće, on se nalazio u šljunkari. Vojnici su na sebi imali sivomaslinaste vojne uniforme. Pucali su i bacali ručne bombe. Nermin

¹⁵¹² Vidi *supra* par. 18.

¹⁵¹³ Nermin Karagić, T. 5203.

¹⁵¹⁴ Nermin Karagić, T. 5290.

¹⁵¹⁵ Nermin Karagić, T. 5206-07.

¹⁵¹⁶ Nermin Karagić, T. 5205.

¹⁵¹⁷ Nermin Karagić, T. 5206.

¹⁵¹⁸ Nermin Karagić, T. 5291 i T. 5206.

Karagić je pobjegao, a potom se pridružio ostalima na jednom mjestu odakle se vidjelo cijelo područje Prijedora.¹⁵¹⁹ Kasnije su svi o tom događaju govorili kao o “čišćenju”.¹⁵²⁰

832. Nakon “čišćenja” Nermin Karagić je radio i skrivao se u podrumu svoje kuće.¹⁵²¹ Posvjedočio je da su svi stanovnici sela bili Muslimani osim jednog Hrvata. Zbog rata u Hrvatskoj tu je bilo i izbjeglica iz Bosanske Dubice. I taj grad je bio granatiran i sve izbjeglice su bile Muslimani.¹⁵²²

833. Jednog dana je došao jedan muškarac, čije ime ne zna, i rekao onima koji su se skrivali da je jedna grupa ljudi odlučila da krene ka Bihaću kako bi se domogli slobodne teritorije. Oko trista ili više ljudi je krenulo pješice. *Karagić* među njima nije vidio žene, ali je bilo djece. Pomenuo je da je grupa imala četiri, odnosno pet pušaka, ukupno devet.¹⁵²³

834. Prolazili su kroz šume i otvorena brda. Odmorili su se u selu Kalajevo u opštini Prijedor. Zatim je počela pucnjava, pa su se razbježali. Grupa se razišla. Nermin Karagić je bio u grupi s ocem. Dotrčali su do šume i čuli kako ljudi viču da su opkoljeni. Ljudi su počeli izlaziti ruku dignutih uvis.¹⁵²⁴

835. Postrojili su ih s rukama uvis, a Karagić je izbrojao da ih je 117. Ljudi koji su ih zarobili bili su u uniformama JNA i rezervne policije. Zarobljenicima je naređeno da isprazne džepove. Zatim su zapucali u vazduh. Kod jednog zarobljenika su našli pištolj i zaprijetili mu da će ga zaklati. Zarobljenike su postrojili u kolonu i odveli ih do puta kako bi ih jedno vozilo moglo pokupiti. Stigao je jedan kombi i napravio nekoliko tura.¹⁵²⁵

836. Zarobljenici su odvedeni u Dom Miska Glava (dom kulture). U toj zgradi je nekada bila kancelarija sekretara mjesne zajednice i održavali su se razni sastanci i manifestacije.¹⁵²⁶

837. Zarobljenici su bili zatvoreni u kafić. U prostoriji koja je upola manja od sudnice br. 2 (to jest 50 m²) nalazilo se 114 ljudi. U domu su proveli dvije noći i tri dana. Svima su im popisana imena i datum rođenja. Tokom ta tri dana su im bacili jedan hljeb i jednu kesu

¹⁵¹⁹ *Nermin Karagić*, T. 5291-92.

¹⁵²⁰ *Nermin Karagić*, T. 5291.

¹⁵²¹ *Nermin Karagić*, T. 5209.

¹⁵²² *Nermin Karagić*, T. 5209-10.

¹⁵²³ *Nermin Karagić*, T. 5211-12.

¹⁵²⁴ *Nermin Karagić*, T. 5213.

¹⁵²⁵ *Nermin Karagić*, T. 5214-15.

¹⁵²⁶ *Nermin Karagić*, T. 5215.

bombona za sve njih. Tu su bili pripadnici teritorijalne odbrane Miske Glave u sivomaslinastim uniformama JNA.

838. Bilo je ljeto i vrućina je bila neopisiva. Morila ih je žeđ. Dobivali su vodu, ali su je morali “zaslužiti” pjevajući pjesme o Velikoj Srbiji.¹⁵²⁷ Čučali su na podu pokrivenom pločicama, privukavši koljena uz grudi i obujmivši ih rukama.

839. Ljude su sve vrijeme izvodili i tukli. Sa gornjeg sprata su dopirali zvuci udaranja. Oca Nermina Karagića su pretukli izvan zgrade i bio je sav modar. Nermin Karagić ga je upitao šta da kaže ako ga izvedu, a on mu je odgovorio: “Reci sve što znaš”. Jedno vrijeme su ljude prozivali, a kasnije su tražili “dobrovoljce”. Ti ljudi se nikada nisu vraćali.¹⁵²⁸ Nermin Karagić je gledao kako tuku Islama Hopovca, brata njegove snahe, koji se okretao kao “točak na biciklu”.¹⁵²⁹

840. Došao je čovjek čiji je sin navodno ubijen u Rizvanovićima. Tražio je deset dobrovoljaca. Jedan čovjek u sivomaslinastoj uniformi i crnim rukavicama izveo je trojicu muškaraca. Imao je nož i, kad se vratio, nož i rukavice su mu bili umrljani krvlju. Kad je taj čovjek došao i tražio deset dobrovoljaca, Nermin Karagić je ustao, jer je mislio da je bolje da završi sa svim tim. Naređeno mu je da sjedne. Kad su ta deseterica izišli, čulo se kako je jedan od njih ubijen odmah pred vratima – zvučalo je kao da su mu zdrobili glavu. Iz prostorije je, zapravo, izašlo dvanaest muškaraca, još jedan iz Cazina i jedan iz Višegrada. Bili su izbjeglice. Niko od njih se nije vratio.¹⁵³⁰

841. Nakon tih dana provedenih u domu došlo je do granatiranja i ljudi koji su ih zarobili su se upaničili. Zarobljenike su ukrcali u autobuse. Dvojica zarobljenika su prije nego što su se ukrcali otišli da pokopaju jedan leš. Autobusi su se uputili u Ljubiju. Prošli su kroz centar grada ali su morali držati pognute glave. Uprkos tome, svjedok je izjavio da su ulice bile prepune od vojnika iz 6. krajiške brigade u maskirnim uniformama.¹⁵³¹

842. S jedne strane stadiona u Ljubiji bio je zid.¹⁵³² Zarobljenicima je naređeno da izađu iz autobusa i svako je dobio po udarac dok su utrčavali u stadion.¹⁵³³ Postrojili su ih u dva

¹⁵²⁷ Nermin Karagić, T. 5220.

¹⁵²⁸ Nermin Karagić, T. 5220-21.

¹⁵²⁹ Nermin Karagić, T. 5223.

¹⁵³⁰ Nermin Karagić, T. 5225.

¹⁵³¹ Nermin Karagić, T. 5226.

¹⁵³² Nermin Karagić, T. 5228.

reda.¹⁵³⁴ Svjedok se sjeća da su tu bili jedan major, jedan vojnik u sivomaslinastoj uniformi i jedan policajac (pripadnik vojne policije) u maskirnoj uniformi s bijelim opasačem. Samo jedna osoba je bila u civilnoj odjeći, izvjesni “vojvoda”, što znači neku vrstu vođe.¹⁵³⁵

843. Zarobljenicima je naređeno da se sagnu. Udarali su ih nogama u nos, a po tlu je tekao potok krvi. Ustali su i doveden je jedan muškarac, Hrvat ili Musliman, od kojeg su muškarci u uniformama tražili da pokaže ko je bio s njim u šumi. On je pokazao na Ismeta Avdića i Ferida Kadirića ili Kadića, čiji je sin takođe bio ubijen.¹⁵³⁶ Ti ljudi su izdvojeni i odvedeni s druge strane ograde. Drugim zarobljenicima je naređeno da ne gledaju, ali je Nermin Karagić vidio kako je onaj čovjek s bijelim opasačem ispalio tri metka u jednog od ljudi iz te grupe. “Vojvoda” mu je rekao da više ne puca da ne bi uznemiravao komšiluk.

844. Djeca su odvojena i odvedena u svlačionicu.¹⁵³⁷ Major je tražio Mirzu Mujadžića – tražio je imućne i ugledne. Nermin Karagić je čuo kako tuku njegovog oca. Morali su da se uhvate za gornju ivicu zida. Jedan čovjek im je gazio po prstima i primoravao ih da pjevaju pjesme o “Velikoj Srbiji”. Istovremeno su ih udarali.¹⁵³⁸

845. Nermin Karagić je osjetio udarac u leđa i pao. Tukli su sve zarobljenike. Nermin Karagić je vidio kako je ubijen čovjek do njega. Kasnije je nosio obezglavljeno tijelo tog čovjeka. Misli da je u pitanju bio njegov otac jer je na njemu prepoznao svijetloplavi džemper, ali do danas nije sasvim siguran jer je njegov otac možda nekome dao taj džemper.¹⁵³⁹

846. Jedan zarobljenik je rekao da mu je majka Srpkinja te je odvojen od ostalih. On je još živ. Zarobljenike su tukli nekoliko sati. Veliki broj ih je podlegao tom premlaćivanju.¹⁵⁴⁰ Zarobljenicima je naređeno da pokupe tijela drugih zarobljenika i odnesu ih u stražnji dio autobusa. Zatim su i sami morali ući u autobus. Svjedok je morao pognuti glavu; jedan čovjek koji je podigao glavu bio je ustrijeljen. Vojnici su ih nazivali ustašama.¹⁵⁴¹

¹⁵³³ Nermin Karagić, T. 5228.

¹⁵³⁴ Nermin Karagić, T. 5230.

¹⁵³⁵ Nermin Karagić, T. 5231.

¹⁵³⁶ Nermin Karagić, T. 5233.

¹⁵³⁷ Nermin Karagić, T. 5234.

¹⁵³⁸ Nermin Karagić, T. 5235.

¹⁵³⁹ Nermin Karagić, T. 5236-38.

¹⁵⁴⁰ Nermin Karagić, T. 5236.

¹⁵⁴¹ Nermin Karagić, T. 5239.

847. Nisu korišteni vojni autobusi. Nermin Karagić je čuo da je vozač iz Volara.¹⁵⁴² Zarobljenici su odvedeni na mjesto zvano Kipe.¹⁵⁴³ Tražili su da trojica dobrovoljaca iziđu. Oni su vjerovatno iznosili mrtve. Zatim su se čuli rafali i rečeno im je da po trojica izađu iz autobusa.¹⁵⁴⁴ Autobus je bio pun, uključujući prolaz između sjedišta. Sjedišta je bilo 50. Na kraju je ostalo samo pet ili šest zarobljenika. Jedan prozor je bio razbijen; jedan čovjek je iskočio kroz njega i bio ubijen. Nermin Karagić je iskočio dok je stražar mijenjao okvir. Potrčao je i poslije 50 do 100 metara upao u neku rupu. Još dvojica su protrčala pored njega. To su bili ljudi iz posljednje grupe od njih pet ili šest. Izvukao se iz rupe i počeo trčati.¹⁵⁴⁵

848. Nermin Karagić je trčao i padao. Zatim je zaspao ili se možda onesvijestio. Probudila ga je studen i bio je veoma zbunjen. Povikao je: "Pucajte u mene više."¹⁵⁴⁶ Otrčao je u šumu i začuo kako neko viče "Stoj!" Sreo je dvojicu Hrvata iz Briševa u civilnoj odjeći, koji su mu pokazali put za Čarakovo. Dospio je do Raljaša Šuljevice, jednog većeg područja s puno zaselaka.¹⁵⁴⁷ Lice mu je bilo izobličeno. Jedan Hrvat mu je dao da jede. Htio je da se domogne Čarakova, a potom Hambarina.¹⁵⁴⁸

849. Svjedok je stigao u Rakovčane gdje je bilo više preživjelih i tamo je dobio da jede, ali ga je pronašao jedan vojnik u sivomaslinastoj uniformi i uperio mu pušku u glavu. Taj vojnik je ubio jednog psa jer je lajao.¹⁵⁴⁹ Pitao je Nermina Karagića kakve su mu to ozljede, a zatim ga je sa još jednim vojnikom odveo pred Dom kulture u Rakovčanima.¹⁵⁵⁰ Budući da su ta dvojica koji su ga zarobili razgovarali o gorivu, rekao im je da ima nešto goriva sakrivenog u svojoj kući, u nadi da će nekako uspjeti da pobjegne. Popeli su ga na traktor i odvezli se do njegove kuće, na oko kilometar odatle. Sve vrijeme su ga držali na nišanu.¹⁵⁵¹

850. Kad su se vratili u Dom, skinuli su mu opasač i tukli ga, a vojnici su mu oko vrata obmotali opasač i pokušavali da ga uguše, dok je starješina sjedio i čitao roman. Taj čovjek mu je rekao da mu se obraća sa "komandante".¹⁵⁵² Nakon batinanja su ga odveli u kafe "Bosna" na

¹⁵⁴² Nermin Karagić, T. 5241.

¹⁵⁴³ Nermin Karagić, T. 5244.

¹⁵⁴⁴ Nermin Karagić, T. 5245.

¹⁵⁴⁵ Nermin Karagić, T. 5246-47.

¹⁵⁴⁶ Nermin Karagić, T. 5250.

¹⁵⁴⁷ Nermin Karagić, T. 5251.

¹⁵⁴⁸ Nermin Karagić, T. 5252-53.

¹⁵⁴⁹ Nermin Karagić, T. 5254.

¹⁵⁵⁰ Nermin Karagić, T. 5254.

¹⁵⁵¹ Nermin Karagić, T. 5258-59.

¹⁵⁵² Nermin Karagić, T. 5261.

ispitivanje. Jedan vojnik ga je neprestano bockao nožem u predjelu bubrega govoreći mu: “Vidiš kako u JNA ima hrane, a vi nećete u JNA”. Komandant je tražio od njega da kopa grobove. Odveli su ga iza kuće Smaila Karagića gdje su se nalazila dva tijela, a u njihovoj blizini još šest njih, od kojih su neka bila ženska. Iskopao je raku.¹⁵⁵³ Morao je da moli da dobije vode. Jedan od vojnika mu je pucao oko nogu pa je morao da poskakuje kao da igra. Karagić mu je rekao da gađa lopatu, pa je ovaj ispalio cijeli rafal. Nermin Karagić je odvezao leševe i uvukao ih u raku.¹⁵⁵⁴ Jedan čovjek je sjekao drvo za kolac, prijetio mu i udario ga. Komandant se sapleo i pao, a Karagić je to iskoristio da pobjegne. Za njim su bacili granatu od čije eksplozije su mu povrijeđeni ruka i uho. Otrčao je do ivice šume i bacio se u jarak. Ti ljudi su protrčali pored njega. Pobjegao je u suprotnom smjeru i domogao se jedne napuštene kuće, ali se nije usudio da tu ostane. Još jednom su ga opazili i otvorili vatru – ovog puta su ispalili svijetleće metke – ali je i tog puta uspio da im pobjegne.¹⁵⁵⁵

851. Nekoliko dana se skrivao. Naslutio je da ga vojnici traže po šumi pa se sakrio na jednom stablu.¹⁵⁵⁶ Prepuzao je preko jednog groblja i našao jamu koju je iskopao sa bratom prije čišćenja. Kad je vidio da više nikog nema, po prvi put je zaplakao. Krenuo je u pravcu u kojem je grupa krenula nakon čišćenja i našao svog brata i grupu ljudi. Ostali su zajedno do 21. augusta.¹⁵⁵⁷

852. Nermin Karagić je čuo da je jedan konvoj prošao kroz Travnik i da je sve dobro prošlo. Dana 21. augusta 1992. pridružio se jednom konvoju u Tukovima. Na putu ka Tukovima susreo je mnogo ljudi u najrazličitijim uniformama, ali ga nisu zaustavljali.¹⁵⁵⁸ U Tukovima su se ukrcali u jedan šleper. Udarili su ga puškom, ali su ga potom sakrile neke žene. Mnogo puta su se zaustavljali kako bi pokupili ljude. Vozač je naredio njegovom bratu da od svih pokupi novac. Kasnije su od njih tražili i sve dragocjenosti. Po dolasku u jedno selo neki ljudi su izvedeni. Zatim su stigli u Smetove. Nerminu Karagiću i njegovom bratu su rekli da ponesu jednu osobu na nosilima. Taj čovjek je bio u Keratermu i bio je kost i koža.¹⁵⁵⁹

853. Nermin Karagić je svjedočio i o uništavanju džamija u Hambarinama i Rajkovcu nakon početka čišćenja. Pomenuo je ubistva za koja je čuo, počinjena u drugim selima:

¹⁵⁵³ Nermin Karagić, T. 5263.

¹⁵⁵⁴ Nermin Karagić, T. 5265.

¹⁵⁵⁵ Nermin Karagić, T. 5267.

¹⁵⁵⁶ Nermin Karagić, T. 5268.

¹⁵⁵⁷ Nermin Karagić, T. 5268.

¹⁵⁵⁸ Nermin Karagić, T. 5271.

nekoliko ljudi je izvedeno iz autobusa za Dubicu; jedan njegov stric je ubijen u Duratovićima, a od jednog čovjeka je čuo da je u tom selu malo ko preživio. Drugi njegov stric je ubijen iza kuće Muniba Karagića.¹⁵⁶⁰ Ispred Feridove prodavnice bilo je 20-30 tijela.¹⁵⁶¹ Dok se skrivao, Nermin Karagić je u Vodicama vidio leševe. Svi su bili civili.¹⁵⁶²

854. Po dolasku u Smetove Nermin Karagić je dva mjeseca bio u Armiji BiH, a zatim je otišao u Hrvatsku.¹⁵⁶³ Godinu i po dana kasnije, u Sanski Most su donesena ekshumirana tijela među kojima je Nermin Karagić identifikovao svog oca, Islama Hopovca i tijelo čovjeka kome je ispalo jedno oko. Identifikacija njegovog oca je potvrđena analizom DNK.¹⁵⁶⁴ Osim oca, Nermin Karagić je izgubio dvojicu stričeva i tri stričevića, dva sina od jednog strica i jednog od drugog strica.¹⁵⁶⁵

855. Nermin Karagić očito još uvijek pati od posljedica onog što je proživio. Neke događaje je možda i pomiješao, ali je suština njegove priče jasna. Bio je podvrgnut mučenju, teškom fizičkom nasilju, maltretiranju, zatočenju i premlaćivanjima, a kad je uspio pobjeći, gonjen je kao divlja zvijer. Vidio je razaranje svog i drugih zaselaka i sela na tom području. Vidio je uništavanje vjerskih objekata namijenjenih njegovoj vjeroispovijesti. Čuo je da su sva nekada muslimanska sela sada srpska. Bio je podvrgnut uvredljivim i ponižavajućim radnjama i vidio je ubistvo nekoliko ljudi.

856. Iako je znao da se među tijelima koja je nosio nalazi tijelo njegovog oca, on to sebi nije htio da prizna (“možda je nekome dao taj džemper”).

857. Nermin Karagić je 1992. bio tinejdžer. Bio je običan zemljoradnik koji je živio i radio sa svojom porodicom, ne sluteći kroz kakve će patnje proći. Te muke su na njemu ostavile težak trag.

858. Nikada se nije upoznao sa dr. Stakićem, a ovaj vjerovatno nije ni čuo za njega dok nije došao na suđenje. Ovo Pretresno vijeće smatra da je jasno da su Karagić i njemu slični bili žrtve progona koji su u opštini Prijedor bili u punom zamahu nakon što su 30. aprila 1992. Srbi preuzeli vlast i zločina koji su potom uslijedili. Kao jedan od saizvršilaca politike čiji je cilj

¹⁵⁵⁹ Nermin Karagić, T. 5274-75.

¹⁵⁶⁰ Nermin Karagić, T. 5294.

¹⁵⁶¹ Nermin Karagić, T. 5294.

¹⁵⁶² Nermin Karagić, T. 5253-54.

¹⁵⁶³ Nermin Karagić, T. 5275.

¹⁵⁶⁴ Nermin Karagić, T. 5249.

bila “čisto srpska” opština, dr. Stakić se mora smatrati odgovornim za tragičnu sudbinu Nermina Karagića.

2. Sudbina svjedoka X

859. Svjedok X je 1992. godine bio dvadesetdvogodišnjak iz Biščana, pretežno muslimanskog sela na području Brda, sjeverno od Hambarina i šume Kurevo, u kojem je svjedok X živio sa roditeljima i sestrom.

860. Iako je bio član Saveza komunista, u koji je učlanjen dok je služio vojsku, nikada se nije aktivno bavio politikom i nije se učlanio ni u jednu od nacionalnih stranaka osnovanih tokom devedesetih, jer je vaspitan u duhu uvjerenja da u njegovoj zemlji nema razlika među narodima.¹⁵⁶⁶

861. Dana 20. jula 1992. počelo je etničko čišćenje područja Brda.¹⁵⁶⁷ U selo su došli vojnici i naredili da se svi muškarci u Biščanima okupe u jednom kafiću na putu za Prijedor. Svjedok X i njegov otac su učinili kako je naređeno. Dok su bili u tom kafiću, vidio je kako vojnici čiste i pljačkaju selo, muče i tuku zarobljenike, a neke i ubijaju. Svjedok X je naveo imena pet ubijenih muškaraca.¹⁵⁶⁸

862. U jednom trenutku se ispred kafića zaustavio autobus “Autotransporta Prijedor” i zarobljenicima je naređeno da se ukrcaju. Odvezli su ih u grad Prijedor, gdje su prebačeni u drugi autobus i odvezeni najprije u Omarsku, a potom u Trnopolje.¹⁵⁶⁹ Usput je svjedok X vidio leševe pokraj puta i zapaljene kuće u selima i zaseocima.¹⁵⁷⁰ Izjavio je da [u Trnopolje] niko nije išao zato što je to želio. O tome kamo idu odlučivali su vojnici koji su vršili čišćenje.

863. Svjedok X je opisao uslove u logoru, koji su bili užasni. Zatočenici se nisu mogli kupati, a klozeti su bili strašni. Bilo je vruće, oko njih su letjeli rojevi muha, a po čitavom

¹⁵⁶⁵ Nermin Karagić, T. 5277.

¹⁵⁶⁶ Svjedok X, T. 6996.

¹⁵⁶⁷ Svjedok X, T. 6859.

¹⁵⁶⁸ Svjedok X, T. 6860-63.

¹⁵⁶⁹ Svjedok X, T. 6865-66.

¹⁵⁷⁰ Svjedok X, T. 6865.

logoru je bilo razbacano smeće. Zbog nezdravih uslova su često obolijevali.¹⁵⁷¹ Kad je logor Omarska zatvoren, svi ljudi su premješteni u Trnopolje.¹⁵⁷²

864. Dana 21. augusta 1992. u Trnopolju su zatočenici ukrncani u četiri autobusa koja su navodno trebala ići na razmjenu u Travnik. Kasnije su im se pridružila još četiri autobusa iz Tukova. Pratilo ih je osam kamiona, jedno vozilo autotehničke službe i policijska vozila iz Prijedora.¹⁵⁷³ Put do planine i kroz planinu je bio loš te je konvoj sporo napredovao dok nije došao do mjesta u planini gdje se pored puta nalazila ogromna provalija, ili rupa a iza nje brdo.¹⁵⁷⁴ Po naređenju policajca iz pratnje, autobusi su se zaustavili i muškarcima iz prva dva vozila je naređeno da iziđu i odu do ivice provalije. Prisiljeni su da kleknu licem okrenuti prema dubokoj provaliji a komandant, navodno Dragan Mrđa, rekao je: “Ovdje mijenjamo mrtve za mrtve.”¹⁵⁷⁵

865. Otac svjedoka X, koji je klečao pored njega, gurnuo ga je u provaliju kad je otvorena vatra. Onesvijestio se, a kad se povratio, vidio je veliki broj leševa uokolo po stijeni i nekoliko ljudi u uniformi kako iz neposredne blizine pucaju u one koji su još živi. Ne može da objasni kako to da njega nisu ubili. U svakom slučaju, bio je u lošem stanju jer je slomio gležanj¹⁵⁷⁶ i nije mogao da hoda. Drugi preživjeli, na kojeg je naišao nešto kasnije, pokušao mu je pomoći da hoda skačući na jednoj nozi, ali je bio veoma slab i nije mogao.

866. Kad je ostao sam, pokušao je puzeći da pređe rijeku pošto je voda bila tako niska da nije mogla da ga odnese nizvodno. U tom očajnom stanju je pokušao da ode što dalje od mjesta pogubljenja. To je trajalo čitavu subotu i nedjelju. Prenoćio je u jednoj staroj vodenici gdje su ga pronašli vojnici u sivomaslinastim uniformama koji su mu pomogli i odveli ga u Skender Vakuf gdje mu je pružena prva pomoć.¹⁵⁷⁷ Zatim je prebačen u bolnicu u Banjoj Luci gdje su mu amputirali nogu na 15 cm ispod koljena.¹⁵⁷⁸ kao zarobljenik je bio podvrgnut premlaćivanju i mučenju.¹⁵⁷⁹

¹⁵⁷¹ *Svjedok X*, T. 6876.

¹⁵⁷² *Svjedok X*, T. 6883.

¹⁵⁷³ *Svjedok X*, T. 6896.

¹⁵⁷⁴ *Svjedok X*, T. 6905.

¹⁵⁷⁵ *Svjedok X*, T. 6902-05.

¹⁵⁷⁶ *Svjedok X*, T. 6907.

¹⁵⁷⁷ *Svjedok X*, T. 6911-17.

¹⁵⁷⁸ *Svjedok X*, T. 6918.

¹⁵⁷⁹ *Svjedok X*, T. 6918-19.

867. Ovaj mladić, čije je stradanje ovdje kratko opisano, vratio se kući nekoliko godina poslije rata. Svoju staru kuću zatekao je uništenu: bez vrata, prozora, tavanice i s tragovima koji su pokazivali da je bila paljena.¹⁵⁸⁰ Nije mogao završiti studije. Najteži mu je gubitak oca. Rekao je sljedeće: “Moga oca više nikad nisam vidio živog, ni mrtvog... Volio sam ga i poštivao. Nestao je... Bolje bih se osjećao kad bih jednog dana saznao gdje njegove kosti leže pa da znam, da podignem spomenik, u znak zahvalnosti, jednostavno”.¹⁵⁸¹

868. Svjedok X je danas oženjen i ima dvoje djece. Ostao je bez dijela noge, mladosti i karijere. Mora da živi u tuđini i pokuša da se uklopi u drugu sredinu. No, u njegovoj rečenici koju smo gore naveli sažeto je ono što je svim preživjelima najteže: oni ne mogu zaboraviti nestale i mrtve.

H. Kumulativne osude

869. Pitanjem da li se i u kojim okolnostima nekom optuženom mogu izreći višestruke osude po različitim odredbama o krivičnoj odgovornosti na osnovu istog ponašanja ovaj Međunarodni sud se bavio u nekoliko odluka, naročito u Drugostepenoj presudi u predmetu *Čelebići* i Drugostepenoj presudi u predmetu *Kunarac*. Kumulativne osude su dopustive samo ako svaka od relevantnih zakonskih odredbi sadrži materijalno različit element koji druga ne sadrži.¹⁵⁸² Element je materijalno različit od nekog drugog elementa ako zahtijeva dokaz činjenice koji drugi element ne zahtijeva.¹⁵⁸³ Ukoliko ovaj test materijalne razlike ne zadovolji, osudu treba izreći po užoj odredbi.¹⁵⁸⁴ Obilježja koja se uzimaju u obzir pri primjeni ovog testa jesu pravni preduslovi koji opisuju okolnosti svojstvene relevantnim krivičnim djelima, onako kako su navedeni u uvodnom dijelu relevantnih članova Statuta.¹⁵⁸⁵

870. Iako se ovo Vijeće osjeća obavezanim odlukama Žalbenog vijeća, ono daje prednost daljnjem ograničenju kumulativnih osuda. U datim okolnostima, glavno načelo kojim će se Vijeće rukovoditi u primjeni svojih diskrecionih ovlaštenja biće izricanje osude samo u vezi sa

¹⁵⁸⁰ *Svjedok X*, T. 6888.

¹⁵⁸¹ *Svjedok X*, T. 6928.

¹⁵⁸² Žalbeno vijeće je ovaj test prvi put definisalo u predmetu *Čelebići* i ovaj pristup je potom prihvatilo i Žalbeno vijeće u predmetu *Kunarac*. Vidi Drugostepenu presudu u predmetu *Čelebići*, par 412 i Drugostepenu presudu u predmetu *Kunarac*, par. 168.

¹⁵⁸³ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 412 i Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 168.

¹⁵⁸⁴ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 413 i Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 168.

¹⁵⁸⁵ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 177.

krivičnim djelom koje najbliže i najsveobuhvatnije odražava ukupno krivično ponašanje optuženog.

871. Pravna analiza koja slijedi odvojena je od pitanja odmjeravanja kazne. Kad bude odlučivalo o kazni, Vijeće će, gdje god je to primjereno, uzeti u obzir činjenicu da se krivična odgovornost dr. Milomira Stakića po različitim optužbama temelji na istom ponašanju.

872. Kao što je gore rečeno, individualna krivična odgovornost dr. Milomira Stakića utvrđena je u vezi sa sljedećim optužbama:

- ubistvo kao kršenje zakona ili običaja ratovanja prema članu 3 (tačka 5)
- ubistvo kao zločin protiv čovječnosti (tačka 3)
- istrebljenje (tačka 4)
- progon kao zločin protiv čovječnosti počinjen djelima (i) ubistva, (ii) mučenja, (iii) fizičkog nasilja, (iv) silovanja i seksualnog zlostavljanja, (v) stalnog ponižavanja i šikaniranja, (vi) uništavanja, hotimičnog nanošenja štete i pljačkanja stambenih i poslovnih objekata, (vii) uništavanja ili hotimičnog nanošenja štete vjerskim i kulturnim objektima i (viii) deportacije (tačka 6)
- deportacija (tačka 7)

873. Imajući u vidu da su zaključci Vijeća o individualnoj krivičnoj odgovornosti u vezi s nekima od ovih optužbi utemeljeni na istim činjenicama, i to na lišavanju života i prisilnom raseljavanju stanovništva, Pretresno vijeće sada ima zadatak da procijeni da li su prema testu navedenom u paragrafu 869 gore dopustive kumulativne osude.

(a) Krivična djela prema članovima 3 i 5 Statuta

874. U vezi s krivičnim djelima prema članu 3 i krivičnim djelima prema članu 5 Statuta, Vijeće primjećuje da član 3 iziskuje usku povezanost između djela optuženog i oružanog sukoba, dok član 5 iziskuje da je djelo počinjeno u sklopu rasprostranjenog ili sistematskog napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva. Stoga je test materijalne razlike zadovoljen te se mogu izreći kumulativne osude za tačke na osnovu člana 3 i na osnovu člana 5 Statuta. I Žalbeno vijeće u predmetu *Kunarac* je nedavno potvrdilo da je dozvoljeno donijeti osude za isto ponašanje prema članu 3 i prema članu 5 Statuta,¹⁵⁸⁶ smatrajući da je namjera Savjeta

¹⁵⁸⁶ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 176. Vidi i Prvostepenu presudu u predmetu *Krstić*, par 674.

bezbjednosti bila da se za isto ponašanje koje čini različita krivična djela iz više članova Statuta izreknu osuđujuće presude.¹⁵⁸⁷

(b) Ubistvo prema članu 3 i ubistvo prema članu 5 Statuta

875. Na osnovu gornje diskusije Pretresno vijeće zaključuje da su osuđujuće presude za ubistvo i po članu 3 (tačka 5) i istovremeno po članu 5 Statuta (tačka 3) u principu dopustive.

(c) Istrebljenje i ubistvo prema članu 5 Statuta

876. Osnovna razlika između krivičnog djela istrebljenja i krivičnog djela ubistva prema članu 5 Statuta jeste obim počinjenog ubijanja. Dok se čak i jedno lišavanje života počinjeno u sklopu rasprostranjenog ili sistematskog napada na civilno stanovništvo može svrstati u kategoriju ubistva kao zločina protiv čovječnosti, za krivično djelo istrebljenja je potrebno dokazati da je ubijen veliki broj osoba (mada nije određena apsolutna donja granica). Pored toga, za istrebljenje se traži namjera da se uništi veliki broj ljudi. Kao što je primijetilo Pretresno vijeće u predmetu *Rutaganda*, dok ubistvo predstavlja lišavanje života jedne ili više osoba, istrebljenje je krivično djelo usmjereno protiv grupe osoba.¹⁵⁸⁸ Dakle, radi se o razlici između lišavanja života usmjerenog protiv čitavog skupa ljudi i lišavanja života izdvojenih osoba koje se mogu pojedinačno identifikovati. U Prvostepenoj presudi u predmetu *Akayesu* smatralo se da niz optužbi za ubistvo imenovanih pojedinaca zajedno čini istrebljenje, te je *Akayesu* osuđen i za ubistvo i za istrebljenje.¹⁵⁸⁹ Ove osude su potvrđene i u žalbenom postupku.¹⁵⁹⁰ U predmetu *Rutaganda*, pak, Pretresno vijeće je zaključilo da su navodi na kojima se temeljila optužba za ubistvo zapravo navodi za optužbu za istrebljenje, budući da su se odnosili na lišavanje života grupe osoba, te kumulativne osude nisu bile dozvoljene.¹⁵⁹¹ Ovo pitanje nije pokrenuto u žalbenom postupku.

877. Optužnica protiv dr. Stakića sadrži niz navoda o lišavanju života koji čine i osnovu za optužbu za istrebljenje. U Prilogu optužnici naveden je veliki broj ljudi za koje optužba navodi da su žrtve lišavanja života, dok je u prilogu ove presude konačni spisak pojedinaca za koje je na osnovu dokaza utvrđeno da su bili žrtve lišavanja života.¹⁵⁹² Stoga je stav ovog Pretresnog

¹⁵⁸⁷ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 178.

¹⁵⁸⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Rutaganda*, par. 422.

¹⁵⁸⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Akayesu*, par. 744. Vidi i par. 469-470.

¹⁵⁹⁰ Drugostepena presuda u predmetu *Akayesu*, dispozitiv.

¹⁵⁹¹ Prvostepena presuda u predmetu *Rutaganda*, par. 424.

¹⁵⁹² Vidi odjeljak VII *infra*.

vijeća da je u principu dozvoljeno izreći osude i za istrebljenje i za ubistvo prema članu 5, kako bi se dala slika sveukupnog kažnjivog ponašanja optuženog usmjerenog kako protiv pojedinačnih žrtava, tako i u većim razmjerama, protiv grupa žrtava.

(d) Istrebljenje prema članu 5 i ubistvo prema članu 3 Statuta

878. Iz razloga navedenih u prethodnim paragrafima, Pretresno vijeće zaključuje da je primjereno izreći osude i za istrebljenje prema članu 5 i za ubistvo prema članu 3 Statuta.

(e) Progon i ostala krivična djela prema članu 5 Statuta

879. Ondje gdje su optužbe za progon prema članu 5 Statuta i za neki drugi zločin protiv čovječnosti iz člana 5 Statuta, a koji nije progon, zasnovane na istim činjenicama, progon će se uvijek smatrati uže definisanim krivičnim djelom budući da iziskuje dokaz jednog dodatnog elementa koji nije potrebno dokazati za ostala krivična djela iz člana 5, naime, dokaz o postojanju namjere diskriminacije.¹⁵⁹³ Stoga, kad je riječ o kumulativnim osudama za progon i za krivična djela iz člana 5 koja nisu progon, test dopustivosti kumulativnih osuda nije zadovoljen. Ondje gdje su dokazani elementi progona valja izreći osudu samo za progon.

880. Vijeće smatra da je ključno krivično djelo u ovom predmetu progon. Ono, dakle, smatra da kriminalno ponašanje najbolje opisuju djela progona (tačka 6), među kojima su i sljedeća navedena krivična djela:

- ubistvo (tačka 3)
- deportacija (tačka 7)
- silovanje i

mučenje.

881. Na osnovu gornjih razmatranja, Vijeće neće izreći zasebne osude za krivična djela ubistva i deportacije prema članu 5, za koje se optuženi odvojeno tereti u tačkama 3, odnosno 7. Ono će izreći osuđujuću presudu samo po optužbi za progon, počinjen sljedećim djelima: (i) ubistvo,¹⁵⁹⁴ (ii) mučenje, (iii) fizičko nasilje, (iv) silovanje i seksualno zlostavljanje, (v) stalno ponižavanje i šikaniranje, (vi) uništavanje, hotimično nanošenje štete i pljačkanje stambenih i poslovnih objekata, (vii) uništavanje ili hotimično nanošenje štete vjerskim i kulturnim objektima i (viii) deportacija.

¹⁵⁹³ Vidi odjeljak III. F. 5. (a) (ii) (b.).

¹⁵⁹⁴ *A fortiori*, ondje gdje je dozvoljeno izreći osudu prema članovima 3 i 5 Statuta za ubistvo, primjereno je izreći osudu za ubistvo kao krivično djelo koje ulazi u zločin progona.

(f) Zaključci

882. Pretresno vijeće, stoga, izriče osuđujuće presude za krivična djela ubistva prema članu 3 Statuta (tačka 5), istrebljenje prema članu 5 Statuta (tačka 4) i progon prema članu 5 Statuta (tačka 6), počinjen djelima¹⁵⁹⁵ (1) ubistva (tačka 3), (2) mučenja, fizičkog nasilja, silovanja, seksualnog zlostavljanja, stalnog ponižavanja i šikaniranja, uništavanja, hotimičnog nanošenja štete i pljačkanja stambenih i poslovnih objekata i uništavanja ili hotimičnog nanošenja štete vjerskim i kulturnim objektima i (3) deportacije (tačka 7).

883. U svjetlu činjenice da su tačke 3 i 7 obuhvaćene osudom po tački 6, Pretresno vijeće smatra da po tim tačkama nije moguće izreći oslobađajuću presudu.

¹⁵⁹⁵ Redosljedom iz paragrafa 54 Optužnice.

IV. ODMJERAVANJE KAZNE

A. Mjerodavno pravo

1. Statut i Pravilnik o postupku i dokazima MKSJ-a

884. Ni Statut ni Pravilnik o postupku i dokazima Međunarodnog suda ne određuju tačno krivične sankcije za krivična djela u nadležnosti Međunarodnog suda. Odmjeravanje kazne prepušteno je diskrecionoj odluci Pretresnog vijeća, premda Statut i Pravilnik daju smjernice o tome koje faktore pritom treba uzeti u obzir.

885. U članu 24 Statuta se kaže:

1. Krivične sankcije koje izriče pretresno vijeće ograničene su na kaznu zatvora. Prilikom određivanja kazne zatvora pretresno vijeće imaće u vidu opštu praksu izricanja zatvorskih kazni na sudovima bivše Jugoslavije.

2. Prilikom izricanja kazni, pretresna vijeća uzimaju u obzir faktore poput težine krivičnog djela i individualnih prilika osuđenika.

886. U pravilu 101 Pravilnika o postupku i dokazima dalje stoji:

(A) Osoba proglašena krivom može biti osuđena na kaznu zatvora, uključujući i doživotnu kaznu zatvora.

(B) Prilikom određivanja kazne pretresno vijeće uzima u obzir faktore spomenute u članu 24(2) Statuta, kao i faktore kao što su:

(i) sve otežavajuće okolnosti;

(ii) sve olakšavajuće okolnosti, uključujući i značajnu saradnju osuđenog s tužiocem prije ili poslije izricanja presude;

(iii) opšta praksa izricanja zatvorskih kazni na sudovima bivše Jugoslavije;

2. Opšta praksa izricanja zatvorskih kazni u bivšoj Jugoslaviji

887. Na ovom Međunarodnom sudu je ustaljena je praksa da pretresno vijeće, u skladu s članom 24(1) i pravilom 101(B)(iii), prilikom izricanja kazne mora voditi računa o praksi izricanja zatvorskih kazni u bivšoj Jugoslaviji. Ta praksa će se, dakle, uzeti u obzir, ali po sebi nije obavezujuća.¹⁵⁹⁶

¹⁵⁹⁶ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 818; Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 347-349.

888. Relevantne odredbe nacionalnog zakona koji je u vrijeme izvršenja krivičnih djela bio na snazi mogu se naći u Krivičnom zakonu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (u daljnjem tekstu: Krivični zakon SFRJ).¹⁵⁹⁷

889. Glava XVI Krivičnog zakona SFRJ predviđa krivične sankcije za krivična djela protiv čovječnosti i međunarodnog prava, pri čemu član 142(1) inkorporira Ženevsku konvenciju IV¹⁵⁹⁸ i dva Dopunska protokola.¹⁵⁹⁹ Nijedna odredba izričito ne propisuje krivične sankcije za zločine protiv čovječnosti, premda se u članu 141 govori o genocidu kao o posebnom zločinu protiv čovječnosti. Za sva ta krivična djela je propisana je kazna od najmanje pet godina zatvora ili smrtna kazna. Alternativno, sud je mogao odlučiti da umjesto smrtne kazne izrekne kaznu od dvadeset godina zatvora.¹⁶⁰⁰

890. Najteža kazna koju Međunarodni sud može izreći je doživotna kazna zatvora.¹⁶⁰¹ I Ujedinjeni narodi i Savjet Evrope, kao i druga međunarodna tijela, već se neko vrijeme zalažu za potpuno ukidanje smrtne kazne. Generalna skupština UN-a je 1989. godine usvojila Drugi fakultativni protokol uz Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima koji ima za cilj ukidanje smrtne kazne.¹⁶⁰² Savjet Evrope od svih država koje žele postati članice Savjeta traži da stave moratorij na smrtnu kaznu, što zapravo znači da je smrtna kazna u Evropi gotovo sasvim ukinuta.¹⁶⁰³ U državama bivše Jugoslavije stoga se više ne izriče smrtna kazna,¹⁶⁰⁴ a maksimalna kazna je doživotna kazna zatvora, ukoliko nije određena manja maksimalna kazna. Ako krivična sankcija postane blaža, primjenjuje se blaža krivična sankcija. To znači da bi, kad bi se danas primjenjivao Krivični zakon SFRJ, maksimalna kazna bila doživotna kazna

¹⁵⁹⁷ Krivični zakon Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, koji je Skupština SFRJ usvojila na sjednici Saveznog vijeća održanoj 28. septembra 1976., objavljen u Službenom listu SFRJ br. 44 od 8. oktobra 1976., stupio na snagu 1. jula 1977 (dalje u tekstu: Krivični zakon SFRJ).

¹⁵⁹⁸ Ženevska konvencija o zaštiti građanskih lica u vrijeme rata od 12. augusta 1949.

¹⁵⁹⁹ Dopunski protokol Ženevskim konvencijama od 12. augusta 1949. o zaštiti žrtava međunarodnih oružanih sukoba (Dopunski protokol I), 8. juni 1977. i Dopunski protokol Ženevskim konvencijama od 12. augusta 1949. godine o zaštiti žrtava nemeđunarodnih oružanih sukoba (Dopunski protokol II), 8. juni 1977.

¹⁶⁰⁰ Član 34 i član 38 Krivičnog zakona SFRJ.

¹⁶⁰¹ Pravilo 101(A).

¹⁶⁰² Usvojen i proglašen Rezolucijom Generalne skupštine br. 44/128 od 15. decembra 1989.

¹⁶⁰³ Vidi Protokol br. 6. uz Konvenciju o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda koji se odnosi na ukidanje smrtne kazne od 28. aprila 1983., ETS br. 144. Rezolucija Savjeta Evrope br. 1044 (1944) obavezuje sve nove države članice da potpišu i ratifikuju Protokol br. 6 i stave moratorij na izvršenje smrtne kazne.

¹⁶⁰⁴ Naprimjer, Bosna i Hercegovina i Srbija i Crna Gora postale su članice Savjeta Evrope, prva 24. aprila 2002., a druga 3. aprila 2003. Protokol br. 6 je u Bosni i Hercegovini stupio na snagu 1. augusta 2002.

zatvora. Pretresno vijeće konstatuje da je u mnogim državama u određenim okolnostima moguća revizija doživotne kazne zatvora.¹⁶⁰⁵

B. Argumenti strana

(a) Optužba

891. Prema optužbi, premda Pretresno vijeće nije dužno uzeti u obzir nacionalne zakone o odmjjeravanju kazne, postoje određena osnovna načela odmjjeravanja kazne koja su prihvaćena u nekoliko država i s anglosaksonskim i s kontinentalnim pravnim sistemom, te predstavljaju "opšta načela prava, priznata od civilizovanih naroda", o kojima govori član 38 Statuta Međunarodnog suda pravde.¹⁶⁰⁶ Optužba posebno navodi načela retribucije i odvrtaćanja, težinu krivičnog djela, te otežavajuće i olakšavajuće okolnosti.¹⁶⁰⁷ Optužba, nadalje, ističe da je treći cilj izricanja kazne na Međunarodnom sudu ponovna uspostava mira i bezbjednosti u Bosni i Hercegovini i da:

ovaj Međunarodni sud može uveliko doprinijeti procesu pomirenja izricanjem pravičnih kazni funkcionerima koji su najodgovorniji za zločine. Obezbeđivanjem istinske pravde za žrtve na svim stranama, rad ove ustanove može pomoći da se zaustavi ciklus osvete i odmazde, te doprinijeti obnovi mira.¹⁶⁰⁸

892. Povodeći se za drugostepenim presudama u predmetu *Čelebići* i predmetu *Aleksovski*, optužba tvrdi da je težina krivičnog djela "glavni kriterij" u određivanju kazne.¹⁶⁰⁹ Po mišljenju optužbe, zbog težine predmetnih zločina potrebno je odrediti posebno strogu kaznu.¹⁶¹⁰

893. Optužba tvrdi da se težina krivičnih djela koja se optuženom stavljaju na teret odražava u šteti i patnji nanesejoj žrtvama, s obzirom na njihov broj, "status", društveno-ekonomske posljedice po grupu koja je bila objekt zločina, te trajanje i učestalost krivičnih djela. Osim

¹⁶⁰⁵ Vidi, npr., član 13 *Codigo Penal de la Republica Argentina, Libro Primero, "Disposiciones Generales", Titulo II "De las penas" /Krivičnog zakona Republike Argentine, sv. I, "Opšte odredbe", 2. dio "O kaznama"/, u čijem relevantnom dijelu se kaže (prijevod neslužbenog prijevoda sa španjolskog na engleski jezik): "Osoba osuđena na doživotnu kaznu zatvora, koja je od kazne izdržala 20 godina ... koja se stalno pridržavala svih zatvorskih pravila ... može se osloboditi odlukom suda, nakon što je uprava zatvora podnijela izvještaj i pod sljedećim uslovima"... U relevantnom dijelu odjeljka 57a njemačkog *Strafgesetzbuch* (StGB) /njemačkog krivičnog zakona/ stoji (prijevod neslužbenog prijevoda s njemačkog na engleski jezik): "Prijevremeno puštanje na slobodu osoba osuđenih na doživotnu kaznu zatvora: (1) sud će prekinuti sprovođenje doživotne kazne zatvora i odobriti uslovno puštanje na slobodu ako je 1. izdržano 15 godina kazne i 2. konkretna težina krivice optužene osobe ne zahtijeva daljnje sprovođenje kazne."*

¹⁶⁰⁶ Završni podnesak optužbe, par. 412.

¹⁶⁰⁷ Završni podnesak optužbe, par. 413-419.

¹⁶⁰⁸ Završni podnesak optužbe, par. 429.

¹⁶⁰⁹ Završni podnesak optužbe, par. 430.

¹⁶¹⁰ Završni podnesak optužbe, par. 431-432.

toga, ističe se "jedinствена i ključna uloga [dr. Stakića] u koordiniranju kampanje etničkog čišćenja koju su sprovele vojska, policija i civilna vlast u Prijedoru".¹⁶¹¹

894. Optužba tvrdi da je jedini olakšavajući faktor koji je Pretresno vijeće *dužno* uzeti u obzir "značajna saradnja s tužiocem", kako stoji u pravilu 101(B)(ii), i da u ovom slučaju nije bilo takve saradnje. Optužba tvrdi da u ovom slučaju ne postoje ni drugi olakšavajući faktori.¹⁶¹² Što se tiče otežavajućih faktora, optužba iznosi nekoliko faktora koji će biti ocijenjeni dalje u tekstu.¹⁶¹³

895. Optužba predlaže doživotnu kaznu zatvora "iz dužnih obzira prema žrtvama tih krivičnih djela, te da bi se pokazala odlučnost međunarodne zajednice u odvraćanju od etničkog čišćenja".¹⁶¹⁴

(b) Odbrana

896. Odbrana nedvosmisleno smatra da Pretresno vijeće treba dr. Milomiru Stakiću izreći oslobađajuću presudu jer će to doprinijeti cilju odvraćanja od činjenja krivičnih djela, i uopšte uzevši i u ovom konkretnom slučaju, kao i zato što će dr. Stakić, kad se vrati u Bosnu i Hercegovinu, biti produktivan građanin koji poštuje zakone i odgovoran roditelj koji voli svoju djecu, što je bio i prije rata.¹⁶¹⁵ Bez obzira na to, odbrana je iznijela argumente u vezi s odmjeravanjem kazne u slučaju da Pretresno vijeće donese osuđujuću presudu.¹⁶¹⁶

897. Povodeći se za praksom Međunarodnog suda, odbrana smatra da su odvraćanje i retribucija osnovna načela odmjeravanja kazne. Odbrana dalje ističe relevantne odredbe Statuta, Pravilnika i Krivičnog zakona SFRJ, te naglašava da je za ocjenu težine krivičnog djela potrebno uzeti u obzir "konkretne okolnosti predmeta, kao i oblik i stepen učešća optuženog".¹⁶¹⁷

898. Odbrana iznosi nekoliko faktora u prilog ublažavanja kazne koje će Pretresno vijeće razmotriti i ocijeniti dalje u tekstu.

¹⁶¹¹ Završni podnesak optužbe, par. 434.

¹⁶¹² Završni podnesak optužbe, par. 438-439 (naglasak u originalu).

¹⁶¹³ Završni podnesak optužbe, par. 440-452.

¹⁶¹⁴ Završni podnesak optužbe, par. 457.

¹⁶¹⁵ Završni podnesak odbrane, par. 669.

¹⁶¹⁶ Završni podnesak odbrane, par. 629.

¹⁶¹⁷ Završni podnesak odbrane, par. 630-632.

C. Diskusija

1. Opšta pitanja

899. Individualna krivica optuženog ograničava raspon kazne. Drugi ciljevi i funkcije kazne mogu samo uticati na taj raspon u granicama određenim individualnom krivicom.

900. S tim u vezi, opšte je prihvaćeno da su odvracanje i retribucija opšti faktori koje treba uzeti u obzir prilikom izricanja kazne, što se vidi u presudama ovog Međunarodnog suda i Međunarodnog suda za Ruandu.¹⁶¹⁸ Pojedinačno i opšte odvracanje je izuzetno važno, te predstavlja značajan cilj izricanja kazne. Jednako važan cilj je retribucija, ne kao ispunjenje želje za osvetom nego želje da se izrazi gnušanje međunarodne zajednice nad gnusnim zločinima kakvi su ovi za koje se sudi pred ovim Međunarodnim sudom.¹⁶¹⁹

901. Pretresno vijeće podsjeća da je Međunarodni sud osnovan zato da zločini ne bi ostali nekažnjani i kako bi se osiguralo pravično suđenje navodnim počiniocima zločina iz njegove nadležnosti. Međunarodni sud je osnovan u skladu s Glavom VII Povelje Ujedinjenih nacija na osnovu shvatanja da je potraga za istinom neizostavni preduslov za mir. Zadatak Međunarodnog suda je da odredi odgovarajuću kaznu, često i osobama za koje se nikad ne bi očekivalo da će stati pred sud. Jedan od ciljeva kažnjavanja jeste ostvarenje načela ravnopravnosti pred zakonom, ali kažnjavanjem se takođe sprečava da osobe koje se ubuduće nađu u sličnoj situaciji čine zločine. Stoga je opšte odvracanje zaista značajno za predmet koji se nalazi pred Pretresnim vijećem.

902. U kontekstu suzbijanja teških međunarodnih zločina odvracanje se odnosi na pokušaj integracije ili reintegracije onih osoba koje za sebe vjeruju da su van domašaja međunarodnog krivičnog prava. Takve osobe moraju biti upozorene da su dužne poštovati fundamentalne i globalne norme materijalnog krivičnog prava ili da će u suprotnome biti izložene ne samo krivičnom progonu već i sankcijama koje izriču međunarodni sudovi. Taj pristup opštem odvracanju u savremenom krivičnom pravu preciznije se opisuje kao odvracanje u cilju reintegracije mogućih počinitelja u globalno društvo.¹⁶²⁰

¹⁶¹⁸ Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 185; Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 806.

¹⁶¹⁹ Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 185.

¹⁶²⁰ *Integrationsprävention* /Prevenција i integracija/, vidi Njemački ustavni sud, BVerfGE 90, 145 (173), BVerfGE 45, 187 (255f). Vidi takođe *Radke u Münchner Kommentar, Strafgesetzbuch* /Minhenski komentar krivičnog zakona/, sv. 1, par. 1-51 (München, 2003.).

903. Kazna mora odražavati težinu kriminalnog ponašanja optuženog. To zahtijeva da se u obzir uzmu djela počinjena u osnovi, te oblik i stepen učešća optuženog.¹⁶²¹

904. Pretresno vijeće podsjeća da se neka okolnost ne može smatrati otežavajućim faktorom ako je ona sastavni dio krivičnog djela koje se razmatra zato što pravičnost zahtijeva da se svaka okolnost razmatra samo jednom. Naprimjer, namjera diskriminacije ne može biti otežavajući faktor za djelo progona zato što predstavlja element samog krivičnog djela. Pretresno vijeće u vezi s tim napominje da se optuženi za djela mučenja tereti u sklopu krivičnih djela progona. U takvim slučajevima, činjenica da je neposredni izvršilac nanio bol ili patnju s namjerom da diskriminiše žrtvu ne mogu poslužiti kao dodatni faktor koji treba uzeti u obzir pri izricanju kazne jer je to element i krivičnog djela mučenja počinjenog na osnovi diskriminacije i krivičnog djela progona.

2. Pojedinačne okolnosti u vezi s ovim predmetom

(a) Uloga optuženog

905. Dr. Stakić je u prvoj optužnici bio optužen zajedno s Milanom Kovačevićem i Simom Drljačom, koji su obojica u međuvremenu umrli. Valja istaći da će Pretresno vijeće odrediti kaznu isključivo prema konkretnoj i individualnoj ulozi optuženog u izvršenju krivičnih djela, te da eventualna odgovornost preminulih saoptuženih osoba neće uticati na kaznu koja će se izreći dr. Stakiću.

906. Dr. Stakić je imao jedinstvenu i ključnu ulogu u koordiniranju kampanje progona koju su sprovodili vojska, policija i civilna vlast u Prijedoru. Da ne ponavljamo ono što je već rečeno u ovoj Presudi, Pretresno vijeće u ovom kontekstu podsjeća na činjenicu da je dr. Stakić imao značajnu ulogu u planiranju i koordiniranju nasilnog preuzimanja vlasti 30. aprila 1992. godine, odlučivao o dnevnom redu sjednica Kriznog štaba i predsjedavao tim sjednicama, te učestvovao u naređivanju napada na nesrbe. Zajedno sa saizvšiocima, dr. Stakić je osnovao logore Omarska, Keraterm i Trnopolje, te organizovao iseljavanje nesrba čiji životi će biti pošteđeni iz opštine Prijedor. Ta složena i surova kampanja progona širokih razmjera ne bi

¹⁶²¹ Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 852, koju je podržalo Žalbno vijeće u predmetu *Aleksovski*, par. 182. Vidi takođe Drugostepenu presudu u predmetu *Furundžija*, par. 249 i Prvostepenu

nikad bila sprovedena da nije bilo bitnog doprinosa vodećih političara poput dr. Stakića. Izuzetno je važno da odgovorni snose odgovornost za posljedice svojih postupaka, te će Pretresno vijeće prilikom određivanja odgovarajuće kazne to imati u vidu.

907. Pretresno vijeće smatra da djela progona i istrebljenja čine srž kriminalnog ponašanja dr. Stakića. Zbog svog specifičnog elementa, namjere diskriminacije, progon je sam po sebi veoma teško krivično djelo. Sva djela koja su činila kampanju progona su po sebi teška krivična djela, te je Pretresno vijeće uzelo u obzir njihove razmjere i kumulativni učinak u opštini Prijedor, u kojoj je ubijeno više od 1.500 ljudi,¹⁶²² a deseci hiljada ljudi su deportovani.¹⁶²³

908. Veliki broj ubistava djelimično je obuhvaćen osuđujućim presudama za istrebljenje i progone. Pretresno vijeće ima u vidu činjenicu da se individualna krivična odgovornost dr. Stakića za ubistvo po članu 3 i članu 5 (kao djelo progona) i istrebljenje zasniva na istom osnovnom ponašanju.

909. Gotovo je sigurno da dr. Stakić dok je to činio nije mislio da će jednog dana izići pred sud, biti osuđen i kažnjen. U slučajevima poput ovog, kada se sudi gradonačelniku, opšte odvracanje od činjenja krivičnog djela bitno dobiva na značaju.

(b) Žrtve

910. Težina krivičnih djela koje je dr. Stakić počinio odražava se u tragičnim razmjerima štete i patnje nanesene žrtvama te zločinačke kampanje. Faktori koje valja uzeti u obzir jesu: broj žrtava, fizička i mentalna trauma koju su pretrpjele preživjele osobe, te društveno-ekonomske posljedice kampanje po nesrpsku grupu koja je bila objekt zločina, a koju čine građani opštine Prijedor za koje je dr. Stakić bio posebno odgovoran.

3. Otežavajuće okolnosti

911. Utvrđeno je da se otežavajućim okolnostima mogu smatrati samo one okolnosti koje su u direktnoj vezi s izvršenjem krivičnog djela za koje se optuženi tereti.¹⁶²⁴

presudu u predmetu *Čelebići*, par. 1225.: težina zločina je "daleko najvažnija stvar koju treba imati u vidu, koja se može smatrati probnim kamenom adekvatnosti kazne".

¹⁶²² Vidi *supra*, odjeljak I. 5.

¹⁶²³ Vidi *supra*, odjeljak I. 9.

¹⁶²⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 850.

912. Pretresno vijeće smatra funkcije s vlašću nadređenoga na kojima je dr. Stakić bio osnovnim otežavajućim faktorom u ovom predmetu. Premda odredbe člana 24 i pravila 101 o odmjeravanju kazne ne prave razliku između odgovornosti iz člana 7(1) i odgovornosti iz člana 7(3) Statuta, Pretresno vijeće ponovo ističe da se u slučaju kada činjenični kontekst dopušta Pretresnom vijeću donošenje razumnog zaključka da bi konkretna krivična djela *mogla* ispunjavati uslove iz oba člana a osuđujuća presuda je izrečena samo prema članu 7(1), nadređeni položaj optuženog, ako je dokazan van razumne sumnje, mora uzeti u obzir kao otežavajući faktor.¹⁶²⁵ Međutim, otežavajući učinak ostaje jednak, bilo da optuženi ispunjava uslove za odgovornost prema članu 7(3), bilo da je jednostavno dokazano da se nalazio na položaju nadređenog.

913. Dr. Stakić se nedvojbeno kao predsjednik Skupštine opštine Prijedor, Savjeta za narodnu odbranu opštine Prijedor i Kriznog štaba SDS-a te Kriznog štaba opštine Prijedor nalazio na visokom položaju u opštini i imao velika ovlašćenja. Kada krivična djela počini osoba na tako istaknutom položaju, to je značajan element za težu kaznu.

914. U skladu sa svojom pravnom analizom vidova odgovornosti iz člana 7(1) iznesenom u paragrafu 712, drugim otežavajućim faktorom Pretresno vijeće smatra činjenicu da je dr. Stakiću, osim odgovornosti za izvršenje, dokazana i odgovornost za planiranje i nalaganje krivičnog djela deportacije.

915. Pretresno vijeće u predmetu *Ntakirutimana* smatralo je u vezi s Gérardom Ntakirutimanom "da je posebno strašno što je kao ljekar oduzimao živote umjesto da ih spašava. Shodno tome, utvrđeno je da je iznevjerio povjerenje koje mu je ukazano vršeći krivična djela za koje je utvrđena njegova krivica."¹⁶²⁶ Slično tome, u predmetu *Kayishema i Ruzindana* zaključeno je da je otežavajuća okolnost to što je Kayishema kao obrazovani ljekar iznevjerio moralnu obavezu prema svojoj zajednici.¹⁶²⁷ Pretresno vijeće dijeli stav Međunarodnog suda za Ruandu i smatra da ljekarska profesija dr. Milomira Stakića predstavlja otežavajući faktor, iako ne naročito značajan.

916. Pretresno vijeće smatra otežavajućim faktorom nespремnost dr. Stakića da pomogne određenim osobama koje su mu se obratile u nevolji, ili, čak, u očaju. Naprimjer, dr. Minka

¹⁶²⁵ Vidi takođe Drugostepenu presudu u predmetu *Čelebići*, par. 745. Vidi *supra*, par. 465.

¹⁶²⁶ Predmet *Tužilac protiv Elizaphana i Gérarda Ntakirutimane*, predmet br. ICTR-96-10-T i ICTR-96-17-T, Prvostepena presuda i presuda o kazni, 21. februar 2003., par. 910.

Čehajić je dvaput pokušala stupiti u vezu s dr. Stakićem kako bi otkrila gdje se nalazi njen suprug, profesor Muhamed Čehajić. Prvi put je razgovarala sa sekretaricom u junu 1992. godine; rečeno joj je da je dr. Stakić u Kriznom štabu i da nije dostupan. Drugi puta joj je opet rečeno da dr. Stakića nema.¹⁶²⁸ Minka Čehajić je pokušala stupiti u vezu s dr. Stakićem i Milanom Kovačevićem, a ne s policijom ili vojskom, jer je mislila da je gradonačelnik zadužen za građane i da će dr. Stakić znati šta se desilo s njegovim prethodnikom.¹⁶²⁹ Pretresno vijeće se uvjerilo da je dr. Stakić znao za te pokušaje dr. Minke Čehajić. I svjedokinja Z se obratila svom kolegi dr. Stakiću, kao uticajnom čovjeku, za pomoć pri dobivanju potvrde da samo privremeno odlazi iz Prijedora. Sa dr. Stakićem se sastala negdje između kraja juna i 15. jula 1992. u njegovoj kancelariji u zgradi opštine.¹⁶³⁰ Dr. Stakić joj je rekao da kao i svi drugi ode u SUP po potvrdu, premda je s prozora vidio redove pred zgradom SUP-a.¹⁶³¹ Bila je zapanjena time što on reaguje kao da ne shvata šta se događa i shvatila je da se uzalud sastala s njim.¹⁶³² Potaknut razgovorima s Vojom Kuprešaninom i biskupom Komaricom, Ivo Atlija je s još dvjema osobama otišao u zgradu Opštine Prijedor i zatražio da vidi dr. Stakića s kojim je imao dogovoren sastanak.¹⁶³³ Dr. Stakić je Atliji i drugima rekao da im može pomoći samo tako što će se pobrinuti da ne spavaju po šumama i razorenim kućama, ali da ne može ništa učiniti u vezi s njihovim odlaskom iz Prijedora jer će ga optužiti za "etničko čišćenje".¹⁶³⁴ Atlija misli da je dr. Stakić pomenuo selo Bišćane, ali nije rekao zašto bi bilo dobro da odu tamo.¹⁶³⁵ Ovi primjeri pokazuju da je dr. Stakić bio nemilosrdan, čak i onda kad su mu se za pomoć obratile kolege i supruga njegovog prethodnika.

917. Pretresno vijeće napominje da je dr. Stakić osuđen za krivična djela počinjena u relativno kratkom vremenu (od aprila do septembra 1992.). To se ne smatra olakšavajućim faktorom s obzirom na velike razmjere počinjenih krivičnih djela, te dugu fazu priprema i planiranja koja je otežavajući faktor.

¹⁶²⁷ Presuda o kazni u predmetu *Kayishema i Ruzindana*, par. 26.

¹⁶²⁸ *Minka Čehajić*, T. 3076-7.

¹⁶²⁹ *Minka Čehajić*, T. 3161.

¹⁶³⁰ *Svjedok Z*, T. 7556-8.

¹⁶³¹ *Svjedok Z*, T. 7559.

¹⁶³² *Svjedok Z*, T. 7560.

¹⁶³³ *Ivo Atlija*, T. 5649-50.

¹⁶³⁴ *Ivo Atlija*, T. 5651.

¹⁶³⁵ *Ivo Atlija*, T. 5651.

918. Pretresno vijeće napominje da, kao i u privrednom kriminalu, počinitelj iza neposrednog počinioaca – počinitelj koji nije uprljao ruke – možda zaslužuje veću kaznu nego onaj koji je bio fizički umiješan, ovisno o konkretnim okolnostima predmeta.

919. Suprotno tvrdnji optužbe, Pretresno vijeće smatra da odsustvo mogućih olakšavajućih faktora poput kajanja ne može predstavljati otežavajući faktor.¹⁶³⁶

4. Olakšavajuće okolnosti

920. Olakšavajuće okolnosti utvrđuju se procjenom vjerovatnoće.¹⁶³⁷ Olakšavajuće okolnosti mogu biti i okolnosti koje nisu u neposrednoj vezi s krivičnim djelom, poput saradnje s tužiocem ili izražavanja istinskog kajanja.

921. Pretresno vijeće smatra olakšavajućom okolnošću to što je dr. Stakić 1. oktobra 2002. dao pristanak za imenovanje novog sudije.¹⁶³⁸ Prema tadašnjoj verziji pravila 15bis taj je pristanak bio potreban u svim okolnostima. Time je omogućen nastavak suđenja i otklonjena potreba da suđenje krene ispočetka, što je bilo u interesu pravde i u interesu optuženog.

922. Pretresno vijeće smatra da ponašanje dr. Stakića prema određenim svjedocima predstavlja olakšavajuću okolnost. Naprimjer, 27. juna 2002. on je naložio braniocu da unakrsno ne ispituje Nermina Karagića "zbog patnji ovog svedoka i njegovog lošeg mentalnog stanja".¹⁶³⁹ Osim toga, dr. Stakić je 1. augusta 2002. usprkos bolesti prisustvovao suđenju kako bi omogućio unakrsno ispitivanje Nusreta Sivca i svjedočenje svjedoka W putem video linka.¹⁶⁴⁰ Kasnije je naložio braniocu da unakrsno ne ispituje svjedoka W.¹⁶⁴¹ Pretresno vijeće, nadalje, ima u vidu korektno ponašanje dr. Stakića tokom suđenja i u Pritvorskoj jedinici UN-a.¹⁶⁴²

923. Okolnosti "privatnog života" osuđene osobe treba smatrati olakšavajućim faktorom, a u principu olakšavajući faktor predstavljaju i porodični razlozi.¹⁶⁴³ Pretresno vijeće uzima u

¹⁶³⁶ Završni podnesak optužbe, par. 451-452.

¹⁶³⁷ Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 847; Presuda o kazni u predmetu *Sikirica i dr.*, par. 110.

¹⁶³⁸ T. 8929.

¹⁶³⁹ T. 5287-5288.

¹⁶⁴⁰ T. 6800, T. 6844-45.

¹⁶⁴¹ T. 6839.

¹⁶⁴² DP D128.

¹⁶⁴³ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 362.

obzir mladost dr. Stakića u vrijeme kad je počinio krivična djela, te činjenicu da je oženjen i ima dvoje male djece.

924. Pretresno vijeće zaključuje da olakšavajući faktori nemaju dovoljnu težinu da se značajno izmijeni zaslužena kazna.

5. Ličnost optuženog

925. Prema članu 24(2) Statuta i članu 41(1) Krivičnog zakona SFRJ, Sud je dužan uzeti u obzir lične i individualne prilike optuženog, što uključuje njegovu ličnost.

926. Pretresno vijeće smatra da brojna svjedočenja koja idu u prilog ličnosti dr. Stakića i njegove porodične situacije zaslužuju da se uzmu u obzir u određivanju odgovarajuće kazne. Tom faktoru se, međutim, s obzirom na težinu krivičnih djela neće pridati prekomjerni značaj.¹⁶⁴⁴

927. Određeni svjedoci, među kojima je mnogo svjedoka optužbe, koji su bili u direktnom kontaktu s dr. Stakićem ili ga poznaju, svjedočili su o njegovim umjerenim stavovima¹⁶⁴⁵ i postojanoj, mirnoj i samopouzdanoj prirodi.¹⁶⁴⁶ Drugi svjedoci su za dr. Stakića rekli da je bio "korektan",¹⁶⁴⁷ "naklonjen struji tolerancije",¹⁶⁴⁸ "marljiv",¹⁶⁴⁹ da je pokazivao "natprosječnu inteligenciju"¹⁶⁵⁰ i bio "skroman".¹⁶⁵¹ Njegove javne govore nisu doživljavali kao nacionalističke ili pristrane.¹⁶⁵² Međutim, postoje očiti dokazi o njegovim pravim namjerama i osjećajima, naprimjer, izjava o "Muslimanima, koji su vještački nastali".¹⁶⁵³ Premda neki svjedoci tvrde da je dr. Stakićem bilo lako manipulirati,¹⁶⁵⁴ Pretresno vijeće je uvjereno da je bio odlučan i nepopustljiv.

¹⁶⁴⁴ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 33.

¹⁶⁴⁵ Vidi takođe analizu *Srđe Trifkovića*, T. 13737-38, T. 13825-28.

¹⁶⁴⁶ *Mirsad Mujadžić*, T. 3901.

¹⁶⁴⁷ *Dr. Ibrahim Beglerbegović*, T. 4208-09.

¹⁶⁴⁸ *Mičo Kos*, T. 9850.

¹⁶⁴⁹ *Stoja Radaković*, T. 11054.

¹⁶⁵⁰ *Vladimir Makovski*, T. 9704.

¹⁶⁵¹ *Vladimir Makovski*, T. 9708.

¹⁶⁵² *Svjedok W*, T. 6839-42; vidi takođe *Momir Pušac*, T. 10906-07.

¹⁶⁵³ DP S187.

¹⁶⁵⁴ Naprimjer, *Vladimir Makovski*, koji je podučavao dr. Stakića u djetinjstvu, posvjedočio je da se dr. Stakić nije snalazio u politici i da je moguće da su njime manipuliralo, jer je vjerovao lažima koje su mu drugi govorili. U svom svjedočenju, Makovski je rekao: "vjerujem da su drugi koristili to, i njegovu ljudsku dobrotu, da jednostavno se poigraju sa njim kao čovjekom, kao mladim čovjekom", T. 9760 i T. 9788. *Markovski* je, međutim, dodao da zapravo nije "imao uvida o političkom životu i radu doktora Stakića u to vrijeme". T. 9776.

6. Obrasci u odmjeravanju kazne

928. Kao što je već rečeno, Statut, Pravilnik o postupku i dokazima i praksa ovog Međunarodnog suda izričito ne predviđaju raspon ili ljestvicu kazni za krivična djela u nadležnosti Međunarodnog suda. O tome u svakom predmetu odlučuje pretresno vijeće po svom nahodjenju, a smjernice koje se mogu naći u ranijim pravomoćnim presudama o kazni krajnje ograničene.¹⁶⁵⁵

929. Vijeća Međunarodnog suda odbacila su argument da, pod jednakim okolnostima, zločine protiv čovječnosti treba kazniti strožom kaznom nego ratne zločine, potvrđujući još jednom da je najvažniji faktor težina krivičnog djela, a ne njegova objektivna klasifikacija.¹⁶⁵⁶

930. U Presudi o kazni u predmetu *Tadić* zauzet je stav da presude treba da odražavaju relativni značaj uloge optuženog u širem kontekstu bivše Jugoslavije.¹⁶⁵⁷ To je, međutim, protumačeno kao da se:

ne traži da se u svakom predmetu nivo optuženog u globalnoj hijerarhiji u sukobu u bivšoj Jugoslaviji mora porediti s onima na najvišem nivou, zbog čega bi se, ako je položaj optuženog u takvoj poredbi nizak, automatski trebala izreći niska kazna.¹⁶⁵⁸

931. Optužba, za razliku od odbrane, ne upoređuje slučaj dr. Stakića ni sa kojim drugim predmetom u kojem je Međunarodni sud donio presudu. Pretresno vijeće smatra da je postupak koji se vodi protiv dr. Stakića jedinstven i da se ne može porediti ni sa kojim drugim predmetom na području bivše Jugoslavije u kojem je presudio ovaj Međunarodni sud, pa ni ijedan drugi nacionalni ili međunarodni sud.

932. Optužba najprimjerenijom kaznom smatra doživotnu kaznu zatvora.¹⁶⁵⁹ Pretresno vijeće konstatuje da postoji više država u kojima se ubistvo samo jedne osobe kažnjava

¹⁶⁵⁵ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 821; Drugostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 443.

¹⁶⁵⁶ Vidi Prvostepenu presudu u predmetu *Krnjelac*, par. 511, koja se nastavlja na Drugostepenu presudu u predmetu *Furundžija*, par. 247 i Drugostepenu presudu o kazni u predmetu *Tadić*, par. 69, gdje stoji da "formalnopravno ne postoji razlika između zločina protiv čovječnosti i ratnih zločina" čime se iznova potvrdilo da krivične sankcije treba određivati prema okolnostima predmeta. U tim predmetima se odstupilo od ranijih odluka iz Drugostepene presude u predmetu *Erdemović*, par. 20-27, i Presude o kazni u predmetu *Tadić*, par. 27-29, u kojima je zauzet stav da su zločini protiv čovječnosti po sebi teži od ratnih zločina i da ih, pod jednakim okolnostima, treba oštrije kazniti. Kasniji ovdašnji predmeti bili su na tragu izdvojena mišljenja sudije Lija u Drugostepenoj presudi u predmetu *Erdemović* i sudije Robinsona u Presudi o kazni u predmetu *Tadić*.

¹⁶⁵⁷ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 55.

¹⁶⁵⁸ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 847.

¹⁶⁵⁹ Završni podnesak optužbe, par. 457.

obaveznom doživotnom kaznom zatvora, dok je u drugima doživotni zatvor zabranjen Ustavom.¹⁶⁶⁰ Statut, međutim, odražava globalnu politiku Ujedinjenih nacija koja ima za cilj ukidanje smrtne kazne, te kao maksimalnu krivičnu sankciju preferira kaznu doživotnog zatvora. U vezi s tim, Pretresno vijeće ističe da najteža kazna, kako na međunarodnom, tako i na nacionalnom nivou, nije ograničena na najteže zamislive oblike kriminalnog ponašanja.

933. Odbrana tvrdi da bi kazna koja bi bila u ravni kazni izrečenih Preaću, Kvočki, Krnojelcu i Muciću, koji su osuđeni na kazne zatvora u trajanju od pet do devet godina - ispuniti cilj retribucije i odvraćanja zato što su oni kao komandanti zatvora snosili veću krivicu od lokalnog političara. Pretresno vijeće se ne slaže s tim mišljenjem jer smatra da je krivična odgovornost dr. Stakića, zbog njegovog nadređenog položaja i razmjera krivičnih djela za koje je utvrđena njegova krivična odgovornost, na sasvim drugoj razini u odnosu na krivičnu odgovornost komandanta zatvora. Odbrana nadalje tvrdi da su Biljana Plavšić i Stevan Todorović, osuđeni na jedanaest odnosno deset godina, krivlji od dr. Stakića zbog visokog položaja u rukovodstvu bosanskih Srba u slučaju Plavšićeve odnosno aktivnog učešća u počinjenim zločinima u slučaju Todorovića, te da bi dr. Stakić stoga trebao dobiti blažu kaznu. Međutim, dotična dva predmeta su drugačija zbog postojanja značajnih olakšavajućih faktora, među kojima su priznanje krivice i sporazum o izjašnjavanju o krivici, i drugi faktori nepoznati ovom Pretresnom vijeću. Ipak, to ne znači da se to što dr. Stakić nije sklopio sporazum o izjašnjavanju o krivici može smatrati otežavajućim faktorom.

D. Oblik kazne

934. Pravilo 87 (C) Pravilnika o postupku i dokazima propisuje:

Ako pretresno vijeće proglasi optuženog krivim po jednoj ili više optužbi sadržanih u optužnici, izreći će kaznu za svaku od optužbi po kojoj je optuženi proglašen krivim i navesti da li će se kazne izdržavati konsekutivno ili uporedno, osim ukoliko ne odluči primijeniti svoju ovlast da izrekne jedinstvenu kaznu koja odražava ukupno krivično ponašanje optuženog.

935. Pretresno vijeće smatra najprimjerenijim izreći jedinstvenu kaznu za cjelokupno kriminalno ponašanje optuženog.

¹⁶⁶⁰ Vidi, naprimjer, Ustav Republike Portugal, četvrta revizija, 1997., član 30: "Niko ne smije biti podvrgnut kazni ni mjeri bezbjednosti koja uključuje lišavanje ili ograničenje slobode do kraja života ili na neograničeno ili nedefinisano vrijeme."

E. Kazna

936. U odmjeravanju odgovarajuće kazne, Pretresno vijeće uzima u obzir težinu krivičnog djela, ulogu optuženog, otežavajuće i olakšavajuće faktore, ličnost optuženog, posebno njegovu relativnu mlađu dob na dan kada je donesena ova Presuda.

937. I na kraju, Pretresno vijeće želi naglasiti da Dispozitiv koji slijedi ne utiče na pravila 123-125 Pravilnika ni na Uputstvo za rad prilikom rješavanja po molbama za pomilovanje, ublažavanje kazne i prijevremeno puštanje na slobodu.¹⁶⁶¹

¹⁶⁶¹ Uputstvo za rad prilikom rješavanja po molbama za pomilovanje, ublažavanje kazne i prijevremeno puštanje na slobodu osoba koje je osudio Međunarodni sud, IT/146, 7. april 1999.

V. DISPOZITIV

Mi, sudije Međunarodnog suda za krivično gonjenje lica odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991., osnovanog Rezolucijom 827 Savjeta bezbjednosti Ujedinjenih nacija od 25. maja 1993., izabrani od strane Generalne skupštine i ovlašteni da sudimo u predmetu protiv dr. Milomira Stakića i izrekemo primjerenu kaznu,

OVIM ODLUČUJEMO kako slijedi:

Optuženi dr. Milomir Stakić **NIJE KRIV** po:

Tački 1 za genocid,

Tački 2 za saučesništvo u genocidu, te

Tački 8 za druga nehumana djela (prisilno premještanje), zločin protiv čovječnosti.

Optuženi dr. Milomir Stakić **KRIV JE** po:

Tački 4 za **istrebljenje**, zločin protiv čovječnosti,

Tački 5 za **ubistvo**, kršenje zakona i običaja ratovanja,

Tački 6 za **progone**, zločine protiv čovječnosti, čime su obuhvaćene i **tačka 3**, ubistvo, zločin protiv čovječnosti, i **tačka 7**, deportacija, zločin protiv čovječnosti.

Dr. Milomir Stakić se ovim osuđuje na doživotni zatvor.

Sud koji u tom trenutku bude nadležan (pravilo 104 Pravilnika) preispitaće ovu kaznu te će, ako to bude primjereno, obustaviti daljnje izvršenje doživotne kazne zatvora i odobriti prijevremeno puštanje na slobodu, po potrebi uslovno:

(1) ako je izdržano **20 godina** - računajući, u skladu s pravilom 101(C), od datuma kad je dr. Stakić lišen slobode za potrebe ovog postupka - što se od tog trenutka smatra "datumom preispitivanja".

(2) Prilikom donošenja odluke o obustavi daljnjeg izvršenja, valja uzeti u obzir, između ostalog, sljedeće elemente:

- važnost pravnog dobra koje bi bilo ugroženo činjenjem krivičnog djela u povratu;
- ponašanje osuđenika za vrijeme izdržavanja kazne;
- ličnost osuđenika, njegov dosadašnji život i okolnosti u kojima je počinio djela;
- životne uslove osuđenika i očekivani učinak obustave daljnjeg izvršenja kazne;

(3) Potrebno je da dr. Stakić da svoj pristanak na obustavu daljnjeg izdržavanja kazne.

(4) Nadležni sud može odrediti trajanje eventualne uslovne kazne.

U slučaju prijevremenog puštanja na slobodu, shodno pravilu 101(C) Pravilnika, dr. Milomir Stakić ima pravo da mu se u kaznu zatvora, počev s danom izricanja ove presude, uračunaju dvije godine, četiri mjeseca i osam dana, koliko je prošlo od dana kada je lišen slobode za potrebe ovog postupka.

U skladu s pravilom 103(C) Pravilnika, ostaće u pritvoru Međunarodnog suda dok se ne obave sve pripreme za njegov transfer u državu u kojoj će izdržavati kaznu.

Sastavljeno na engleskom i francuskom, pri čemu je mjerodavna engleska verzija.

/potpis na originalu/
sudija Wolfgang Schomburg
predsjedavajući

/potpis na originalu/
sudija Volodymyr Vassylenko

/potpis na originalu/
sudija Carmen Maria Argibay

Dana 31. jula 2003.
U Hagu,
Nizozemska

[pečat Međunarodnog suda]

VI. SPISAK ŽRTAVA ČIJA SU IMENA POZNATA

A. Obrazloženje

938. Prilog Četvrtoj izmijenjenoj optužnici (dalje u tekstu: Prilog) nosio je naslov "Žrtve lišavanja života iz paragrafa 44 i 47 čija su imena poznata". Pretresno vijeće je i samo sastavilo spisak imena osoba koje se u dokazima uvrštenim u spis za vrijeme izvođenja dokaza Tužilaštva navode kao žrtve nekog od krivičnih djela za koje tereti Optužnica.

939. Pretresno vijeće smatra da su, za potrebe presude u krivičnom predmetu, dokazi na osnovu kojih se van razumne sumnje može zaključiti da je određena osoba preminula dostatni dokazi ukoliko je ta osoba (i) ekshumirana i identifikovana, (ii) imenovana kao poginula od strane očevica ili imenovana kao nestala ili mrtva od strane svjedoka, ili (iii) imenom navedena u smrtovnici koju je izdao lokalni sud. Iz toga pak slijedi da Pretresno vijeće nije uvjereno da su one osobe navedene u Prilogu koje nisu identifikovane na jedan od navedenih načina zaista preminule.¹⁶⁶² Zbog toga su ta imena izostavljena iz spiska preminulih žrtava.

940. Dana 16. oktobra 2002., Tužilaštvo je predložilo da se Prilog zamijeni izmijenjenim spiskom koji je sastavilo Pretresno vijeće. Pretresno vijeće smatra da širem zadatku suda da potiče mir i pomirenje u bivšoj Jugoslaviji najviše pomaže iznošenje potpunih i tačnih podataka, zasnovanih na dokazima, o osobama koje su postale žrtve zločina počinjenih u Prijedoru 1992. godine. Imajući to na umu, Pretresno vijeće je usvojilo zahtjev tužioca, te u ostatku teksta donosi "Spisak žrtava čija su imena poznata". Pretresno vijeće je izostavilo imena osoba za čiju smrt ne postoje dokazi.¹⁶⁶³ To ne treba shvatiti kao izražavanje sumnje u pogledu sudbine osoba navedenih u "Knjizi nestalih općine Prijedor".¹⁶⁶⁴ Time se samo želi reći da nije utvrđeno van razumne sumnje da se dr. Stakić može smatrati krivično odgovornim za smrt i nestanak osoba koje nisu navedene u spisku koji slijedi.

¹⁶⁶² Pretresno vijeće smatra da je za potrebe krivičnog postupka prijedorska Knjiga nestalih nepouzdan izvor, budući da na sudu nikad nije utvrđeno njeno porijeklo. Moguće je da postoje razlozi za nestanak osobe koji nisu u vezi s krivičnim djelima predloženim ovom Pretresnom vijeću. Stoga će se izostaviti imena žrtava koja se navode isključivo u toj Knjizi.

¹⁶⁶³ Vidi, npr. Prvostepena presuda u predmetu *Sikirica*, par. 115.

¹⁶⁶⁴ DP S282.

B. Spisak žrtava čija su imena poznata

Abdić, Fikret
Alagić, Fikret (sin Jusufa)
Alibegović, Alija
Alić, Ekro
Alić, Esad
Alić, Mirsad
Alić, ime nepoznato (sin Mehe)
Alić, Mustafa
Alić, Smail
Alić, Zijad
Ališić, Edin
Ališković, Aziz
Ališković, Halid
Ališković, Jusuf
Ališković, Vahid
Ališković, Velid
Aras, Ismet
Arifagić, Hamdija
Atarović, Ahmet
Atlija, Joso
Avdagić, Hamdija
Avdić, "Eka", ime nepoznato
Avdić, Damir
Avdić, Fahrudin
Avdić, Fikret
Avdić, Ismet
Avdić, Mehmed
Avdić, Muhamed
Avdić, Nihad
Avdić, Rizad
Avdić, Sejfo
Avdić, Senad
Avdić, Zinad
Babić, Sead
Bahonjić, Islam
Bahonjić, Emsud
Bahonjić, Nihad
Balić, Hamdija
Barišić, Jozo
Barišić, Vladimir
Basić, Nihad
Begić, Enes

Begović, Ibrahim
Begović, Muharem
Behlić, Adem
Behlić, Aziz
Behlić, Hasan
Bešić, Edin
Bešić, Ekrim
Bešić, Mustafa
Beširević, Zlatan
Bilalović, Šaban
Biletić, Ilija
Blažević, Ahmed
Brdar, Adem
Brdar, Smail
Burazerović, Muhamed
Burazović, Ismail
Buzuk, Ivica
Buzuk, Marija
Buzuk, Marko
Buzuk, Mato
Buzuk, Milan
Buzuk, Srećo
Buzuk, Vlatko
Čaušević, Enver
Čaušević, Mirhad
Čehajić, Muhamed, prof.
Cerić, Amer
Cerić, Kemal
Colić, Fadil
Crljenković, Derviš
Crljenković, Emir
Crljenković, Hasan
Crljenković, Mirsad
Crljenković, Nurija
Crljenković, Ramo
Crljenković, Safet
Crnalić, Asmir zvani "Vica"
Crnalić, Dedo
Crnalić, Mustafa zvani Mujo
Crnalić, Ziko
Crnić (Jasko), Jasmin
Crnić, Sead
Crnkić, Ešref

Crnkić, Husein
Dautović, Edna
Dautović, Edvin
Dedić, Mevludin
Dedić, Nermin
Dedić, Rifet
Delmić, Sakib
Denanović, Asema
Denanović, Vejsil
Denić, Ibrahim
Desić, Dževad
Deumić, Akib
Didović, Osman
Dimač, Pero
Dimač, Radislav
Dimač, Stipe
Dizdarević, Ibrahim
Dizdarević, Mustafa
Dizdarević, Nazif
Došen, Luka
Drobić, Ilijaz
Duratović, Asmir
Duratović, Deno
Duratović, Ekrem
Duratović, Ešef
Duratović, Fikret
Duratović, Hazim
Duratović, Husnija
Duratović, Ismet
Duratović, Kasim
Duratović, Mehmed
Duratović, Mirsad
Duratović, Mirhet
Duratović, Sajid
Duratović, Smail
Duratović, Zemira
Duratović, Zlatan
Džamastagić, Said
Džolić, Besim
Džolić, Husein
Džolić, Sead
Ejupović, Fadil
Ejupović, Ismet
Ekinović, Adnan
Ekinović, Fuad

Elezović, Edhem
Elezović, Samir
Elezović, Halil
Elkasević, Osme
Elkasević, Sakib
Ermin, Kadić
Fazlić, Besim
Fazlić, Džafer
Fazlić, Emsud
Fazlić, Fadil
Fazlić, Kasim
Fazlić, Muhamed
Fazlić, Mustafa
Fazlić, Nihad
Fikić, Hamdija
Fikić, Husein
Fikić, Refik
Fikić, Reuf
Fikić, Saif (Cicko)
Forić, Adem
Forić, Emir
Forić, Hajro
Forić, Hanifa
Forić, Softić
Forić, Amir
Forić, Jusuf
Forić, Lutvija
Forić, Mehmed
Forić, Munib
Forić, Said
Forić, Semir
Forić, Tofik
Ganić, Sulejman
Garibović, Derviš
Garibović, Džemal
Garibović, Dževad
Garibović, Enes
Garibović, Ferid
Garibović, Hamdo
Garibović, Hasib
Garibović, Hilmija
Garibović, Irfan
Garibović, Senad
Garibović, Suad
Garibović, Suvad
Garibović, Sulejman
Garibović, Tahir

Gavaranović, Anto
Grozđanić, Muharem
Habibović, Almir
Habibović, Meho
Habibović, Senad
Hadžalić, Rizah
Hadžić, Muhamed
Hamulić, Fadil
Hamulić, Hasim
Hamulić, Razim
Harambašić, Fikret
Harambašić, Habiba
Hasanagić, Osman
Hegić, Besim
Hegić, Hadžalija
Hegić, Hasan
Hegić, Husein
Hegić, Ismet
Hegić, Salih
Hergić, Besim
Hodža, Hamid
Hodžić, Fikret
Hodžić, Ismet
Hodžić, Munib
Hodžić, Serif
Hodžić, Zijad
Hopovac, Adem
Hopovac, Azir
Hopovac, Fiket
Hopovac, Hamdija
Hopovac, Huse
Hopovac, Islam
Hopovac, Mesud
Hopovac, Miralem
Hopovac, Mirhad
Hopovac, Nijaz
Hopovac, Rejhan
Hopovac, Suad
Hrnić, Daljia
Hrnić, Jasko
Hrustić, Salid
Hujić, Huskan
Huskić, Edhem
Huskić, Enver
Huskić, Šuhra
Husnija, Hadžić
Idrizvić, Meula

Idrizvić, Sadik
Islamović, Esad
Ivandić, Jerko
Ivandić, Pejo
Jakara, Jozo
Jakupović, Azur
Jakupović, Atif
Jakupović, Hajrudin
Jakupović, Hilmija
Jakupović, Idriz
Jakupović, Iljaz
Jakupović, Kemal
Jakupović, Mirsad
Jakupović, Nail
Jakupović, Nihad
Jakupović, Suad
Japuković, Muhamed
Japuković, Sead
Jaskić, Abaz
Jaskić, Nijas
Javor, Alija
Javor, Bahrija
Jusufović, "Car" Sead
Kadić, Abdulah
Kadić, Amir
Kadić, Bego
Kadić, Enes
Kadić, Ermin
Kadić, Faruk
Kadić, Ferid
Kadić, Hajdar
Kadić, Hajder
Kadić, Hamzalija
Kadić, Huse
Kadić, Kemal
Kadić, Meho
Kadić, Mirzet
Kadić, Mujaga
Kadić, Mujo
Kadić, Sead
Kadić, Sulejman
Kadirić, "Žuti"
Kadirić, Agan
Kadirić, Avdo
Kadirić, Šaban
Kadirić, Emdžad
Kadirić, Emsud

Kadirić, Enes
Kadirić, Ermin
Kadirić, Sejad
Kadirić, Hase
Kadirić, Husein
Kadiric, Mirhet
Kadirić, Mirsad
Kadirić, Nihad
Kadirić, Omer
Kadirić, Rašid
Kadirić, Rasim
Kadirić, Safet
Kadirić, Salih
Kadirić, Samir
Kadirić, Šerif
Kahrimanović, Hamdija
Kahrimanović, Muharem
Kahrimanović, Vadif
Kapetanović, Asaf
Kapetanović, Burho
Kapetanović, Mehmedalija
Karabašić, Besim
Karabašić, Emir
Karagić, Emir
Karagić, Ferid
Karagić, Hamzo
Karagić, Ifet
Karagić, Munib
Karagić, Mustafa
Karagić, Salko
Karagić, Samir
Karagić, Saša
Karagić, Saud
Karagić, Sulejman
Kardum, Gordan
Kardumović, Sakib
Karupović, Adem
Karupović, Fehim
Karupović, Osman
Karupović, Redžep
Karupović, Samet
Kekić, Asmir
Kekić, Emsud
Kekić, Halid
Kekić, Nuriya
Kekić, Sabahudin

Kekić, Sulejman
Kenjar, Munib
Kerenović, Omer
Kljajić, Tofik
Kodžić, Edim
Komljen, Iva
Komljen, Kaja
Komljen, Luka
Komšić, Aleksandar Aco
Krak, Nezir
Lisić, Mirzet
Lovrić, Ante
Lovrić, Ivo
Lovrić, Jozo
Mahmuljin, Osman
Mahmuljin, Velida
Mahmuljin, Zijad
Mahmutović, Meho
Malovčić, Fadil
Marijan, Franjo
Marijan, Mara
Matanović, Ante
Matanović, Fabo
Matanović, Juro
Matanović, Predrag
Medić, Fikret
Medić, Hasan
Medić, Mirsad
Medić, Rašid
Medunjanin, Haris
Medunjanin, Bećir
Medunjanin, Sadeta
Mehmedagić, Esad
Melkić, Ekrem
Memić, Nijaz
Mešić, Džemal
Mešić, Safet
Mlinar, Ivica
Mlinar, Luka
Mlinar, Svraka
Mrgolja, Ante
Mrkalj, Elvedin
Mrkalj, Emsud
Mrkalj, Himzo
Mrkalj, Ifet
Mrkalj, Isak
Mrkalj, Kasim

Mrkalj, Latif
Mrkalj, Mirhad
Mrkalj, Smajil
Muhić, Čamil
Muhić, Meho
Mujadžić, Džemo
Mujadžić, Fikret
Mujadžić, Meho
Mujadžić, Mujo
Mujadžić, Ramiz
Mujagić, Edin
Mujagić, Esad
Mujakić, Fikret
Mujidžić, Fikret
Mujkanović, Abdulah
Mujkanović, Derviš
Mujkanović, Džamila
Mujkanović, Husein
Mujkanović, Ismet
Mujkanovic, Ibrahim
Mujkanović, Kadir
Mujkanović, Mirsad
Mujkanović, Rifet
Mujkanović, Senad
Mujkanović, Vasif
Mulalić, Suad
Murega, Anto
Murega, Laus
Murega, Remet
Murega, Zoran
Muratćehajić, Fuad
Muratćehajić, Edin
Murgić, Ante
Murgić, Zoran
Murjakanović, Džamila
Mušić, Badema
Mušić, Faruk
Mušić, Fatusk
Mušić, Ibrahim
Mušić, Ilijaz
Mušić, Mujo
Mušić, Rasim
Mušić, Samir
Mušić, Senad
Nasić, Emsud
Novkinić, Rahim
Nukić, Hilmi

Okanović, Ibrahim
Pašić, Jusuf
Pašić, Mujo
Paunović, Ibrahim
“Bećir”
Paunović, Živko
Pelak, Hare
Pelak, Muharem
Pelak, Refik
Petrovac, Muharem
Pezo, Čamil
Pidić, Ibrahim
Poljak, Ibro
Poljak, Zihad
Puškar, Abdulah
Radočaj, Jovo
Rakanović, Emsud
Ramadanović, Safet
Redžić, Asim
Redžić, Ešref
Redžić, Naila
Redžić, Namir
Redžić, Nijaz
Redžić, Rubija
Redžić, Vahid
Rekić, Ramiz

Rizvanović, Ferid
Rizvanović, Hasan
Rizvancević, Hasnija
Sabanavić, Ferid
Sabanavić, Fikret
Sadiković, Ago
Sadiković, Esad
Šahorić, Mehmed
Šahorić, Šerifa
Salić, Dragica
Salić, Marija
Salihović, Huse
Sarajlić, Fikret
Sarić, Silvije
Sehić, Mirhad
Selimović, Bajazid
Šerić, Edžad
Šerić, Nedžad
Siječić, Enver
Sijačić, Ermin
Siječić, Jasmin
Siječić, Sabid
Sikirić, Mehmedalija
Sikora, Željko, dr.
Simbegović, Hasib
Sivac, Muharem

Sivac, Šefik
Šolaja, Miroslav
Suljanović, Rufat
Suljanović, Rufad
Švraka, Mustafa
Tadžić, Huse
Tadžić, Mustafa
Talić, Teofik
Tedić, Muhamed
Tokmadžić, Drago
Topalović, Mile
Topalović, Pero
Trepić, Husein
Turkanović, Fikret
Tursić, Mehmed
Tursić, Meho
Velić, Meho
Vojniković, Elvir
Vukić, Dragan
Vukić, Meho
Zekanović, Rade
Zerić, Sead
Zgog, Bajram
Zukanović, Sabit

VII. PRILOZI

A. Istorijat postupka

1. Optužnica i hapšenje dr. Milomira Stakića

941. Dana 13. marta 1997. sudija Elizabeth Odio Benito potvrdila je prvobitnu optužnicu protiv Sime Drljače, dr. Milana Kovačevića i dr. Milomira Stakića.¹⁶⁶⁵

942. Dana 10. jula 1997. dr. Milan Kovačević uhapšen je u Prijedoru i prebačen u Hag. Istoga dana je Simo Drljača poginuo pruživši otpor prilikom hapšenja. Optužnica je stoga izmijenjena brisanjem imena pokojnog saoptuženog Sime Drljače.¹⁶⁶⁶

943. Postupak protiv Milana Kovačevića kao jedinog optuženog otpočeo je 6. jula 1998. godine. Dana 4. augusta 1998. Vijeće je dobilo izvještaj ljekara da je dr. Kovačević umro prirodnom smrću.¹⁶⁶⁷ Dana 24. augusta 1998. Pretresno vijeće je izdalo nalog za okončanje postupka protiv dr. Kovačevića.¹⁶⁶⁸

944. Dr. Milomir Stakić je uhapšen u Beogradu 23. marta 2001. i istog dana prebačen u Pritvorsku jedinicu Ujedinjenih nacija.

2. Pretpretresna faza

945. Prilikom prvog stupanja pred sud 28. marta 2001. godine dr. Milomir Stakić, kojeg je zastupao g. Branko Lukić, izjasnio se da nije kriv po tački optužbe za genocid. Nakon toga, dr. Stakić se izjasnio da nije kriv ni po jednoj od dodatnih tačaka optužbe navedenih u četvrtoj izmijenjenoj optužnici.

¹⁶⁶⁵ *Tužilac protiv Sime Drljače i Milana Kovačevića*, predmet br. IT-97-24, Pregled optužnice, 13. mart 1997.

¹⁶⁶⁶ *Tužilac protiv Milana Kovačevića*, predmet br. IT-97-24-PT, Optužnica u kojoj je izbrisano ime saoptuženog, 12. maj 1998.

¹⁶⁶⁷ *Tužilac protiv Milana Kovačevića*, predmet br. IT-97-24-PT, izjava o smrti dr. Kovačevića, 4. august 1998.

¹⁶⁶⁸ *Tužilac protiv Milana Kovačevića*, Nalog o okončanju postupka protiv *Milana Kovačevića*, 24. august 1998.

946. Predmet *Tužilac protiv Milomira Stakića*¹⁶⁶⁹ prvobitno je 27. marta 2001. bio dodijeljen Pretresnom vijeću I. Nakon što je u martu 2001. Generalna skupština Ujedinjenih nacija izabrala nove sudije koji će stupiti na dužnost 17. novembra 2001., predsjednik Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju prebacio je 23. novembra 2001. ovaj predmet na Pretresno vijeće II, u čijem su sastavu sudija Wolfgang Schomburg (predsjedavajući), Florence Mumba i Carmel Agius. Dana 28. novembra 2001. sudija Wolfgang Schomburg imenovan je za pretpretresnog sudiju.

947. Dana 10. augusta 2001. sekretar je dr. Stakiću dodijelio g. Branka Lukića za branioca po službenoj dužnosti počev od 22. augusta 2001. Dana 18. decembra 2001. g. John Ostojić je dodijeljen za subranioca retroaktivno počev od 6. decembra 2001.

948. Neposredno prije suđenja i tokom njega, predstavnici Tužilaštva su prvenstveno bili gđa Joanna Korner (viši zastupnik optužbe), g. Nicholas Koumjian, gđa Ann Sutherland, g. Michael McVicker, g. Kapila Waidyaratne i g. Andrew Cayley.

(a) Istorijat optužnica do Četvrte izmijenjene optužnice

949. Prvobitnom optužnicom od 13. marta 1997. Simo Drljača, Milan Kovačević i Milomir Stakić okrivljeni su po osnovu individualne odgovornosti i odgovornosti nadređenog za saučesništvo u genocidu po članu 4 Statuta, u vezi sa navodima o osnivanju logora Omarska, Keraterm i Trnopolje u opštini Prijedor u Republici Bosni i Hercegovini i postupanju prema zatočenicima u tim logorima u periodu od aprila 1992. do januara 1993.

950. Na raspravi o podnesku održanoj 2. augusta 2001. optužba je zatražila dozvolu za izmjenu optužnice na osnovu pravila 50. Izmijenjenom optužnicom podnesenom 6. augusta 2001. dr. Milomir Stakić je okrivljen po osnovu individualne odgovornosti i odgovornosti nadređenog u ukupno 12 tačaka od kojih jedna sadrži optužbu za saučesništvo u genocidu. Tužilac je smatrao da te izmjene ne čine novu optužnicu već izmjenu optužnice kakva je predviđena Pravilnikom. Stav odbrane je bio da je dodavanjem 11 tačaka stvorena nova optužnica, a ne samo proširena verzija prvobitne optužnice. Ona je tvrdila da se Izmijenjena optužnica temelji na različitoj činjeničnoj osnovi. Pretresno vijeće je presudilo da ove

¹⁶⁶⁹ *Tužilac protiv Milomira Stakića*, predmet br. IT-97-24.

izmjene predstavljaju izmjenu optužnice, a ne novu optužnicu, te je odobrilo zahtjev za izmjenu.

951. Dana 5. oktobra 2001. optužba je podnijela Drugu izmijenjenu optužnicu koja je sadržavala dvije dodatne tačke optužbe za nehumana djela. Odbrana je 19. oktobra odgovorila preliminarnim podneskom na osnovu pravila 72(A). Ona je uložila prigovor na formu Druge izmijenjene optužnice, rekavši da je suviše neodređena i da ona zbog toga nije u stanju da pripremi odgovarajuću odbranu, čime je ugroženo pravo optuženog na pravično suđenje u skladu s članom 21 Statuta.¹⁶⁷⁰ U svojoj odluci, Pretresno vijeće I (sudija Almiro Rodrigues (predsjedavajući), sudija Fouad Riad i sudija Patricia Wald) naložilo je optužbi da prepravi optužnicu,¹⁶⁷¹ nakon čega je 27. novembra 2001. podnesena Druga izmijenjena optužnica (reorganizovana).

952. Dana 20. oktobra 2001. odbrana je podnijela podnesak u kojem osporava nadležnost MKSJ-a i traži odbacivanje Druge izmijenjene optužnice na osnovu toga što Ujedinjene nacije nisu imale ovlaštenje da osnuju ovaj Međunarodni sud niti je on osnovan u skladu sa važećim pravom.¹⁶⁷² Pretresno vijeće I je u svojoj odluci od 30. oktobra 2001.¹⁶⁷³ odbilo ovaj zahtjev jer se u njemu ne pokreće nijedno pitanje koje Žalbeno vijeće već nije riješilo u Odluci po interlokutornoj žalbi odbrane Duška Tadića na nadležnost Suda.¹⁶⁷⁴

953. Dana 13. novembra 2001. odbrana je podnijela interlokutornu žalbu zbog zloupotrebe diskrecionog prava Pretresnog vijeća kako u vezi s osporavanjem nadležnosti ovog Međunarodnog suda uopšte, tako i u vezi sa konkretnim osporavanjem nadležnosti Suda kad je riječ o članu 7(3).¹⁶⁷⁵ Tročlano Žalbeno vijeće u čijem su sastavu bili sudija

¹⁶⁷⁰ *Tužilac protiv Milomira Stakića*, predmet br. IT-97-24-PT, Podnesak kojim se iznosi prigovor na formu Druge izmijenjene optužnice, 19. oktobar 2001.

¹⁶⁷¹ *Tužilac protiv Milomira Stakića*, predmet br. IT-97-24-PT, Odluka po podnesku odbrane kojim se iznosi prigovor na formu optužnice, 13. novembar 2001.

¹⁶⁷² *Tužilac protiv Milomira Stakića*, predmet br. IT-97-24, Podnesak odbrane kojim se osporava nadležnost Suda, 20. oktobar 2001.

¹⁶⁷³ *Tužilac protiv Milomira Stakića*, predmet br. IT-97-24, Odluka po podnesku odbrane kojim se osporava nadležnost Suda, 30. oktobar 2001.

¹⁶⁷⁴ *Tužilac protiv Duška Tadića*, predmet br. IT-94-1, Žalba na nadležnost Suda, 2. oktobar 1995.

¹⁶⁷⁵ *Tužilac protiv Milomira Stakića*, predmet br. IT-97-24-AR-72, Interlokutorna žalba odbrane na odluku Pretresnog vijeća po podnesku kojim se osporava nadležnost, 13. novembar 2001. Optužba je podnijela odgovor 23. novembra 2001.

Güney (predsjedavajući), sudija Shahabuddeen i sudija Gunawardana odbili su zahtjev za podnošenje žalbe na odluku jer ne ispunjava uslove iz pravila 72(D).¹⁶⁷⁶

954. Dana 16. januara 2002. optužba je podnijela konačni pretpretresni podnesak na osnovu pravila 65terE (i), u koji su 5. aprila 2002. unesene manje izmjene. Na ovo je odbrana podnijela odgovor 6. februara 2003. na osnovu pravila 65ter(F).

955. Dana 28. februara 2002. optužba je ponovo podnijela zahtjev za dozvolu da izmijeni optužnicu, ovoga puta u cilju efikasnijeg vođenja predmeta. Broj tačaka u Trećoj izmijenjenoj optužnici sveden je na osam. Period na koji se ona odnosi sužen je na vrijeme od 30. aprila 1992. do 30. septembra 1992.

956. Dana 11. aprila 2002. optužba je podnijela Četvrtu izmijenjenu optužnicu koja je sadržavala iste optužbe kao i Treća izmijenjena optužnica uz manje izmjene.

957. Predmet je vođen na temelju Četvrte izmijenjene optužnice.

(b) Početak suđenja

958. Pretpretresni sudija Pretresnog vijeća I obavijestio je strane u postupku da će suđenje otpočeti 25. februara 2002.

959. Na statusnoj konferenciji održanoj 18. januara 2002. pretpretresni sudija, sada sudija Pretresnog vijeća II, obavijestio je strane u postupku da “*zbog problema vezanih za budžet, Međunarodni sud nema sredstava da započne šesti predmet*” i odredio 16. april 2002. kao privremeni datum početka suđenja, ukoliko najkasnije do 15. marta bude donesena pozitivna odluka o budžetu.

960. Na sastanku u skladu s pravilom 65ter(I) održanom 14. aprila 2002. pretpretresni sudija je obavijestio strane u postupku da je privremeni datum početka suđenja 16. april 2002., a strane su izjavile da će tog datuma biti spremne za početak suđenja. U skladu s tim, 19. februara 2002. izdat je privremeni nalog o rasporedu kojim je 16. april 2002. određen kao dan početka suđenja.

¹⁶⁷⁶ *Tužilac protiv Milomira Stakića*, predmet br. IT-97-24-AR-72, Odluka po molbi za dozvolu ulaganja

961. Dana 18. marta 2002. odobren je budžet Međunarodnog suda. Time je omogućeno da suđenje počne 16. aprila 2002. te su smjesta preduzeti neophodni koraci. Predsjednik Međunarodnog suda podnio je generalnom sekretaru Ujedinjenih nacija zahtjev za imenovanje dvoje sudija *ad litem* koji bi radili na ovom predmetu, u skladu sa pravilom 13ter(2).

962. Dana 20. marta 2002. optužba je podnijela zahtjev na osnovu pravila 73 za utvrđivanje novog datuma suđenja. Dana 22. marta 2002. Pretresno vijeće je odbacilo zahtjev optužbe, konstatujući da je “*optužba, otkada je 14. novembra 2001. početak suđenja zakazan za 23. februar 2002., imala dovoljno vremena da se pripremi za izvođenje dokaza, te da su strane uredno obaviještene da do tog datuma budu spremne za početak suđenja*”. Vijeće je potvrdilo da će suđenje početi 16. aprila 2002.

963. Pretpretresna konferencija u predmetu *Tužilac protiv Milomira Stakića*, predmet br. IT-97-24-T održana je 10. aprila 2002. na osnovu pravila 73bis, a suđenje je počelo 16. aprila 2002.

964. Dana 10. aprila predsjednik Međunarodnog suda imenovao je za ovaj predmet dvoje sudija *ad litem* - sudiju Mohameda Fassija Fihrija i sudiju Volodymyra Vassylenka.

(c) Činjenice o kojima je već presuđeno/o kojima su se strane sporazumjele

965. Strane tokom suđenja nisu uspjele postići dogovor o pravnim i činjeničnim pitanjima kakav je, između ostalog, predviđen pravilom 65ter(H). Vijeće je u nekoliko navrata nastojalo postići sporazum o izjašnjanju o krivici po pravilu 62ter ili neko drugo konsenzualno rješenje, ali bez uspjeha.

966. Tokom čitavog suđenja svi pokušaji da se formalno prime na znanje činjenice o kojima je već presuđeno ili da se postigne sporazum bili su neuspješni.

(d) Povezanost sa predmetom *Tužilac protiv Brđanina i Talića*¹⁶⁷⁷

967. Dana 8. januara 2002. optužba je podnijela zahtjev na osnovu člana 20(1) Statuta i pravila 54 i 73 Pravilnika kojim traži održavanje zajedničkog [*sic*] pretresa s izvođenjem dokaza u predmetima *Tužilac protiv Brđanina i Talića* i *Tužilac protiv Milomira Stakića*.¹⁶⁷⁸ Početak suđenja u predmetu *Brđanin i Talić* bio je zakazan za 21. januar 2001., a u predmetu *Stakić*, u tom trenutku, za 25. februar 2002. Opština Prijedor bila je u tom trenutku jedna od šesnaest opština o kojima je trebalo da se izvode dokazi u predmetu *Brđanin i Talić*. Otprilike 25 svjedoka trebalo je *viva voce* da dâ iskaz koji se tiče oba predmeta, a otprilike dvanaest svjedoka trebalo je da svjedoči prema pravilu 92*bis*. Optužba je tvrdila da bi se svjedočenjem svjedoka u oba predmeta istovremeno resursi racionalnije koristili, a svjedoci ne bi morali dvaput dolaziti u Hag.

968. Odbrana Momira Talića podnijela je odgovor u kojem se protivi zajedničkom saslušanju ovih svjedoka budući da bi se time odložio početak suđenja u predmetu *Brđanin i Talić*.¹⁶⁷⁹

969. Iz ovih razloga, Pretresno vijeće je 23. januara 2002. odbacilo zahtjev za održavanje zajedničke rasprave.¹⁶⁸⁰ Prijedlog da se svjedoci saslušaju zajednički, pred šestoro sudija, odmah je odbačen.¹⁶⁸¹

3. Faza suđenja

970. Suđenje u predmetu *Tužilac protiv Milomira Stakića* počelo je 16. aprila 2002. Izvođenje dokaza optužbe trajalo je do 27. septembra 2002.

¹⁶⁷⁷ *Tužilac protiv Radoslava Brđanina i Momira Talića*, predmet br. IT-99-36-T – Valja istaći da je g. Talić u međuvremenu umro u svojoj zemlji, nakon što je prethodno zbog zdravstvenog stanja bio privremeno pušten na slobodu.

¹⁶⁷⁸ *Tužilac protiv Radoslava Brđanina, Momira Talića i Milomira Stakića*, predmet br. IT-99-36-PT i predmet br. IT-97-24-PT, Zahtjev optužbe za održavanje zajedničkog pretresa s izvođenjem dokaza koji su zajednički za predmete *Tužilac protiv Brđanina i Talića* i *Tužilac protiv Milomira Stakića*, 8. januar 2002.

¹⁶⁷⁹ *Tužilac protiv Momira Talića*, predmet br. IT-99-36-PT, Odgovor na zahtjev optužbe za održavanje zajedničkog pretresa s izvođenjem dokaza koji su zajednički za predmete *Tužilac protiv Brđanina i Talića* i *Tužilac protiv Stakića*, 9. januar 2002.

¹⁶⁸⁰ *Tužilac protiv Brđanina i Talića* i *Tužilac protiv Stakića*, predmet br. IT-99-36-PT i predmet br. IT-97-24-PT, Odluka po zahtjevu optužbe za održavanje zajedničkog pretresa, 11. januar 2002.

¹⁶⁸¹ *Tužilac protiv Milomira Stakića*, predmet br. IT-97-24, Statusna konferencija, 18. januar 2002., T. 1458.

971. Dana 30. septembra 2002., odgovarajući na zahtjev Pretresnog vijeća, optužba je uvažila da četiri konkretna navoda u Četvrtoj izmijenjenoj optužnici nisu potkrijepljena te da nema dovoljno dokaza da bi se donijela osuđujuća presuda.¹⁶⁸² Nakon završetka izvođenja dokaza odbrane 1. oktobra 2002., Pretresno vijeće je na otvorenoj sjednici sa stranama raspravljalo o pravnim i činjeničnim pitanjima. Iako to Pravilnik ne predviđa, Pretresno vijeće je smatralo da je takav postupak preporučljiv jer je Pretresno vijeće obavezno da sasluša strane, a optužba ima pravo da bude saslušana u vezi s dijelovima optužnice koje bi Pretresno vijeće moglo da odbaci *proprio motu* na osnovu pravila 98bis. Krajnji cilj ovih rasprava bio je da se olakša i ubrza cjelokupan postupak na osnovu pravila 98bis i da se tok predmeta usredotoči na suštinska pitanja.

972. Nakon završetka izvođenja dokaza optužbe, optuženi je 9. oktobra 2002. podnio prijedlog za donošenje oslobađajuće presude na osnovu pravila 98bis, tvrdeći prvenstveno da ga treba osloboditi po tačkama I i II Četvrte izmijenjene optužnice.¹⁶⁸³

973. Pošto na raspravi održanoj 16. oktobra nije bio dostupan pismeni prijevod na b/h/s, odgovor optužbe na prijedlog za donošenje oslobađajuće presude pročitao je na licu mjesta kako bi se obezbijedilo da optuženi putem usmenog prijevoda stekne uvid u sadržaj tog dokumenta na jeziku koji razumije.¹⁶⁸⁴

974. Odluka po prijedlogu za donošenje oslobađajuće presude na osnovu pravila 98bis donesena je 31. oktobra 2002. Pretresno vijeće je odobrilo prijedlog utoliko što optužbe za poticanje iz tačaka od 3 do 8 nisu dokazane te je u vezi s njima *proprio motu* oslobodilo dr. Milomira Stakića. Ostatak prijedloga je odbijen. Vijeće je na osnovu svoje tadašnje procjene činjeničnog stanja ažuriralo spisak žrtava u prilogu optužnice uz saglasnost strana, osim po pitanju jednog incidenta (u Donjoj i Gornjoj Ravskoj).

975. Na kraju izvođenja dokaza optužbe sudija Fassi Fihri je imao zdravstvenih problema. Prema tadašnjoj verziji pravila 15 (C) bis, ukoliko neki sudija nije mogao više da

¹⁶⁸² *Tužilac protiv Milomira Stakića*, predmet br. IT-97-24-T, Obavijest Tužilaštva o konkretnim navodima iz četvrte izmijenjene optužnice za koje se prihvata da nisu dokazani, 30. septembar 2002.

¹⁶⁸³ Prijedlog optuženog *Milomira Stakića* za donošenje oslobađajuće presude na osnovu pravila 98bis, 9. oktobar 2002.

¹⁶⁸⁴ T. 8986-9042.

učestvuje u suđenju, za taj predmet mogao se imenovati drugi sudija, s tim da se moglo naložiti ili ponavljanje pretresa ili nastavak suđenja tamo gdje je prekinuto. Međutim, nakon što je izvođenje dokaza već počelo, nalog da se postupak nastavi mogao se dati samo uz pristanak optuženog. Tokom rasprave 1. oktobra 2001. dr. Milomir Stakić je dao svoj pristanak da se na mjesto sudije Fassija Fihrija imenuje drugi sudija.

976. Dana 31. oktobra 2002. na mjesto sudije Mohameda Fassija Fihrija imenovana je sudija Carmen Maria Argibay, počev od 1. novembra 2002.

977. Dana 16. oktobra 2002. optužba je na osnovu pravila 73 (A) podnijela prijedlog za ponovno razmatranje datuma početka izvođenja dokaza odbrane optuženog, koje je bilo zakazano za 18. novembar 2002.¹⁶⁸⁵ U skladu s nalogom o rasporedu od 23. oktobra 2002. kojim se ovaj prijedlog odbija, izvođenje dokaza odbrane počelo je 18. novembra 2002., a završilo 1. aprila 2003.

978. Strane su se složile da odstupe od uobičajenog redoslijeda iznošenja završne riječi predviđenog pravilom 86, tako što su 11. odnosno 14. aprila iznijele svoje usmene argumente prije podnošenja završnih podnesaka. Odgovor i replika obje strane podneseni su 15. aprila 2003. Vijeće je putem jednog upitnika od strana zatražilo da u svoje podneske uvrste izvjesna pravna i činjenična pitanja koje je Vijeće smatralo suštinskim. Završni podnesci poneseni su 5. maja 2003.

979. Nakon završne riječi strana, optuženi je 15. aprila 2003. iznio svoju završnu riječ.

980. Pretresno vijeće je zasjedalo ukupno 150 dana: od toga je 80 dana trajalo izvođenje dokaza optužbe, 67 dana izvođenje dokaza odbrane i tri dana završne riječi. Tokom suđenja održana su dva sastanka na osnovu pravila 65ter(I) (primijenjeno po analogiji) i dvije rasprave *in camera* na osnovu pravila 66 (C).

¹⁶⁸⁵ *Tužilac protiv Milomira Stakića*, predmet br. IT-97-24-T, Prijedlog optužbe za ponovno razmatranje datuma početka izvođenja dokaza odbrane optuženog, 16. oktobar 2002.

B. Spisak sudskih odluka

1. MKSJ

ALEKSOVSKI

Tužilac protiv Zlatka Aleksovskog, predmet br. IT-95-14/1-T, Presuda, 25. juni 1999. (Prvostepena presuda u predmetu *Aleksovski*).

Tužilac protiv Zlatka Aleksovskog, predmet br. IT-95-14/1-A, Presuda, 24. mart 2000., (Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*).

BLAŠKIĆ

Tužilac protiv Tihomira Blaškića, predmet br. IT-95-14-AR108bis, Odluka po zahtjevu Republike Hrvatske za preispitivanje odluke Raspravnog vijeća II od 18. srpnja 1997., 29. oktobar 1997. (Odluka po zahtjevu Republike Hrvatske u predmetu *Blaškić*).

Tužilac protiv Tihomira Blaškića, predmet br. IT-95-14-T, Presuda, 3. mart 2000. (Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*).

BRĐANIN I TALIĆ

Tužilac protiv Radoslava Brđanina i Momira Talića, predmet br. IT-99-36-PT, Odluka o formi dodatno izmijenjene optužnice i zahtjevu Tužilaštva za izmjenu optužnice, 26. juni 2001. (Odluka o formi dodatno izmijenjene optužnice u predmetu *Brđanin i Talić*).

ČELEBIĆI (A)

Tužilac protiv Zejnila Delalića, Zdravka Mucića zvanog Pavo, Hazima Delića i Esada Landže zvanog Zenga, predmet br. IT-96-21-T, Presuda, 16. novembar 1998. (Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*).

Tužilac protiv Zejnila Delalića, Zdravka Mucića zvanog Pavo, Hazima Delića i Esada Landže zvanog Zenga (predmet *Čelebići*), predmet br. IT-96-21-A, Presuda, 20. februar 2001. (Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*).

Tužilac protiv Zdravka Mucića, Hazima Delića i Esada Landže, predmet br. IT-96-21-A bis, Presuda po žalbi na kaznu, 8. april 2003. (Presuda po žalbi na kaznu u predmetu *Mucić i drugi*).

ČELEBIĆI (B) SAMO TROJICA OPTUŽENIH

Tužilac protiv Zdravka Mucića zvanog Pavo, Hazima Delića i Esada Landže zvanog Zenga, predmet br. IT-96-21-Tbis-R117, Presuda o kazni, 9. oktobar 2001. (Presuda o kazni u predmetu *Mucić i drugi*).

ERDEMOVIĆ

Tužilac protiv Dražena Erdemovića, predmet br. IT-96-22-T, Osuđujuća presuda, 29. novembar 1996. (Osuđujuća presuda iz 1996. u predmetu *Erdemović*).

Tužilac protiv Dražena Erdemovića, predmet br. IT-96-22-A, Presuda, 7. oktobar 1997. (Drugostepena presuda u predmetu *Erdemović*).

Tužilac protiv Dražena Erdemovića, predmet br. IT-96-22-Tbis, Presuda o kazni, 5. mart 1998. (Presuda o kazni iz 1998. u predmetu *Erdemović*).

FURUNDŽIJA

Tužilac protiv Ante Furundžije, predmet br. IT-95-17/1-T, Presuda, 10. decembar 1998. (Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija*).

Tužilac protiv Ante Furundžije, predmet br. IT-95-17/1-A, Presuda, 21. jul 2000. (Drugostepena presuda u predmetu *Furundžija*).

GALIĆ

Tužilac protiv Stanislava Galića, predmet br. IT-98-29-AR73.2, Odluka po interlokutornoj žalbi u vezi s pravilom 92bis(c), 7. jun 2002. (Odluka po interlokutornoj žalbi u vezi s pravilom 92bis(c) u predmetu *Galić*).

Tužilac protiv Stanislava Galića, predmet br. IT-98-29-T, Odluka po prijedlogu za donošenje oslobađajuće presude za optuženog Stanislava Galića, 3. oktobar 2002. (Odluka po prijedlogu za donošenje oslobađajuće presude u predmetu *Galić*).

HADŽIHASANOVIĆ I DRUGI

Tužilac protiv Envera Hadžihasanovića, Mehmeda Alagića i Amira Kubure, predmet br. IT-01-47-PT, Odluka o zajedničkom prigovoru nadležnosti, 12. novembar 2002. (Odluka o zajedničkom prigovoru nadležnosti u predmetu *Hadžihasanović i drugi*).

Tužilac protiv Envera Hadžihasanovića, Mehmeda Alagića i Amira Kubure, predmet br. IT-01-47-PT, Interlokutorna žalba na odluku o zajedničkom prigovoru nadležnosti, 27. novembar 2002. (Interlokutorna žalba o zajedničkom prigovoru nadležnosti u predmetu *Hadžihasanović i drugi*).

Tužilac protiv Envera Hadžihasanovića, Mehmeda Alagića i Amira Kubure, predmet br. IT-01-47-AR72, Odluka po interlokutornoj žalbi kojom se osporava nadležnost s obzirom na komandnu odgovornost, 16. jul 2003. (Odluka po interlokutornoj žalbi kojom se osporava nadležnost u predmetu *Hadžihasanović i drugi*).

JELISIĆ

Tužilac protiv Gorana Jelisića, predmet br. IT-95-10-T, Presuda, 14. decembar 1999. (Prvostepena presuda u predmetu *Jelisić*).

Tužilac protiv Gorana Jelisića, predmet br. IT-95-10-A, Presuda, 5. juli 2001. (Drugostepena presuda u predmetu *Jelisić*).

KORDIĆ I ČERKEZ

Tužilac protiv Darija Kordića i Marija Čerkeza, predmet br. IT-95-14/2-T, Presuda, 26. februar 2001. (Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*).

Tužilac protiv Darija Kordića i Marija Čerkeza, predmet br. IT-95-14/2-T, Odluka po prijedlozima odbrane za donošenje oslobađajuće presude, 6. april 2000. (Odluka po prijedlozima odbrane za donošenje oslobađajuće presude u predmetu Kordić i Čerkez).

KRNOJELAC

Tužilac protiv Milorada Krnojelca, predmet br. IT-97-25-PT, Odluka o formi druge izmijenjene optužnice, 11. maj 2000. (Odluka o formi druge izmijenjene optužnice u predmetu Krnojelac).

Tužilac protiv Milorada Krnojelca, predmet br. IT-97-25-T, Presuda, 15. mart 2002. (Prvostepena presuda u predmetu Krnojelac).

KRSTIĆ

Tužilac protiv Radislava Krstića, predmet br. IT-98-33-T, Presuda, 2. august 2001. (Prvostepena presuda u predmetu Krstić).

KUNARAC, KOVAČ I VUKOVIĆ

*Tužilac protiv Dragoljuba Kunarca, Radomira Kovača i Zorana Vukovića, predmet br. IT-96-23 & IT-96-23/1-T, Odluka po prijedlogu za donošenje oslobađajuće presude, 3. jul 2000. (Odluka po prijedlogu za donošenje oslobađajuće presude u predmetu *Kunarcac i drugi*).*

Tužilac protiv Dragoljuba Kunarca, Radomira Kovača i Zorana Vukovića, predmet br. IT-96-23 & IT-96-23/1-T, Presuda, 22. februar 2001. (Prvostepena presuda u predmetu Kunarac i drugi).

Tužilac protiv Dragoljuba Kunarca, Radomira Kovača i Zorana Vukovića, predmet br. IT-96-23 & IT-96-23/1-A, Presuda, 12. juni 2002. (Drugostepena presuda u predmetu Kunarac i drugi).

Z. KUPREŠKIĆ, M. KUPREŠKIĆ, V. KUPREŠKIĆ, JOSIPOVIĆ, (PAPIĆ) I ŠANTIĆ

Tužilac protiv Zorana Kupreškića, Mirjana Kupšreškića, Vlatka Kupreškića, Draga Josipovića, Dragana Papića i Vladimira Šantića zvanog Vlado, predmet br. IT-95-16-T, Presuda, 14. januar 2000. (Prvostepena presuda u predmetu Kupreškić i drugi).

Tužilac protiv Zorana Kupreškića, Mirjana Kupreškića, Vlatka Kupreškića, Draga Josipovića i Vladimira Šantića, predmet br. IT-95-16-A, Presuda po žalbi, 23. oktobar 2001. (Drugostepena presuda u predmetu Kupreškić i drugi).

KVOČKA, KOS, RADIĆ, ŽIGIĆ I PRCAĆ

Tužilac protiv Miroslava Kvočke, Milojice Kosa, Mlade Radića, Zorana Žigića i Dragoljuba Prcaća, predmet br. IT-98-30/1-T, Presuda, 2. novembar 2001. (Prvostepena presuda u predmetu Kvočka i drugi)

MILUTINOVIĆ, ŠAINOVIĆ I OJDANIĆ

Tužilac protiv Milana Milutinovića, Nikole Šainovića i Dragoljuba Ojdanića, predmet br. IT-99-37-AR72, Odluka po prigovoru o nenadležnosti Dragoljuba Ojdanića - udruženi zločinački poduhvat, 21. maj 2003. (Odluka u predmetu Ojdanić).

MRKŠIĆ, ŠLJIVANČANIN I RADIĆ

Tužilac protiv Mileta Mrkšića, Veselina Šljivančanina i Miroslava Radića, predmet br. IT-95-13-R61, Odluka o predlogu tužioca da se uputi zahtev Saveznoj Republici Jugoslaviji (Srbiji i Crnoj Gori) za preuzimanje istrage i krivičnog postupka, 10. decembar 1998. (Odluka o predlogu tužioca u predmetu Mrkšić i drugi).

NALETILIĆ I MARTINOVIĆ

Tužilac protiv Mladena Naletilića i Vinka Martinovića, predmet br. IT-98-34-T, Presuda, 31. mart 2003. (Prvostepena presuda u predmetu Naletilić i Martinović).

NIKOLIĆ

Tužilac protiv Dragana Nikolića, predmet br. IT-94-2-PT, Odluka po podnesku odbrane kojim se osporava vršenje nadležnosti Međunarodnom sudu, 9. oktobar 2002. (Odluka po podnesku odbrane kojim se osporava vršenje nadležnosti u predmetu Nikolić).

PLAVŠIĆ

Tužilac protiv Biljane Plavšić, predmet br. IT-00-39&40/1, Presuda, 27. februar 2003. (Presuda o kazni u predmetu Plavšić).

SIKIRICA, DOŠEN I KOLUNDŽIJA

Tužilac protiv Duška Sikirice, Damira Došena, Dragana Kolundžije, predmet br. IT-95-8-T, Presuda po prijedlozima odbrane za donošenje oslobađajuće presude, 3. septembar 2001. (Presuda po prijedlozima odbrane za donošenje oslobađajuće presude u predmetu Sikirica i drugi).

Tužilac protiv Duška Sikirice, Damira Došena, Dragana Kolundžije, predmet br. IT-95-8-S, Presuda o kazni, 13. novembar 2001. (Presuda o kazni u predmetu Sikirica i drugi).

B. SIMIĆ

Tužilac protiv Blagoja Simića, Miroslava Tadića, Sime Zarića, predmet br. IT-95-9-AR73.6 & IT-95-9-AR73.7, Odluka po interlokutornim žalbama optužbe u vezi s korištenjem izjava koje nisu uvrštene u dokaze na osnovu pravila 92bis za osporavanje kredibiliteta i za podsjećanje svjedoka, 23. maj 2003. (Odluka po interlokutornim žalbama optužbe u vezi s korištenjem izjava u predmetu *Simić i drugi*).

M. SIMIĆ

Tužilac protiv Milana Simića, predmet br. IT-95-9/2-S, Presuda o kazni, 17. oktobar 2002. (Presuda o kazni u predmetu *Simić*).

STAKIĆ

Tužilac protiv Milomira Stakića, predmet br. IT-97-24-T, Odluka po prijedlogu za donošenje oslobađajuće presude na osnovu pravila 98bis, 31. oktobar 2002. (Odluka po prijedlogu za donošenje oslobađajuće presude na osnovu pravila 98bis u predmetu *Stakić*).

TADIĆ

Tužilac protiv Duška Tadića zvanog Dule, predmet br. IT-94-1-T, Odluka o prigovoru odbrane na jurisdikciju, 10. august 1995. (Odluka o prigovoru odbrane na jurisdikciju u predmetu *Tadić*).

Tužilac protiv Duška Tadića zvanog Dule, predmet br. IT-94-1-AR72, Odluka po interlokutornoj žalbi odbrane na nadležnost Suda, 2. oktobar 1995. (Odluka po interlokutornoj žalbi odbrane na nadležnost Suda u predmetu *Tadić*).

Tužilac protiv Duška Tadića zvanog Dule, predmet br. IT-94-1-T, Presuda, 7. maj 1997. (Prvostepena presuda u predmetu *Tadić*).

Tužilac protiv Duška Tadića zvanog Dule, predmet br. IT-94-1-T, Presuda o kazni, 14. juli 1997. (Presuda o kazni u predmetu *Tadić* iz 1997.).

Tužilac protiv Duška Tadića, predmet br. IT-94-1-A, Presuda, 15. juli 1999. (Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*).

Tužilac protiv Duška Tadića, predmet br. IT-94-1-Tbis-R117, Presuda o kazni, 11. novembar 1999. (Presuda o kazni u predmetu *Tadić* iz 1999.).

Tužilac protiv Duška Tadića, predmet br. IT-94-1-A i IT-94-1-Abis, Presuda o žalbi na kaznu, 26. januar 2000. (Presuda o žalbi na kaznu u predmetu *Tadić*).

Tužilac protiv Duška Tadića, predmet br. IT-94-1-R, Odluka po zahtjevu za reviziju, 30. jul 2002. (Odluka po zahtjevu za reviziju u predmetu *Tadić*).

TODOROVIĆ

Tužilac protiv Stevana Todorovića, predmet br. IT-95-9/1-S, Presuda o kazni, 31. juli 2001. (Presuda o kazni u predmetu *Todorović*).

VASILJEVIĆ

Tužilac protiv Mitra Vasiljevića, predmet br. IT-98-32-T, Presuda, 29. novembar 2002. (Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*).

2. MKSR

AKAYESU

Tužilac protiv Jean-Paula Akayesua, predmet br. ICTR-96-4-T, Presuda, 2. septembar 1998. (Prvostepena presuda u predmetu Akayesu).

Tužilac protiv Jean-Paula Akayesua, predmet br. ICTR-96-4-A, Presuda, 1. juni 2001. (Drugostepena presuda u predmetu Akayesu).

BAGILISHEMA

Tužilac protiv Ignacea Bagilisheme, predmet br. ICTR-95-1A-T, Presuda, 7. juni 2001. (Prvostepena presuda u predmetu Bagilishema).

Tužilac protiv Ignacea Bagilisheme, predmet br. ICTR-95-1A-A, Presuda, 3. juni 2002. (Drugostepena presuda u predmetu Bagilishema).

BARAYAGWIZA

Jean-Bosco Barayagwiza protiv tužioca, predmet br. ICTR-97-19-AR72, Odluka, 3. novembar 1999. (Odluka u predmetu Barayagwiza).

KAMBANDA

Tužilac protiv Jeana Kambande, predmet br. ICTR-97-23-S, Presuda, 4. septembar 1998. (Presuda o kazni u predmetu Kambanda).

KAMBANDA

Jean Kambanda protiv tužioca, predmet br. ICTR-97-23-A, Presuda, 19. oktobar 2000. (Drugostepena presuda u predmetu Kambanda).

KAYISHEMA I RUZINDANA

Tužilac protiv Clémenta Kayisheme i Obeda Ruzindane, predmet br. ICTR-95-1-T, Presuda, 21. maj 1999. (Prvostepena presuda u predmetu Kayishema i Ruzindana).

Tužilac protiv Clémenta Kayisheme i Obeda Ruzindane, predmet br. ICTR-95-1-A, Presuda (obrazloženje), 1. juni 2001. (Drugostepena presuda u predmetu Kayishema i Ruzindana).

MUSEMA

Tužilac protiv Alfreda Museme, predmet br. ICTR-96-13-T, Presuda, 27. januar 2000. (Prvostepena presuda u predmetu Musema).

Tužilac protiv Alfreda Museme, predmet br. ICTR-96-13-A, Presuda, 16. novembar 2001. (Drugostepena presuda u predmetu Musema).

NIYITEGEKA

Tužilac protiv Eliézera Niyitegeke, predmet br. ICTR-96-14-T, Presuda i kazna, 16. maj 2003. (Prvostepena presuda i kazna u predmetu Niyitegeke).

NTAKIRUTIMANA

Tužilac protiv Elizaphana i Gérarda Ntakirutimane, predmet br. ICTR-96-10 i ICTR-96-17-T, Presuda i kazna, 21. februar 2003. (Prvostepena presuda i kazna u predmetu Ntakirutimana).

RUGGIU

Tužilac protiv Georgesa Ruggiua, predmet br. ICTR-97-32-I, Presuda i kazna, 1. juni 2000. (Presuda i kazna u predmetu Ruggiu).

RUTAGANDA

Tužilac protiv Georgesa Andersona Nderubumwea Rutagande, predmet br. ICTR-96-3-T, Presuda i kazna, 6. decembar 1999. (Prvostepena presuda i kazna u predmetu Rutaganda).

Tužilac protiv Georgesa Andersona Nderubumwea Rutagande, predmet br. ICTR-96-3-A, Presuda, 26. maj 2003 (Drugostepena presuda u predmetu Rutaganda).

SEMANZA

Laurent Semanza protiv tužioca, predmet br. ICTR-97-20-A, Odluka, 31. maj 2000. (Odluka po žalbi u predmetu *Semanza*).

Tužilac protiv Laurenta Semanze, predmet br. ICTR-97-20-T, Presuda i kazna, 15. maj 2003. (Prvostepena presuda i kazna u predmetu *Semanza*).

SERUSHAGO

Tužilac protiv Omara Serushaga, predmet br. ICTR-98-39-S, Presuda, 5. februar 1999. (Presuda u predmetu *Serushago*).

3. Istočni Timor

MARQUES

Tužilac protiv Jonija Marquesa i drugih (Los Palos), Prelazna uprava UN-a u Istočnom Timoru, predmet br. 09/2000, Presuda, 11. decembar 2001.

4. Odluke u vezi sa zločinima počinjenim tokom Drugog svjetskog rata

BELSEN

Predmet *Belsen*, Law Reports of Trials of War Criminals, Selected and Prepared by the United Nations War Crimes Commission, sv. II (His Majesty's Stationery Office, London 1949.).

DACHAU

Predmet Koncentracioni logor Dachau, Law Reports of Trials of War Criminals, Selected and Prepared by the United Nations War Crimes Commission, sv. XI (His Majesty's Stationery Office, London 1949.).

EICHMANN

Attorney General v. Adolf Eichmann, District Court of Jerusalem, predmet br. 40/61.

EINSATZGRUPPEN

Predmet Einsatzgruppen, reprint u Trials of War Criminals before the Nuremberg Military Tribunals Under Control Council Law, No. 10, sv. IV.

FLOSSENBERG

Predmet Flossenberg, Law Reports of Trials of War Criminals, Selected and Prepared by the United Nations War Crimes Commission, sv. XV (His Majesty's Stationery Office, London 1949.).

MILCH

Predmet Milch, reprint u Trials of War Criminals before the Nuremberg Military Tribunals Under Control Council Law, No. 10, sv. II.

MINISTARSTVA

Predmet Ministarstva, reprint u Trials of War Criminals before the Nuremberg Military Tribunals Under Control Council Law, No. 10, sv. XIV.

SPEER

Predmet Speer, reprint u Trial of the Major War Criminals Before the International Military Tribunal, sv. I.

5. Druge odluke

(a) EKLJP

KIPAR PROTIV TURSKE

Cyprus v. Turkey, European Human Rights Reports, sv. 4 (1982.), str. 482.

(b) Evropski sud pravde

ENDERBY protiv FRENCHAY

Enderby v. Frenchay Health Authority, Sud pravde Evropske zajednice, Prvo vijeće, predmet br. C-127/92, 27. oktobar 1993.

(c) Predmeti vođeni na nacionalnim sudovima

ANDREWS PROTIV LAW SOCIETY OF BRITISH COLUMBIA

Andrews v. Law Society of British Columbia, 1 SCR 143, Supreme Court of Canada, 1989.

PAYNE PROTIV DRŽAVE TENNESSEE

Payne v. Tennessee, 501 U.A. 808, 825-826 (1991.).

KRALJICA PROTIV DOWLANA

R. v. Dowlan, 1 VR 123, Supreme Court of Victoria – Court of Appeal, 1998.

SJEDINJENE DRŽAVE PROTIV McVEIGHA

United States v. McVeigh, 153 F.3d 1166, 1216-1222 (10th Cir. 1998.).

SJEDINJENE DRŽAVE PROTIV WESSELSA

United States v. Wessels, 12 F.3d 746, 753 (8th Cir. 1993.).

C. Spisak ostalih pravnih izvora

1. Knjige, publikacije i zbirke

Ahlbrecht, Heiko, Geschichte der völkerrechtlichen Strafgerichtsbarkeit im 20. Jahrhundert: Unter besonderer Berücksichtigung der völkerrechtlichen Straftatbestände und der Bemühungen um einen Ständigen Internationalen Strafgerichtshof /Istorija međunarodnog krivičnog pravosuđa u 20. stoljeću s posebnim osvrtom na međunarodna krivična djela i nastojanja da se osnuje stalni međunarodni krivični sud/, Juristische Zeitgeschichte sv. 2, prvo izdanje (Baden Baden, Nomos Verlagsgesellschaft, 1999.).

Ashworth, Andrew, Principles of Criminal Law /Načela krivičnog prava/, drugo izdanje (Oxford, New York, Oxford University Press, 1995.).

Bassiouni, M. Cherif, Crimes against Humanity in International Criminal Law /Zločini protiv čovječnosti u međunarodnom krivičnom pravu/, drugo izdanje (Den Haag, London, Boston, Kluwer Law International, 1999.).

Bassiouni, M. Cherif, ur., International Criminal Law /Međunarodno krivično pravo/, sv. I, Crimes /Zločini/, drugo izdanje (Ardsley, New York, Transnational Publishers Inc., 1999.).

Bassiouni, M. Cherif, u saradnji sa Peterom Manikasom, The Law of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia /Pravo Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju/ (Irvington-on-Hudson, New York, Transnational Publishers Inc., 1996.).

Boot, Machteld, Genocide, Crimes Against Humanity, War Crimes: Nullum Crimen Sine Lege and Subject Matter Jurisdiction of the International Criminal Court /Genocid, Zločini protiv čovječnosti, ratni zločini: nullum crimen sine lege i stvarna nadležnost Međunarodnog krivičnog suda/ (Antwerpen, Oxford, New York, Intersentia, 2002.).

Bothe, M., K. Partsch i W. Solf, u saradnji sa Martinom Eatonom, New Rules for Victims of Armed Conflicts: Commentary on the two 1977 Protocols Additional to the Geneva Conventions of 1949 /Nova pravila u vezi sa žrtvama oružanih sukoba: komentar dvaju protokola iz 1977. uz Ženevske konvencije iz 1949./, /Den Haag, Boston, London, Martinus Nijhoff Publishers, 1982.).

Cassese, Antonio, International Criminal Law /Međunarodno krivično pravo/, (Oxford, New York, Oxford University Press, 2003.).

Fischer, Horst, Claus Kreß i Sascha Rolf Lüder, ur., International and National Prosecution of Crimes Under International Law, Current Developments /Krivično gonjenje u međunarodnom i nacionalnom pravosuđu u skladu s međunarodnim pravom, novija praksa/, Bochumer Schriften zur Friedenssicherung und zum Humanitären Völkerrecht, sv. 44 (Berlin, Arno Spitz GmbH, 2001.).

Fleck Dieter, ur., Handbuch des humanitären Völkerrechts in bewaffneten Konflikten /Priručnik za međunarodno humanitarno pravo u oružanim sukobima/ (München, C. H. Beck, 1994.).

Fletcher, George P., Rethinking Criminal Law /Promišljanje međunarodnog prava/, (New York, Oxford, Oxford University Press, 2000.).

Mahoney, Kathleen E., "Canadian Approaches to Equality Rights and Gender Equity in the Courts" /"Kanadski pristup pravu na jednakost i jednakosti među spolovima na sudu"/, u Rebecca J. Cook, ur., Human Rights of Women: National and International Perspectives /Ljudska prava žena: nacionalna i međunarodna prespektiva/, (Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1994.).

Malanczuk, Peter, Akehurst's Modern Introduction to International Law /Akehurstov moderni uvod u međunarodno pravo/, sedmo izdanje (London, New York, Routledge, Taylor and Francis Group, 1997.).

May, Richard i drugi, Law Essays on ICTY Procedure and Evidence, in honour of Gabrielle Kirk McDonald /Pravni eseji o postupku i dokazima na MKSJ-u, u čast Gabrielle Kirk McDonald/, International Humanitarian Law Series, sv. 3 (Den Haag, London, Boston, Kluwer Law International, 2001.)

Möller, Christina, Völkerstrafrecht und Internationaler Strafgerichtshof - kriminologische, straftheoretische und rechtspolitische Aspekte: Beiträge zur Strafrechtswissenschaft /Međunarodno krivično pravo i Međunarodni krivični sud – Kriminološki, krivično-teoretski i pravno-politički aspekti: Prilozi znanosti o krivičnom pravu/, sv. 7 (Münster, Hamburg, London, Lit Verlag, 2003.).

Münchener Kommentar zum StGB / Minhenski komentar krivičnog zakona/, sv. 1 i 3 (München, C. H. Beck, 2003.).

Nowak, Manfred, U.N. Covenant on Civil and Political Rights: CCPR Commentary /UN-ov Pakt o građanskim i političkim pravima: komentar uz Pakt/ (Kehl, Strasbourg, Arlington, N. P. Engel Publisher, 1993.).

Ofer, Dalia i Lenore J. Weitzman, ur., *Women in the Holocaust /Žene u holokaustu/* (New Haven, London, Yale University Press, 1998.).

Roberts, Adam i Richard Guelff, ur., *Documents on the Laws of the War /Dokumenti o zakonima ratovanja/*, treće izdanje (Oxford, New York, Oxford University Press, 2001.).

Robinson, Nehemiah, *The Genocide Convention: A Commentary /Konvencija o genocidu: komentar/* (New York, Institute of Jewish Affairs, 1960.).

Roxin, Claus, *Täterschaft und Tatherschaft /Izvršenje i kontrola nad djelom izvršenja/*, šesto izdanje (Berlin, New York, Walter de Gruyter, 1994.).

Sandoz, Yves, Christophe Swinarski i Bruno Zimmermann, ur., *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Convention of 12 August 1949 /Komentar na dopunske protokole od 8. juna 1977. uz Ženevsku konvenciju od 12. augusta 1949./* (Geneva, Martinus Nijhoff Publishers, 1987.).

Schabas, William A., *Genocide in International Law /Genocid u međunarodnom pravu/* (Cambridge University Press, 2000.).

Wolfrum, Rüdiger, ur., *United Nations: Law, Policies and Practice, Vol. 1 i 2 /Ujedinjene nacije: Pravo, politika i praksa, sv. 1 i 2/* (München, C. H. Beck, (Martins Nijhoff Publishers) Dordrecht, London, Boston, 1995.).

2. Članci

Drumbl, Mark A. i Kenneth S. Gallant, “Appeals in the Ad Hoc International Criminal Tribunals: Structure, Procedure, and Recent Cases” /”Žalbeni postupak na međunarodnom krivičnim sudovima *ad hoc*: struktura, postupak i nedavno vođeni predmeti”/, *Journal of Appellate Practice and Process*, sv. 3, broj 2 (jesen 2001.), str. 589-659.

Henckaerts, Jean-Marie, “Deportation and the Transfer of Civilians in Time of War” /”Deportacija i transfer civila u vrijeme rata”/, *26 Vanderbilt Journal of Transnational Law*, sv. 26, br. 3 (1992.), str. 469-519.

Jørgensen, Nina, “The Genocide Acquittal in the Sikirica Case Before the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia and the Coming of Age of the Guilty Plea” /”Oslobađanje od optužbi za genocid u predmetu Sikirica na Međunarodnom krivičnom sudu za bivšu Jugoslaviju i sazrijevanje potvrdnog izjašnjanja o krivici”/, *Leiden Journal of International Law*, sv. 15 (2002.), str. 389-407.

Obote-Odora, Alex, “Drafting Indictments for the International Criminal Tribunal for Rwanda” /”Sastavljanje optužnica za Međunarodni krivični sud za Ruandu”/, *Criminal Law Forum*, sv. 12, br. 3 (2001.), str. 335-358.

Schabas, William A., “Was Genocide Committed in Bosnia and Herzegovina? First Judgements of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia” /”Da li je u

Bosni i Hercegovini počinjen genocid? Prve presude na Međunarodnom krivičnom sudu za bivšu Jugoslaviju”, Fordham International Law Journal, 23 sv. 25, br. 1 (novembar 2001.), str. 23-53.

3. Rječnici

Black's Law Dictionary /Blackov rječnik prava/, sedmo izdanje (St. Paul, West Group, 1999.).

Oxford English Dictionary /Oxfordski rječnik engleskog jezika/, sv. IV, drugo izdanje (Oxford, Clarendon Press, 1998.).

Oxford English Dictionary /Oxfordski rječnik engleskog jezika/, sv. V, drugo izdanje (Oxford, Clarendon Press, 1998.).

Wörterbuch der Rechts- und Wirtschaftssprache /Rječnik pravnih i ekonomskih termina/, sv. I, francusko-njemački, četvrto izdanje (München, C. H. Beck, 1988.).

D. Spisak skraćenica

U skladu s pravilom 2(B) Pravilnika o postupku i dokazima, muški rod obuhvata ženski, a jednina obuhvata množinu, i obratno.

ABiH	(muslimanska) Armija Bosne i Hercegovine
AJIL	American Journal of International Law
All E.R.	All England Reports
ALR	Australian Law Reports
ARK	Autonomna regija Krajina
BGH	Bundesgerichtshof (Savezni vrhovni sud Njemačke)
BiH	Bosna i Hercegovina
CCL br. 10	Zakon br. 10 savezničkog Kontrolnog savjeta, 20. decembar 1945., reprint u 1 CCL No. 10 Trials, na str. xvi.
CLR	Commonwealth Law Reports (Australia)
CSB	Centar službi bezbjednosti (Banja Luka)
D	dokazni predmet odbrane
DEMOS	Demokratska opozicija Slovenije
Dopunski protokol I	Dopunski protokol Ženevskim konvencijama od 12. augusta 1949. o zaštiti žrtava međunarodnih oružanih sukoba (Protokol I), 12. decembar 1977.
Dopunski protokol II	Dopunski protokol Ženevskim konvencijama od 12. augusta 1949. o zaštiti žrtava nemeđunarodnih oružanih sukoba (Protokol II), 12. decembar 1977.
DP	dokazni predmet

ECOSOC	Ekonomski i socijalni savjet UN-a
EJIL	European Journal of International Law
EKLJP	Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda od 4. novembra 1959. (Evropska konvencija o ljudskim pravima)
EKmLJP	bivša Evropska komisija za ljudska prava
ESCOR	Zvanični spisi Ekonomskog i socijalnog savjeta
ESLJP	Evropski sud za ljudska prava u Strasbourgu (ECtHR)
EU	Evropska unija
EZ	Evropska zajednica
F. Supp. F. Supp. 2d	Federal Supplement (Sjedinjene Američke Države) Federal Supplement Second Series (Sjedinjene Američke Države)
F.2d F.3d	Federal Reporter Second Series (Sjedinjene Američke Države) Federal Reporter Third Series (Sjedinjene Američke Države)
Federacija	Federacija Bosne i Hercegovine, jedan od entiteta u BiH
GAOR	Zvanični spisi Generalne skupštine /General Assembly Official Records/
HDZ	Hrvatska demokratska zajednica
HVO	Hrvatsko vijeće obrane
IFOR	Snage za implementaciju
ILC Y.B.	Godišnjak Komisije za međunarodno pravo /Yearbook of International Law Commission/

ILM	Međunarodni pravni materijali /International Legal Materials/
ILR	Međunarodni pravni izvještaji /International Law Reports/
iskaz na osnovu pravila 92bis	ime, iskaz na osnovu pravila 92bis u ranijem predmetu, nakon čega slijedi naziv predmeta i stranica transkripta (naprimjer, xyz, iskaz na osnovu pravila 92bis u predmetu Kunarac, T.1234)
izjava na osnovu pravila 92bis	ime, izjava na osnovu pravila 92bis u ovom predmetu (na primjer, xyx, izjava na osnovu pravila 92bis, str. 1234)
JNA	Jugoslovenska narodna armija
KEBS	Konferencija o evropskoj bezbjednosti i saradnji
KMP	Komisija za međunarodno pravo (ILC)
Konvencija o genocidu	Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida od 9. decembra 1948., UNTS 277
Konvencija protiv mučenja	Konvencija protiv mučenja i drugog surovog, neljudskog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja od 10. decembra 1984.
KOS	Kontraobavještajna služba JNA
MASPOK	Masovni pokret u Hrvatskoj 1971.
Međunarodni sud	vidi MKSJ
MKCK	Međunarodni komitet Crvenog krsta (ICRC)
MKS	stalni Međunarodni krivični sud (ICC)
MKSJ	Međunarodni sud za krivično gonjenje osoba odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava na području bivše Jugoslavije počinjena od 1991. godine (ICTY)
MKSR	Međunarodni krivični sud za krivično gonjenje osoba odgovornih za genocid i druga teška kršenja

	međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji Ruande i državljana Ruande odgovornih za genocid i druga takva kršenja počinjena na teritorijama susjednih država između 1. januara 1994. i 31. decembra 1994. (ICTR)
MPGPP	Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima od 16. decembra 1966., 999 UNTS 171
MSP	Međunarodni sud pravde (ICJ)
MUP	Ministarstvo unutrašnjih poslova BiH
MVS	Međunarodni vojni sud sa sjedištem u Nürnbergu, Njemačka (IMT)
MVSDI	Međunarodni vojni sud za Daleki istok sa sjedištem u Tokiju, Japan (IMTFE)
NDH	Nezavisna Država Hrvatska
Nirnberška povelja	Povelja Međunarodnog vojnog suda za krivično gonjenje i kažnjavanje glavnih njemačkih ratnih zločinaca, Berlin, 6. oktobar 1945.
Nirnberška presuda	Suđenje glavnim ratnim zločincima pred Međunarodnim vojnim sudom, Nürnberg, 14. novembar 1945.- 1. oktobar 1946.
NVO	nevladina organizacija (NGO)
odbrana	branioci optuženog
optuženi	dr. Milomir Stakić
OT	oklopni transporter
par.	paragraf, paragrafi
PMEZ	Posmatračka misija Evropske zajednice (ECMM)
Pravilnik	Pravilnik o postupku i dokazima MKSJ-a, koji je na snazi

Pravilnik MKSR-a	Pravilnik o postupku i dokazima Međunarodnog krivičnog suda za Ruandu, aktuelni
Pravilnik o pritvoru	Pravilnik o pritvoru osoba koje čekaju na suđenje ili žalbeni postupak pred međunarodnim sudom ili su iz nekog drugog razloga pritvorene po ovlašćenju ovog Međunarodnog suda (MKSJ)
RKP	Regionalna komanda Prijedor/komanda Regije Prijedor
RS	Republika Srpska, jedan od entiteta u BiH
S	dokazni predmet optužbe
SAO	Srpska autonomna oblast
SDA	Stranka demokratske akcije
SDB	Služba državne bezbjednosti (dio CSB-a Banja Luka, takođe: tajna policija)
SDK	Služba društvenog knjigovodstva
SDS	Srpska demokratska stranka
SFOR	Međunarodne snage za stabilizaciju
SFRJ	bivša Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
SJB	Stanica javne bezbjednosti
SJB Prijedor	Stanica javne bezbjednosti Prijedor
SKJ	Savez komunista Jugoslavije
SNO	Savjet za narodnu odbranu opštine Prijedor
SPS	Socijalistička partija Srbije
SRBiH	Srpska Republika Bosna i Hercegovina

SRJ	Savezna Republika Jugoslavija
Statut	Statut Međunarodnog suda za bivšu Jugoslaviju, usvojen Rezolucijom 827 Savjeta bezbjednosti
Statut MKS-a	(Rimski) Statut Međunarodnog krivičnog suda od 17. jula 1998., UN Doc. A/CONF.183/9
Statut MKSR-a	Statut Međunarodnog krivičnog suda za Ruandu, usvojen Rezolucijom 955 Savjeta bezbjednosti
str.	stranica, stranice
SUP	Sekretarijat unutrašnjih poslova
T.	Stranica transkripta pretresa. Svi navedeni brojevi stranica transkripta odnose se na nezvaničnu nerevidiranu verziju transkripta, ukoliko nije naznačeno drugačije. Tako mogu postojati manje razlike u paginaciji između tog transkripta i transkripta objelodanjenog javnosti.
TO	snage Teritorijalne odbrane
Tokijska povelja	Povelja Međunarodnog vojnog suda za Daleki istok, Tokio, 19. januar 1946.
Tužilaštvo/optužba	Tužilaštvo
UN	Ujedinjene nacije
UNHCR	Visoki komesarijat Ujedinjenih nacija za izbjeglice
UNPROFOR	Zaštitne snage Ujedinjenih nacija
VRS	Vojska Republike Srpske
zajednički član 3	član 3 zajednički Ženevskim konvencijama I, II, III i IV iz 1949.
ZOBK	Zajednica opština Bosanske Krajine

Ženevska konvencija I	Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika, bolesnika i brodolomaca oružanih snaga u ratu od 12. augusta 1949., 75 UNTS 31
Ženevska konvencija II	Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika i brodolomaca oružanih snaga na moru od 12. augusta 1949., 75 UNTS 85
Ženevska konvencija III	Ženevska konvencija o postupanju s ratnim zarobljenicima od 12. augusta 1949., 75 UNTS 135
Ženevska konvencija IV	Ženevska konvencija za zaštitu građanskih lica u vrijeme rata od 12. augusta 1949., 75 UNTS 2
žrtva	osoba protiv koje je po navodima počinjeno krivično djelo u nadležnosti Međunarodnog suda

SAŽETAK

SAŽETAK¹

PRESUDE PRETRESNOG VIJEĆA II

u predmetu

TUŽILAC protiv DR. MILOMIRA STAKIĆA

A. Uvodne napomene

1. Vijeće će ukratko sažeti svoje zaključke. Sažetak koji slijedi nije dio konačne izrečene presude. Jedini mjerodavni prikaz zaključaka Pretresnog vijeća, i obrazloženja tih zaključaka, dat je u pismenoj presudi.

2. Pretresno vijeće želi naglasiti da se u ovom predmetu nije sudilo kolektivno "Srbima" niti nekome pojedincu zbog njegove pripadnosti srpskom narodu; naprotiv, smisao ovog predmeta je u tome da Pretresno vijeće utvrdi da li je dr. Stakić individualno krivično odgovoran za krivična djela za koja ga optužba tereti u Četvrtoj izmijenjenoj optužnici. Ova presuda, pogotovo imajući u vidu činjenicu da se izriče na osnovu Glave VII Povelje Ujedinjenih nacija, ne smije nikad biti krivo protumačena kao da je uperena protiv jedne od strana odnosno narodnosti koje su ratovale u predmetno vrijeme. Pretresno vijeće je svjesno da među sva tri naroda u opštini Prijedor i šire ima i počinitelja i žrtava krivičnih djela slične težine. Slijedeći načelo jednakosti pred zakonom, ovaj Međunarodni sud i nacionalni sudovi će, dakle, nastaviti krivično goniti i te druge počinioce i suditi im. Presuda ne bi smjela biti izgovor za ponovno otvaranje starih rana. Njena svrha je da daje pouzdane činjenične zaključke i time pridonese pomirenju i ponovnoj uspostavi mirnog suživota među ljudima.

3. Suđenje optuženom po navodima Optužnice počelo je 16. aprila 2002., a završilo 15. aprila 2003. nakon 150 dana rasprave. Dr. Stakića teretilo se optužbama za **genocid**, ili, alternativno, **saučesništvo u genocidu, ubistvo** kao kršenje zakona i običaja ratovanja, te za sljedeće zločine protiv čovječnosti: **ubistvo, istrebljenje, progone**,

¹ Mjerodavan je jedino usmeno izrečen sažetak, kako je zabilježen u transkriptu.

deportaciju i druga **nehumana djela** (prisilno premještanje), u vezi s događajima koji su se zbili u opštini Prijedor između 30. aprila i 30. septembra 1992.

4. Usprkos rasprostranjenom obrascu zlodjela počinjenih nad prijedorskim Muslimanima 1992. koji je dokazan van razumne sumnje, i ne umanjujući njegovu težinu, Pretresno vijeće ne smatra da je ovdje riječ o genocidu, već prije o teškom slučaju progona, istrebljenja i deportacije.

B. Proceduralni kontekst

5. Pretresno vijeće je saslušalo 37 svjedoka optužbe *viva voce* i uvrstilo 19 izjava svjedoka na osnovu pravila 92*bis*. Optužba je pozvala tri vještaka. Na osnovu pravila 98, Vijeće je pozvalo šest svjedoka i naložilo optužbi da imenuje sudskog vještaka za rukopis kao i stručnjaka za vještačenje dokumenata. Pretresno vijeće je saslušalo 38 svjedoka odbrane *viva voce* i uvrstilo sedam izjava na osnovu pravila 92*bis* i jedan izvještaj na osnovu pravila 94*bis*. Odbrana je pozvala dva vještaka *viva voce* i uvrstila izvještaj vještaka za ustavna pitanja na osnovu pravila 94*bis*. Ukupno je u spis uvršteno 1448 dokaznih predmeta, i to 796 dokaznih predmeta optužbe (s oznakom "S"), 594 odbrane (s oznakom "D") i 58 dokaznih predmeta Vijeća (s oznakom "J"). 150 dana rasprave zabilježeno je na 15.337 stranica transkripta (s oznakom "T").

C. Utvrđeno činjenično stanje

6. Utvrđeno činjenično stanje može se relativno kratko sažeti, naročito u svjetlu činjenice da je opšta situacija u Prijedoru, a posebno u logorima Omarska, Keraterm i Trnopolje, već opisana u drugim presudama Međunarodnog suda. Slijedi pregled, u glavnim crtama, svih krivičnih djela počinjenih u predmetno vrijeme, tj. od 30. aprila 1992. do 30. septembra 1992.

7. Dana 7. januara 1992., članovi Skupštine opštine Prijedor srpske nacionalnosti i predsjednici opštinskih odbora SDS-a proglasili su paralelnu Skupštinu srpskog naroda

opštine Prijedor. Za predsjednika te Skupštine izabran je dr. Milomir Stakić, po zanimanju ljekar. Deset dana kasnije, odlukom koju je potpisao dr. Stakić, Skupština je odobrila "udruživanje srpskih teritorija opštine Prijedor u Autonomnu regiju Bosanska Krajina" (ARK). Krajem aprila 1992. u opštini je osnovano više tajnih srpskih policijskih stanica, a više od 1.500 naoružanih ljudi bilo je spremno da preuzme vlast.

8. U noći sa 29. na 30. april 1992. izvršeno je nasilno preuzimanje vlasti, koje je predvodio SDS. Na mjesto legitimnih centralnih organa došli su članovi SDS-a i kadrovi lojalni SDS-u. Prije svega, dr. Stakić dolazi na mjesto predsjednika Skupštine opštine izabranog na slobodnim izborima, profesora Čehajića.

9. Preuzimanje vlasti u opštini Prijedor bilo je nezakoniti puč, planiran i koordiniran mjesecima, čiji je krajnji cilj bilo stvaranje čisto srpske opštine. Ti planovi se nikad nisu krili, a sprovedeni su koordiniranim djelovanjem policije, vojske i političara. Jedna od glavnih ličnosti je bio dr. Stakić, koji je tada igrao vodeću ulogu u političkom životu opštine.

10. Ubrzo nakon preuzimanja vlasti, opštinski Savjet za narodnu odbranu počeo se sastajati u novom sastavu, pod predsjedanjem dr. Stakića kao predsjednika Skupštine opštine uspostavljene nakon preuzimanja vlasti.

11. Skupštinu opštine je 20. maja 1992. zamijenio Krizni štab opštine Prijedor, kasnije preimenovan u Ratno predsjedništvo, čiji je sastav bio gotovo identičan sastavu Savjeta za narodnu odbranu i kojim je takođe predsjedavao dr. Stakić. Krizni štab se u razdoblju odmah nakon preuzimanja vlasti sastajao veoma često, te je usvojio brojne odluke, naloge i druge akte.

12. Civilni život u Prijedoru se nakon preuzimanja vlasti promijenio na mnogo načina. U gradu je zamjetno porastao broj vojnih lica i pokrenut je propagandni rat protiv nesrba. Na osnovu odluke Kriznog štaba, krenulo se s oružanim napadima na nesrpsko stanovništvo širom opštine. Stvaranje atmosfere straha u Prijedoru kulminiralo je

dogovorom članova prijedorskog Kriznog štaba da se osnuju logori Omarska, Keraterm i Trnopolje.

13. Pretresno vijeće je konstatovalo da su u logorima ubistva bila česta. Ne može biti nikakve razumne sumnje o tome da je počinjeno više masakara, između ostalog u prostoriji br. 3 u logoru Keraterm 24. jula 1992. ili oko tog datuma. Krajem jula 1992. u logoru Omarska je ubijeno više od sto ljudi, a 5. augusta 1992. iz Omarske je autobusima odvedeno i pobijeno oko 120 ljudi. Dana 21. augusta 1992. pripadnici prijedorskog interventnog voda koji je pratio deportacijski konvoj ubili su na planini Vlašić oko 200 ljudi iz tog konvoja. Još je mnogo više ljudi ubijeno tokom napada vojske bosanskih Srba na pretežno bosanskomuslimanska sela i gradove širom opštine Prijedor - Kozarac, Hambarine, Bišćane, Ljubiju, da pomenemo samo neke - a počinjeno je i više masakara nad Muslimanima. Pretresno vijeće je konstatovalo da je lišeno života više od 1.500 osoba, od kojih je bilo moguće identifikovati 486 žrtava.

14. U logorima su činjena djela silovanja i seksualnog nasilja, a hiljade ljudi su podvrgnute nehumanom i ponižavajućem postupanju koje je uključivalo rutinska premlaćivanja i mučenje. Zatočenici su živjeli u nehigijenskim uslovima, a hrana koju su dobijali bila je jedva dovoljna za preživljavanje.

15. Bosanski Muslimani koji su čitav život proživjeli u opštini Prijedor izbacivani su iz svojih domova i deportovani u velikom broju, često u konvojima koje su organizovale i nadzirale srpske vlasti iz Prijedora. Pretresno vijeće je saslušalo iskaze mnogih svjedoka koji su 1992. bili prisiljeni da bježe sa teritorije opštine Prijedor, najčešće u Travnik ili u Hrvatsku, kako bi se sklonili sa teritorije pod srpskom kontrolom. Egzodus uglavnom nesrpskog stanovništva iz Prijedora počeo je već 1991., ali je poprimio veće razmjere neposredno prije preuzimanja vlasti, da bi vrhunac dosegao tokom nekoliko mjeseci nakon preuzimanja vlasti. Žrtvom te kampanje progona bilo je više od 20.000 osoba. Većina je otišla nekim od konvoja autobusa i kamiona koji su svakodnevno napuštali to područje.

16. Kuće nesrba bile su određene za uništenje, a u mnogim slučajevima su stvarno i razorene, kao i džamije i katoličke crkve.

17. Pretresno vijeće ne želi da žrtve postanu puke statističke brojke. Žrtve su bile ljudi - muškarci i žene, svaki sa svojom porodičnom istorijom, životnom pričom i ličnošću. Budući da je sve njihove sudbine nemoguće rekonstruisati, Vijeće je odlučilo da ključna pitanja koja se postavljaju u ovom predmetu istakne na primjeru tri osobe - profesora Muhameda Čehajića, svjedoka X i Nermina Karagića.

D. Individualna krivična odgovornost dr. Stakića

18. Što se tiče ključnog pitanja u ovom predmetu, da li dr. Stakića treba smatrati krivično odgovornim za zločine opisane u dijelu koji se odnosi na činjenično stanje, Pretresno vijeće je na to pitanje odgovorilo potvrdno.

19. Pretresno vijeće konstatira da "saizvršilaštvo", oblik "počinjenja" iz člana 7(1) Statuta, najbolje opisuje učestvovanje dr. Stakića u krivičnim djelima koja su 1992. počinjena u opštini Prijedor. Zaključeno je da nema potrebe posezati za pravnom formulom "udruženog zločinačkog poduhvata". Za saizvršilaštvo je nužno dokazati postojanje sporazuma ili prećutnog dogovora o postizanju zajedničkog cilja koordiniranom saradnjom i zajedničkom kontrolom nad kriminalnim ponašanjem. Saizvršilac je morao djelovati sa sviješću da postoji znatna vjerovatnoća da će doći do činjenja krivičnih djela, i morao je biti svjestan da je njegova uloga od ključnog značaja za postizanje zajedničkog cilja.

20. Pretresno vijeće je osvjedočeno da je između januara 1991. i septembra 1992. dr. Stakić bio na sljedećim funkcijama s vlašću nadređenog, te da je 1992. bio vodeća politička ličnost u opštini Prijedor.

- Od 4. januara 1991. bio je na funkciji izabranog potpredsjednika Skupštine opštine Prijedor, kojom je predsjedavao zakonito izabrani predsjednik Muhamed Čehajić.
- Dana 11. septembra 1991. prijedorski SDS je osnovao opštinski odbor, a dr. Stakić je postao potpredsjednik tog odbora.
- Od 7. januara 1992. bio je izabrani predsjednik samoproglashene Skupštine srpskog naroda opštine Prijedor.
- Nakon preuzimanja vlasti 30. aprila 1992., dr. Stakić je postao prvi čovjek opštine, vršeći dužnost predsjednika Skupštine opštine nakon što je Muhamed Čehajić prisilno smijenjen s mjesta predsjednika. Istovremeno je preuzeo funkciju predsjednika Savjeta za narodnu odbranu opštine Prijedor.
- Od maja 1992. bio je predsjednik Kriznog štaba opštine Prijedor, koji je kasnije preimenovan u "Ratno predsjedništvo".
- Od 24. jula 1992. do kraja razdoblja obuhvaćenog optužnicom (30. septembar 1992.) ponovno je bio na dužnosti predsjednika Skupštine opštine Prijedor.

21. Među saradnicima dr. Stakića bili su nosioci vlasti samoproglashene Skupštine srpskog naroda opštine Prijedor, SDS, prijedorski Krizni štab, Teritorijalna odbrana te policija i vojska. Konkretno, dr. Stakić je djelovao zajedno s načelnikom policije Simom Drljačom, istaknutim pripadnicima vojske, kao što su pukovnik Vladimir Arsić i major Zeljaga, predsjednikom Izvršnog odbora opštine Prijedor dr. Milanom Kovačevićem, te sa Slobodanom Kuruzovićem, koji je bio i komandant opštinskog štaba Teritorijalne odbrane i komandant logora Trnopolje.

22. Uspostavom samoproglashene Skupštine srpskog naroda 7. januara 1992. zajednički cilj stvaranja srpske opštine poprimio je vidljivi oblik.

23. Zajednički cilj na nivou Prijedora našao je upečatljivi izraz u šest strateških ciljeva vođstva bosanskih Srba u Bosni i Hercegovini koje je formulisao Radovan Karadžić, a među kojima je prvi cilj bilo odvajanje Srba od "druge dvije nacionalne zajednice". U trenutku kad je Karadžić formulisao te ciljeve, u opštini Prijedor već su bile u toku pripreme za sprovođenje prvog cilja.

24. Na sastanku koji je dr. Stakić sazvaio 29. aprila 1992. postignut je konačni dogovor između onih koji su bili voljni da učestvuju, konkretno policije i naoružanih Srba, da će te noći u Prijedoru biti sprovedeno preuzimanje vlasti. To je bio čin koji je pokrenuo čitavu lavinu događaja i prvi u nizu dogovora koji su bili potrebni da se postigne zajednički cilj. Nije bio nužan formalni sporazum, a svi su učesnici znali kamo vodi odluka o preuzimanju vlasti.

25. Preuzimanje vlasti 30. aprila 1992. bilo je kulminacija planova koje je SDS kovao mjesecima. SDS je tada već sarađivao s policijom na tome da se, kao priprema za puč, ojačaju snage bezbjednosti u opštini. Nakon preuzimanja vlasti, dr. Stakić i drugi lideri SDS-a preuzeli su ključne funkcije u opštinskoj vlasti, a legalno izabrani muslimanski i hrvatski političari su prisilno smijenjeni. Drugi vodeći članovi SDS-a postavljeni su na strateška mjesta po čitavoj opštini. Simo Drljača je postao načelnik policije.

26. Nakon preuzimanja vlasti, srpsko vođstvo je nastojalo da u opštini Prijedor nastane stanje spremnosti za rat. Prijedorski Krizni štab je počeo da uvodi ograničenja za stanovnike Prijedora koji nisu bili Srbi. Stvaranje atmosfere prisile za stanovnike opštine Prijedor nesrpske nacionalnosti u skladu je sa ciljem saizvršilaca da se konsoliduje srpska vlast u opštini prisiljavanjem nesrba da bježe ili budu deportovani, čime je prisilno suštinski promijenjena nacionalna ravnoteža u opštini.

27. Propagandna kampanja pridonijela je polarizaciji stanovništva Prijedora po nacionalnoj osnovi i stvorila atmosferu straha. Dr. Stakić se tokom ljeta 1992. često pojavljivao u sredstvima informisanja, sijući međunacionalno nepovjerenje. Sredstva

informisanja su postala propagandno oruđe srpskih vlasti. U govoru koji je prenio "Kozarski vjesnik", list koji je tada izražavao stavove srpskih vlasti, dr. Stakić je izjavio: "Sada smo došli do toga da Srbi sami crtaju granice svoje nove države". Na to takođe ukazuje činjenica da je izdanje "Službenog glasnika" opštine Prijedor od 20. maja 1992. nosilo oznaku "godina 1". U očima novih samoproglšenih vlasti, u opštini Prijedor očito je svanula nova srpska era.

28. Nalog o osnivanju logora Omarska od 31. maja 1992., koji je potpisao Simo Drljača, izdan je "u skladu sa Odlukom Kriznog štaba" čiji je predsjednik bio dr. Stakić. Kao što je dr. Stakić izjavio u intervjuu na televiziji, logori Omarska, Keraterm i Trnopolje bili su "nužnost u datom trenutku". Potvrdio je da su ti logori "osnovani u skladu s odlukom [njegovih] civilnih vlasti u Prijedoru".

29. U razdoblju koje je uslijedilo odmah nakon preuzimanja vlasti, dr. Stakić je, u saradnji sa načelnikom policije Simom Drljačom i najvišim vojnim starješinom u Prijedoru pukovnikom Vladimirom Arsićem, radio na jačanju i objedinjavanju vojnih snaga pod srpskom kontrolom. Nesrazmjerna reakcija vojske na relativno beznačajne incidente u Hambarinama i Kozarcu krajem maja 1992. bila je usmjerena protiv nesrpskog civilnog stanovništva. To je bila prva u nizu mjera koje je Krizni štab, u saradnji sa vojskom i policijom, preduzeo kako bi opštinu očistio od nesrba.

30. Simo Drljača je u Kriznom štabu predstavljao policiju. Dr. Stakić je predložio da u Kriznom štabu bude i predstavnik vojske, ali je taj prijedlog odbačen. Ipak, sastancima prijedorskog Kriznog štaba i Savjeta za narodnu odbranu prisustvovali su u ime vojske ili Arsić ili Zeljaja. Odmah nakon preuzimanja vlasti, civilne vlasti naručile su vojne uniforme za civilne rukovodioce, među kojima je bio i dr. Stakić, koji je nosio vojnu uniformu i oružje.

31. Odbrana je energično pobijala tezu o uticaju dr. Stakića na vojsku i policiju. Pretresno vijeće je, međutim, konstatovalo da je između dr. Stakića s jedne, te vojske i policije s druge strane, postojala čvrsta saradnja. Zahvaljujući svom položaju

predsjednika i Kriznog štaba i Savjeta za narodnu odbranu, dr. Stakić je omogućavao koordinaciju vojske i policije međusobno i sa civilnim vlastima. Razna tijela kojima je dr. Stakić bio na čelu takođe su pružala logističku i finansijsku pomoć vojsci. Savjet za narodnu odbranu tražio je od nadležnih opštinskih organa da obezbijede prioritete komunikacije i osnovne potrepštine, npr. hranu i naftu, te da o tome izvještavaju prijedorski Izvršni odbor. Dokumentarnim dokazima je dokazano da je Krizni štab osnovao logističku bazu u Čirkin Polju koja je dostavljala obroke za policiju na kontrolnim punktovima i stražare u logorima, gorivo za prijevoz zatočenika u logore i iz jednog logora u drugi, te opremu za policiju i vojsku.

32. Osim toga, Krizni štab je naredio prijedorskoj Stanici javne bezbjednosti i prijedorskoj regionalnoj komandi (tj. policiji i vojsci) da "obrazuju zajednički interventni vod" ili "odjeljenje".

33. U dokumentu od 4. augusta 1992. koji je sastavio Simo Drljača, načelnik SJB-a Prijedor, stoji da su zahvaljujući "sinhronizovanim dejstvima srpske vojske i policije" velikim dijelom uništene paravojne formacije. Prema navodima, Simo Drljača je, kao načelnik Stanice javne bezbjednosti, na zatvorenoj sjednici Skupštine opštine izjavio da su, zahvaljujući uspješnoj akciji vojske i policije, muslimanske paravojne formacije razbijene te da je situacija u tom pogledu stabilna.

34. Između Kriznog štaba, kasnije Ratnog predsjedništva, i pripadnika policije i vojske postojala je koordinirana saradnja u upravljanju logorima. Uloga Kriznog štaba sastojala se u nadgledanju bezbjednosti u logorima, donošenju odluka o produženju pritvora građana Prijedora, osiguravanju prijevoza i potrebnog goriva za premještanje zatvorenika iz logora u logor ili van teritorije pod srpskom kontrolom, te koordiniranju dostave ograničenih količina hrane za zatočenike.

35. Kad su u Omarsku stigli prvi zatočenici, uređena su stalna stražarska mjesta, a oko logora su postavljene protivpješađijske mine. Oko kruga logora stražarila je vojska, a policija je, prema iskazima svjedoka, bila "unutra, gdje su bili zatočenici". Jedno

naređenje prijedorske Stanice javne bezbjednosti potvrđuje da je krug logora Omarska bio ograđen te da se oko logora nalazilo minsko polje.

36. Zajednički cilj nije mogao biti postignut bez zajedničke kontrole nad konačnim ishodom; taj element međuzavisnosti je karakterističan za ovo kriminalno ponašanje. Nijedan učesnik ne bi mogao sam postići zajednički cilj. Međutim, svaki učesnik za sebe mogao je taj plan omesti - odbivši da obavi svoj dio posla ili prijavivši zločine. Da su, na primjer, organi političke vlasti koje je predvodio dr. Stakić uskratili svoje učešće, to bi omelo zajednički plan. Dr. Stakić je to znao. U protivnom, ne bi bilo potrebe da se zbaci profesor Čehajić.

37. Atmosfera nekažnjivosti svih onih koji su učestvovali u puču koji je predvodio dr. Stakić, kao i opšte bezakonje koje je vladalo u Prijedoru, omogućili su sprovođenje zajedničkog cilja.

38. Da citiramo jednog svjedoka: u Prijedoru "nije bilo ni *de facto* ni *de jure* vlasti, niti ikog ko bi bio iznad dr. Stakića". U "Kozarskom vjesniku" od 13. januara 1993., za dr. Stakića se kaže da je "najviši funkcioner u opštini". U člancima i izvještajima iz tog razdoblja se o dr. Stakiću govori kao o "gradonačelniku" Prijedora - što je naslov koji obično označava položaj velike političke vlasti - a i on sam se tako predstavljao. No, titule same po sebi nisu bitne, budući da je jasno da je dr. Stakić imao posebnu odgovornost za sve što se događalo u opštini Prijedor, a imao je i moć da promijeni tok događaja.

39. Za sva krivična djela, Pretresno vijeće je uvjereneno da su dr. Stakić i njegovi saizvršiocu djelovali sa sviješću da će, kao direktna posljedica njihovog sprovođenja zajedničkog cilja, biti počinjeni zločini. Saizvršiocu su pristali na uklanjanje Muslimana iz Prijedora svim potrebnim sredstvima te su ili pristali na predvidivu posljedicu da će doći do zločina ili su aktivno učestvovali u njihovom počinjenju. Činjenica da je dr. Stakić smatrao potrebnim da smijeni profesora Čehajića i druge koji očitno ne bi bili učestvovali u sprovođenju zajedničkog cilja ukazuje na to da je dr. Stakić bio svjestan da,

bez radnji koje su preduzeli on i njegovi saizvršioc, krajnji cilj stvaranja srpske opštine i, u konačnici, srpske države ne bi mogao biti ostvaren.

40. U intervjuu koji je dao kao predsjednik Kriznog štaba 24. maja 1992. dr. Stakić je izjavio da je čitava teritorija opštine Prijedor "od oslobođenja Kozarca" pod srpskom kontrolom te da, kako se na svom jeziku izrazio, "čišćenje" u Kozarcu još uvijek traje "jer su oni koji su preostali najveći ekstremisti i profesionalci". Pretresno vijeće je čvrsto uvjerenom da je dr. Stakić bio potpuno svjestan da su ti takozvani ekstremisti bili niko drugi doli nevini civili Muslimani i Hrvati, od kojih neki jesu bili naoružani, ali se nisu mogli smatrati profesionalnom oružanom silom. U stvari, dokazi pokazuju da je dr. Stakić, iako je govorio samo o borbi protiv muslimanskih ekstremista koji vode oružane operacije protiv srpskih snaga, postupao kao da se čitavo muslimansko stanovništvo sastoji isključivo od ekstremista. Pretresno vijeće je osvjedočeno da dr. Stakić nije pravio razliku između muslimanskog i hrvatskog civilnog stanovništva, za koje je tvrdio da ga želi zaštititi od zla i nevolje, i ekstremista koje je više nego išta želio poraziti.

41. Pretresno vijeće je uvjerenom da je dr. Stakić znao da su njegova uloga i vlast koju je imao kao vodeći političar u Prijedoru bile od ključne važnosti za postizanje zajedničkog cilja. Bio je svjestan da cilj stvaranja srpske opštine može osujetiti ako se posluži svojim ovlašćenjima da pozove na odgovornost odgovorne za zločine, zaštititi nesrbe i pomogne im, ili da ostavku na svoje visoke funkcije.

E. Pravni zaključci

42. Prije nego što prijeđe na konkretne pravne zaključke, Pretresno vijeće želi iznijeti nekoliko opštih napomena o mjerodavnom pravu kako bi pomoglo stranama, ali i narodima i državama bivše Jugoslavije, da bolje razumiju ovu presudu.

43. Pretresno vijeće je ograničeno Optužnicom i ne može davati pravne ocjene činjenica koje nisu obuhvaćene optužnicom, kao što bi bilo moguće u drugim pravnim

sistemima gdje o pravnoj kvalifikaciji djela odlučuju sami sudije i pritom nisu vezani optužbama u optužnici.

44. Pretresno vijeće ne želi ulaziti u pojedinosti svoje pravne ocjene, osim da istakne sljedeće:

45. Nakon pažljive analize činjenica i stanja svijesti aktera, Pretresno vijeće je utvrdilo da ne može izvesti zaključak o postojanju traženog *dolus specialis* za genocid, pri čemu je taj *dolus specialis* - posebna namjera da se uništi, djelimično ili u cjelini, grupa kao takva - ključni element tog krivičnog djela. Dakle, Pretresno vijeće je utvrdilo da ne može donijeti zaključak da je dr. Stakić, ili bilo koji od drugih aktera, imao posebnu namjeru koja se traži da bi se njegovo ponašanje moglo okvalifikovati kao genocid ili saučesništvo u genocidu. Glavni cilj je bio raseliti nesrpsko stanovništvo kako bi se ostvarila vizija čiste srpske države. Namjera da se neko stanovništvo raseli ne može se izjednačiti sa namjerom da se ono uništi kao takvo.

46. Međutim, Vijeće želi naglasiti da je do zaključka da genocidna namjera na višem nivou nije dokazana van razumne sumnje došlo samo na osnovu dokaza u ovom konkretnom predmetu. To ne znači da neko drugo pretresno vijeće ne bi u nekom drugom predmetu, gdje bi se zaključci zasnivali na drugim dokazima, moglo izvesti drugačiji zaključak. Valja naglasiti, naročito u ovom kontekstu, kako bi se omogućilo bolje razumijevanje ovog zaključka u bivšoj Jugoslaviji, da dokaze u načelu izvode same strane. Prema Pravilniku o postupku i dokazima ovog Suda, sudije nemaju aktivnu istražnu ulogu.

47. U načelu nije nužno da se, u interesu pravde i iscrpnog opisa individualne odgovornosti, donese zaključak po članu 7(3) Statuta ako se Vijeće već osvjedočilo, van razumne sumnje, da su dokazani odgovornost po članu 7(1) i nadređenost funkcija optuženog. Nadređenost funkcija optuženog samo je otežavajući faktor u odmjeravanju kazne, pri čemu težina koja će mu se pridati zavisi od toga koji je tačno status optuženi imao kao nadređeni nad svojim podređenima.

48. Pretresno vijeće je usvojilo definiciju deportacije koja obuhvata različite oblike prisilnog premještanja. Zaključeno je da golema većina oblika prisilnog premještanja za koje optužba tvrdi da bi trebali biti obuhvaćeni članom 5(i) Statuta pod naslovom "druga nehumana djela" potpada pod definiciju deportacije u članu 5(d). Ovamo spadaju prisilna premještanja ne samo preko međunarodno priznatih granica, nego i preko granica *de facto* koje dijele područja koja kontrolišu pojedine zaraćene strane. Pretresno vijeće nije uvjereno da drugi primjeri koje je navela optužba, npr. odvođenje lica u zatočeničke objekte, ispunjavaju uslov da dosežu isti stepen težine kao druga djela pobrojana u članu 5. Osim toga, za te primjere nije potrebna osuda koja bi se kumulativno temeljila na članu 5(i) i koja bi mogla predstavljati kršenje načela *nullum crimen sine lege certa* (nema kazne bez utvrđenog zakona).

49. Pretresno vijeće je konstatovalo da su krivična djela progona i istrebljenja u srži kriminalnog ponašanja dr. Stakića za koje se tereti u optužnici. Pretresno vijeće je u presudi navelo pravne preduslove za krivično djelo progona i opširno izložilo diskriminatornu namjeru koja se traži za to krivično djelo. Pretresno vijeće je uvjereno da je postojala kampanja progona koja se temeljila na namjeri diskriminacije svih nesrba ili onih koji nisu pristajali uz plan konsolidacije srpske kontrole i dominacije u opštini Prijedor. Dr. Stakić je bio jedan od glavnih aktera u toj kampanji progona i Pretresno vijeće se uvjerilo da je imao potrebnu namjeru da diskriminiše nesrbe i one koji su s njima bili povezani ili su bili na njihovoj strani, zbog njihovih političkih i vjerskih uvjerenja.

F. Određivanje kazne

50. Prilikom određivanja primjerene kazne Pretresno vijeće je uzelo u obzir Statut i Pravilnik Međunarodnog suda, opštu praksu izricanja kazne u bivšoj Jugoslaviji, pojedinačne okolnosti vezane za ovaj slučaj, otežavajuće i olakšavajuće faktore, te ličnost optuženog. Kazna mora odražavati težinu kriminalnog ponašanja optuženog, što je

zahtijevalo da se u obzir uzmu djela počinjena u osnovi, te oblik i stepen učešća optuženog.

51. Pretresno vijeće želi naglasiti da individualna krivica nekog optuženika ograničava raspon kazne. Drugi ciljevi i svrhe kazne mogu uticati samo na raspon unutar granica koje postavlja individualna krivica.

52. Pretresno vijeće podsjeća da je Međunarodni sud uspostavljen kako zločini ne bi ostali nekažnjeni i kako bi se osiguralo pravično suđenje navodnim počiniocima zločina iz njegove nadležnosti. Međunarodni sud je osnovan u skladu s Glavom VII Povelje Ujedinjenih nacija na osnovu shvatanja da je potraga za istinom neotuđiv preduslov za mir. Međunarodni sud je ovlašten da određuje primjerene kazne, često za osobe koje nikada nisu očekivale da će biti izvedene pred sud. Tačno je da je jedan od ciljeva kažnjavanja sprovođenje principa ravnopravnosti pred zakonom, no kažnjavanjem se takođe sprečava da osobe u sličnoj situaciji ubuduće čine zločine.

53. U vrijeme svojih postupaka, dr. Stakić sigurno nikada nije vjerovao da će jednog dana izaći pred sud, biti osuđen i kažnjen. U slučajevima kao što je ovaj, u kojem se sudi načelniku opštine, opšte odvracanje bitno dobija na značenju. U kontekstu suzbijanja teških međunarodnih zločina odvracanje se odnosi na pokušaj integriranja ili reintegriranja onih osoba koje za sebe vjeruju da su van domašaja međunarodnog krivičnog prava. Takve osobe moraju biti upozorene da su dužne poštovati temeljne globalne norme materijalnog krivičnog prava ili da će u suprotnome biti izložene ne samo krivičnom progonu već i sankcijama koje izriču međunarodni sudovi. U savremenom krivičnom pravu ovaj pristup opštem odvracanju tačnije se opisuje kao odvracanje koje ima za cilj integraciju potencijalnih počinitelja u miroljubivo globalno društvo tako što će ih primorati da poštuju vladavinu prava.

54. Osim težine krivičnih djela, jedan od ozbiljnih otežavajućih faktora su i funkcije s vlašću nadređenog na kojima je bio optužen, kao i njegova dokazana odgovornost za planiranje i naganje krivičnog djela deportacije. Pretresno vijeće je kao olakšavajuće

faktore u obzir uzelo pristanak dr. Stakića, od 1. oktobra 2002., da se u Vijeće imenuje novi sudija, što je omogućilo nastavak suđenja, njegovo držanje prema svjedocima, te njegove lične prilike.

55. U članu 24 Statuta odražava se razumna i humana politika Ujedinjenih nacija da se smrtna kazna uopšte ukine, te je najteža kazna koja se može izreći kazna doživotnog zatvora. Pretresno vijeće u ovom kontekstu želi naglasiti da najteža kazna, kako na međunarodnom, tako i na nacionalnom nivou, nije ograničena na najteže zamislive oblike kriminalnog ponašanja.

56. Konačno, Pretresno vijeće želi naglasiti da Dispozitiv koji slijedi ne utiče na pravila 123-125 Pravilnika ni na Uputstvo za rad prilikom rješavanja po molbama za pomilovanje, ublažavanje kazne i prijevremeno puštanje na slobodu (IT/146, 7. april 1999.), koji nad njim imaju prioritet.